

РУДЬКО Сергій Олексійович

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
ТА ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ
ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
ТА ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ
НІМЕЧЧИНИ**

Підручник з курсу

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2015

УДК 327(430+44)(075.8)

ББК 66.4

Р 83

*Рекомендовано до друку ухвалою вченої ради
Національного університету «Острозька академія».
Протокол № 10 від 23 квітня 2015 року*

Serhii O. Rudko

Рецензенти:

Троян Сергій Станіславович – доктор історичних наук, професор кафедри зовнішньої політики і дипломатії Дипломатичної академії України при МЗС України.

Сидорук Тетяна Віталівна – доктор політичних наук, професор кафедри країнознавства Національного університету «Острозька академія».

Сергєєв Вячеслав Сергійович – доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних відносин Дніпропетровського національного університету ім. Олесь Гончара

Хаврук Ігор Анатолійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету.

Рудько С. О.

Зовнішня політика та політичні системи Французької Республіки та Федеративної Республіки Німеччини : підручник із курсу / С. О. Рудько. – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – 298 с.

ISBN 978-617-7328-02-4

У підручнику аналізуються політичні системи та зовнішня політика двох провідних країн Європи: Французької Республіки і Федеративної Республіки Німеччини. Характеризується конституційний устрій, виборча та партійна системи «локомотивів» євроінтеграції. Розкриваються особливості їх зовнішньої політики щодо інших суб'єктів міжнародних відносин.

Для студентів спеціальностей «Міжнародні відносини», «Країнознавство», «Політологія» та «Історія» вищих навчальних закладів.

УДК 327(430+44)(075.8)

ББК 66.4

FOREIGN POLICY AND POLITICAL SYSTEMS OF THE FRENCH REPUBLIC AND OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY

Textbook for the Course

ISBN 978-617-7328-02-4

© Рудько С. О., 2015
© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2015

Ostroh
Publishing House of Ostroh Academy National University
2015

*Approved for publishing by the Academic Council of
the National University of Ostroh Academy
Minutes №10, 30rd March 2015*

Моїм батькам

Reviewers:

Serhii Troian – Doctor of History, Professor of the Foreign Policy and Diplomacy Department of the Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine

Tetiana Sydoruk – Doctor of Political Sciences, Professor of the Country Studies Department of the National University of Ostroh Academy

Viacheslav Serhieiev – Doctor of Political Sciences, Associate Professor, Head of the International Relations Department of Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

Ihor Khavruk – Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the Political Sciences Department of Rivne State Humanitarian University

Serhii Rudko

Foreign Policy and Political Systems of the French Republic and of the Federal Republic of Germany : textbook / Rudko, Serhii. – Ostroh : National University of Ostroh Academy Publishing House, 2015. – 300 p.

This textbook examines the foreign policy and political systems of two major European countries: the French Republic and the Federal Republic of Germany. The state legislatures, electoral systems and political parties of these European integration initiators are characterised in the book. The author analyses the distinctive features of the countries' foreign policy regarding other international entities.

The textbook is intended for university students of the Departments of International Relations, Country Studies, Politology and History.

© S. A. Rudko, 2015

© Publishing House of Ostroh Academy National University, 2015

ВСТУП

*Німеччина – наша батьківщина,
об'єднана Європа – наше майбутнє.*

Гельмут Коль

Усі французи були, є або будуть голлістами.

Шарль де Голль

У центрі євроінтеграційних процесів на всіх етапах були дві країни – Німеччина та Франція – «локомотиви» Європи. Важливість євроінтеграції для цих держав була обумовлена як суб'єктивними, так і об'єктивними чинниками. Так, для ФРН активна участь в інтеграційному процесі стала унікальним інструментом для відновлення міжнародної ваги та повернення собі статусу великої держави. Зовнішня політика Франції, з часів правління генерала де Голля, ставила своєю головною метою закріпити статус на світовій арені. Участь у процесах євроінтеграції розглядається ними як єдиний шлях до реалізації поставленої мети. У нових геополітичних умовах, пов'язаних із крахом біполярної системи та об'єднанням Німеччини, обидві країни побачили можливість на основі інтеграційних процесів у Європі сформувати центр світового розвитку в особі ЄС. Це обумовило те, що саме європейська інтеграція стала пріоритетним напрямом зовнішньої політики наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр. Створення ЄС стало важливим результатом зусиль з боку обох держав у розвитку євроінтеграції.

Історичний досвід показує, що франко-німецька конфронтація одразу спричиняє нестабільність у цілому регіоні та ослаблює обидві сторони тоді як гармонізація франко-німецьких відносин стала основою і передумовою успіху євроінтеграції. З розвитком європейського співробітництва у сфері безпеки й оборони ці дві країни були ініціаторами і послідовними прихильниками «європоцентричної лінії», згідно з якою передбачалося «формування «європейської ідентичності» і практичне будівництво політичного союзу ЄС, що включав би оборонний «вимір».

Важливим є вплив Франції та Німеччини у глобальному вимірі. Особливо яскраво дует Франція-Німеччина проявився в 2003 р. Обидві країни довели своїми діями як на світовій (Ірак), так і на європейській арені (Конституція, Пакт стабільності й росту) те, що хоча й було давно відомо, але рідко проявлялося настільки чітко. Йдеться про те, що Франція й Німеччина, якщо вони виступають спільно, є важливими суб'єктами світової політики й без Європи, а в крайньому випадку, навіть усупереч Брюсселю.

Таким чином, стає зрозуміло, що у відносинах Німеччини та Франції є величезні перспективи. Роль цих держав зростає в Європі і дедалі більше відчувається у світі. Як Франція, так і ФРН прагнуть до політичної ролі, яка відповідала б економічній могутності держав. Вони мають намір залишатися найактивнішими прихильниками подальшого розширення інтеграційних процесів у Європі, вбачаючи у цьому посилення своєї ролі у світі та в Європі зокрема.

Європейська інтеграція визначена стратегічним зовнішньополітичним пріоритетом України. Процес європейської інтеграції нашої держави посідає надзвичайно важливе місце серед інших пріоритетів у системі міжнародних відносин.

Актуальність курсу є беззаперечною, оскільки вивчення зовнішньої політики країн, що є провідними у ЄС, дозволить дослідити й основні напрями розвитку самого об'єднання. А для формування спеціалістів у сфері міжнародних відносин є невід'ємною частиною отримання знань у галузі політології, зовнішньої політики, міжнародних відносин. Варто зауважити, що курс має унікальний характер, оскільки зосереджує увагу на поглибленому вивченні зовнішньої політики та політичних систем держав-лідерів ЄС, що детально не розглядається в жодному з курсів, які передбачені для вивчення на спеціальності. Підручник з курсу «Зовнішня політика та політичні системи Французької Республіки та Федеративної Республіки Німеччина» допоможе систематизувати та узагальнити знання у сфері внутрішньої та зовнішньої політики країн Європи др. пол. XX – поч. XXI ст.

РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА ФРН

§ 1. Конституційний устрій.

§ 2. Німецький федералізм.

§ 3. Виборча система.

§ 1. Конституційний устрій

Офіційна назва країни – Федеративна Республіка Німеччина (Bundesrepublik Deutschland). У скороченому варіанті – Німеччина. Столиця ФРН – Берлін (з червня 1991 р.). До цього впродовж 42 років столицею було західнонімецьке місто Бонн. Державний прапор – чорний-червоно-золотий. Герб зображує одноглавого орла. Гімн – «Пісня німців» (Das Lied der Deutschen).

Основи початкового державного устрою сучасної Німеччини були визначені рішеннями Ялтинської (лютий 1945 р.) і Потсдамської конференцій (17 липня – 2 серпня 1945 р.), а також Лондонським протоколом від 12 вересня 1944 року, який закріпив поділ країни спочатку на три окупаційні зони, а Берліна на три частини, а потім (після Ялтинської конференції) – на чотири зони, включаючи французьку зону. На Лондонській конференції (23 лютого – 3 березня 1948 р.) Франція, Великобританія і США домовилися про створення єдиного державного устрою в західних окупаційних зонах, що визначило основи внутрішньої і зовнішньої політики Федеративної Республіки Німеччини на багато років.

Конституювання ФРН розпочалося 1 липня 1948 р. передачею верховним командуванням західних окупаційних зон так зв. «франкфуртських документів» міністрам-президентам створених на території їхніх зон німецьких земель. У цих документах містилися вимоги створити демократичну, федеративну систему правління, яка б гарантувала дотримання особистих прав і свобод. Саму розробку проекту майбутньої конституції здійснювала Парламентська рада. До неї увійшли представники всіх партій (65 депутатів). Очолив Парламентську раду Конрад Аденауер.

Найбільші дискусії викликала при цьому концепція федеративного устрою ФРН. Схвалена Парламентською радою конституція вступила в дію 23 травня 1949 р. Вона має дослівну назву «Основний Закон для Федеративної Республіки Німеччини». Назва Основний Закон (Grundgesetz) пояснюється тим, що з самого початку документ задумувався як тимчасова конституція, за якою житимуть об'єднані в ФРН західні землі Німеччини до повного відновлення єдиної німецької держави. Але беручи до уваги 40 років її бездоганного функціонування, вона була збережена майже без змін і після вступу колишньої НДР до складу ФРН.

Відповідно до прийнятої Конституції ФРН 14 серпня 1949 р. були проведені перші загальнофедеральні вибори. За їхніми результатами блок ХДС/ХСС отримав 139 із 402 депутатських мандатів, що становило 32,1% голосів, СДПН виборола 132 депутатські мандати, ВДП – 52. Всього до першого бундестагу увійшли представники десяти партій. 15 вересня 1949 р. був обраний федеральний канцлер. Ним став лідер ХДС К. Аденауер. Першим президентом ФРН став лідер ВДП Теодор Хейс.

Нинішній статус ФРН як суверенної держави з урахуванням об'єднання Німеччини і положень міжнародного права був законодавчо закріплений в ряді міжнародних договорів і угод: 18 травня 1990 р. між ФРН і НДР був підписаний договір про створення валютного, економічного і соціального союзу; 31 серпня 1990 р. був підписаний Договір про об'єднання, в якому був зафіксований механізм приєднання НДР до ФРН на основі статті 23 західнонімецького Основного Закону; 12 вересня 1990 р. в Москві між СРСР, США, Великобританією, Францією і двома німецькими державами було підписано Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини, згідно з яким Німеччина отримала повний суверенітет, а Західний Берлін припинив своє існування як самостійна політична одиниця. Берлін як столиця ФРН був затверджений бундестагом 20 червня 1991 р. Таким чином, усіма цими документами був закріплений статус об'єднаної Німеччини як повноправного і визнаного суб'єкта міжнародного співтовариства.

Конституція ФРН визначає загальні принципи державного ладу ФРН, обов'язки держави перед своїми громадянами, їх обов'язки перед державою. Вона містить 146 статей, об'єднаних у 13 глав.

Конституція регламентує основні права людини і громадянина, регулює принципи взаємовідносин федерації і земель, визначає структуру і функції бундестагу, бундесрату, федерального президента, федерального уряду, законодавства, судочинства.

Основний Закон стверджує особисту свободу, рівноправність перед законом, свободу совісті і віросповідання, свободу вираження поглядів, зібрань, право на об'єднання, недоторканність житла, приватну власність, таємницю листування, телефонного зв'язку, право на притулок; гарантує кожному вільний розвиток особистості, право на життя і фізичну недоторканність.

Права громадян стосуються тільки осіб, які мають німецьке громадянство (німцем є кожен, хто володіє громадянством ФРН, біженці або переміщені особи німецької національності, а також дружина або чоловік чи нащадки одного з цих осіб). Позбавлення німецького громадянства заборонено, а його втрата можлива лише на підставі закону.

Конституція має вищу юридичну силу. Вона пов'язує прямим чинним «основним правом» законодавчу і виконавчу владу.

Центральною характеристикою політичної системи ФРН є її незмінні структурні принципи, до яких належать: недоторканність людської гідності, принципи демократії, правової держави, федерального устрою та соціальної держави.

В основі демократичного устрою лежить принцип народно-го суверенітету. Це означає, що кожна державна гілка влади потребує демократичної легітимації. Носієм суверенітету і влади є народ, який здійснює свою владу шляхом виборів і голосування. Державна влада здійснюється також через спеціальні органи виконавчої влади, законодавства та правосуддя. Основний Закон визначає основні форми реалізації влади народу через інститути прямої демократії: референдуми, народні опитування, народну ініціативу.

Принцип соціальної держави включає забезпечення безпеки життя населення ФРН, соціальної справедливості, захист людської гідності громадян, їх рівності і права на соціальну допомогу.

Поняття федеративної держави ґрунтується на історичній формі держави. Воно належить до всієї федерації та земель, що входять до складу союзної держави. Кожна земля має функції держави і виконує власну державну владу, яка не залежить від федерації. Тому вони володіють повноваженнями автономної

організації. Це означає, що землі мають право на прийняття власних законів і на вирішення власних справ. У зв'язку з цим кажуть про «двочленне поняття федеральної держави».

Державна влада розділена між федерацією і землями. Як федерація, так і всі землі мають свої власні конституційні органи: ландтаги, земельні уряди, конституційні суди. Завдання центральних органів і земель доповнювати один одного.

Федеральні закони мають вищу юридичну силу порівняно з законами земель, і федерація здійснює нагляд за дотриманням законів землями. Землі є противагою політичної влади федерації і є свого роду обмежувачем і контролем державної влади в цілому. Компетенція передбачає повноваження щодо федерації та земель. Принципово землі мають право на законодавство, якщо Конституція не делегує ці повноваження федерації. Гарантуючи функціонування обох гілок законодавства, Конституція передбачає, що закони земель не можуть суперечити федеральним законам.

Республіканська форма державного устрою закріплена конституційною назвою країни – «Федеративна Республіка Німеччина». Це означає, що главою держави, на відміну від монархії, є федеральний президент, а ФРН вважається парламентською республікою, система центральних органів якої ґрунтується на принципі поділу влади.

Вища державна влада належить виборному представницькому органу (бундестагу). Главою держави є федеральний президент. На сьогодні ним є безпартійний Йоахім Гаук¹ (вступив на посаду 23 березня 2012 року).

¹ Йоахім Гаук (нім. Joachim Gauck, 24 січня 1940 р., Росток, НДР) – одинадцятий федеральний президент Німеччини; перший президент ФРН – виходець з колишньої НДР. Колишній протестантський пастор з НДР, один з лідерів правозахисного руху в НДР, перший уповноважений федерального уряду по роботі з розсекреченими архівами колишнього Міністерства державної безпеки НДР (штазі) (1990 – 2001 рр.), безпартійний, публіцист. Став співзасновником опозиційного Нового Форуму й депутатом Народної палати НДР останнього скликання від некоммуністичного Альянсу 90. Був серед підписантів Празької декларації, а також Декларації про злочини комунізму. У 2010 році вже був кандидатом на посаду Федерального президента Німеччини від СДН, але обраним тоді був представник урядової більшості Крістіан Вульф.

Федеральний президент є главою держави і вищим конституційним органом ФРН. Він обирається Федеральними зборами.

Федеральні збори – спеціальний орган, він створюється тільки для вибору федерального президента. Федеральні збори складаються з членів бундестагу і такого ж числа членів, які обираються ландтагами земель. Президентом може бути обраний кожен німець, який володіє правом обрання в бундестаг і досягає 40-річного віку. Він вибирається строком на п'ять років з правом повторного обрання.

Головні завдання і функції федерального президента не мають самостійного політичного оформлення. Це переважно представницька посада. У той же час він зобов'язаний зберегти конституційний лад, він призначає на посаду та звільняє з посади за пропозицією федерального канцлера членів уряду, розпускає бундестаг і висуває кандидатуру на пост федерального канцлера. Федеральний президент володіє правом призначати і звільняти федеральних чиновників і федеральних суддів, офіцерів і унтер-офіцерів. Його розпорядження і постанови потребують скріплення підписом федерального канцлера або компетентного міністра. Федеральний президент є представником федерації у міжнародних відносинах. До його відання належить призначення та відкликання послів Німеччини в іноземних державах, прийом акредитованих при ньому повноважних представників іноземних держав. Крім того, президент від імені країни укладає міжнародні договори.

Виконавча влада у ФРН на федеральному рівні складається з федерального уряду і федеральних органів управління.

Федеральний уряд («кабінет») включає федерального канцлера і федеральних міністрів. Канцлер головує в уряді і користується правом його формування (відбирає кандидатів на пост міністрів і представляє їх на розгляд і призначення президентом країни; приймає рішення про чисельний склад та структуру уряду). У компетенцію канцлера входять такі функції, як визначення зовнішньополітичного курсу ФРН, проведення переговорів та участь в укладанні міжнародних договорів і угод.

Кожен федеральний міністр керує самостійно і під свою відповідальність своєю галуззю (він відповідальний перед парламентом). До ключових міністерств належать: міністерство фінансів, міністерство закордонних справ, міністерство внутрішніх справ,

міністерство юстиції, міністерство економіки, міністерство оборони. На сьогодні в уряд входять 14 міністрів.

Поряд із федеральними і земельними урядами в системі виконавчої влади існують федеральні і земельні органи управління, підпорядковані відповідному міністерству (статистичне відомство, відомство кримінальної поліції, з охорони навколишнього середовища, з охорони конституції та ін.).

Уряд Німеччини сформований коаліцією Християнсько-демократичного союзу (ХДС) і Соціал-демократичної партії (СДПН). Канцлером ФРН з 22 листопада 2005 р. є лідер християнських демократів Ангела Меркель. Міністр закордонних справ – соціал-демократ Франк-Вальтер Штайнмаєр.

Законодавча влада здійснюється парламентом, що складається з двох палат: бундестагу і бундесрату. Основним органом представницької і законодавчої влади ФРН є бундестаг (Bundestag). Обирається на чотири роки за допомогою загальних, прямих, вільних рівних і таємних виборів. Бундестаг обирає федерального канцлера, приймає рішення про формування уряду і контролює його діяльність, а також діяльність інших органів федерального управління. Бундестаг затверджує бюджет країни. Обговорює і затверджує закони ФРН. Для здійснення цих функцій у складі бундестагу формуються комісії.

Найважливішими з них є: комісія з економіки, з бюджету, з оборони, внутрішньополітична, зовнішньополітична, з питань Європейського Союзу, з питань праці та соціального забезпечення та інші.

Для керівництва діяльністю бундестагу обирається президент бундестагу і чотири його заступники, які утворюють президію. Є також дорадчий орган – Рада старійшин. Партійні інтереси в бундестазі захищають фракції партій.

22 вересня 2013 р. пройшли вибори до бундестагу. Найбільше число голосів мали партії правлячої коаліції: ХДС / ХСС – 311, СДПН – 193, Ліва партія – 64, «зелені» – 63. Головою бундестагу є Норберт Ламмерт (ХДС).

Спеціальним конституційним органом, що представляє інтереси земель ФРН, є бундесрат (Bundesrat). Члени бундесрату не обираються, в нього входять члени земельних урядів або їх представники, число яких залежить від чисельності населення землі. Основною функцією бундесрату є захист інтересів землі

на федеральному рівні та участь у федеральному законотворенні. Члени бундесрату мають право брати участь у всіх засіданнях бундестагу і його комітетів. Неприпустимо подвійне членство в бундестазі і бундесраті. У бундесраті немає партійно-політичних фракцій; також відсутня процедура таємного голосування.

У бундесрат входять 69 депутатів. Голова обирається щорічно. Число депутатів від земель: Баварія – 6; Баден-Вюртемберг – 6; Берлін – 4; Брандербург – 4; Бремен – 3; Гамбург – 3; Гессен – 4; Макленбург-Передня Померанія – 3; Нижня Саксонія – 6; Рейнланд-Пфальц – 4; Саар – 3; Саксонія – 4; Саксонія-Анхальт – 4; Північний Рейн-Вестфалія – 6; Тюрінгія – 4; Шлезвіг-Гольштейн – 4.

Судова влада ФРН відособлена від інших функцій держави. Основний Закон закріплює широкий правовий захист громадян від актів державної влади (право громадянина опротестувати всяку звернену на нього дію, яка ущемляє його права). Виконання правосуддя покладено на незалежних суддів, що підкоряються лише закону (суддів не можна зміщувати або звільняти з посади проти їхньої волі). У судовій системі ФРН задіяно понад 20 000 професійних суддів. У ФРН є чотири статуси суддівських посад: довічна, тимчасова, з випробувальним терміном і як доручення йому обов'язків судді. Судова система включає п'ять видів судів:

- звичайні суди, які розглядають кримінальні справи, цивільні справи і сферу непозовного судочинства. Вони включають чотири інстанції: дільничний суд, земельний суд, верховний суд землі та Верховний суд ФРН. У роботі деяких судів беруть участь непрофесійні судді – судові засідателі;

- суди з трудових суперечок, що розглядають приватноправові справи з трудових правовідносин, справи з відносин між партнерами щодо укладання колективних договорів та справи за статутом підприємства;

- адміністративні суди, які включають усі публічно-правові суперечки з адміністративного права, якщо вони не входять до компетенції соціальних і фінансових судів;

- суди з соціальних питань, що розглядають питання у сфері соціального страхування;

- фінансові суди, у функції яких входить розглядання справ про податкові правопорушення. Крім того, судова система ФРН включає федеральний патентний суд, дисциплінарні суди і суди

честі (для державних службовців, військовослужбовців, суддів, лікарів). Вищим судом федерації і конституційним органом є Федеральний конституційний суд, який здійснює нагляд за додержанням Основного Закону, має право його тлумачення і вирішує конституційні суперечки.

§ 2. Німецький федералізм

Згідно зі ст. 20 Основного закону, ФРН – федеративна республіка. Вона в адміністративно-територіальному відношенні ділиться на шістнадцять земель: Баварія, Баден-Вюртемберг, Берлін, Брандербург, Бремен, Гамбург, Гессен, Макленбург-Передня Померанія, Нижня Саксонія, Рейнланд-Пфальц, Саарланд, Саксонія, Саксонія-Анхальт, Північний Рейн-Вестфалія, Тюрінгія, Шлезвіг-Гольштейн.

Три міста – Берлін, Гамбург і Бремен – прирівнені за своїм статусом до землі. У п'яти землях існують 22 адміністративні округи, що поєднують кілька районів. Федеральні землі діляться на райони. Всього налічується 429 районів, у тому числі 313 сільських районів і 116 міст, прирівнених до району, тобто міст земельного підпорядкування. До останніх, як правило, належать досить великі міста. Райони, своєю чергою, складаються з громад (комун). Громада характеризується наявністю общинного управління. Зазвичай громади (міста і селища) підпорядковуються безпосередньо району. У Німеччині налічується 12 141 громада.

У деяких землях кілька громад об'єднуються в амти, що представляють собою загальне управління. Поділ на амти присутній тільки в землях Шлезвіг-Гольштейн, Мекленбург-Передня Померанія, Брандербург, Саксонія-Анхальт, де всього налічується 252 амти. У цих землях розрізняють комуни (населені пункти) районного (прямого) підпорядкування і населені пункти, підпорядковані управлінню.

Кожна із земель є окремою державою з власною конституцією, яка своєю чергою повністю відповідає принципам демократичної, республіканської, соціальної і правової держави і органам влади. У кожній з шістнадцяти земель існують свої парламенти, які обираються на термін 4-5 років. Крім терміну правління парламенту, в кожній землі так само різняться і їхні назви: громадянські збори, ландтаг, палата депутатів.

У конституціях земель не передбачено наявність президента як глави держави. Міністри-президенти або прем'єр-міністри земель поєднують у собі функції представницької прерогативи глави землі і глави уряду, вибираються вони за допомогою земельного парламенту. Така тенденція відмінно проглядається в так званих містах-державах, таких як Бремен, Берлін, Гамбург, де очільники уряду іменуються як правлячі бургомістри, уряди – сенатами, а міністрів називають сенаторами.

У кожній із земель, за винятком Шлезвіг-Гольштейна, діє своя судова система і власний орган конституційного контролю. На території більшості округів діють і свої власні комунальні, сільські та міські органи місцевого самоврядування, які обираються самим населенням за допомогою пропорційного представництва. Податки на виробництво та нерухомість, так само як і прибутковий податок, йдуть у розпорядження місцевої влади, проте, окрім цього, практично всі муніципалітети отримують від федеративного уряду ще й додаткові субсидії.

У конституційному праві Німеччини підкреслюється, що землі не є адміністративними одиницями ФРН (тобто не є похідними від федерації), а, навпаки, ФРН є об'єднанням земель. Землі вважаються суб'єктами конституційного права, а також володіють обмеженою міжнародною правосуб'єктністю. Землі несуть «державну відповідальність». Три землі використовують термін «вільна держава» (Баварія, Саксонія і Тюрінгія), три – «вільне місто-держава» (Берлін, Бремен, Гамбург), однак особливі права порівняно з іншими землями з цим не пов'язані.

Німецька федеративна традиція виросла з історії країни, вік її суттєво перевищує вік власне федералізму. Тим не менш, уже з початку XIX сторіччя можна говорити про федеративний елемент у державному устрої Німеччини. Німеччина сьогодні є найбільшою західноєвропейською федерацією, відомою власною моделлю «кооперативного федералізму».

Німецька конституційна доктрина чітко розмежовує союз держав і союзню державу, тобто конфедерацію і федерацію. Так, у рамках конфедерації суверенні держави об'єднуються на міжнародно-правовій основі, створюють союзні – федеральні – органи й виконують певні «партнерські» зобов'язання, залишаючись, однак, самостійними суб'єктами міжнародного права. Федерація ж має державний характер, її суб'єкти підкоряються

нормам загальної союзної конституції і можуть володіти міжнародною правосуб'єктністю лише тою мірою, як це допускається конституцією.

Уже в Північнійнімецькому союзі (1867-1871 рр.), який був безпосереднім попередником Німецької імперії – першої німецької союзної (федеративної) держави, – формування федеративних структур обумовлювалося устремліннями населення роз'єднаних князівств. Стати німцями, володарями єдиної держави, залишаючись при цьому баварцями, баденцями, вюртембержцями і т.д., досягти єдності при збереженні різноманітності – ось першопроблема, яку вирішувала німецька федеративна держава. Іншими словами, до моменту утворення Німецької імперії державний союз був віддзеркаленням Status quo, союзна держава перетворилася на символ надії, на символ майбутнього.

Німецька імперія 1871 р. представляла собою нову форму федеративного устрою, і її конституцію німецькі дослідники вважають прикладом конституції федеративної держави. Веймарська Конституція 11 серпня 1919 р., своєю чергою, продовжила федеративну традицію. Конституція містила важливі нововведення: місце монархії зайняла республіканська форма правління, повноваження центральної влади у сфері законодавства та фінансової політики були істотно розширені за рахунок компетенцій суб'єктів федерації, посилювався судовий контроль над державною владою.

Після 1945 р. західна частина країни була організована на федеративних засадах як Федеративна Республіка Німеччина. Однак це означало не стільки свідомий поворот до історичної традиції, скільки утворення нової держави. Те, що в основу цієї держави був покладений федеративний принцип, обумовлювалося цілою низкою причин. Найважливіша: федеративна структура ФРН визначалася союзниками – Великобританією, США, меншою мірою Францією; при цьому для уникнення нової «німецької небезпеки» мова могла йти або про поділ, або про якомога більш повну децентралізацію країни.

При цьому сформувався німецький федералізм – це здебільшого повоєнний витвір союзників, хоча і створений з опорою на історичну традицію. Недарма багато земель називають «землями через ризик» або «землями з реторти». На цій тезі важливо наголосити, оскільки досить поширеною є думка про те, що всі німецькі землі в їх теперішній конфігурації існували протягом

століть. Однак з'ясувавши, що це неправильно, чи можемо ми зробити висновок, що, знову ж здебільшого, землі в їх нинішніх кордонах позбавлені регіональної ідентичності?

Із формального погляду, за кількома винятками, все населення тієї чи іншої землі не становить однорідної спільності, об'єднаної історичною долею. Так, межі розповсюдження німецьких діалектів майже не збігаються з межами земель. Німеччина моноетнічна, федералізм тут не служить засобом вирішення національного питання.

У сучасній ФРН суб'єкти федерації – землі – це держави, які самостійно реалізують усю повноту державної влади за межами повноважень федерації. Важливо, що землі реалізують ті владні повноваження, які не є похідними від федерації, але конституційно визнані нею, тобто не можуть бути скасовані. Землі самостійно встановлюють свій конституційний лад, але зобов'язані дотримуватися загальних положень: їх конституційний порядок повинен відповідати принципам республіканської, демократичної і соціальної правової держави (стаття 28 Основного закону).

Верхня палата парламенту – бундесрат – орган прямого представництва земель на федеральному рівні. Бундесрат складається з членів урядів земель, при цьому склад їх може мінятися від засідання до засідання залежно від обговорюваного питання. Землі мають у бундесраті від 3 до 6 голосів залежно від чисельності їх населення. Важливо, що всередині делегації від однієї землі голоси можуть подаватися тільки одноманітно; отже, на засідання бундесрату виносяться вже узгоджена позиція землі.

У сфері законодавчої компетенції розрізняються виняткова компетенція федерального законодавця, конкуруюча компетенція федерації та земель, виключна компетенція земельного законодавця. У віданні тільки федерації знаходяться, серед іншого, зовнішні зносини, оборона і безпека, паспортизація, імміграція, фінансове і валютне регулювання, грошова емісія, федеральний транспорт, зв'язок, федеральна державна служба та ін.

У сфері конкуруючої компетенції федерації та земель відносини регулюються законодавством земель лише остільки, оскільки вони не врегульовані федеральним законодавством. До сфери конкуруючої компетенції належать, наприклад, громадянське, кримінальне та процесуальне право, господарське та трудове право, законодавство з використання ядерної енергії, земель-

не та житлове законодавство. Нарешті, все, що не належить до виняткової компетенції федерації і конкуруючої компетенції, входить у законодавчу компетенцію земель. Це, насамперед, конституційне законодавство й адміністративний устрій земель, культура, засоби масової інформації, школа, законодавство про місцеве самоврядування. Загалом можна констатувати, що федерація має явну перевагу порівняно із землями в законодавчій сфері, тоді як здійснення виконавчої влади (виконання земельних та федеральних законів) і управління знаходиться в основному в компетенції земель.

У Німеччині має місце інтенсивне співробітництво земель між собою, а також земель і федерації. На федеральному рівні не може бути прийнято жодного важливого рішення без обговорення його з представниками земельних урядів у бундесраті. Так, близько 300 спільних комісій (які називаються «комісії федерація/земля») працюють сьогодні тільки в одній землі – Північному Рейні-Вестфалії. Існує ще близько 120-140 комісій (точну їх кількість підрахувати навряд чи можливо), де земля бере участь тим або іншим чином. У Німеччині говорять про «переплетення» земельної та федеральної політики.

Співпраця між землями розвивається у формі нарад, у т.ч. і неофіційних, і так зв. зустрічей колег. Крім цього, створюються постійні наради або комісії, наприклад, прем'єр-міністрів земель і галузевих міністрів. Так, постійна нарада міністрів культури земель, що має навіть свій офіс у Бонні, підготувала кілька тисяч рекомендацій, якими користуються уряди всіх земель.

Федерація також активно бере участь у кооперації земель. Справді, без цього адекватна реалізація низки завдань навряд чи можлива. Приміром, мова може йти про реконструкцію університетських будівель або клінік, про підготовку культурного або спортивного свята загальнонаціонального масштабу, який проводиться на території однієї землі. У таких випадках створюються спеціальні планові комісії, що складаються з представників землі і федерації. Робота нарад і комісій не вільна від бюрократизму, за що і піддається систематичній критиці, проте їх внесок у налагодження фактичної взаємодії органів федеральної і земельної влади безсумнівний.

Німеччина є класичною симетричною федерацією. Згідно з Основним законом, її федеральні землі володіють однаковим

обсягом компетенцій (тобто винятковою компетенцією земель). Проте іноді говорять про «особливий випадок» – Баварію. Тим не менше, специфіка Баварії полягає насамперед у неперерваній історичній традиції (а це рідкість для Німеччини), потужній регіональній самосвідомості, розвиненій регіональній політичній культурі. Крім того, загальновідомо, що Баварія – єдина з федеральних земель, чий ландтаг проголосував проти Основного закону 1949 року, вважаючи, що в цьому тексті «мало федералізму».

Незважаючи на це, федеральні закони цілком виконуються на баварській території – інакше і бути не може. Баварська за походженням партія ХСС майже з перших повоєнних років працює спільно із загальнонаціональною ХДС, не висувуючи абсолютно ніяких радикальних декларацій. Так що «особливість» Баварії закріплена швидше ментально, а не документально. До того ж ця своєрідність поєднується співіснуванням на території землі трьох виражених і несхожих одна на одну регіональних традицій – Баварії, Франконії, Швабії.

§ 3. Виборча система

Військова поразка Третього рейху супроводжувалася широкомасштабною ліквідацією націонал-соціалістичної системи. Поразка Німеччини викликала у багатьох німців психологічний шок. Складною проблемою було відродження національної самосвідомості, нове розуміння свого місця у світі.

Основними інструментами формування нової політичної культури стали: системи державної освіти для дітей та молоді, громадянської освіти дорослих, засоби масової інформації. Формування нової політичної культури йшло в ФРН по шляху формування неприйняття у населення диктатури як негативної моделі.

Після розгрому нацизму в Німеччині заново починає формуватися партійна система. Цей процес іде під контролем і за підтримки окупаційної влади. Підтримку отримують демократичні сили некомуністичної орієнтації. У процес створення нових партій включилися колишні політичні діячі та функціонери веймарського періоду, частина яких пережила фашизм усередині країни, деякі з них повернулися з еміграції.

У виборах в бундестаг першого скликання в 1949 році брало участь 36 партій, але пройти в парламент змогли 12. Понад 70%

мандатів поділили між собою три з них: Соціал-демократична партія (СДПН), Вільна демократична партія (ВДП) і Християнсько-демократична партія в союзі з Християнським соціальним союзом (ХДС / ХСС).

Надалі (особливо після введення 5-відсоткового бар'єру в 1952 році) кількість малих партій у бундестазі скоротилося. У 1953 році до парламенту пройшли лише шість партій, причому три вищеназвані в сумі набрали понад 83% голосів.

Установлення 5-відсоткового бар'єру закрило доступ у парламент не тільки регіональним партіям, але і радикальним силам як лівого, так і правого спрямування. У результаті питання про характер майбутнього курсу країни стало вирішуватися через електоральний вибір між ХДС / ХСС і СДПН. Прагнучи ефективніше розпорядитися своїм голосом, колишні прихильники радикальних і регіональних партій усе частіше голосували за фаворитів.

У 1949 році голова ХДС К. Аденауер зайняв пост федерального канцлера. Вперше в німецькій історії виникла масова партія правого спрямування, і в СДПН з'явився конкурент, здатний отримувати на виборах навіть більше голосів, ніж вона сама. Вплив цього чинника на стабілізацію нової політичної системи важко переоцінити. Оскільки обидва провідні політичні гравці виявляли готовність підкорятися рішення більшості, в післявоєнній Німеччині, незважаючи на серйозні розбіжності щодо політичного курсу, ніколи не було системної кризи.

У 1957 році в бундестаг були обрані чотири партії, а в 1961 році їх залишилося лише три: ХДС / ХСС, ВДП та СДПН. Той же склад мали і парламенти наступних чотирьох скликань. На виборах аж до 1976 року голоси виборців практично повністю розподілялися між цими трьома партіями.

До початку 1960-х років переважання ХДС / ХСС було безперечним, але потім популярність блоку стала падати. Більшість у парламенті він міг зберегти лише в союзі з вільними демократами. Коли ж у 1969 році керівництво ВДП зробило вибір на користь коаліції з соціал-демократами, уряд очолив голова СДПН В. Брандт, і протягом наступних 13 років ХДС / ХСС виступив у ролі опозиції. Слід зазначити, що йдеться лише про ситуацію на федеральному рівні. На рівні земель співвідношення сил могло виявитися прямо протилежним. Домінування трьох демо-

кратичних партій було вираженням довіри виборців до нової політичної системи. У таких умовах малі партії, так само як і антидемократичні течії, мали незначні шанси на успіх. ФРН перетворилася на партійну державу.

Належність до однієї з найбільших партій стала практично обов'язковою умовою обрання не тільки до федерального, а й до земельного парламенту або на пост бургомистра; без партійного квитка важко було отримати впливовий пост в адміністративному апараті. Прем'єр-міністрами земель, як правило, ставали керівники земельних відділень партії, що перемогла, а на посаду федерального канцлера міг претендувати лише голова партії, яка контролює більшість місць у бундестазі.

З кінця 1960-х років у Німеччині стало зростати невдоволення всесиллям великих партій, і в 1970-і роки в країні розгорнувся широкий рух протесту проти консенсусу, досягнутого цими партіями. Спочатку цей рух розвивався поза партіями і поза парламентом. Тим не менш, позапарламентська опозиція вміла знайти способи, що дозволяють привернути увагу громадськості до порушених нею проблем. Гарантоване конституцією право на свободу зборів і думок було використано для організації масових демонстрацій, а також для нової інтерпретації права на страйк (страйки проходили не тільки на підприємствах, а й в університетах, а також у науково-дослідних установах). Учасники сидячих страйків блокували під'їзні шляхи до ядерних об'єктів, лунали заклики до бойкоту товарів, вироблених на екологічно шкідливих виробництвах, і т.д.

Через роки, усвідомивши неефективність подібної тактики, частина активістів протестного руху взяла курс на участь у парламентському процесі. На цій основі виник рух «зелених» – об'єднання прихильників екологічних, пацифістських, антикапіталістичних, феміністських та інших ідей, не представлених або недостатньо представлених у домінуючих партіях.

У федеральних виборах «зелені» вперше взяли участь у 1980 році і досить швидко утвердилися в ролі третьої за значенням сили в країні. На виборах 1994, 1998 і 2002 років їм вдалося отримати більше голосів, ніж ВДП (правда, їх максимальний показник, як і в лібералів, залишився на рівні 8%). З появою четвертої парламентської партії ХДС / ХСС і СДПН отримали можливість маневру при виборі партнера по коаліції, і в 1980-і роки в частині

земель були створені коаліційні уряди, до складу яких увійшли представники СДПН і «зелених». Істотно зросла відкритість партійної системи і на земельному рівні, де електорального успіху змогли добитися навіть представники право популістського напрямку і праворадикальні утворення. Однак жодне з них так і не потрапило до бундестагу. Іншими словами, німецька партійна система, допускаючи створення нових партій, зберігає при цьому певну стійкість стосовно до екстремістських течій.

У листопаді 1989 року впала Берлінська стіна, а 3 жовтня 1990 р. набув чинності Договір про об'єднання ФРН і НДР. З цього моменту починається формування нової партійної системи.

У НДР існувала лише одна реальна політична сила – Соціалістична єдина партія Німеччини (СЄПН), створена на основі об'єднання соціал-демократів і комуністів. Тим не менш, у Народній палаті (парламенті НДР) були представлені й інші суспільно-політичні блоки – Християнсько-демократичний союз НДР і Ліберально-демократична партія (східнонімецька версія ВДП). Наприкінці 1989 року вони почали все більше зближуватися зі своїми західнонімецькими аналогами. У тому ж році виникла східнонімецька СДПН, яка з самого початку розділяла цінності західнонімецьких соціал-демократів. Незабаром на політичну арену вийшла ще одна політична сила – «Союз 90», створений правозахисниками. Після перших виборів у бундестаг об'єднаної Німеччини, що відбулися наприкінці 1990 року, ця організація встановила тісні контакти з партією «зелених».

Східнонімецький Християнсько-демократичний союз і невеликі партії правіше від центру увійшли в західнонімецький ХДС. Східнонімецька Ліберально-демократична партія увійшла до складу ВДП, а східнонімецька СДПН – у регіональні структури загальнонімецької СДПН. Правозахисники з «Союзу 90» приєдналися до «зелених». Самостійність зберегла лише СЄПН, перейменована спочатку в Партію демократичного соціалізму (ПДС), а потім у Ліву партію. Зумівши завоювати симпатії виборців на території колишньої НДР, вона стала п'ятою партією, що закріпилася у федеральному бундестазі.

На сьогодні ПДС виконує важливу функцію в політичній системі Федеративної Республіки, висловлюючи позицію тієї частини населення, яка незадоволена новознайденою німецькою єдністю, тим самим змушуючи інші партії задуматися над

природою подібного невдоволення. Якщо правлячим ув Берліні партіям не вдасться виробити таку політику, яка допоможе скоротити протестні настрої в колишній НДР, східні регіони будуть все більше дистанціюватися від тенденцій розвитку об'єднаної Німеччини.

У 1990-ті роки намітилася важлива тенденція – виборці стали частіше міняти свої партійні уподобання. В умовах збільшення кількості різноманітних політичних проектів, що виносяться на суд громадян, прихильність останніх до тієї чи іншої політичної партії скоротилася. Така зміна в партійних пристрастях виборців знижує ступінь передбачуваності парламентського процесу і може призвести до того, що для формування урядової більшості потрібно буде більше двох партій, а правлячі коаліції будуть частіше змінювати одна одну. Симптоми подібного зсуву простежуються вже сьогодні.

Електоральна система ФРН, яка функціонує вже протягом 70 років, дивує своєю життєздатністю. Це – не просто система, за допомогою якої на основі волевиявлення громадян формуються органи державної влади демократичної держави. Електоральна система – своєрідний «барометр» співвідношення політичних сил у країні, а також соціальних та економічних груп, що стоять за ними. Вибори і пов'язані з ними виборчі кампанії відображають і фіксують процеси соціальної диференціації, виявляють приховані вектори розвитку соціальної структури суспільства загалом.

У Німеччині проводяться вибори трьох рівнів: федеральні (Бундестаг, Європейський парламент); регіональні (парламенти земель (ландтаги), громадянські зборів земель-міст); місцеві (повітові, земські, громадські ради, бургомістри міст).

Регулювання виборчого процесу здійснюється на основі Основного закону ФРН 1949 р., Федерального закону про вибори 1993 року, правових актів земель (в основному повторюють федеральні правові акти).

Вибори в Німеччині загальні, рівні, прямі, таємні. Голосування добровільне. Вибори призначає президент ФРН. Встановлено час голосування: з 8.00 до 18.00 годин, тобто тривалість голосування виборців становить 10 годин. Вибори можуть проводитися в неділю або у встановлений законом неробочий день. Поріг явки відсутній, але для ФРН характерна висока явка виборців на вибори (70-90%)

Кожен громадянин, який досяг 18 років, має право голосувати і висувати свою кандидатуру на виборах в органи державної влади.

Виборча система ФРН являє собою форму пропорційного представництва, при якій кожен виборець має два голоси: один для обрання депутата бундестагу за своїм територіальним виборчим округом і один для голосування за партійними списками; таким чином, виборець може розділити свій голос між двома партіями.

Одна половина депутатів бундестагу обирається простою більшістю голосів за територіальним виборчим округам; інша половина формується політичними партіями відповідно до результатів виборів за земельними партійними списками.

Пропорційна система за земельними списками має мету, щоб всі партії були розподілені пропорційно до поданих за них голосів. Досвід показує, що найменше невідповідність між волевиявленням електорату і розподілом мандатів у парламенті виявляється в державах, які використовують модифіковану пропорційну систему з «національним округом», до яких належить Німеччина. З іншого боку, прямий вибір кандидата від виборчого округу дає громадянину шанс вибрати певного політика. Персональне голосування за кандидата в одномандатних округах ставить своєю метою забезпечити тісні взаємини між виборцями та їхніми представниками.

На практиці, однак, перевагу цих округів не слід переоцінювати. У Німеччині вибори в одномандатних округах головним чином засновані на перевагах, що віддаються партіям, а не особистості кандидатів. Початкові сподівання на те, що система змішаного пропорційного представництва буде гарантією тісних взаємин між виборцями та представниками, здійснилися тільки частково, незважаючи на спроби представників встановити тісні зв'язки зі своїми виборчими округами. Тим не менш, цей елемент округу усередині системи пропорційного представництва допомагає принаймні подолати ту відстань між виборцями та представниками, яка зазвичай збільшується звичайними системами пропорційного представництва за закритими списками.

Щонайбільше, система двох голосів дозволяє виборцям стратегічно розділити свої голоси між наявними або можливими коаліційними партнерами. Фактично поділ голосів є звичайним

явищем серед прихильників невеликих партій. Оскільки кандидати невеликих партій мають мало шансів перемогти в одномандатних округах, їх прихильники часто віддають перший голос кандидату округу з більшої коаліційної партії. Аналогічно до цього прихильники великих партій можуть «позичити» свій другий голос меншій коаліційній партії з тим, щоб забезпечити для неї подолання встановленого законом бар'єру. Таким чином, поділ голосів стратегічно використовується виборцями для підтримки партнера по коаліції «їх» партії або принаймні для прояву їх коаліційних уподобань.

Завдяки своїм високопропорційним результатам, така виборча система робить практично неможливою ситуацію, коли одна партія виграє абсолютну більшість парламентських місць при меншості набраних голосів. Фактично за останні п'ятдесят років у Німеччині цього не відбувалося. Уряди більшості завжди були коаліційними, і будь-яка зміна уряду відбувалася через зміни у структурі коаліції. Німецькі коаліційні уряди зазвичай стабільні, і виборці вважають їх законними.

Основна функція контролю за діяльністю уряду виконується опозицією, яка досить широко представлена в парламенті. Важливо відзначити, що взаємини між урядом і опозицією в німецькій політиці швидше співробітницькі й узгоджені, ніж конфліктні або ворожі. Це, втім, є результатом історичної та політичної культури, а не виборчої системи як такої.

Такий механізм формування бундестагу забезпечує лідерам найбільших політичних партій депутатський мандат навіть у разі їх поразки по територіальних виборчих округах. Жодна з політичних партій не може бути представлена в бундестазі, якщо вона не отримала мінімум 5% голосів виборців у масштабі всієї країни або 3 депутатських мандати в округах. Однак на виборах 1990 року було зроблено виняток з метою надати більше шансів менш організованим партіям у східних землях, отже, і більше можливостей виборцям, оскільки вони становили всього 20% від загальної чисельності електорату об'єднаної Німеччини. Правило 5-відсоткового бар'єру було застосовано на цей раз окремо для територій колишніх НДР і ФРН, а не на загальнонаціональному рівні, і дві партії на сході країни отримали місця в парламенті тільки завдяки цьому пункту положення про вибори. У подальшому була відновлена колишня норма.

На виборах до Європейського парламенту застосовується пропорційна система; формуються загальнонаціональні та земельні списки. Прохідний бар'єр – 5%. ФРН має найбільше представництво в Європарламенті – 99 депутатів. Політичні партії отримують фінансову підтримку з боку держави. Щоб отримати право на надання їй субсидій, партія повинна зібрати при голосуванні за списками не менше 0,5% голосів.

У ФРН політичні партії, не представлені в бундестазі або одному з ландтагів із моменту проведення останніх виборів як мінімум п'ятьма депутатами, можуть висувати кандидатів лише після того, як повідомлять керівника виборів про свій намір брати участь у виборчій кампанії, а федеральний комітет визнає за ними властивості партії. Крім того, партія, не представлена в парламенті, повинна зібрати не менше 200 підписів виборців у кожному окрузі, де висувається її кандидат, і не менше 1 000 підписів виборців на кожній землі, де висуваються списки кандидатів (виняток становлять політичні партії національних меншин).

Щодо місцевих виборів слід зазначити, що Конституції 11 «старих» земель вступили в законну силу в різний час, у період між 1946 і 1957 роками. Розробка конституцій 5 «нових» земель почалася після їх возз'єднання зі «старою ФРН» з липня 1990 року.

Дію Конституції Західного Берліна було поширено на Східний Берлін у 1991 році. За винятком Баварії, усі землі мають всенародно обрані однопалатні парламенти (ландтаги); у Баварії був ще й сенат, який був скасований на підставі закону від 1 січня 2000 р. Повсюдно глави урядів (у Гамбурзі – перший бургомістр, у Бремені – бургомістр, у Берліні – правлячий бургомістр, у 13 інших землях – прем'єр-міністри) залежать від більшості у ландтагах.

У ролі основної територіальної одиниці місцевого самоврядування виступають адміністративні округи. У межах декількох сотень округів діють міські, комунальні та сільські органи місцевого самоврядування, які обираються населенням на основі пропорційного представництва. Податки на нерухомість і виробництво, так само як і прибуткові податки, йдуть на різні операції місцевої влади, але більшість громад та муніципалітетів отримують додаткові субсидії від федерального уряду. Землі, як прави-

ло, намагаються відстоювати свої особливі інтереси, відсуваючи на задній план ідеологічні уподобання.

Німецькі політики і вчені вважають, що тільки федеративна держава в змозі нейтралізувати негативні наслідки приходу до влади на рівні Федерації або в конкретній землі радикальної партії будь-якого забарвлення, не дати їм прийняти руйнівні форми. Спроби такого роду партій провести відповідні їй політичним установкам «перетворення» в рамках всієї країни можуть бути зупинені і скориговані таким федеральним конституційним органом, як бундесрат. Земельні уряди на основі своїх конституцій також володіють дієвими правовими важелями, що дозволяє запобігти радикалізації політики окремих земель. Іншими словами, демократичний федералізм може запобігти можливості або принаймні знизити ймовірність радикальних змін наявного конституційного ладу, всіх сфер соціально-економічного життя суспільства.

Контрольні запитання

1. Чому Конституція ФРН називається «Основний Закон для Федеративної Республіки Німеччини»?
2. У чому полягає суть німецького «кооперативного федералізму»?
3. Чому багато земель ФРН називають «землями через ризик» або «землями з реторти»?
4. Які положення Конституції ФРН стоять на заваді формування авторитарного режиму в державі?
5. Хто мав вплив на формування «Основного Закону для ФРН»?
6. У чому полягає демократизм сучасної виборчої системи ФРН?

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ФРН

---

§ 1. «Народна партія»: Християнсько-демократичний союз Німеччини.

§ 2. Християнський соціальний союз у Баварії.

§ 3. «Народна партія»: Соціал-демократична партія Німеччини.

§ 4. Вільна демократична партія.

§ 5. Ліві.

§ 6. «Союз 90 / Зелені».

§ 7. Німецькі партії «третього ешелону».

* * *

ФРН належить до числа тих небагатьох демократичних держав, у яких становище, організаційні принципи і завдання політичних партій врегульовані конституцією та спеціальним законом про партії (стаття 21 Основного закону і Закон про партії від 24 липня 1967 року).

Значущість функціонування партійної системи ФРН як найважливішого інструменту демократії та його основні принципи відображені в ст. 21 Основного Закону: «Партії беруть участь у формуванні політичної волі народу. Вони створюються вільно, їх внутрішня структура має відповідати демократичним принципам. Про джерела своїх коштів вони звітують перед громадськістю». Партії не є органами державної влади, але можуть впливати на формування політики як на федеральному, так і на земельному рівні. Партії зобов'язані брати участь у федеральних і земельних парламентських виборах (якщо протягом 6 років цього не відбувається, партія втрачає свій правовий статус і перетворюється на політичне об'єднання). Основне завдання партії – забезпечити найбільшу кількість місць у федеральному та земельному парламентах. Законом забороняється фінансування партії тільки за рахунок партійних внесків і передбачається обов'язок вишукувати інші джерела фінансування. Для часткового фінансування дозволеної за конституцією і закону про партії діяльності їм виділяються державні кошти. У сумі ці кошти не

повинні перевищувати 125 млн. євро на рік (абсолютна верхня межа). Масштабом для розподілу цих коштів служить суспільна значущість партій, яка вимірюється, з одного боку, їх успіхами на європейських, парламентських та земельних виборах, а, з іншого боку, розмірами щорічних надходжень до партійної каси (членських внесків та пожертвувань). Кожен поданий голос приносить партії дотацію в розмірі 0,66 євро (понад 6 млн. голосів – по 0,51 євро). Право на часткове фінансування мають тільки ті партії, які на виборах отримали мінімум 0,5% голосів (на земельних виборах – 1%). Для того щоб увійти в парламент, необхідно набрати 5% голосів.

§ 1. «Народна партія»: Християнсько-демократичний союз Німеччини

На початку своєї діяльності *Християнсько-демократичний союз* (ХДС; нім. Christlich Demokratische Union Deutschlands, CDU) представляв собою громадянський рух, у якому представники католиків і протестантів мали б знайти «політичну батьківщину». Поняття «союз» у назві партії повинен був символізувати очевидний інтеграційний елемент і характер народної партії. Що стосується посилання на християнські основи, то утворена в 1870 році партія «Центру», союзником якої в Баварії з 1919 року була Баварська народна партія, була попередником ХДС до саморозпуску в 1933 році.

У 1945 році були відновлені чотири партії «Центру», по одній у кожній з окупаційних зон, але більша частина керівництва партії Центру з частиною членів Німецької національної народної партії утворили 4 християнсько-демократичних союзи. У цьому ж році ХДС виступав із власними програмними проектами в Берліні і Кельні. До відновленої партії входили політики колишньої Веймарської республіки (1919-33 рр.), включаючи активістів старої римської католицької центристської партії, ліберальні і консервативні протестанти, робітники, інтелігенція, представники середнього класу, які вирішили взяти активну участь у розбудові нової післявоєнної демократії з метою запобігання відродження фашизму в Німеччині.

З моменту заснування ХДС, велика увага приділялася саме забезпеченню балансу релігій у рамках різних організацій пар-

тії. Основне завдання Союзу полягало в припиненні історичної ворожнечі між католиками і протестантами на території Німеччини. Щодо зовнішньополітичної діяльності партії, то її можна охарактеризувати як антикомуністичну, проамериканську та євроінтеграційну. Звернення до ідей християнства повинно було заповнити духовний вакуум, що утворився в зруйнованій, розчарованій своїм минулим країні.

20 серпня 1945 р. відбувся з'їзд християнсько-демократичних груп у Кельні, Дюссельдорфі і Вупперталі. До кінця року вже налічувалося кілька десятків таких організацій. І тільки в жовтні 1950 року відбулося оформлення партії на федеральному рівні.

ХДС відкинув повернення до старої партійної системи і зробив ставку на створення нової партії як «союзу всіх верств і всіх конфесій». Партія повинна була грати центристську роль у партійно-політичній системі. Відповідно до своїх християнських ціннісних основ партія вважала себе консервативною, у своєму ставленні до політичної свободи – ліберальною, а у своїх вимогах економічної та суспільної справедливості – соціальною.

Велику роль у формуванні ХДС зіграв перший канцлер Федеративної Республіки Німеччини К. Аденауер, який очолював партію з 1950 по 1966 рік. Під керівництвом К. Аденауера в 1947 році була розроблена і прийнята «Аленська програма» ХДС для британської окупаційної зони. У програмі говорилося: «Нова структура німецької економіки повинна виходити з того, що час необмеженого панування приватного капіталу давно минув. Однак необхідно також всіляко уникати і того, щоб приватний капіталізм був замінений капіталізмом державним». Центральною, достатньо ідеалістичною вимогою цього документа була передача ключових галузей індустрії в громадське (не державна, а саме «суспільне») володіння.

На виборах 1949 р. ХДС / ХСС виступили з «Дюссельдорфськими тезами», в яких викладалася концепція соціальної ринкової економіки, розроблена главою господарського відомства Бізонії професором Л. Ерхардом ще в 1948 році. Його вже знали виборці по успішній грошовій реформі, проведеній у 1948 році, після якої на полицях магазинів з'явилися товари. Його концепція соціальної ринкової економіки і талант оратора мали вирішальне значення для перемоги ХДС / ХСС.

Розподіл депутатських місць у нижній палаті парламенту мав такий вигляд: 139 місць дісталася блоку ХДС / ХСС, 131 – СДПН, 52 – ВДП, 17 – Німецькій партії. 15 вересня парламент обирає першим федеральним канцлером К. Аденауера більшістю в один (свій власний) голос. Першим президентом ФРН став Т. Хейс (голова ВДП). 20 вересня був сформований коаліційний кабінет із ХДС / ХСС, ВДП та Німецької партії. У новий уряд увійшли 13 міністрів, включаючи Л. Ерхарда, що отримав пост міністра економіки.

У 1963 році, у віці 87 років, К. Аденауер пішов з посади канцлера і був замінений Л. Ерхардом, який не зміг перенести свій успіх міністра економіки на діяльність канцлера. На відміну від К. Аденауера, Л. Ерхард не мав сильної партійної підтримки. Після 1969 року, коли ХДС не отримав необхідної більшості для утворення уряду, хоча і набрав найбільшу кількість голосів, партія посилила агітацію з метою залучення до своїх лав нових членів. У 1973 р. новим лідером партії став Гельмут Коль.

У 1975 році партія прийняла «Мангеймську заяву», в якій наголошувалася прихильність соціальної ринкової економіки, але підкреслювався новий підхід до соціальних питань. Союз заявив про свою претензію на надання особливого заступництва тим соціальним верствам, які він зараховував до «неорганізованих» груп населення – «особи похилого віку, матері з дітьми або непрацездатні, як правило, безсилі перед організованими спілками».

Важливою подією в історії партії став з'їзд ХДС у 1978 році, що відбувся в Людвігсхафені, на якому після тривалої дискусії була прийнята перша в історії ХДС «Програма принципів». У Програмі підкреслювалося, що партія дотримується християнських цінностей і вихідним моментом у визначенні її політичної діяльності є людина, відповідальна перед Богом.

Канцлером ФРН Г. Коль був обраний 1 жовтня 1982 р. в результаті першого в історії бундестагу вдалого конструктивного вотуму недовіри чинному федеральному канцлеру Г. Шмідту. Щоб отримати легітимність, Г.Коль зважився на ризикований крок – розпуск парламенту.

Після тривалих роздумів президент ФРН К. Карстенс прийняв рішення про розпуск бундестагу і призначення нових виборів на 6 березня 1983 року. Кілька депутатів бундестагу спробували оскаржити це рішення в Конституційному суді, але суд виніс

рішення про конституційність розпуску бундестагу. Підсумок виборів був вражаючий: ХДС отримав 48,8% голосів виборців.

У 1986 році ХДС приймає програму «Маніфест майбутнього». Велике місце в цьому документі приділялася проблемам науково-технічного прогресу і його ролі в сучасному світі. Враховуючи наслідки, пов'язані з освоєнням космосу, проблема охорони навколишнього середовища була розширена до необхідності турботи про всесвіт. Ці положення з'явилися під впливом провідних Церков Німеччини – Євангелічної і Католицької, які в 1985 році запропонували доповнити доктрину соціального ринкового господарства «екологічними компонентами» і назвати її «екологічно відповідальне соціальне ринкове господарство».

Підтримка громадськістю роботи коаліції в процесі об'єднання Німеччини була підтверджена на федеральних виборах 1990 року, коли коаліція ХДС/ХСС-ВДП отримала переконливу перемогу. 3 жовтня 1990 р. Німецька Демократична Республіка була скасована, а її територія повторно приєднана до ФРН. Східнонімецька ХДС об'єдналася із західнонімецькою колегою, і були проведені вибори в об'єднаній країні. Хоча Коль був переобраний, партія стала втрачати велику частину своєї популярності через економічний спад у колишній НДР і підвищення податків на заході. ХДС був, проте, в змозі виграти федеральні вибори 1994 року.

У 1994 році ХДС прийняв нову «Програму принципів», положення якої були пов'язані з проблемами об'єднання Німеччини. У Програмі вказувалися пріоритетні завдання, які належало вирішити в східних землях: структурна перебудова економіки, вирішення питань екологічної безпеки та соціальне забезпечення, створення нових робочих місць. При цьому ХДС вказувала, що населенню східних земель необхідно відмовитися від колишньої системи мислення. Необхідно прийняти новий політичний і громадський прядок, який існував на заході.

З кінця 1990-х років і початку Берлінської республіки починається розмивання монополії на владу обох «народних партій» – ХДС / ХСС і СДПН. Їх авторитет і здатність інтегрувати своїх прихильників падають від десятиліття до десятиліття. Втрата лідерських позицій природно підточила випробувану протягом десятиліть формулу федеральної влади – «народна партія» + «молодший партнер».

Гельмут Коль займав пост голови партії до поразки на виборах в 1998 році, коли його змінив Вольфганг Шойбле. Останній пішов у відставку на початку 2000 року в результаті скандалу стосовно джерел фінансування партії і був замінений на Ангелу Меркель, яка залишається лідером ХДС до сьогодні.

У грудні 2007 року на з'їзді в Ганновері була прийнята нова програма партії під назвою «Свобода і безпека. Принципи для Німеччини». Вона змінила програму 1994 року і стала третьою за рахунком з моменту заснування ХДС.

Програма була покликана показати відмінності між ХДС і СДПН. На думку християнських демократів, головне завдання ХДС – «розвиток власної відповідальності громадян». Там, де цього виявиться недостатньо, держава готова «надати допомогу».

Підсумки виборів 2009 року були для ХДС втішними. Прихід партії до влади став можливим не як результат перемоги на виборах (християнські демократи отримали 33,8% голосів виборців), а як наслідок катастрофічного провалу СДПН і зростаючої байдужості електорату (рекордне за всю історію падіння участі в голосуванні до 71%, що мають право голосу).

22 вересня 2013 року відбулись чергові вибори до бундестагу. На них було обрано 630 членів федерального парламенту Німеччини. Двома основними кандидатами на посаду голови уряду стали чинний канцлер Ангела Меркель (від блоку ХДС/ХСС) та представник опозиції Пеер Штайнбрюк (від СДПН). За офіційними даними, найбільшу кількість голосів набрав блок ХДС/ХСС на чолі з Ангелою Меркель – 41,5% (що стало найкращим результатом блоку за останні 20 років). СДПН – 25,7%, Ліва партія – 8,6% і Партія зелених – 8,4%. Нова партія «Альтернатива для Німеччини» з євроскептичною програмою не набрала необхідного мінімуму 5% і не потрапила до парламенту.

Вільна демократична партія (ВДП) уперше за свою історію з 1949 року також не потрапила до парламенту, набравши лише 4,8%. Таким чином Ангела Меркель втратила традиційного партнера в коаліції. Блок ХДС/ХСС проводив переговори про так звану «велику коаліцію» з Соціал-демократичною партією або про коаліцію з Партією зелених. Лише після того, як 76% членів СДПН у всіх землях Німеччини схвалили коаліцію з ХДС/ХСС на внутріпартійному референдумі, вдалося сформуванню «велику» коаліцію з ХДС/ХСС і СДПН та підписати коаліційний договір.

У сформованій ситуації А. Меркель намагається розширити соціальну базу Християнського демократичного союзу і відвоювати виборців у своїх конкурентів, часто йдучи за їх мінливими настроями на шкоду традиційним цінностям партії. У результаті багато експертів і критиків дорікають їй у відсутності чітких політичних орієнтирів і цілей. З іншого боку, є припущення, що вона намагається створити новий, більш сучасний Християнський демократичний союз, який стане своєрідною «партією громадян». Саме тому А. Меркель проводить політику не «християнського» патріотизму, характерного для ХДС з часів його заснування, а «державного» або «реального», намагаючись залучити на свій бік виборців з нових федеральних земель, які в більшості своїй не такі релігійні.

Під керівництвом А. Меркель ХДС, безсумнівно, стала менш консервативною та багатопрофільною – партії вдалося «забрати» собі теми, що традиційно належать до сфери СДПН і «зелених». Така політика, безумовно, розширює можливості партії для створення нових коаліцій.

Основними ідейними положеннями християнської демократії є:

- Демократія.
- Популізм. Проведена політика повинна охоплювати інтереси якомога ширшого кола людей.
- Персоналізм. Суспільство і держава служать людині й існують заради створення умов, необхідних для її самореалізації. Суспільство і людина повинні перебувати в стані органічного балансу і взаємного доповнення. Запорукою здорового суспільства є культура взаємної поваги і взаємної відповідальності.
- Субсидіарність. Суспільство і держава повинні брати на себе вирішення тільки тих питань, з якими окрема людина впоратися не в змозі.
- Підпорядкування політики моральності. Політика не тільки повинна ставити перед собою високоморальні цілі (загальне благо, справедливість і т. ін.), але і використовувати лише морально допустимі засоби.
- Межі влади держави. Держава повинна захищати одних членів суспільства від шкоди, пов'язаної з приватними інтересами інших. Вона може використовувати свою владу тільки в тій мірі, в якій це необхідно для загального блага. Вона також

не повинна вирішувати завдання, відповідальність за вирішення яких лежить на сім'ї, церковній парафії та інших громадських структурах.

- Соціальна справедливість. Особлива увага повинна приділятися соціально незахищеним верствам: малозабезпеченим, біженцям, інвалідам. Надмірна експлуатація неприпустима. Християнські демократи виступають за соціальну державу. Однак вони проти тривалої допомоги по безробіттю і вважають, що люди зобов'язані робити, у міру їх можливостей, внесок в економіку.

- Соціально-ринкова економіка. Приватна власність необхідна і повинна охоронятися законом. Повноцінний розвиток особистості неможливий без свободи вибору робочого місця і свободи підприємницької діяльності. Однак ні держава, ні приватний бізнес не вправі мати повний контроль над економікою. Економічна діяльність повинна служити людям, а не підпорядковувати їх. В обов'язки держави входить розвиток почуття взаємної відповідальності всіх учасників на ринку (у тому числі, перед майбутнім поколінням) і коректування несправедливих тенденцій у торгівлі, конкуренції та розподілі.

- Християнська етика. Прагнення до порозуміння, смиренність, покаяння, терпимість і прощення є не тільки особистими, а й політичними цінностями. Політика повинна мати моральний фундамент.

- Неприйнятність фундаменталізму в питаннях віри. Держава повинна захищати свободу віросповідання і поважати права культурних меншин.

Таким чином, ХДС поділяє низку цінностей консерватизму: моральність, приватну власність, акцент на правових процедурах і порядку. Однак вона часто розходиться з консерваторами з таких питань, як соціальна держава і можливість структурних змін у суспільстві. Для християнських демократів характерні також низку цінностей соціал-демократів: соціальна держава і обмеження стихії ринку, однак вони підтримують капіталізм і не сприймають ідею класової боротьби.

§ 2. Християнський соціальний союз у Баварії

Християнсько-соціальний союз у Баварії (ХСС, нім. Christlich-Soziale Union in Bayern, CSU) – німецька політична партія, яка діє тільки в Баварії, але регулярно отримує місця в німецькому бундестазі, де формує єдину фракцію з «сестринською» партією – Християнсько-демократичним союзом. Історія створення партії сягає моменту закінчення Другої світової війни, коли постала гостра проблема створення нової політично-партійної системи Німеччини.

Влітку 1945 року в різних частинах Баварії зібралися зацікавлені особи (переважно промисловці) у створенні бюргерсько-християнської партії Християнсько-соціального союзу, яка б могла захистити права підприємців Баварії, які в той час утискалися двома лідируючими партіями – Соціал-демократичною партією Німеччини та Комуністичною партією Німеччини, чії ідеології прямо вступали в суперечність із бізнес-інтересами баварців. Основними осередками формування партії стали два баварські міста – Вюрцбург і Мюнхен; вюрцберзький центр майбутньої партії очолював Адам Штегервальд, у той час як мюнхенський – Йозеф Мюллер. 12 вересня 1945 року у мерії Мюнхена було прийнято рішення про заснування Баварського Християнсько-соціального союзу, яке формально було закріплене 11 жовтня 1945 року. Саме зустріч 12 вересня 1945 року вважається такою, яка заснувала ХСС. 13 жовтня був заснований ХСС у Вюрцбурзі.

Протягом 1945-1946 років продовжився процес організаційного та нормативного формування партії. Так, 17 грудня 1945 року тимчасовий земельний комітет обрав Йозефа Мюллера виконуючим обов'язки голови партії, а 8 січня 1946 року відбулися загальнобаварські установчі збори ХСС, де був прийнятий тимчасовий партійний статут. Прийняття постійного статуту ХСС, а також закріплення повноваження Мюллера та укладання партійної програми відбулося 14-15 грудня 1946 року під час других земельних зборів.

Важливим етапом на шляху становлення ХСС стала участь партії у перших за останні 14 років виборах у ландтаг Баварії. ХСС набрав 52,3% голосів виборців, що дозволило призначити Ганса Ехарда баварським міністр-президентом. Проте перші роки характеризувалися не лише політичними успіхами партії, а

й наявністю глибоких суперечностей всередині політичної сили. В умовах постійної боротьби різних груп інтересів на політичній арені виникла ще одна партія – Баварська, яка представляла інтереси заможних верств населення. Ця партія відібрала значну частину виборців ХСС, що було сильним ударом по ХСС, яка переживала часи внутрішнього розколу.

Саме в другій половині 1940-х років особливо гостро постало питання співробітництва ХСС з ХДС. В умовах відколу Баварської партії та втрати частини виборців, ХСС активно розглядала питання включення себе до ХДС, проте все ж ХСС відмовилася від приєднання спочатку до берлінського ХДС, а згодом і ХДС К. Аденауера. Проте це не завадило двом партіям проводити активне співробітництво.

Однією з найбільших суперечностей у співробітництві ХСС і ХДС стала позиція ХСС щодо Основного Закону ФРН. Більшість делегатів ХСС у Парламентській раді (6 із 8), яка розробляла Конституцію, не підтримали проект Закону, вважаючи, що він обмежує самостійність земель. Таке саме рішення прийняла ХСС і в баварському ландтазі, що зробило Баварію єдиною землею, яка не підтримала Основний Закон ФРН.

Восени 1949 року відбулася знаменна подія для ХСС – партія взяла участь у перших загальнонімецьких виборах у бундестаг, проте вони не мали успіху для ХСС. Союз набрав лише 29,2% голосів виборців у Баварії, що дозволило делегувати лише 24 представники у бундестаг. ХСС отримали також 3 міністерські портфелі. Для просування своїх інтересів ХСС повинен був діяти в коаліції з ХДС.

Продовження електорального падіння популярності ХСС підтвердилося в листопаді 1950 року на виборах у баварський ландтаг, де партія набрала 27,4% голосів і була змушена вступати в коаліцію з Соціал-демократичною партією Німеччини. Проте така розстановка сил все ж дозволила партії залишити Ганса Ехарда міністром-президентом Баварії.

У 1968 році відбулася організаційна реформа ХСС, внаслідок якої було утворено посаду віце-голови партії та окреслено чітку структурну ієрархію ХСС. Так головними органами Союзу стали Земельні збори ХСС, голова баварського ХСС, керівник регіональних органів, земельний комітет партії, голова партії, виконавчий комітет та партійний комітет ХСС. 1960-ті роки

вважаються періодом розквіту ХСС, оскільки партія отримувала постійну більшість у ландтазі та зберігала всі ключові посади в Баварії. Також у цей період було сформовано організаційну структуру ХСС.

1970-ті роки ознаменувалися глибоким розколом в тандемі ХСС-ХДС, ініціатором якого виступили баварці. У 1976 році ХСС прийняв рішення розірвати фракційний союз із ХДС, сформувати самостійну фракцію і створити загальнофедеральний ХСС. Проте у відповідь на цю заяву ХДС прийняло рішення відкрити свою філію в Баварії, що могло значно зменшити електорат ХСС. Поступово ХСС були переграні в цій політичній грі, і в грудні 1976 року його лідер Ф. Штраус прийняв рішення про збереження фракції ХДС-ХСС, в подяку за що йому давалася можливість балотуватися на посаду канцлера ФРН від ХДС-ХСС. У 1978 році той же Ф. Штраус був обраний міністром-президентом Баварії, що свідчило про неабиякі амбіції лідера ХСС. Проте внаслідок виборів у 1980 році ХДС-ХСС не отримали більшості і канцлером став представник СДПН Гельмут Шмідт.

Після смерті Ф. Штрауса в 1988 році на пост міністра-президента Баварії був висунутий Макс Штрайбль, який був одним із лідерів ХСС за головування в ній Ф. Штрауса. Головою ж ХСС був обраний Тео Вайгель.

Значний успіх ХСС принесли перші загальнонімецькі вибори в бундестаг, які відбулися в 1990 році. На них партія набрала 51,9% голосів виборців, що дозволило ХСС отримати 5 міністерських портфелів.

У 1993 році посаду міністра-президента Баварії зайняв Едмунд Штойбер, представник ХСС. Саме за його каденції в Баварії розпочалися широкі економічні реформи, в основі яких лежав принцип приватизації та науково-технічного розвитку економіки землі. Проте саме в цей період відбувається певне падіння популярності ХСС у Баварії. Окрім того, що в 1998 році ХДС-ХСС зазнали поразки на виборах у бундестаг, ХСС уперше за понад 40 років не отримала більше 50% голосів виборців у Баварії. Наслідком цього стала відставка Тео Вайгеля з посади голови ХСС, і новим лідером було обрано міністра-президента Баварії Едмунда Штойбера. Під керівництвом Е. Штойбера ХСС значно збільшує свою підтримку, а сам Е. Штойбер стає найбільш впливовим політиком всередині блоку ХДС-ХСС, результатом чого стає висуну-

нення Е. Штойбера на посаду канцлера ФРН від ХДС-ХСС у 2002 році. Проте вибори 2002 року лише засвідчили певне збільшення підтримки ХСС, але на посаді канцлера так і залишився представник СДПН Герхард Шредер.

На виборах у ландтаг 2003 року ХСС набрав 60,7% голосів виборців і став єдиною партією, яка отримала 2/3 мандатів на земельних виборах. Проте саме з цього моменту популярність ХСС почала різко падати.

У 2007 році Е. Штойбер оголосив про відставку з посади голови ХСС та посади міністра-президента в Баварії. У результаті новим міністр-президентом Баварії став Гюнтер Бекштайн, а керівником ХСС – Ервін Хубер. Проте ці зміни не принесли політичного успіху ХСС, тому що на земельних виборах у ландтаг у 2008 році ХСС отримав лише 43,4% голосів виборців. Виникла необхідність у створенні коаліції, що відбулося вперше за останні 46 років. Внаслідок цього відбулися і кадрові зміни всередині партії: зі своєї посади пішов Е. Хубер, а в жовтні 2008 року свою посаду покинув і Г. Бекштайн.

Новим очільником партії і одночасно міністр-президентом Баварії було обрано Хорста Зеєхофера. Відбулися і якісні зміни у політиці ХСС. Так 27 жовтня 2008 року на надзвичайному з'їзді партії в Мюнхені була прийнята рішення про коаліційне партнерство із СДП. 27 вересня 2009 року пройшли вибори в бундестаг, ХСС отримав ще менше голосів, ніж на попередніх виборах у ландтаг у 2008 році, а саме 42,6%, що, безумовно, викликало критику щодо методів керівництва Х. Зеєхофера. У бундестазі ХСС став коаліційним партнером ХДС і СДП, що дозволило Союзу отримати 3 міністерські портфелі.

4 жовтня 2010 року керівна рада ХСС прийняла рішення про введення 40-відсоткової квоти для жінок у вищих органах партії. Партія також вирішила домагатися, щоб як мінімум, 40% керівних посад у партії займали жінки.

Говорячи про останні вибори в ландтаг у 2013 році, слід сказати, що ХСС на цих виборах набрав 47,7% голосів. На федеральних виборах, які відбулися через тиждень після земельних, вдалося покращити результат – ХСС набрав 49,3% голосів виборців у Баварії.

ХСС вважається християнською, консервативною народною партією правоцентристського спектру. Починаючи з 1946 року,

партія опублікувала шість основних Програм, а свої перші програмні принципи ХСС представив у «10-пунктній Заяві», яка стала першим офіційним документом партії в 1945 році. Протягом усієї своєї історії ХСС залишається постійним у своїх поглядах, базою яких є християнські цінності людини, і саме їх вони ставлять у центр проведення політичних дій.

Говорячи про програмні основи християнської політики, ХСС наголошує, що для того, щоб втілити свої політичні керівні принципи, Союз базує свою діяльність на принципах ліберального верховенства закону та соціальної ринкової економіки. Основою християнської соціальної політики є особиста відповідальність людини на знак солідарності з общиною.

Місія ХСС, яка закріплюється у всіх програмних документах, – це збереження Баварії з її специфічною культурою і сприяння економічному процвітання регіону. Проте Союз виділяє у Програмах і загальнонімецькі цілі, такі як вплив на федеральну та європейську політику.

Відмінною рисою ХСС як баварської партії є її тісні зв'язки з регіоном і його інститутами, які мають вплив на програмну орієнтацію Союзу. В Баварії існує давня традиція співіснування партії та спільноти, і ХСС є по суті частиною менталітету баварців, які розглядають Союз як засіб реалізації власних інтересів на загальнонімецькому рівні.

Головна відмінність від сестринської партії ХДС полягає у більш консервативній соціальній політиці і конкретному підтвердженні федералізму. Постійна гонитва за реалізацією баварських інтересів призводить до частих суперечностей з ХДС, чії цілі лежать на загальнонімецькому рівні, а не обмежуються інтересами конкретної землі.

У 1970-1980-х роках особливу роль у своїй політиці ХСС відводив питанням внутрішньої безпеки та юстиції ФРН. Крім того, у сферах політики надання притулку, оборонної політики, сімейної політики та екологічної політики, ХСС мав власні, окремі від ХДС, цілі та розробляв власні політичні ініціативи.

Беручи до уваги європейську політику, ХСС стоїть на позиції федералізації Європейського Союзу як основи розвитку Європи. Така позиція диктується тим, що ХСС представляє землю, яка протягом всієї своєї історії стояла на позиціях федерації з широкими повноваженнями земель. Проте особливістю позиції ХСС

щодо ЄС є постійний акцент на особливій ролі регіонів та між-регіонального співробітництва в рамках Європи.

Свою першу політичну заяву ХСС опублікував у грудні 1945 році під назвою «10-пунктна Заява». У цій заяві партія виділяла серед інших такі важливі цілі, як «відновлення того, що було зруйновано війною», «реалізація християнських принципів у сферах освіти, бізнесу та суспільства», «створення вільної демократичної держави» та «федеральна реорганізація Німеччини». Варто наголосити, що така зовнішньополітична ідея, як європейська інтеграція, в перші післявоєнні роки не була першочерговою для жодної партії Німеччини, у тому числі ХСС. Тому перша Заява ХСС носила суто внутрішньополітичний характер.

Ці десять пунктів Християнсько-соціальний союз у Баварії переніс через рік у свою першу «Програму принципів» та декларацію «30 Пунктів» (прийняті разом із ХДС). В основі першої Програми лежав насамперед принцип відновлення ФРН як федеративної республіки, загалом перша Програма дублювала «10-пунктну Заяву». Та були певні нововведення в «Програмі принципів», вона вперше порушила питання європейської інтеграції. Так у ній було прописано, що «ХСС виступає за створення європейського економічного та валютного союзу». Як бачимо, ХСС уже з самого початку свого існування виступав за досить глибоку інтеграцію як форму розвитку Європи.

Наступна програма, прийнята в червні 1957 року, акцентувала свою увагу на модернізації попередньої Програми та «німецькому питанні» у ФРН. ХСС від самого початку свого існування будував свою політику на принципі єдиної Німеччини і повного невизнання НДР. Проте ХСС не хотів вступати у відкриту суперечність з СРСР і у своїх програмах відводив невелику роль «східнонімецькому питанню».

Третя Програма від 1968 року підкреслювала консервативну орієнтацію партії ще більше. Це було результатом того, що з 1966 по 1969 рік ХСС діяв у провладній коаліції з ХДС під канцлерством Курта Кізінгера. Програма мала досить поміркований характер, продовжувала курс партії на європейську інтеграцію та поступове зближення з НДР.

Якісні зміни відбулися в 1976 році, коли була прийнята наступна Програма ХСС. У ній партія піддавала критиці політику Віллі Брандта щодо зближення з НДР, яке Союз розглядав як

фактичне визнання Німецької Демократичної Республіки. Така позиція пояснювалася ще й тим, що з 1969 по 1982 роки ХСС перебували в опозиції до СДПН, яка тоді була при владі і представником якої був Віллі Брандт. Подібна ситуація змушувала ХСС у своїй програмі, окрім критики Брандта, зосередитись на питаннях економіки і добробуту держави.

Досить цікавою є Програма ХСС від 1993 року тому, що це була програма-реакція на об'єднання Німеччини, і ХСС вперше стикнувся з абсолютно новою політичною ситуацією всередині ФРН. Ця програма називалася «У свободі прагнемо до загально-го блага». У ній партія виділила сім'ю як соціальну основу держави; наполягала на продовженні соціальної ринкової економіки, підкреслюючи потенціал держави; створенні рівних умов життя на всій території Німеччини. Також одним із принципів Програми була побудова «Європи націй», у своїй основі глибоко інтегрованого Європейського Союзу.

На партійному з'їзді, який відбувся у вересні 2007 року в Мюнхені, була прийнята нова програмна заява під назвою «Можливість для всіх! Створення майбутнього разом у свободі і відповідальності».

У перших трьох розділах увага ХСС зосереджена на «нових викликах», з якими стикається ФРН, таких як: зміна клімату, демографічні зміни, загрози миру та глобалізація. Проте все ж основна увага акцентується на ролі сім'ї у розвитку Німеччини та побудові держави на основі християнських цінностей, які проповідують партія. Також значну частину програми Союз присвячує проблемам енергетики, а саме необхідності переведення німецької системи енергетики на альтернативну основу, що в принципі є спільним пунктом у програмах усіх сучасних партій Німеччини. Традиційні теми, такі як культурна ідентичність, економіка та політика безпеки теж представлені. Не змінюється і релігійний чинник у поглядах Союзу, про що свідчить передмова до Програми, а саме такі слова з неї: «Віросповідання, спільні традиції, батьківщина і нація – це ті речі, які тримають людей і покоління разом. Партія ХСС діє саме для збереження цієї спільності людей».

Говорячи про зовнішньополітичний аспект ідеології, варто наголосити на тому, що ХСС протягом всієї своєї історії стояв на позиціях повної підтримки європейської інтеграції на осно-

ві федералізму. Саме «Європа-федерація» розглядається Союзом як найкращий варіант розвитку ЄС. Проте особливістю позиції ХСС є наполягання на важливій ролі регіонів у федерації, а саме збереження за ними широкого кола повноважень та практичної самостійності у своїй економічній політиці. За цією тезою відразу простежується прагнення ХСС відстояти інтереси Баварії, дещо забуваючи про загальнонімецькі інтереси. «Баварський» аспект лежить в основі практично кожної тези ідеології ХСС.

Християнсько-соціальний союз у Баварії – одна з ключових партій у політично-партійній системі ФРН навіть попри те, що є географічно обмеженою і бере участь лише на виборах у бундестаг та ландтаг Баварії. Основою ідеології ХСС є базування всіх політичних цілей Союзу на християнських цінностях та акцентування ключової ролі сім'ї в суспільстві. Варто наголосити, що ХСС, попри певну підпорядкованість ХДС, зберігає свою політичну самостійність на федеральному рівні і повністю контролює Баварію, яка по суті є «вотчиною» ХСС. Розвиток ЄС та поступове акцентування на регіональному аспекті Європейського Союзу дозволяє спрогнозувати збільшення впливу ХСС на загальноєвропейському рівні.

§ 3. «Народна партія»: Соціал-демократична партія Німеччини

Соціал-демократична партія Німеччини (СДПН; нім. Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD) на сьогодні є однією з впливових партій не тільки ФРН, а й Європи, «генератором» основних суспільно-політичних концепцій та світоглядних установок для міжнародної соціал-демократії.

Завдяки соціал-демократам, у ФРН вдалося створити соціальну державу з 8-годинним робочим днем, незалежними профспілками, колективними угодами, оплачуваними відпустками і лікарняними, були впроваджені демократичні засади у виробничі відносини, пом'якшені негативні наслідки економічних криз. Система освіти дає всім дітям можливість здобути середню освіту, незалежно від доходів батьків. Охорона здоров'я, дитячі установи та догляд за пристарілими стали загальнодоступними. Реформи соціал-демократів звільнили трудящих від необхідності працювати в неприйнятних умовах та за несправедливу за-

робітну плату. За допомогою соціал-демократів вдалося ввести пропорційну виборчу систему, надати жінкам право голосу, рівні права у шлюбі та сім'ї, рівний доступ до освіти.

Після закінчення Другої світової війни починається новий етап розвитку німецької соціал-демократії. За роки фашистської диктатури соціал-демократи зазнали великих втрат. Багато з них опинилися в концтаборах і еміграції.

Відродження партії пов'язане з ім'ям Курта Шумахера. У 1930-1933 роках К. Шумахер був депутатом рейхстагу від СДПН. У перших програмних заявах К. Шумахера, зроблених від імені партії, говорилося, що майбутня Німеччина повинна бути побудована на соціалістичних засадах, у дусі соціал-демократичних ідей. Йшлося про «третій шлях», відмінний від західного капіталізму і радянського соціалізму.

14 серпня 1949 р. відбулися перші вибори в бундестаг. СДПН отримала 29,2% голосів і опинилася в опозиції. У керівництві СДПН настало розчарування. Соціал-демократичні лідери звинуватили виборців у тому, що ті проголосували проти своїх кровних інтересів, оскільки були політично неосвіченими і недостатньо свідомими.

Вибори справді показали, що існувала глибока прірва між ідеями демократичного соціалізму і політичною свідомістю більшості населення. Матеріальні нестатки в післявоєнні роки досягли такого ступеня, що практично не стимулювали політичної активності мас, а, навпаки, деморалізували їх.

На початку 1950-х років партія сформулювала свої ідеї в програмному документі «16 Дюркхаймських пунктів». У них містилися вимоги планування та державного контролю в економіці, корінного перегляду податкової та соціальної політики, соціалізації добувної та важкої промисловості і т. д.

На наступних виборах у бундестаг у 1953 році партія висунула гасло «Олленхауер – замість Аденауера» (Е. Олленхауер – новий голова СДПН після смерті К. Шумахера). СДПН розраховувала стати найсильнішою фракцією в бундестазі, але результати виборів виявилися для неї шокуючими. СДПН отримала 28,8% голосів виборців, це на 0,4% менше, ніж на попередніх виборах.

На відміну від СДПН, ХДС зробив наголос на питаннях, що хвилювали населення. Вплинули на політичні уподобання виборців і такі чинники, як швидкий підйом економіки, здійсне-

ний під керівництвом християнських демократів, і авторитет К. Аденауера.

Після другої поразки на виборах у СДПН розгорнулася дискусія про необхідність програмних змін. Заклик «викинути ідеологічний баласт» – посилення на марксизм як ідеологію партії, червоний прапор, звернення «товариш» отримали відчутну підтримку.

У 1950-і роки заробітна плата робітників і службовців подвоїлася, доходи самостійних господарств потроїлися. ФРН зробила запаморочливий ривок в економічному і соціальному розвитку. Економічні успіхи, пенсійна реформа сприяли перемозі партійного блоку ХДС / ХСС на виборах до бундестагу. Блок ХДС / ХСС отримав 50,2% голосів виборців – абсолютна більшість, а СДПН – 31,8% голосів (приріст становив 3%).

СДПН провела ретельний аналіз причин своєї поразки. На з'їзді СДПН у Штутгарті в 1958 році в правління партії увійшли представники нового покоління – В. Брандт, Г. Шмідт, Г. Венер.

У 1959 році на з'їзді СДПН у Бад-Годесберзі була прийнята нова програма партії. Західнонімецькі соціал-демократи докорінно переглянули свої попередні ідейні позиції. Вони остаточно відмовилися від єдиної світоглядної та ідейної основи – марксизму, назвавши як духовних попередників соціал-демократії християнську етику, гуманізм і класичну філософію. СДПН визнала ринкове господарство і приватну власність на засоби виробництва, відмовилася від соціалізації. Замість побудови соціалізму і заміни ринкових відносин плановою економікою було проголошено інше політичне завдання – встановлення громадського контролю над економічною діяльністю.

Соціалізм став розглядатися не як певна суспільна модель (марксистський підхід), а як реалізація моральних цінностей (свобода, справедливість, солідарність) у процесі тривалих реформістських перетворень, як «безперервне завдання». Партія відійшла від позиціонування себе як партії робітничого класу, оголосивши себе народною партією. СДПН відмовилася від свого негативного ставлення до церкви, визнала необхідність захисту своєї батьківщини.

Концепція «деідеологізації» партії призведе в подальшому соціал-демократію до глибокої ідеологічної кризи. Офіційно порвавши з марксизмом, СДПН втратила свою специфіку. Донині партія шукає свою самоідентифікацію.

Партійний список кандидатів від СДПН на виборах 1961 р. очолював бургомістр Західного Берліна – В. Брандт, молодий, ініціативний і динамічний політик.

Урядова програма соціал-демократів із внутрішньополітичних проблем передбачала: державне регулювання порядку надання відпусток, сприяння спорту, вдосконалення соціального страхування на випадок хвороби, створення нової системи пенсійного забезпечення, компенсацію збитків жертвам війни, більшу увагу сімейній, житловій політиці, благоустрою міст, захисту навколишнього середовища і т. д.

У зовнішній політиці були намічені такі завдання: збереження чисельності бундесверу, тобто збереження загального військового обов'язку громадян; посилення готовності до оборони і одночасний контроль над озброєнням; поліпшення відносин із країнами Східної Європи; допомога країнам, що розвиваються.

Незважаючи на всі зусилля соціал-демократів, на виборах переміг партійний блок ХДС / ХСС, отримавши 45,4% голосів виборців. За СДПН проголосувало 36,2% виборців. СДПН покращила свій попередній результат майже на 2 млн. голосів (5,4%).

Після виборів СДПН запропонувала сформувати уряд з представників усіх партій, що пройшли до бундестагу. Почалися складні переговори, що тривали місяць. У результаті була досягнута домовленість про створення урядової коаліції з ХДС / ХСС і ВДП. Участь СДПН у переговорах пішла їй на користь, бо відпала колишня оцінка партії як «природної опозиційної партії», і її почали розглядати в перспективі, як урядову партію.

У 1966 році вперше за весь післявоєнний період у ФРН відбулося скорочення промислового виробництва, почало зростати безробіття. Економічна криза 1966-1967 років показала нездатність ХДС / ХСС і канцлера Л. Ерхарда знайти вихід з кризи. З відходом з політичної арени К. Аденауера християнські демократи втратили свого єдиного на той час лідера державного масштабу і виявилися не в змозі надати політиці ФРН нових імпульсів.

У 1966 році на посаді канцлера Л. Ерхарда змінив Курт Кізіnger. Пропозиції уряду К. Кізінгера щодо вирішення економічних проблем не мали підтримки з боку ВДП. Ліберали не хотіли розділяти відповідальність за новий економічний курс і вийшли з уряду.

Не маючи більшості в бундестазі, уряд К. Кізінгера змушений був запропонувати керівництву СДПН створення коаліційного уряду. Лідери СДПН прийняли пропозицію ХДС / ХСС, незважаючи на бурю протесту з боку членів партії. СДПН вперше увійшла в уряд у ролі молодшого партнера.

Умовами вступу СДПН у коаліцію були: у зовнішній політиці – відмова ФРН від спроб володіння атомною зброєю, нормалізація відносин з державами на Сході; у внутрішній політиці – реорганізація фінансової системи.

Уряд «великої коаліції» було утворено в листопаді 1966 р., і проіснував він до чергових виборів у бундестаг у 1969 році. Після смерті Е. Олленхауера в 1963 році головою СДПН був обраний В. Брандт². Він як лідер партії отримав пост віце-канцлера і міністра закордонних справ. Міністрами стали ще 7 соціал-демократів.

У виборчу боротьбу 1969 р. СДПН вступає з абсолютно іншою програмою, ніж у ХДС / ХСС. В. Брандт проголосив мету партії: припинення конфронтації, мирне співіснування двох німецьких держав, розвиток ділових контактів із країнами Східної Європи. У сфері внутрішньої політики СДПН йшла під гаслом «Зважитися на розширення демократії». Соціал-демократи пропонували нові форми участі громадян у суспільно-політичному житті.

Вибори 1969 р. принесли перемогу СДПН з перевагою всього в 6 мандатів і лише завдяки союзу з ВДП. Двадцятирічне правління християнських демократів закінчилося. Про зміцнення позицій СДПН у політичному житті ФРН свідчило те, що навесні 1969 р. федеральні збори обрали президентом країни соціал-демократа Г. Хайнемана.

Успіх соціал-демократів пояснюється кількома обставинами: подоланням економічної кризи 1966-1967 років; обіцянкою реформ, яких хотіли багато виборців; великою увагою до вимог науково-технічного прогресу; висловлюваннями і деякими практичними кроками на користь розрядки в міжнародних відносинах.

Незважаючи на незначну більшість у бундестазі (12 мандатів), СДПН і ВДП сформували уряд «малої коаліції». В. Брандт став канцлером, а лідер ВДП В. Шеель – міністром закордонних справ.

² Його справжнє ім'я Герберт Карл Фрам. В. Брандт – це підпільне ім'я яке він отримав, переїхавши в Норвегію, після приходу Гітлера до влади в Німеччині.

Був прийнятий закон про підприємства, відповідно до якого там, де працювало більше п'яти осіб, створювалися виробничі ради. До складу ради завжди входив представник і від молодих робітників.

Найбільшим соціальним проектом соціал-демократів стала реформа загальної освіти. Були введені стипендії та безкоштовне відвідування занять у вишах. У результаті до 1979 року кількість студентів із робочих родин зросла вдвічі і становила 14%.

У 1972 році були прийняті два важливих закони – про статут підприємства і розширені мережі соціального забезпечення. Перший закон передбачав принцип «свободи колективних договорів», що дозволяє профспілкам від імені працівників укладати з підприємцями угоди про ставки заробітної плати та інші умови праці.

Хоча коаліція СДПН – ВДП провела далекосяжні реформи всередині країни, але вона запам'яталася, насамперед, своїми зовнішньополітичними ініціативами, які отримали назву «Нова східна політика». Суть цієї політики полягала у відмові від доктрини «Хальштейна»³, визнання кордонів, що склалися в Європі після Другої світової війни, нормалізації відносин Західної Німеччини з її східноєвропейськими сусідами, в тому числі з НДР.

На початку 1970-х років ФРН уклала договори з СРСР і Польщею (1971 рік), з Чехословаччиною (1973 рік). У 1971 році була підписана чотиристороння угода по Західному Берліну: Радян-

³ Зовнішньополітична доктрина, що проводиться урядом ФРН з 1955 по 1970 рр., спрямована на ізоляцію НДР на міжнародній арені. Доктрина Хальштейна була прийнята за пропозицією державного секретаря міністерства закордонних справ ФРН Вальтера Хальштейна на нараді послів у Західній Німеччині 8-9 грудня 1955 р., що відбувся в Бонні. Її основні положення були сформульовані Вільгельмом Греве, який був керівником політичного відділення при міністерстві закордонних справ ФРН, у вересні 1955 р. Суть цієї доктрини полягала в тому, що ФРН підтримувала і встановлювала дипломатичні відносини тільки в тими країнами, які не мали дипвідносин з НДР. Встановлення дипломатичних відносин зі Східною Німеччиною відтепер розглядалося Бонном як недружній крок і вело до розриву відносин з цією країною. Єдиним винятком був СРСР – у зв'язку з важливістю підтримання відносин для ФРН з цією державою. Конкретно ця політика знайшла застосування двічі: ФРН розірвала дипломатичні відносини з Югославією в жовтні 1957 року після встановлення останньої дипвідносин з НДР, і в січні 1963 року пішла на аналогічний крок щодо Куби.

ський Союз визнавав належність Західного Берліна до Заходу, гарантував вільний доступ із Західної Німеччини до Західного Берліна і визнавав право жителів Західного Берліна відвідувати Східний Берлін. 8 листопада 1972 р. Східна і Західна Німеччина офіційно визнали суверенітет одна одної і погодилися обмінятися дипломатичними представництвами.

Проведена В. Брандтом політика примирення отримує міжнародне визнання. У 1971 році йому присуджується Нобелівська премія миру.

Супротивники «Нової східної політики» звинуватили В. Брандта в «продажу німецьких інтересів». З 1970 року опозиція докладає чимало зусиль, щоб переманити на свій бік депутатів, незадоволених «Новою східною політикою», і це їй вдається. Шість депутатів від ВДП перейшли в табір ХДС / ХСС.

У бундестазі виникла патова ситуація, яка давала шанс християнським демократам на усунення уряду В. Брандта, не чекаючи нових парламентських виборів. До порядку роботи парламенту внесено питання про вотум недовіри В. Брандту. На пост канцлера висунутий представник ХДС Р. Барцель.

Депутати від ХДС / ХСС були впевнені, що кандидатура Р. Барцеля отримає підтримку. Однак два депутати від ХДС (імена яких досі невідомі) не проголосували за Р. Барцеля, і коаліція СДПН – ВДП залишилася при владі. В. Брандт, впевнений у підтримці виборців, скористався можливістю, що надається конституцією, розпустив бундестаг і призначив нові вибори.

На виборах 1972 головною ідеєю програми СДПН стала «якість життя». Партія намагається об'єднати традиційні матеріальні інтереси і нові потреби трудящих (екологічний захист, поліпшення умов праці, розвиток системи соціального забезпечення та громадського транспорту, охорони здоров'я, професійної підготовки, комунальних служб і т. д.).

Дострокові вибори забезпечили соціал-ліберальній коаліції переконливу перемогу – більшість у 36 місць у бундестазі. СДПН домоглася найбільшого за післявоєнний період виборчого успіху – 45,8% голосів, завдяки чому соціал-демократи утворили в бундестазі найбільшу фракцію.

Як парламентська партія СДПН посилила свої позиції завдяки розширенню своєї електоральної бази, що складається тепер з трьох основних груп: з робітників, молодих виборців та з пред-

ставників нових середніх прошарків (службовців і чиновників).

Взимку 1974 р. Німеччина відчула на собі наслідки світової нафтової кризи. У країні посилилася інфляція, зросла кількість безробітних. Соціал-демократи програвали комунальні та земельні вибори. Критична ситуація для СДПН ще більше ускладнилася після викриття особистого референта канцлера Г. Гійома, який виявився східнонімецьким розвідником. У травні 1974 р. В. Брандт подав у відставку. Його наступником став соціал-демократ Гельмут Шмідт, який займав в уряді посаду міністра економіки.

У другій половині 1970-х років число страйків зросло. Уряд відповів жорсткими заходами. У 1980 році були прийняті закони, що дозволяють локауту та новий порядок заповнення вакантних місць. Встановлювалося п'ять кваліфікаційних ступенів, причому рівень кваліфікації при вступі на роботу підлягав суворій перевірі. У 1980-1981 роках уряд більш ніж на чверть скоротив податки на підприємців, одночасно збільшивши внески робітників до фонду страхування у зв'язку з хворобою, безробіттям та старістю. Вперше за всю історію ФРН уряд у 1982 році скоротив на 10,3% соціальні витрати за статтею «Сім'я та молодь».

З осені 1980 р. ФРН вступила в нову стадію економічної кризи. Скоротився загальнонаціональний продукт, впало промислове виробництво, посилилася інфляція, зросло безробіття. ВДП вийшла з коаліції і приєдналася до блоку ХДС / ХСС. Християнські демократи і вільні демократи домовилися про зміщення канцлера Г. Шмідта, поставивши на голосування в бундестазі «конструктивний вотум недовіри». Кандидатом на пост канцлера був висунутий лідер ХДС Гельмут Коль. Першого жовтня 1982 р. Г. Коль став новим федеральним канцлером.

Поразка СДПН змусила задуматися над причинами невдач і звернутися знову до перегляду свого теоретичного багажу. У грудні 1989 року на надзвичайному з'їзді СДПН у Берліні була прийнята нова програма партії. Вона мала компромісний характер, враховуючи різні позиції лівих, центристів і правих. Саме цим пояснюється відсутність чіткості з цілої низки програмних питань.

У Програмі була зроблена спроба реабілітувати поняття «соціалізм». Реабілітація поняття «соціалізм» знадобилася соціал-демократам у зв'язку з тим, що в цей період почався крах

соціалістичних режимів. Соціал-демократи повертаються до розуміння соціалізму, як способу справедливого розподілу продуктів. І якщо капіталістична система економіки ефективно виробляє, то соціалісти можуть справедливо розподіляти ці продукти і виступати за формування солідарного соціалістичного суспільства. У Берлінській програмі висувалася ідея формування нового типу «солідарного суспільства» – солідарність особистостей, що висувують вимоги щодо свого місця у виробничій, партійної та суспільної ієрархії, у духовному розвитку та культурі.

У соціальній сфері СДПН бачила свої завдання в забезпеченні права на працю, в гуманізації праці та підвищенні рівня соціальної захищеності населення. Концептуальною основою політики СДПН у галузі праці та трудових відносин стало нове розуміння праці, яке полягає в тому, що рівноцінними слід вважати всі форми суспільно необхідної праці – як оплачуваної, так і не оплачуваної. Особливу увагу в програмі приділяється досягненню реальної рівноправності чоловіків і жінок.

Новий образ СДПН, як партії соціально-екологічної орієнтації, не сприяв її успіху. Вона продовжувала втрачати голоси виборців на федеральних виборах і все більше втрачала довіру суспільства, бо їй не вдалося представити себе громадськості в ролі альтернативи правлячій коаліції ХДС-ВДП.

Наприкінці 1990-х років найважливішою проблемою, яка не була відображена в Берлінській програмі, стала глобалізація, насамперед, капіталів товарних і грошових ринків, що вимагає нових підходів до вирішення найрізноманітніших питань суспільного життя. Наприкінці 1990-х років у ФРН і в інших європейських країнах загострилося питання про необхідність оновлення програм соціал-демократії.

На парламентських виборах у вересні 1998 року СДПН, набравши 41% голосів, перервала 16-річне правління правої коаліції ХДС / ВДП і утворила з партією зелених лівоцентристський уряд. Федеральним канцлером став Герхард Шредер.

Об'єднання Німеччини та поширення західних соціальних стандартів на східні землі значною мірою підірвали підвалини соціальної держави. Невирішеність багатьох соціально-економічних проблем вже давала про себе знати і, головне, створювала серйозні загрози для найближчого майбутнього країни. Ситуація, що склалася в Німеччині в середині та другій половині 1990-х

років, свідчила про незавершеність неоконсервативних перетворень, і здійснювати їх довелося уряду «червоно-зеленої» коаліції на чолі з Г. Шредером. Парадокс полягав у тому, що реформи неоконсервативного характеру довелося проводити соціал-демократам, партії, яка традиційно захищала найманих працівників і виступала за розширення соціальної допомоги трудящим.

Тільки сильний і рішучий політик міг піти на реформи, які свідомо не будуть популярні в суспільстві. Таким політиком і був Г. Шредер. Він розумів об'єктивну необхідність реформ і говорив про це вже в ході передвиборної кампанії 1998 року. Новий канцлер мав намір провести всеосяжну модернізацію країни.

Позиція Г. Шредера щодо необхідності проведення непопулярних реформ, його зусилля затвердити в партії курс «нового центру», відводячи її від багатьох традиційних соціал-демократичних цінностей, була неоднозначно сприйнята і оцінена в СДПН. Курс Г. Шредера не підтримав голова партії О. Лафонтен, який, на думку більшості партійних функціонерів, був занадто «лівим». О. Лафонтен увійшов до складу уряду як міністр фінансів із широкими повноваженнями. У грудні 1999 року на з'їзді в Берліні Г. Шредер зміг домогтися консолідації партії на основі програми «нового центру» і був обраний її головою.

У своїй практичній діяльності уряд Г. Шредера пішов на скорочення витрат на соціальні потреби. Лише ті, хто не в змозі збити це, могли розраховувати на допомогу держави.

Незважаючи на серйозні труднощі, «червоно-зелена» коаліція змогла виграти вибори в бундестаг у 2002 році, хоча і з певними втратами. 17 жовтня 2003 р. Г. Шредер представив бундестагу пакет реформ під назвою «Порядок денний – 2010». Йшлося про податкову реформу, реформу системи комунального фінансування, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та ринку праці.

Під тиском Г. Шредера і його найближчого оточення програма реформ «Порядок денний – 2010» була схвалена партійним з'їздом. Тим не менш, вона натрапила на серйозне невдоволення значної частини традиційного електорату соціал-демократів, який розраховував на перерозподіл багатств від багатих до бідних, а не навпаки. Популярність уряду Г. Шредера різко пішла вниз. У цих умовах у лютому 2004 року Г. Шредер подав у відставку з поста голови партії. У листопаді 2005 року партійний з'їзд обрав головою партії М. Платцека. Проте у квітні 2006 року

він прийняв рішення залишити свій пост за станом здоров'я. Лідером партії став К. Бек, що належав до так званих «традиціоналістів», які дуже насторожено ставилися до нових концепцій.

Тим часом невдачі та поразки СДПН набули лавиноподібного характеру. Партія прогала вибори в ландтаги в багатьох землях. Г. Шредер пішов ва-банк, він заявив про свій намір домогтися проведення позачергових виборів до бундестагу.

Г. Шредер робив наголос на необхідності зміцнення дружніх зв'язків з Росією та Францією. Однак не тільки ХДС / ХСС, але «зелені» та багато соціал-демократів не хотіли продовження його панібратських відносин з В. Путіним.

Вибори 18 вересня не були переможними ні для однієї зі сторін. Блок ХДС / ХСС отримав 35,2% голосів і 226 місць у бундестазі. СДПН отримала всього 34,3% і 222 місця. Жодна з «народних» партій – СДПН і блок ХДС / ХСС – не змогла утворити правлячу коаліцію з молодшим партнером, в такому випадку вони все одно не мали б необхідної в парламенті більшості. У підсумку 10 жовтня 2005 р. в ході переговорів між двома СДПН і блоком ХДС / ХСС було прийнято рішення про створення коаліційного уряду на чолі з А. Меркель. Соціал-демократи отримали в новому кабінеті міністрів 8 крісел з 15. Г. Шредер заявив про завершення своєї політичної кар'єри.

Між партіями Великої коаліції був підписаний Коаліційний договір «Разом на благо Німеччини – мужньо і чесно», який визначив основні напрямки роботи уряду на наступні чотири роки. Головними темами коаліційної угоди стали оздоровлення державних фінансів і боротьба з безробіттям.

Усі чотири роки до наступних виборів у 2009 році коаліція проводила, особливо в період кризи, фактично соціал-демократичну політику. Новий уряд домігся певних успіхів.

26-28 жовтня 2007 року відбувся з'їзд СДПН, який прийняв нову «Гамбурзьку програму». Ця програма означала поворот партії вліво. Своєю головною метою соціал-демократи знову проголосили «демократичний соціалізм», основними цінностями якого є свобода, справедливість і солідарність. Сприяти досягненню заявлених цілей, за задумом соціал-демократів, повинна «хороша робота, доступна для всіх». Іншою важливою передумовою для розвитку Німеччини, на думку соціал-демократів, є успішна інтеграція переселенців у німецьке суспільство.

За підсумками вересневих виборів 2009 року СДПН, що отримала лише 23% голосів виборців, довелося піти в опозицію. 27 вересня 2009 р. голова СДПН Франц Мюнтеферінг пішов у відставку. На з'їзді партії в Дрездені, що відбувся в жовтні цього ж року, головою СДПН був обраний Зігмар Габріель.

У грудні 2009 року Правління партії приймає «12 тез з оновлення СДПН». У цьому документі розвивається ідея про зміцнення внутріпартійної демократії та розширення зв'язків з виборцями шляхом створення «майстерень майбутнього», де відповідні проблеми майбутнього повинні обговорюватися в ході відкритого діалогу між партією та суспільством.

У грудні 2011 року соціал-демократи прийняли нову програму. Її ядром стала вимога зменшити державний борг і одночасно збільшити інвестиції в освіту. У програмі запропонована нова податково-фінансова концепція, зафіксована вимога законодавчого введення мінімальної оплати праці в розмірі 8,5 євро, представлений новий проект системи страхування громадян. Крім того, СДПН виступила за введення на федеральному рівні т.зв. «Народного кодексу законів», що складається з народних рішень, що, на її думку, має сприяти посиленню прямої демократії.

22 вересня 2013 року відбулися вибори до бундестагу. СДПН набрала 25,7% голосів виборців, покращивши свій результат чотирирічної давності на 2,7%. Після виборів відбулися попередні, а потім і основні переговори про створення «великої коаліції» між ХДС/ХСС і СДПН, оскільки до парламенту вперше не потрапила ВДП. Коаліційний договір, ще до його підписання, було винесено на внутрішньопартійний референдум, на якому кожен член СДПН міг віддати свій голос на підтримку або проти коаліційного договору з християнськими демократами. В коаліційному уряді З. Габріель зайняв посаду віце-канцлера і міністра економіки та енергетики, а Франк-Вальтер Штайнмаєр став міністром закордонних справ.

Соціал-демократична партія Німеччини – одна з найстаріших і найавторитетніших партій не лише у Європі, але й у світі. Сьогодні вона переживає новий етап свого розвитку, де чимало перепон і складностей, але незважаючи на це їй вдається все ж таки стояти на ногах і бути досить вагомою партією в політичній системі Німеччини.

§ 4. Вільна демократична партія

Вільна демократична партія Німеччини (ВДП; нім. Freie Demokratische Partei, FDP) була утворена в 1948 році. До неї увійшли політики, багато з яких почали політичну кар'єру до Другої світової війни. Партія є носієм ліберальної ідеології, основними принципами якої є прихильність правової держави, відкрите суспільство і ринкове господарство.

У 1957 році ВДП прийняла «Берлінську програму», в якій претендувала на роль «третьої сили» після ХДС / ХСС і СДПН. Основними елементами ліберальної політики програма називала ліберальну правову державу, вільну ринкову економіку і мирне возз'єднання Німеччини. У прийнятому в 1985 році «Ліберальному маніфесті» говорилося: «Ліберали гарантують кожному громадянину свободу від лівих і правих «цілителів», від бюрократії та опіки, від ідеологій і зрівнялівки. Ліберали сприяють посиленню впливу кожного окремого громадянина щодо держави, економіки та великих організацій». Головний акцент у програмних документах партії робився на необхідності дотримання індивідуальних прав і свобод, скорочення повноважень держави.

ВДП входила до складу урядових коаліцій з ХДС / ХСС, з СДПН. Згідно з таким станом справ усередині партії існують дві течії, одна з яких орієнтується на кооперацію з соціал-демократами, інша віддає перевагу християнським угрупованням. Після того, як з середини 1960-х років ні СДПН, ні ХДС / ХСС вже не набирали 50% голосів, істотно зросла роль ВДП, яка, маючи лише 5-7% голосів, могла примикати то до однієї, то до іншої партії, забезпечуючи їм, таким чином, перемогу на виборах, що стало причиною прізвиська ВДП «та що робить королів».

Після виборів 2009 року ВДП отримала 93 місця в бундестазі і увійшла в коаліційний уряд з ХДС / ХСС.

Два представники партії Т. Хойс (1949-1959 роки) та В. Шеєле (1974 -1979 роки) займали пост федерального президента ФРН. Інший представник партії – Г. Геншер займав пост міністра закордонних справ ФРН протягом 18 років, з 1974 по 1992 рік.

ВДП у західнонімецькій партійній системі виконує такі функції: коректування урядового курсу, створення правлячої більшості, засоби для зміни влади, гаранта політичної спадкоємності.

У 1977 році були прийняті програмні «Кільські тези», в яких зводилося до мінімуму можливе державне втручання в економіку і соціальну сферу. Основним обов'язком держави оголошувалося «заохочення приватних інвестицій». Правда, «Кільські тези» проголошували необхідність боротьби з безробіттям і досягнення повної зайнятості в результаті «заохочення приватної інвестиційної діяльності».

На практиці ВДП виступала проти будь-яких пропозицій профспілок, спрямованих на пом'якшення безробіття. Особливо рішуче вона відхиляла їх вимогу накласти заборону на здійснювані підприємцями масові звільнення персоналу.

Враховуючи провал партії на виборах, уже в грудні 1994 року на черговому з'їзді було зроблене коригування її іміджу. Партія стала представляти себе не як «партію забезпечених», а як «партію людей, готових до успіхів». На цьому ж з'їзді було прийнято рішення про створення комісії з підготовки нової партійної програми.

Тим часом політична ситуація для вільних демократів продовжувала погіршуватися. З 14 земельних виборів протягом 1994-1998 рр. вони програли десять.

У партії посилюється правоцентристський напрям, ідеї якого знайшли відображення у прийнятій на з'їзді у Вісбадені (травень 1997 року) нової партійної програми – «Вісбаденські принципи». Важливу роль у їх підготовці зіграв генеральний секретар ВДП Гідо Вестервелле.

У програмі причина виниклих труднощів в економіці та соціальній сферах пояснювалася тим, що «громадяни все більше стали перекидати вирішення своїх проблем на державу, а держава стала занижувати вимоги до громадян. Політика держави в Німеччині перетворилася на політику послуг». Автори програми визначили нову лінію партії: «Ми, ліберали, протиставляємо політиці послуг «суспільство відповідальності». Суть «суспільства відповідальності» – особиста відповідальність громадян та індивідуальна свобода. Далі в програмі викладався проект радикальної реформи наявної у ФРН соціальної держави. Соціальне забезпечення має поширюватися тільки на справді нужденних.

З метою залучення робітників у партію в програму було включено положення про необхідність більш широкого розповсюдження приватної власності шляхом участі робітників у капіталі

підприємств. Безумовно, це положення було лише декларативними. Так, у програмі стверджувалося, що участь працівників в управлінні «подолає поділ праці і капіталу і зробить з найманих робітників підприємців, які володіють підприємством».

У 1998 році партія досягла нижньої межі електоральних симпатій, отримавши на виборах 6,2%, проте зуміла залишитися в бундестазі, отримавши 43 депутатських мандати. Становище ускладнилося тим, що на політичну арену вийшов «Союз 90 / Зелени», який тепер міг виконувати функції ВДП.

У 2001 році новим федеральним головою ВДП був обраний Г. Вестервелле. Ставши наймолодшим керівником лібералів, він спробував змінити імідж партії, перетворивши її з «постачальника голосів» у «велику народну партію».

Партія ретельно підготувалась до виборів у бундестаг у 2002 році. На з'їзді в Дюссельдорфі (травень 2001 р.) була прийнята передвиборна програма партії під назвою «18 відсотків», де ставилася мета отримати саме таку кількість голосів виборців.

Повні рішучості відвоювати собі більш високе місце на партійному подіумі, головною політичною мішенню ліберали зробили «зелених», які за багатьма програмними позиціями були близькі до ВДП. Головна ставка була зроблена на ЗМІ, Інтернет-технології. Рейтинги лібералів, що досягали напередодні обрання парламенту позначки в 10%, різко знизилися після антизрайльських висловлювань одного з членів керівництва партії Ю. Меллеманна.

За підсумками голосування в бундестаг ВДП не досягнула поставленої мети (18%) і залишилася, як і в 1994-1998 роках, п'ятою за політичною вагою партією, отримавши 7,2% голосів виборців. Результати виборів 2002 року свідчили про суттєве омолодження електорату партії, збільшенні кількості її прихильників у нових федеральних землях.

«Молодіжний прорив» лібералів певною мірою пояснюється зазначеними вище особливостями проведення виборчої кампанії, що знайшла найбільший відгук у більш юного покоління, а також персональним іміджем Г. Вестервелле.

Наступні комунальні, земельні, європейські, федеральні вибори підтвердили тенденцію збільшення політичної ваги ВДП. Особливо слід відзначити успіхи лібералів на виборах у муніципальні органи і Європарламент. У 2009 році на виборах до Європарламенту партія отримала 11% голосів виборців; у бундестаг

– 14,6%. Г. Вестервелле перетворюється на одного з ключових політичних гравців.

З'їзд ВДП 2006 проголосив основні цінності партії – ефективність, відкритість світу, толерантність. Програма партії була оновлена за рахунок включення нових питань, таких як екологія, освіта, охорона здоров'я, культура. На протигагу ХДС / ХСС, які, на думку лібералів, пішли на повідку у СДПН, вільні демократи постійно підкреслювали неприпустимість зрівняльних стандартів, цінність конкуренції, неповторність індивідуальності.

На виборах у бундестаг у 2009 році ВДП була єдиною партією, яка виступила під гаслами ліберальної ринкової економіки. «Менше держави, більше конкуренції», – ось гасло ВДП.

За підсумками виборів, ставши партнером ХДС / ХСС, лідер ВДП Г. Вестервелле отримав пост віце-канцлера та міністра закордонних справ. Всього ВДП отримала п'ять місць в уряді.

Коаліційний договір ХДС / ХСС і ВДП називався «Зростання. Освіта. Згуртованість» і передбачав радикальне оздоровлення економіки за допомогою масштабної податкової реформи, що скорочує і спрощує стягування прибуткового податку (що не було виконано з причини величезного дефіциту бюджету). У плани коаліції входило скорочення ролі держави в економіці в результаті проведення приватизації німецьких залізниць.

Новий уряд обіцяв також покінчити з привілеями великих державних і муніципальних компаній, таких як німецький телеком, німецька пошта. Своєю чергою, приватним компаніям, фермерам була обіцяна державна підтримка. Плани коаліції включали підвищення допомоги на дітей. Але в умовах економічної кризи багато положень спільної програми не були виконані.

Г. Вестервелле – прихильник зниження залежності Німеччини від російського газу. Він різко критикував экс-канцлера Г. Шредера за співпрацю з «Газпромом». У земельному суді Гамбурга Г. Шредер виграв процес проти Г. Вестервелле, якого визнали винним у поширенні недостовірних відомостей з приводу роботи колишнього канцлера на посаді голови наглядової ради консорціуму з будівництва Північно-Європейського газопроводу, який пізніше отримав статус спільного підприємства під назвою «Північний потік».

Голова ВДП виступив за скасування прийнятого урядом Г. Шредера закону про атомну енергію, який передбачає повну

зупинку ядерних реакторів до 2020 року і забороняє будівництво у ФРН нових АЕС.

На думку Г. Вестервелле, поряд з альтернативними джерелами в Німеччині потрібно також розвивати надійні ядерні технології. На думку багатьох політоглядачів, секрет успіху ВДП до її приходу до влади полягав в унікальних особистих якостях Г. Вестервелле, який вважається неперевершеним оратором, здатним надихати слухачів, і обраної ним тактики популізму. Зокрема, він активно просував ідею зниження податків. Але така стратегія була виправдана до тих пір, поки партія перебувала в опозиції.

Проте вже з початку 2010 року ВДП починає різко втрачати популярність, і всього за рік її рейтинг зменшується до незвично низьких значень. І в результаті ліберали починають зазнавати поразки на виборах у ландтаги земель, щоразу балансуючи на межі прохідного бар'єру.

Найбільш значущим чинником поразки партії став сам Г. Вестервелле. Пересівши з лави опозиціонера в крісло віце-канцлера, він не добився практично ніяких успіхів. Його вважають слабким дипломатом, який не може захистити інтереси Німеччини на міжнародній арені.

Своєю основною темою Г. Вестервелле зробив роззброєння – знищення залишків ядерної зброї з ФРН. Однак всередині країни це питання не викликало особливого інтересу, а союзників ФРН по НАТО привів у відверту розгубленість. Але крайньою точкою невдоволення громадян Німеччини стала його політика в північноафриканській кризі. Звучали навіть прямі звинувачення в тому, що Німеччина кинула союзників по НАТО, відмовившись від використання своїх ВПС в операції в Лівії, санкціонованої РБ ООН. Не змогли виконати свої обіцянки вільні демократи і в сфері економіки.

Після низки поразок на земельних виборах у 2011 р. ВДП спробувала спочатку омолодити партійну верхівку, зробивши лідером молодого міністра охорони здоров'я Філіпа Реслера. Проте через відсутність істотних змін ідеології перестановки в керівництві мало допомогли. Розпочатий у 2011 р. новий електоральний цикл призвів до оновлення половини земельних парламентів, при цьому ВДП зміцнила свої позиції лише в Гамбурзі, втративши представництво в декількох ландтагах. На дострокових виборах у березні 2012 р. в Саарі ліберали отримали лише 1,2% голосів. На

початку квітня 2012 р. в цілому по ФРН за ВДП віддавали голоси лише 3,5% виборців, притому що популярність блоку ХДС / ХСС (партнера по правлячій коаліції) виросла до 34,5%.

На виборах у бундестаг 2013 р. партія вперше не пройшла в парламент Німеччини. Після поразки головою партії було обрано Крістіана Лінднера. На сьогодні ВДП не представлена у бундестазі, але має 3 місця з 96 відведених Німеччині у Європейському парламенті.

ВДП традиційно відігравала унікальну роль у політичній системі ФРН, яку, як виявилось, більше не в змозі виконувати. Ліберали не витримують конкуренції з «Зеленими» і можуть у будь-який момент бути вибиті в розряд маргінальних партій. У довгостроковій перспективі вільним демократам для виходу з кризи необхідні не тільки нові сильні лідери, здатні об'єднати партію і повести за собою її прихильників, але й добре продумана програма.

§ 5. Ліві

Після об'єднання Німеччини почався процес об'єднання споріднених політичних партій Західної та Східної зон. Єдиною партією НДР, що зберегла свою організаційну самостійність, була Партія демократичного соціалізму – початково Соціалістична єдина партія Німеччини, з літа 2007 року – Ліві (нім. Die Linke).

Масові протести, які призвели до відсторонення від влади лідера НДР Еріха Хонеккера в 1989 році, відкрили нові можливості молодому поколінню політиків-реформаторів у СЄПН, які сприймали політику гласності та перебудови президента СРСР Михайла Горбачова як модель для політичних змін. Такі реформатори, як Ганс Модров, Грегор Гізі, Рудольф Баро і Стефан Гейм незабаром почали реконструювати політичний авторитет партії. До кінця 1989 року останні консервативні члени Центрального Комітету партії подали у відставку, а потім у 1990 році СЄПН залишили 95% із 2,3 мільйона її членів.

На спеціальному з'їзді в грудні 1989 року партія відмовилася від своєї колишньої «провідної ролі» у житті суспільства і прийняла програму демократичних реформ. Для того, щоб дистанціювати реформовану партію з комуністичною ідеологією, партія додала слова «Партія демократичного соціалізму» до назви СЄПН, а в кінцевому підсумку відмовилася від слів «Соціаліс-

тична єдина партія» в лютому 1990 року. Г. Гізі став новим лідером. До того часу ПДС вже не була марксистсько-ленінською партією, хоча неомарксистські і комуністичні фракції меншості продовжували існувати. 18 березня 1990 року ПДС отримала 16,4% голосів на перших вільних виборах у Східній Німеччині і стала найбільшою опозиційною партією.

У перші роки існування об'єднаної Федеративної Республіки Німеччина ПДС набиравала невеликий відсоток на виборах у східних землях країни завдяки частині населення, яка першою стала відчувати «остальгію», як називається в сучасній Німеччині поширена туга за НДР. Партія залишалася суто регіональною, та й на Сході не провідною, що відображало суспільні настрої початку 90-х, ейфорію більшої частини східних німців від райдужних перспектив життя в об'єднаній Німеччині. Однак настрої дуже швидко стали змінюватися вслід за реальною політикою. Після відмови Радянського Союзу виконувати свої зобов'язання з постачання енергоносіїв наприкінці 80-х економіка НДР, найбільш високорозвиненої країни РЕВ, увійшла в штопор. Після об'єднання західні компанії скуповували проблемні виробництва в нових східних землях і закривали заводи потенційних конкурентів. Безробіття в землях колишньої НДР стало рости стрімкими темпами, викликаючи соціальне невдоволення і зростаючи «ностальгію». У країні почався процес міграції робочої сили, у пошуках кращих пропозицій робітники поїхали на Захід, залишаючи міста і землі на Сході напівпорожніми.

Природним підсумком такої інтеграції Сходу стало стрімке зростання підтримки колишньої СЕПН. У короткий строк ПДС стала найпопулярнішою партією в східних землях, залишивши позаду традиційних важкоатлетів німецької політики – ХДС / ХСС і СДПН.

На перших загальнонімецьких виборах до бундестагу в 1990 році ПДС отримала лише 2,4% від загальної кількості голосів, але завдяки винятку у виборчому законодавстві Німеччини отримала у бундестазі 17 депутатських мандатів на чолі з Г. Гізі. На федеральних виборах 1994 року ПДС вдалося збільшити свою частку голосів до 4,4 відсотка, завоювавши більшість у чотирьох східних виборчих округах, і знову увійти у бундестаг, збільшивши кількість депутатів до 30. У 1998 році партія досягла найвищої точки свого успіху, обравши 37 депутатів і отримавши 5,1% голо-

сів по країні. Г. Гізі пішов у відставку в 2000 році після поразки у політичних дебатах з лівими угрупованнями, що призвели до конфлікту в ПДС. На федеральних виборах 2002 року партія не пододала прохідний бар'єр, отримавши лише 4%.

Після фіаско 2002 року ПДС прийняла нову, помірковану програму і обрала давнього союзника Г. Гізі Лотара Біскі своїм головою. У 2004 році на виборах до Європейського парламенту ПДС отримала 6,1% голосів виборців по всій країні, більше ніж будь-коли до цього на федеральних виборах. Її електорат у східних німецьких землях продовжував зростати. Тим не менш, незначна кількість членів та підтримка виборців у західних землях Німеччини спонукали партію до укладення виборчого союзу в липні 2005 року з новоутвореною партією Праця та соціальна справедливість – Виборча альтернатива (WASG), що значною мірою складалася з дисидентів соціал-демократів, членів профспілок, а також різноманітних лівих радикалів.

Після переговорів ПДС і WASG домовилися про створення спільного списку для участі в федеральних виборах 2005 року і зобов'язалися об'єднатися в єдину ліву партію в 2007 році. Згідно з домовленістю, партії не змагалися між собою в жодному з округів. Замість цього, кандидати WASG, у тому числі колишній лідер СДПН О. Лафонтен, були включені до виборчого списку ПДС. Щоб символізувати нові відносини, ПДС змінила свою назву на «Ліва партія ПДС» або просто Ліві ПДС, з необов'язковим використанням літер «ПДС» у західних землях, де багато виборців досі вважали Партію демократичного соціалізму підозрілою.

Альянс сподівався на вигоду від сильної електоральної бази на сході і потенціалу виборців WASG на заході. Г. Гізі повертався до громадського життя після операції на головному мозку і двох серцевих нападів, загальна увага була прикута до О. Лафонте-на як одного з лідерів партії.

Стривожені несподіваним зростанням рейтингу Лівих в опитуваннях, основні політики Німеччини нападали на О. Лафонте-на і Г. Гізі, як «лівих популістів» і «демагогів» і звинуватили партію у заграванні з неонацистськими виборцями. Помилка О. Лафонте-на, який назвав «іноземних робітників» як загрозу в одному виступі на початку кампанії, дала підставу для звинувачень, що Ліві намагаються використовувати німецьку ксенофобію та антидемократичний популізм для залучення виборців від крайніх правих.

Незважаючи на все це, на виборах 2005 року Ліва партія стала четвертою за величиною партією в бундестазі, отримавши 8,7% голосів виборців і 53 місця. Переговори про об'єднання ПДС і WASG тривали протягом наступного року, і дві сили досягли угоди 27 березня 2007 року. Спільна партія, яка отримала назву просто «Ліві», провела свій установчий з'їзд 16 червня в Берліні. На установчому з'їзді партії 16 червня 2007 головами були обрані Л. Біскі і О. Лафонтен.

Спад популярності Соціал-демократичної партії на федеральних виборах 27 вересня 2009 р. дав Лівим безпрецедентну можливість збільшити свій вплив у німецькій політиці. Кількість поданих голосів за партію зросла до 11,9%, збільшивши своє представництво в бундестазі з 54 до 76 місць.

23 січня 2010 р. О. Лафонтен заявив про відмову від свого місця в бундестазі і відхід із поста співголови партії на федеральному рівні через хворобу. Л. Біскі, в свою чергу, заявив, що не висуватиме свою кандидатуру на майбутньому з'їзді Лівих у травні 2010 року. Тоді ж, у травні 2010 року, партію очолили Ге-зіне Лютш і Клаус Ернст. Із середини 2012 року її співголовами є Катя Кіппінг і Берндт Ріхінгер. У бундестазі партія має 64 місця після федеральних парламентських виборів 2013 року. Їх парламентська група є третьою за величиною серед чотирьох груп у німецькому бундестазі і провідною опозиційною групою. На міжнародному рівні Ліві є членом Партії європейських лівих і найбільшою партією в групі Європейські Об'єднані Ліві/Ліво-зелені півночі в Європейському Парламенті.

Ліві залишаються другою за величиною опозиційною партією. Проте в німецькому політичному процесі Ліва партія була і залишається в ізоляції. У всіх органах народного представництва (крім Берліна, де партія бере участь у коаліції з соціал-демократами) Ліві знаходяться в опозиції. Подібна роль у політичній системі Німеччини обумовлена небажанням інших партій співпрацювати з Лівіою партією. Незважаючи на заперечення Лівіою партією диктатури як засобу досягнення прогресу, осуд злочинів, скоєних від імені соціалізму і комунізму, критику антидемократичної політики та сталінських збочень соціалізму, в масовій свідомості західних німців партія продовжує вважатися комуністичною. Закиди щодо комунізму ґрунтуються також на тому, що на місцевих виборах Ліва партія нерідко підтримує балотування членів

Німецької комуністичної партії, які за допомогою її виборчих списків були обрані більш ніж у 20 місцевих парламентів.

Поряд з проблемою політичної комунікації та пошуку партнерів по коаліції партія зазнає труднощів із кадровим складом. Більшість членів партії – члени колишньої СЕП), які досягли в цей час пенсійного віку. Кістяк партії вимирає. Тому перед усіма ланками та організаціями Лівих стоїть завдання залучення молоді, оновлення та поповнення партійних рядів.

Програма Лівих розроблена лише в загальних рисах. Основні пункти: критика капіталізму, нерівність шансів навіть у багатій країні, проблеми навколишнього середовища, необхідність боротьби за демократію і соціалізм. Партія намагається зайняти місце зліва від СДПН. На відміну від соціал-демократів, ПДС пов'язувала поняття «соціалізм» з усупільненням власності. Засобами досягнення цілей виступали реформи, а не насильницькі дії. «Ми виступаємо за радикальні реформи, що мають на меті революційне перетворення для досягнення соціалістичного ідеалу», говорилося в Програмі партії, прийнятій у 1993 році.

У програмі містилися також вимоги екологічної та соціальної перебудови економіки, радикальної демократизації суспільства, що включає гарантію прав жінок, іноземців, представників сексуальних меншин. Велика увага в документі приділялася відносинам між західною і східною частинами Німеччини. Партія виступала проти «вестернізації сходу», за те, щоб було прийнято все позитивне не тільки з досвіду колишньої ФРН, але і НДР.

На виборах 1998 року ПДС виступила з антикапіталістичною програмою, в якій головну причину внутрішніх і зовнішніх кризових явищ бачила в «пануванні капіталу, орієнтованого на отримання прибутку». До Програми ПДС були включені пункти про скасування кримінальної відповідальності за надання пасивного опору. До форм пасивного опору вони зараховували демонстрації, блокади, акти індивідуальної і колективної непокорі, політичні страйки. Останній засіб, вважали автори, потрібно узаконити конституційно, і посилалися при цьому на французький досвід.

Для подолання наявної соціальної несправедливості документ пропонував збільшити оподаткування на високі доходи, велику власність, предмети розкоші. У програмі була вимога скорочення тривалості робочого дня до 7 годин при збереженні п'ятиденного робочого тижня та зниження пенсійного віку для

працюючих по змінах до 55 років. Проблему безробіття ПДС вимагала вирішувати за допомогою створення широкого громадського сектору робочих місць.

У 1999 році у відповідь на документ Блера – Шредера «Третій шлях / Новий центр» ПДС опублікувала альтернативний проект «Дванадцять тез для політики сучасного соціалізму». У «тезах» був представлений соціалістичний проект рішення проблем, з якими зіткнулася Німеччина і світове співтовариство на рубежі століть. Особливістю документа було те, що партія виступала за приватну власність, конкуренцію і звільнення політики, науки, освіти, ЗМІ та культури від переважаючого впливу капіталу. Капіталістична власність повинна бути обмежена там, де вона суперечить інтересам суспільства.

«Дванадцять тез» викликали неоднозначну реакцію в рядах ПДС. Прихильники оновлення партії оцінили документ позитивно. Представники консервативного крила висловили своє неприйняття тез. Ідеологічне протистояння традиціоналістів та реформістів знайшло продовження в розпочатій наприкінці 1999 року внутріпартійної дискусії в рамках підготовки нової програми ПДС. Боротьба з приводу змісту нової програми тривала аж до жовтня 2003 року. Перемогу здобули реформісти, але програма все ж була компромісом двох течій у партії і мала з низки питань дуже розпливчасті формулювання. У Програмі визначалася мета партії – демократичний соціалізм і об'єднання зусиль з лівими і центристськими силами Німеччини.

На з'їзді в Хемніці (жовтень 2003 р.) після довгих дебатів була прийнята нова програма. Хоча її остаточний варіант знову був відзначений наявністю компромісів між традиціоналістами та реформаторами, в цілому документ означав перемогу останніх.

Основною метою партії проголошувалась боротьба за соціалізм. Соціалізм визначався як суспільство, в якому вільний розвиток кожної людини стає умовою вільного розвитку всіх, а домінування приватної капіталістичної власності подолано.

До виборів 2009 року партія прийняла виборчу програму – «Ключові програмні тези», в яких йшлося про розвиток солідарності та самоврядування трудящих, перерозподілі багатства за допомогою різних інструментів, включаючи підвищення податків на прибутки корпорацій, заможних людей, відмову від приватизації та введення мінімальної заробітної плати. В цілому ж,

вказувалося в «Тезах», партія орієнтована на повалення владних відносин, у яких, посилюючись на відомий афоризм К. Маркса, «людина є приниженою, поневоленою, безпорадною, нікчемною істотою».

Що стосується зовнішньої політики, то «Ліві» вітали процес європейської інтеграції, виступали проти всіх форм підйому мілітаризму і за посилення ролі ООН у міжнародній політиці. Партія виступає за демократизацію інститутів ЄС і відмову від ринкової і неоліберально-орієнтованої політики Європейського союзу.

Восени 2011 року на з'їзді в Ерфурті була прийнята програма партії. «Нова» Ерфуртська програма містить вимоги повсюдного розширення громадянських прав і демократичних завоювань, приділяючи особливу увагу правам молоді, жінок, осіб нетрадиційної сексуальної орієнтації. Будучи послідовно інтернаціоналістською силою, «Ліва партія» є прихильником «якісного підвищення соціальних та економічних прав іноземних найманих трудящих». Одночасно «Ліва партія» виступає за розвиток всіляких форм «демократії участі» на місцевому та регіональному рівні в Німеччині.

«Ліва партія» заперечує проти лібералізації німецького ринку праці та передачі додаткових компетенцій в цьому питанні землям (оскільки цей трансферт не відповідає реальним потребам найманих працівників), різко засуджує прийнятий на національному рівні законопроект про підвищення віку виходу на пенсію до 67 років. «Ліва партія» вимагає введення у федеральному масштабі стандарту мінімальної зарплати і пенсії, скорочення трудового тижня до 30 годин без скорочення заробітної плати, рівної оплати праці чоловіків і жінок.

Виступаючи за принципове подолання капіталізму і неолібералізму, «Ліва партія» закликає до розширення форм суспільної (колективної, комунальної, кооперативної, державної) власності. Ліві пропонують у перспективі піддати націоналізації підприємства енергетики, водопостачання, транспорту, великі банки. В Ерфуртській програмі йдеться про те, що саме суспільство зобов'язане відповідати за ключову соціальну інфраструктуру і регулювати її, за житлове господарство, сфери освіти та охорони здоров'я. Також у програмі говориться, що екологічну кризу можна подолати лише за умови, коли основну роль буде відігравати суспільна власність.

«Ліва партія» виступає проти участі сил бундесверу у військових операціях за кордоном, вимагає розпуску всіх військово-політичних блоків, включаючи НАТО, засуджує акції країн-членів НАТО в Афганістані та Лівії.

У програмі «Лівої партії» говориться про «необхідність соціальної трансформації Європейського Союзу», який повинен перетворитися в зону миру, справедливості та соціального прогресу. «Ліва партія» критикує нинішній перебіг європейського будівництва за «дефіцит демократії» та «гегемонію неолібералізму».

Партійний розвиток «Лівих» у сучасних умовах відчуває на собі вплив не тільки поставлених керівництвом амбітних завдань із закріплення свого традиційного впливу в східних землях і завоювання електорату на заході Німеччини, оновлення і розширення партійних рядів, а й триваючої практики люстрації, яка супроводжується оперативнорозшуковою та контррозвідальною діяльністю спецслужб Німеччини щодо партійних активістів і функціонерів Лівих.

§ 6. «Союз 90 / Зелені»

Наприкінці 1960-х років Західну Німеччину буквально захопив студентський та молодіжний рух переважно лівого й антивоєнного спрямування, в якому популярними були ідеї позапарламентської опозиції, боротьби з реакційною державою. У цьому середовищі і сформувався рух «Зелених». Безпосередній поштовх до його оформлення і поширення дала проблема ядерної зброї та атомної енергетики. Економічний бум у 1960-х роках супроводжувався стрімким зростанням кількості АЕС і ядерних програм провідних держав світу. Молоді бунтарі висунули гасло: «Краще бути активним, ніж радіоактивним!».

Не бажаючи обмежуватися проведенням масових позапарламентських акцій, у 1979 році учасники екологічного руху створюють партію «Зелених». До неї увійшли різноманітні групи: ліві радикали і анархісти (Йошка Фішер), постмарксистів (Рудольф Баро), ліві ліберали (Петра Келлі), християнські пацифісти (Антъе Воллмер), але також і представники правого політичного спектру (Герберт Груль). У зв'язку з цим ідеологія партії «Зелених» тривалий час залишалася невизначеною. Лідером партії став

Й. Фішер – політик із незвичайною і авантюрною біографією⁴.

У 1982 році від партії «Зелених» відійшли консерватори, що сформували Екологічну демократичну партію. Після розколу в партії «Зелених» більшість склали прихильники лівоцентристського економічного курсу, які робили акцент на боротьбу проти екологічно небезпечних проєктів (атомні електростанції, Франкфуртський аеропорт), пацифізм (що передбачає вимогу виходу з НАТО), інтернаціоналізм, скасування обмежень на імміграцію, лібертарну педагогіку, легалізацію марихуани, право на аборт і одностатеві шлюби.

Взявши активну участь у боротьбі проти розміщення на території ФРН американських балістичних ракет середньої дальності «Першинг-2», партія «Зелених» завоювала популярність і в 1983 році вперше потрапила до бундестагу, отримавши 5,7% голосів і 27 місць. На федеральних виборах у січні 1987 року партія

⁴ Народився він у 1948 році в сім'ї вигнаних з Угорщини німців. У юності Й. Фішер кинув гімназію, втік з батьківського дому, жebraкував. Потім захопився «революційною боротьбою», слухав лекції Т. Адорно, бився з поліцією, недовго сидів у в'язниці. Подружився з Д. Кон-Бендіта, висланим з Франції, де він був одним з ватажків на барикадах травневої студентської «революції» 1968 року. Наприкінці 1969 р. Й. Фішер приєднався до «Виробничої групи», яка пізніше стала називатися «Революційної боротьбою» (РБ). Її члени прагнули підняти робітників на рішучі дії. Й. Фішер не отримав ні вищої, ні навіть середньої освіти, але за загальним визнанням належить до найбільш освічених і ерудованих німецьких політиків нового покоління. У своєму житті він перепробував чимало професій, працював листоношею, таксистом, фотографом, художником і т.п. Приєднавшись до екологічного руху, перетворився на його лідера, а заодно добropорядного законослухняного демократа, зробив запаморочливу політичну кар'єру, що привела його у вищі сфери влади і дипломатії. У 1998-2005 роках Й. Фішер займав пост міністра закордонних справ Німеччини і віце-канцлера. Діяльність Й. Фішера на чолі німецької дипломатії довела його чималі здібності у зовнішньополітичній сфері. Однак не все йому вдалося. Ставши міністром закордонних справ, Й. Фішер, спробував порушити питання про відмову НАТО від застосування першими ядерної зброї, але, отримавши відповідь Вашингтона, замовк на цю тему. Не всі його погляди та ініціативи знайшли місце в рішеннях Євросоюзу. Не отримала визнання висловлена ним ідея зобов'язати членів Ради Безпеки ООН обґрунтовувати своє вето.

активно використовувала тему боротьби з наслідками аварії на Чорнобильській атомній електростанції і домоглася підтримки 8,3% виборців.

На наступних після об'єднання Німеччини загальнонаціональних виборах партія «Зелених» не змогла пройти в парламент. Однією з причин поразки «Зелених» став перехід частини їхнього електорату на бік СДПН, яка висунула на пост канцлера О. Лафонтена, в програмі якого була вимога проведення екологічної реформи.

Другою причиною поразки були внутрішньопартійні суперечності програмно-політичного характеру. Вони полягали в тому, що «Зелені», які виступили з претензією на кардинальну зміну наявної політичної системи, не змогли виробити реалістичну концепцію такого перевлаштування. Ця проблема знайшла своє вираження в конфлікті між «фундаменталістами» і «реалістами», але так і не була вирішена.

Третя причина поразки полягала в тому, що спочатку на противагу традиційним партіям «Зелені» відмовилися від створення стабільних внутрішньопартійних структур, покликаних професійно займатися поточними питаннями і підготовкою передвиборних кампаній. Результатом надмірної внутрішньопартійної децентралізації стала відсутність у «Зелених» єдиного координуючого центру, здатного організувати її роботу в загальнодержавному масштабі.

Прагнучи зміцнити свої позиції в східнонімецьких землях, у 1993 році вона об'єдналася з місцевим «Союзом 90», створеному в 1989 році. З цього часу партія стала називатися «Союз 90 / Зелені» (нім. Bündnis 90 / Die Grünen). Вибори 1994 року дозволили західнонімецьким «Зеленим» повернутися в парламент уже в складі об'єданого угруповання, яке отримало 7,3% голосів. Варто відзначити, що в порівнянні з 1990 роком «Союз 90 / Зелені» кращих результатів домоглися на заході Німеччини (7,7%), тоді як на сході партія не змогла подолати п'ятивідсотковий бар'єр (4,3%). Факт слабого впливу партії в нових федеральних землях підтверджували і підсумки регіональних виборів середини 1990-х років.

Подібним чином справа йшла і з чисельним складом організації. Тоді як на заході кількість її членів продовжувала зростати, то на сході після об'єднавчого з'їзду вона залишалася стабільно

низькою. У 1995 році з 48 800 чоловік, що перебували в «Союзі 90 / Зелені», на сході чисельність членів партії становила лише 2,8 тис.

Завдання вибудовування стійких електоральних зв'язків у нових федеральних землях стосувалося всіх політичних партій, але для «Зелених» воно мало певну специфіку. Її виборці, як правило, – це люди молодого і середнього віку, з вищою освітою і постматеріалістичними орієнтаціями (чиновники, службовці та студенти).

Крім того, програма партії страждала утопічністю вимог, практична цінність яких була невисока. Так, у передвиборній програмі 1994 р. містилися положення про відмову від сформованої в індустріальних країнах культури споживання матеріальних благ, зниженні обсягу використання енергії, при повному виключенні її ядерних джерел, заборону експорту озброєнь. «Зелені» виступали також за створення так званого «екологічно-солідарного суспільного договору», при укладенні якого багато громадян, на їх думку, відмовляться від зростання свого економічного добробуту, щоб сприяти розвитку соціальних та екологічних проєктів. Документ містив неабияку частку антикапіталістичної критики.

Ознакою посилення реалістичних тенденцій всередині «Союзу 90 / Зелених» стала орієнтація партії на входження в уряд у коаліції з СДПН. За підсумками земельних виборів 1994-1997 років «Союз 90 / Зелені» значно зміцнив свої позиції на регіональному рівні. Представники партії увійшли до складу п'яти земельних урядів. Збільшення політичного впливу «Зелених» супроводжувалося зміцненням внутрішньопартійної інфраструктури. У 1994 році під егідою партії був створений молодіжний союз. У 1996 році був створений партійний фонд Генріха Белля. Ці процеси свідчили про те, що після 15-річного перебування на німецькій політичній сцені партія «Зелених» стає повноправним учасником партійної системи.

На виборах у бундестаг у 1998 році партія виступила з новою програмою. Головною темою була екологічна перебудова німецького господарства, за допомогою якої можна вирішити складні соціально-економічні проблеми. Важливе місце у зв'язку з цим у програмі відводилося податковій реформі, яка повинна привести до підвищення податку на використання енергії та мінеральної сировини. «Зелені» вимагали кардинальної перебудови системи засобів сполучення. Вони віддавали перевагу

залізничному і водному транспорту через їх більшу екологічну безпеку порівняно з автомобільним і повітряним транспортом. Для досягнення цих цілей автори програми пропонували підвищити податок на бензин і гас, використовувані для автомобілів і літаків. «Зелені», як і раніше, наполягали на негайній забороні використання ядерної енергії.

Програма передбачала комплекс заходів щодо зміни системи соціального забезпечення, де йшлося про адресну підтримку всіх нужденних. Соціальні виплати мають визначатися не розміром доходів низькооплачуваних категорій населення, а з урахуванням фактичних потреб, розміри яких повинні встановлювати експертні комісії. Дотримуючись своїх базово-демократичних традицій, партія виступає за право населення на проведення референдумів. Будучи прихильниками демократизації і відкритості німецького суспільства, «Зелені» вимагають рівноправ'я для сексуальних меншин, спрощеного отримання громадянства та введення його подвійної належності.

В цілому, оцінюючи передвиборну програму «Союзу 90 / Зелених», слід констатувати, що вона стала більш виваженою порівняно з попередніми документами, що містили радикально-утопічні положення. У програмі вже відсутні вимоги відмови від наявної системи споживання, негайної ліквідації НАТО і бундесверу, хоча ці структури і піддаються серйозній критиці, висуваються вимоги роззброєння та скасування загальної військової повинності.

У результаті виборів 1998 року СДПН і «Союз 90 / Зелені» сформували коаліційний уряд, що діяв до 2005 року. «Зеленим» дісталось три урядових посади (портфелі міністрів закордонних справ, захисту навколишнього середовища та охорони здоров'я). Крім того, їх лідер Й. Фішер, очоливши зовнішньополітичне відомство, став віце-канцлером.

Виборці чекали практичної реалізації передвиборних обіцянок партії. Уже в січні 1998 року «Зелені» представили законопроект про новий порядок отримання німецького громадянства, який містить його подвійну належність, що зустріло протидію з боку опозиції. ХДС, розгорнувши кампанію проти введення подвійного громадянства, зумів виграти земельні вибори в Гессені (лютий 1999 р.), завдавши поразки «Союзу 90 / Зелені» (мінус 4%). У результаті федеральний уряд втратив більшість голосів у бундесраті. Це створило труднощі для проходження законопро-

екту в палаті земель, що дозволило опозиції внести до нього суттєві поправки, які допускали отримання подвійного громадянства лише у виняткових випадках.

Справжнім серйозним випробуванням для «Зелених» стало ставлення до війни в Югославії та участі в ній бундесверу навесні 1999 року. Партія стояла перед дилемою – або відмова від збройної участі в балканському конфлікті і вихід з уряду, або його підтримка, усупереч раніше проголошеним принципам і обіцянкам не застосовувати силу в міжнародних конфліктах. Партія вибрала другий варіант. На двох федеральних конференціях «Зелених», що відбулися в цей період, більшість делегатів висловилося за залучення німецької армії до військових дій у складі сил НАТО. Драматизм ситуації для «Союзу 90 / Зелені» посилювався тим, що партія була пов'язана урядовою відповідальністю як молодший партнер.

Що стосується інших програмних установок партії, та протягом усього періоду перебування при владі «Союзу 90 / Зелені» намагалися реалізувати їх у вигляді законів і урядових рішень.

З 1999 року стало реалізовуватися поетапне введення в дію екологічного податку, що передбачає збільшення справляння платежів при використанні бензину, газу й електроенергії.

У 2000 році вступив у силу, хоча й відрізняється від початкового задуму «Зелених», закон про отримання громадянства, згідно з яким діти, народжені в Німеччині, автоматично ставали її підданими незалежно від державної належності батьків.

У цьому ж році почав діяти ініційований партією закон про оновлення енергетичних джерел, який стимулював використання екологічно безпечних видів. Завдяки зусиллям «Союзу 90 / Зелених» та активності міністра захисту довкілля Юргена Тріттіна, між урядом і атомними концернами було підписано угоду про перспективу припинення використання ядерної енергії в 2020 році.

«Союз 90 / Зелені» став ініціатором прийняття закону про зареєстроване партнерство, який визнавав право на укладення одностатевих шлюбів.

Компроміси і поступки старшому партнеру по коаліції – СДПГ не раз ставили «Зелених» на межу виходу з коаліції, великі зусилля щодо збереження якої докладав Й. Фішер. Особливо це стосувалося проблем зовнішньої політики. Так, рішення про відправку частин бундесверу в Афганістан у 2001 році спонукало канцлера Г. Шредера порушити питання про довіру уряду в бун-

дестазі. «Союз 90 / Зелені» одногосно проголосував за довіру, це рішення було схвалено делегатами партійної конференції.

Підтримка населенням заходів з екологічного оновлення економіки, їх реалізація на законодавчому рівні сприяли зростанню суспільної підтримки «Зелених». Лідер партії Й. Фішер став одним із популярних політиків ФРН.

У 2002 році «Зелені» на Берлінській конференції прийняли нову партійну програму. Берлінська програма констатувала, що «Союз 90 / Зелені» більше не є «антипартійною партією». Вимоги, які партія висувала з самого початку свого існування, увійшли до програм інших партій, отримавши, таким чином, суспільне визнання.

У Програмі визначені чотири проблеми, що мають найбільшу цінність для «Зелених»: екологія, самовизначення, соціальна справедливість і пряма демократія. Кожна з цих проблем представлена в Програмі конкретними проектами, які партія має намір здійснити в найближчі десятиліття.

У сфері екології для скорочення викидів парникових газів в атмосферу «зелені» пропонують знизити податки на залізничні квитки і збільшити витрати на розвиток мережі громадського транспорту. На думку авторів програми, податок на автомобілі повинен стягуватися незалежно від об'єму двигуна або його потужності, а тільки виходячи з обсягів викиду вуглекислого газу. Крім того, до 2020 року в Німеччині, як наполягають «Зелені», має з'явитися два мільйони електромобілів. Щоб знизити споживання палива і, відповідно, рівень забруднення атмосфери, «Зелені» пропонують обмежити максимальну швидкість на автобанах – до 120 кілометрів на годину⁵.

В економічній сфері планується перехід на використання сонячної енергії; зміна структури засобів сполучення; сприяння розвитку східнонімецьких земель із застосуванням екологічних інновацій; досягнення прозорості відомостей для споживачів про готову продукцію; екологічне стимулювання сільськогосподарства при зростанні його значущості в сучасному суспільстві.

У соціальній сфері пропонується концепція базового соціального забезпечення. «Зелені» виступають за встановлення міні-

⁵ Німеччина – єдина країна в Європі, де не існує загального обмеження швидкості на автомагістралях.

мального розміру заробітної плати – на рівні 7,5 євро на годину, підвищення допомоги по безробіттю до 420 євро щомісяця, підвищення допомоги на дітей, законодавчого закріплення права дітей відвідувати ясла і дитячий садок, доступу до здобування знань. Плату за навчання, введenu в деяких федеральних землях, «Зелені» пропонують скасувати, а замість цього призначити всім студентам стипендію у розмірі 200 євро, і до 800 євро – учням з бідних сімей.

Частина грошей для реалізації нового суспільного договору та екологічної перебудови економіки «Зелені» сподіваються зібрати за рахунок підвищення податків на високі доходи, великі статки і спадщину. Крім того, передбачається ввести додаткові відрахування на освіту.

Майбутні перспективи розвитку «Зелені» пов'язують із переходом до міграційного суспільства, в основі якого повинна лежати «мультикультурна демократія», а також з подальшою фемінізацією політики (проект «жінки при владі»).

В царині світового порядку планується розширення демократії в процесі європейської інтеграції та розвитку міжнародної справедливості, яка передбачає чесні економічні стандарти і торгівлю.

У внутрішній політиці «Зелені» пов'язують здійснення своєї програми з вимогою збільшення ролі прямої демократії. Шляхом всенародного референдуму і прямої законодавчої ініціативи населення громадяни повинні безпосередньо брати участь у прийнятті політичних рішень.

Незважаючи на те, що документ викликав неоднозначну реакцію в суспільстві, загалом варто визнати, що він став віддзеркаленням якісного зрушення у розвитку «Союзу 90 / Зелених», фіксуючи новий етап їхньої політичної біографії. Преса Німеччини одноставно писала про трансформацію партії «Зелених» з «партії протесту» в «партію реформ». Вибори в 2002 р. були успішними для «Зелених». Партія отримала найвищий результат за всю історію свого існування – 8,6% голосів. Завдяки цьому при владі залишилася колишня урядова коаліція. Примітно, що вперше партії вдалося завоювати персональний депутатський мандат, володарем якого став Х.-К. Штребель. Найбільш значний приріст голосів «Союз 90 / Зелені» отримали в Західній Німеччині (особливо у великих мегаполісах). Із середини 2002 року чисельний склад партії починає зростати в обох частинах Німеччини.

У 2003 році партія зробила ще один крок на шляху своєї структурної перебудови, пов'язаний з подоланням принципу поділу депутатського мандата і партійної посади, що перешкоджало професіоналізації партійної еліти. У травні 2003 року відбувся партійний референдум, в якому взяло участь 57% членів «Союзу 90 / Зелених», понад дві треті яких висловилися за скасування поділу мандата і посади. При цьому виключалося одночасне поєднання постів голови фракції, члена уряду або учасника європейських комісій. Це нововведення знаменувало собою ще один крок «Зелених» у бік традиційних політичних партій, засвідчуючи подальше засвоєння ними наявних правил поведінки.

На виборах 2005 року «Зелені» отримали 8,1% голосів. Важливим підсумком виборів було й те, що вперше на сході партія подолала 5% бар'єр. Однак розстановка сил, що виникла після обрання бундестагу, призвела до формування уряду, утвореного з «народних партій». «Союз 90 / Зелені» знову повернулися в табір парламентської опозиції.

Після переходу в опозицію і відходу з політичної сцени неформального, але, безперечно, яскравого лідера Й. Фішера, в партії різко загострилася боротьба течій з питання про входження партії в коаліційні блоки.

Дискусія показала, що хоча найбільш близьким політичним партнером, за визнанням самих «Зелених», як і раніше залишається СДПН, тим не менш, вони шукають точки дотику з іншими угрупованнями.

Варто відзначити, що, хоча «Зелені» за своїми ідеологічними орієнтаціями спочатку займали місце в лівій частині політичного спектру, протягом останнього десятиліття, особливо після входження в уряд, «Союз 90 / Зелені» зсувається вправо.

Катастрофа атомного реактора в Японії в 2011 році призвела до того, що питання про вихід з атомної енергетики для багатьох німецьких виборців стало вирішальним. Через тиждень після «Фукусіми» популярність «зелених», згідно з опитуваннями громадської думки, різко зростає.

У 2011 році в частині федеральних земель Німеччини відбулися вибори в ландтаги – Баден-Вюртемберга, Рейнланд-Пфальца, Гамбурга, Бремена, Мекленбург-Верхня Померанія, Саксонії. Головними переможцями виборів німецькі політологи вважають «Зелених», які повсюдно збільшили свої результати.

У Баден-Вюртемберзі «Зелені» набрали 24,5% голосів, випередивши СДПН – це їх найкращий результат за всю історію існування партії. Головою уряду цієї землі вперше став їхній представник – В. Кречманн. «Зелені» вперше були представлені в парламентах усіх 16 федеральних земель країни.

Сьогодні «Союз 90 / Зелені» налічує у своїх лавах близько 59 тис. членів, середній вік партійців становить 38 років. Співголови федерального керівництва партії – Джем Оздемір та Сімон Петер.

Таким чином, за роки свого існування на політичній арені ФРН «Зелені» перетворилися на зрілу політичну партію. Внутрішньопартійні структурні реформи, програмно-світоглядні зміни, набуття урядового досвіду сприяли перетворенню «Союзу 90 / Зелених» у повноправного учасника політичного життя. Нинішня фаза сталого розвитку «Зелених» обумовлена зникненням тих течій, які визначали обличчя партії в 1980-і роки і домінуванням так званих «реалістів», відкинули колишній радикалізм і зробили партію прагматичною. Загалом програму партії «Зелених» можна характеризувати, як ліволіберальну.

§ 7. Німецькі партії «третього ешелону»

У 2010 р. вибухнула європейська боргова криза. До цього, згідно з ґрунтовними принципами Маастрихтського договору, жодна країна в зоні євро не відповідає за борги інших країн. Ця домовленість була порушена. У 2013 році був утворений постійний європейський антикризовий фонд і встановлені ризикові виплати. Широка коаліція політичних партій Німеччини з ХДС / ХСС, ВДП, СДПН і Союз 90 / Зелені проголосувала у бундестазі за політику порятунку євро. Реальної парламентської альтернативи для виборців-громадян не лишилося, хоча, за даними масових опитувань, значна частина населення Німеччини ставиться до цієї політики «рятувальних пакетів грошей» дуже скептично. Поява нової партії **Альтернатива для Німеччини** (АдН; нім. Alternative für Deutschland, AfD) являє собою свідчення зламу «безальтернативності» в політичному суспільстві ФРН.

Свій початок партія бере від політичної групи «Альтернативний вибір 2013» («Wahlalternative 2013»), заснованої у вересні 2012 року з колишніх членів ХДС для протидії політиці німець-

кого уряду щодо кризи єврозони. Їх маніфест був схвалений низкою відомих економістів, журналістів та керівників підприємств. Група критикувала євროзону як сферу, непридатну для створення валютного Союзу. Група також заявила, що криза управління єврогрупою знижує прибутки простих людей на півдні єврозони і підриває основні принципи демократичного управління. Після короткотривалого і невдалого союзу з групою «Вільні виборці» група 6 лютого 2013 року заснувала нову партію для участі у федеральних виборах 2013 року.

Установчий з'їзд АдН відбувся 14 квітня 2013 р. в Берліні. Її лідерами обрані професор економіки Бернд Луці, підприємець Фрауке Петрі і журналіст Конрад Адам. У керівництво була також обрана професор з Росії Ірина Смирнова, яка зараз проживає в Німеччині.

Головна мета партії євроскептиків – зміна політики порятунку євро і суворе виконання Маастрихтських критеріїв, у першу чергу перегляд німецької політики гарантій за борговими зобов'язаннями у зв'язку з порятунком фінансових систем деяких відсталих країн єврозони, передбачених Європейським стабілізаційним механізмом. Як крайній захід впливу, афішується введення національної німецької валюти: німецької марки. АдН використовує невдоволення Євросоюзом, яке існує як у Німеччині, так і в інших країнах ЄС. Свого часу приводом для критики чинної влади з боку АдН було підписання А. Меркель пакету фінансової допомоги для Кипру. Професор Б. Люке в інтерв'ю заявив, що «єдина валюта не тільки не допомагає Європі вийти з кризи, вона поступово руйнує економіку континенту». При цьому навіть АдН не виступає за розпуск Євросоюзу, називаючи цю організацію корисною для своєї країни. Однак беззастережну участь ФРН в євроні в новій партії вважають неприйнятним. У новій партії задалегідь назвали помилкою «порятунок брудних грошей російських олігархів», натакаючи на поширене в Росії зберігання капіталів на Кипрі.

Напередодні першого з'їзду АдН підтримка для німецьких супротивників євро прийшла з несподіваного боку: з пропозицією Берліна задуматися про вихід із єврозони виступив американський мільярдер Джордж Сорос. «Німеччина повинна вибрати: або прийняти євробонди, або вийти з євро», – заявив Дж. Сорос у ході лекції у Франкфурті-на-Майні.

На з'їзді партії Б.Луці підкреслював, що АдН зовсім не є партією, сфокусованою лише на одній-єдиній темі. У Німеччині – багато проблем: так, податкове законодавство надто складне і соціально несправедливе. Ціни на електроенергію занадто високі, тому що споживачам доводиться оплачувати субсидування відновлюваної енергетики, а демографічні проблеми нарастають, оскільки народжуваність не стимулюють. Висловився лідер партії і про посилення правопорядку в країні, критикував імміграційну політику, говорив про те, що простих і малоосвічених людей з інших країн у їх же інтересах не потрібно приймати в Німеччині, оскільки вони однаково не зможуть пристосуватися до сучасного суспільства і не мають шансів отримати роботу.

На федеральних виборах 22 вересня 2013 р. Альтернатива для Німеччини набрала 4,7% і залишилася без місць у бундестазі, не подолавши 5-відсотковий бар'єр. На виборах до Європейського парламенту 2014 р. партія набрала 7,0% голосів. 31 серпня 2014 р. на виборах у ландтаг Саксонії партія отримала 9,7% голосів і вперше провела депутатів до земельного парламенту. 14 вересня 2014 р. партія отримала 10,6% голосів і 11 мандатів на виборах у ландтаг Тюрингії та 12,2% голосів за партійними списками і 11 мандатів на виборах у ландтаг Бранденбурга.

Вибори 2011 року в земельні ландтаги в Німеччині були несподівано успішними для **Партії піратів** (Пірати; нім. Piratenpartei Deutschland, PIRATEN)⁶, яка на виборах до берлінського парламенту отримала 9% голосів виборців.

Партія піратів була зареєстрована в Німеччині в 2006 році. Голова партії – молодий випускник факультету біоінформатики університету в Тюбінгені Себастьян Нерц. Партія брала участь у федеральних парламентських виборах 2009 року. Тоді вона набрала 2% голосів виборців.

⁶ «Пірати» – нове явище на європейській політичній сцені. Рух «піратів», що зародився у Швеції, спочатку об'єднував молодих людей, що проводили багато часу в Інтернеті. Найбільше їх турбували питання свободи поширення інформації і скасування обмежень, що накладаються на обмін інформацією авторським правом. Свобода скачування фільмів, музики і програм, боротьба з камерами відеоспостереження, легалізація марихуани – набір вимог піратів більше скидався на політичний жарт. На виборах до Європарламенту в 2009 році шведські «пірати» отримали вже 7,3% голосів. Аналогічні партії «піратів» стали масово виникати і в інших європейських країнах.

Перемога на виборах у ландтаг Берліна – це, звичайно, сенсація. Адже існуючі всього п'ять років «пірати» не подали жодної логічної програми, ні пропозицій щодо вирішення головних проблем, що хвилюють велику частину населення. «Пірати» й самі не дуже-то розраховували на успіх, бо в їх списки були включені всього 15 осіб, що на порядок, а то й на два менше, ніж у їхніх конкурентів. Місцями в ландтазі в підсумку виявилися забезпечені всі члени списку, однак партія ледь не опинилася в безглуздій ситуації: відповідно до німецьких законів, «дозаявка» кандидатів після голосування заборонена.

Третього грудня 2011 р. на партійному з'їзді в Оффенбаху «пірати» прийняли програму партії. Її основними положеннями стали:

- укладання «безумовної базової угоди», яка гарантуватиме державну фінансову підтримку громадянам незалежно від їх майнового стану і без примусу до роботи;
- гарантія безумовних соціальних виплат та скасування скорочення грошових допомог навіть тоді, коли одержувачі відмовляються від запропонованої їм роботи або будуть ухилятися від інших приписів. На думку «піратів», такі санкції, як ослаблення соціальної підтримки, а також інші стягнення, передбачені законодавством для безробітних, порушують їх основні права до поваги людської гідності (ст. 1) і суперечать забороні до примусової праці (ст. 12 Основного Закону);
- відділення держави від релігії шляхом скасування церковного податку та інших привілеїв для соціальних організацій церкви, а також скасування необхідності вказувати свою релігійну належність для державних установ;
- легалізація наркотиків і тим самим декриміналізація їх продажу, що передбачає створення «структур, які контролюють продажу наркотиків»;
- введення безкоштовного проїзду в громадському транспорті;
- створення вільної Інтернет-мережі, що базується на W-LAN-технологіях, незалежної від державного контролю і цензури, якою можна буде користуватися в будь-якому місці безкоштовно. Це має полегшити доступ до Інтернету дискримінованим прошаркам суспільства.

У документах немає конкретних вказівок на те, з яких джерел будуть фінансуватися пропозиції партії, за винятком фрази про

«підвищення комунальних внесків». Слово «податки» «піратами», мабуть, свідомо не використовується.

Середньостатистичні «пірати» – це молоді люди від 18 до 34 років, добре освічені, активно користуються Інтернетом, в основному чоловіки. Частка цієї вікової групи становить 42% виборців.

Вимоги піратів, які виростили з протестного інтернет-руху, можуть здатися еkleктичними і провокаційними. Однак стрімке зростання їхньої популярності свідчить: вони ні в якому разі не сприймаються як блазнівська партія. Такий зліт показує, що, поперше, проблеми, які порушуються піратами, справді хвилюють німецьке суспільство і, насамперед, молодь. По-друге, йдеться про політичну кризу, в умовах якої виборці, розчаровані традиційними партіями, змушені звертати увагу на нових політичних гравців.

У ФРН пильна увага приділяється проблемі націоналізму. За даними Відомства для захисту конституції, у 2009 році число ультраправих екстремістів у ФРН досягло 30 тисяч (у 2007 р. – 20 тисяч), серед яких 4 800 – неонацисти.

Складність проблеми заборони діяльності націоналістичних партій полягає в тому, що в програмних документах вони постійно цитують Основний закон Німеччини і посилаються на прихильність до конституційних принципів. Соціальну базу націоналістичних партій становить найбільш консервативна частина електорату і молодь.

Найчисельнішою партією з давніми націоналістичними традиціями є **Націонал-демократична партія Німеччини** (НДПН; нім. Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD). Деякі вважають її спадкоємицею НСДАП. Партія була заснована в 1964 році і через чотири роки потрапила в парламент землі Баден-Вюртемберг. Однак у бундестаг НДПН ніколи не потрапляла. За всі роки свого існування вона проходила в земельні парламенти всього вісім разів. Зараз її вотчиною, як і в інших націоналістичних партій, вважаються землі на території колишньої НДР – Саксонія, Мекленбург-Верхня Померанія, Саксонія-Анхальт.

Партія має молодіжну організацію і жіночі організації – «Молоді націонал-демократи» і «Союз національних жінок». Чинна партійна програма НДПН прийнята 7 грудня 1996 р. з'їздом у Бремерфьорді. Найкращими електоральними результатами пар-

тії стали виборчі кампанії 2004 року з виборів до ландтагу Саксонії (9,2%) і 2006 року з виборів у ландтаг Мекленбурга-Передньої Померанії (7,3%). У 2007 році керівництво НДПН поставило завдання щодо залучення в організаційні структури партії вихідців із колишнього СРСР і Росії, для чого в 2008 році був створений «Робітничий гурток російських німців».

На виборах у земельні ландтаги, що пройшли в 2011 році, найвищий результат партія отримала лише у землі Саксонія-Анхальт – 4,6% голосів і не потрапила ні в один земельний парламент.

При партії функціонує інтелектуальний центр – т.зв. «Дрезденська школа». Пропагандистська доктрина партії ґрунтується на чотирьох «опорах»: боротьба за уми, боротьба за вулиці, боротьба за парламент і боротьба за організовану волю. Боротьба за уми припускає ідеологічну пропаганду, боротьба за вулиці – організацію демонстрацій та інших масових заходів, боротьба за парламент – регулярна участь у виборах і постійне збільшення числа депутатських мандатів, боротьба за організовану волю – тісна співпраця з іншими націоналістичними партіями і рухами. Лідером НДПН є Удо Пасторс.

Німецький народний союз (ННС; нім. Deutsche Volksunion, DVU) з'явився в Баварії в 1971 році, а через 16 років став партією. Пік її успіхів припав на кінець 1990-х років, коли представники партії пройшли в парламенти двох земель на території колишньої НДР – Бранденбурга і Саксонії-Анхальт, причому в останній вона отримала майже 13% голосів. Популярність Німецького народного союзу в більш заможних західних землях значно нижча. Серед виборців віком до 30 років число прихильників партії досягає 30%, серед голосуючих вперше – 29%. У 2004 році на виборах у землі Бранденбург Народний союз отримав 6,1% голосів виборців, у 2006 році – 3% голосів на земельних виборах у Саксонії-Анхальт, у 2007 році – 2,7% голосів у Бремені.

Партія не має розвинутої організаційної структури. З міркувань безпеки партійні з'їзди проводяться в обстановці засекреченості, а кандидати на виборні посади не беруть особистої участі в агітаційних заходах на виборах. Ці особливості дозволили представникам німецьких ЗМІ охарактеризувати партію як «віртуальну» або «партію-примару».

В умовах виборчих кампаній Німецький народний союз тісно співпрацював із НДПН. З 2004 по 2009 рік між Націонал-де-

мократичною партією і Німецькою народною спілкою діяв т.зв. «Німецький пакт», відповідно до якого партії розподілили сфери впливу у федеральних землях, щоб не створювати одна одній конкуренцію на виборах. Так, Німецький народний союз монополюно висував своїх представників на виборах у Бранденбурзі, Бремені, Гамбурзі, а НДПН – у Саксонії.

Першого січня 2011 р. Націонал-демократична партія та Німецький народний союз об'єдналися в єдину партію. Об'єднана партія стала називатися Націонал-демократичною партією Німеччини.

У 2001-2003 роках Федеральний Конституційний суд Німеччини розглядав справу про визнання НДПН антиконституційною партією і про її заборону, але процес був припинений через викриті факти оперативного впровадження співробітників німецької контррозвідки (Відомства для захисту конституції) в керівні органи партії. У 2009 році конференція міністрів внутрішніх справ федеральних земель Німеччини рекомендувала позбавити екстремістські організації податкових пільг і державного фінансування, після чого відбулась чергова спроба заборони НДПН, яка так і не увінчалася успіхом. Конституційний суд ухвалив рішення про те, що партія діє в рамках закону.

У листопаді 2011 року уряд Німеччини прийняв рішення про створення спеціальної групи, яка розгляне можливість заборони Націонал-демократичної партії. Одним із приводів до цього стали підсумки журналістського розслідування, що встановили існування зв'язку між партією і нацистським терористичним підпіллям.

Партія **Республіканці** (Die Republikaner, REP), як і Німецький народний союз, виникла в Баварії. Програма партії прийнята 12 травня 2002 р. на з'їзді в місті Кюнцелль. Кращими її досягненнями стали вибори до Європарламенту 1989 року, в результаті яких партія набрала 7,1% голосів, у цьому ж році представники партії потрапили в сенат Західного Берліна.

На виборах у ландтаг землі Баден-Вюртемберга 1992 р. партія отримала 10,9% голосів виборців, а в 1996 році – 9,1% голосів. У 2004 році на земельних виборах в Тюрінгії партія отримала 2% голосів. На сьогодні через фінансові проблем політичний вплив республіканців знизився: партія представлена лише на комунальному рівні в органах місцевої влади Баварії, Гессена, Рейнланд-

Пфальца, Баден-Вюртемберга і Північного Рейну – Вестфалії. Серед націоналістичних партій Республіканці дотримуються найбільш поміркованих позицій, що дозволило Відомству для захисту конституції виключити в 2007 році партію з числа екстремістських організацій. Лідером партії є Рольф Шлірер.

Конституційно-правовий розвиток націоналістичних партій має тупиковий характер: з ними уникають створювати коаліції інші партії, членство й активна діяльність у націоналістичних структурах безперспективна, оскільки в кращому випадку є перешкодою для успішної довгострокової політичної кар'єри, а в гіршому – підставою для притягнення до юридичної відповідальності за екстремізм.

Німецькі націоналістичні партії об'єднує:

- концепція сильної національної держави, що протиставляється європейській інтеграції, та обмеження державного суверенітету, вимога відмови від євро і повернення до марки, заяви проти розширення Євросоюзу за рахунок Туреччини та східноєвропейських держав;

- захист національної самобутності німецького народу за допомогою підтримки сім'ї та розвитку мови. Націоналісти вимагають виділення дитячої допомоги тільки німецьким сім'ям, обмеження впливу іноземних культур, введення старого правопису;

- критика мультикультурного суспільства. Мультикультурне суспільство характеризується як «безкультурне» і «конфліктне». Обґрунтовується взаємозв'язок зростання культурного розвитку приїжджів з одночасним зниженням рівня культури корінних жителів приймаючої країни;

- пов'язування наявних економічних проблем з неконтрольованою іноземною міграцією. Націоналісти пропонують ліквідувати інститут політичного притулку, скасувати квоти на залучення іноземної робочої сили, видворяти безробітних іноземців, надавати робочі місця і соціальні гарантії тільки німецьким громадянам;

- вимога посилення законодавства і створення потужної поліції під гаслами протидії іноземному криміналітету;

- виправдання вермахту, заперечення колективної відповідальності німців за злочини нацистського режиму і закликати припинити моральне самокатування;

- вимога перегляду повоєнних кордонів Німеччини. Повернення до кордонів 1937 р.;

- вихід країни з НАТО, відмова Німеччини від участі у війнах, розв'язаних США;

- вимога повернення німцям, виселеним після 1945 року з Польщі, Чехії, Росії та інших країн Східної Європи, їхнього майна.

Таким чином, на сьогодні тенденції розвитку німецького правого радикалізму мають досить парадоксальний вигляд. З одного боку, спостерігається досить низький рівень підтримки партій правого табору. Жодна з вище перерахованих партій не підійшла навіть близько до п'ятивідсоткового бар'єра, що відокремлює їх від входження в бундестаг і велику політику. З іншого боку, з року в рік зростає кількість правопорушень із расистською і націоналістичною мотивацією, а опитування демонструють посилення націоналістичних емоцій німецького населення.

Контрольні запитання

1. Які партії ФРН називають «народними» і чому?
2. Що таке «велика коаліція» і у яких випадках вона формується?
3. Як змінилась розстановка сил у бундестазі після об'єднання Німеччини?
4. Що таке «Дрезденська школа»?
5. Яку партію і чому називають політичним придатком ХДС/ХСС?
6. Чому партія Ліві не формує урядової коаліції з іншими партіями і залишається в опозиції?
7. Чому партійну систему ФРН називають «двох з половиною партійною»?

РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРН У ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

§ 1. Організація зовнішньополітичної діяльності.

§ 2. Концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії ФРН.

§ 3. Становлення зовнішньої політики ФРН. «Ера Аденауера».

§ 4. Зовнішня політика ФРН в період канцлерства Л. Ерхарда та К. Кізінгера.

§ 5. Канцлерство В. Брандта: від конфронтації до розрядки.

§ 6. «Стратегія рівноваги» Г. Шмідта.

§ 7. Пріоритети зовнішньої політики Г. Коля.

§ 1. Організація зовнішньополітичної діяльності

Основні концептуальні напрями зовнішньої політики ФРН визначаються традиційно сформованим у післявоєнні роки механізмом, що включає різні федеральні і земельні органи влади та відомства. Прийнятий у 1949 році Основний закон ФРН визначив основні норми та принципи, що містять найважливіші зобов'язання, якими повинна керуватися держава у своїй зовнішньополітичній діяльності.

Німецьке конституційне право чітко окреслює статус, функції та відповідальність інститутів влади у сфері зовнішньополітичної діяльності. Федеральний президент уособлює єдність політичного суспільства. Він є консолідуючим чинником у процесі визначення інтересів ФРН у міжнародних відносинах. З урахуванням трагічного досвіду націонал-соціалістичної політики агресії та геноциду Основний закон вже в преамбулі проголошує прагнення німецького народу «як рівноправного члена об'єднаної Європи служити справі миру в усьому світі».

Її офіційно проголошеною метою є сприяння економічній і політичній інтеграції національних держав, зміцнення міжнародних і наднаціональних організацій та інституцій, розбудова їх до носіїв всесвітнього співробітництва і гарантів проти не-

безпеки виникнення нового націоналізму. Основою німецької зовнішньої політики залишається постійне залучення ФРН до кола вільних демократій, її членство у Європейському Союзі та НАТО.

Викликане угодою про Європейський Союз введення у 1992 році нової – так званої «європейської» – статті 23 Основного закону на заміну положень, згідно з якими відбулося об'єднання НДР з ФРН, що протягом сорока років визначалося як її головна зовнішньополітична мета, мало у такий символічний спосіб підкреслити внутрішній зв'язок між здобуттям національної єдності мирним шляхом і процесом подальшого поглиблення європейської інтеграції. Згадана стаття Основного закону визначає, що Федеративна Республіка Німеччина прагне до об'єднаної Європи шляхом розвитку Європейського Союзу, який базується на демократичних, державно-правових, соціальних та федеративних засадах і принципі субсидіарності та гарантує захист основних прав і свобод, закріплених конституцією ФРН. У цьому зв'язку передбачається можливість делегування федерацією своїх суверенних прав на підставі відповідного закону, що потребує згоди бундесрату.

Федеральний президент Німеччини – єдиний одноосібний конституційний орган у політичному устрої ФРН – як глава держави уособлює її існування, легітимність та єдність, втілює взаємозв'язок між державою і конституційним порядком, який виходить за межі партійних рамок. Як зазначалося вище, він стоїть над трьома гілками влади. Визначенню функцій та завдань федерального президента присвячений окремий, п'ятий розділ Основного закону. Важливі положення містяться також в інших статтях конституції, інших законодавчих актах.

Що стосується питання ролі федерального президента у зовнішньополітичному процесі, його участі у розробці та реалізації зовнішньополітичного курсу, то німецька конституційно-правова доктрина виходить з того, що федеральний президент є носієм формальної, а не реальної зовнішньополітичної влади.

Основний закон номінально проголошує федерального президента головною постаттю у зовнішніх зносинах держави, встановлюючи, що тільки йому належить право репрезентувати її у зовнішніх стосунках. Так, в абзаці 1 статті 59 зазначається: «Фе-

деральний президент репрезентує федерацію в міжнародно-правовому відношенні. Від імені федерації він укладає угоди з іноземними державами. Він призначає і приймає послів».

Конституційний законодавець у ФРН виходить із того, що федеральний президент є тією інстанцією, завдяки якій внутрішньодержавні рішення у сфері зовнішньої політики набувають міжнародної-правової сили, трансформуються в акти міжнародного права. Для виконання цього завдання федеральний президент наділяється представницькими повноваженнями: він репрезентує на зовні державу як ціле і втілює у своїй особі єдність держави як суб'єкта міжнародного права. Він, таким чином, є носієм зовнішньої влади, як формальної, так і матеріальної.

У той же час, виступаючи назовні як орган зовнішніх зносин, у компетенцію якого входить проголошення волі держави у зовнішньополітичних справах, федеральний президент бере досить обмежену участь у внутрішньодержавному процесі формування цієї волі, у визначенні матеріального змісту зовнішньополітичних рішень як на етапі їх підготовки, так і наступного здійснення. Як представник ФРН, федеральний президент репрезентує назовні винятково позицію федерального уряду.

Федеральний президент, як правило, не може прямо, безпосередньо втручатися в поточне виконання зовнішньополітичних завдань федеральним урядом, проте він має низку можливостей надання непрямого, опосередкованого впливу на зовнішню політику уряду. Крім того, у зовнішньополітичних питаннях, що мають для країни життєво важливе значення, участь федерального президента обов'язкова.

До компетенції федерального президента не входить пряме ведення переговорів. Проте він уповноважує визначених посадових осіб на ведення переговорів і укладення міжнародних угод (договорів). Як правило, повноваження з укладення договору передається федеральному міністру закордонних справ, одному із статс-секретарів або послів ФРН. Тільки у виняткових випадках федеральний президент підписує угоду особисто.

Істотною формою зовнішньополітичного впливу федерального президента є його участь у призначенні керівного політичного персоналу, яке майже завжди означає також і певні форми впливу на ділову програму його діяльності.

Федеральний президент, враховуючи співвідношення політичних сил, пропонує бундестагу кандидата на посаду федерального канцлера, призначає і звільняє, за пропозицією канцлера, федеральних міністрів. Він призначає і звільняє з посади федеральних чиновників, у тому числі відповідальних за планування і підготовку зовнішньополітичних рішень, а також бере участь у прийнятті рішень про направлення власних і прийом іноземних дипломатичних представників.

Особливо важливе значення мають зовнішньополітичні виступи і візити глави держави за кордон. Публічні виступи глави держави з питань зовнішньої політики потребують попереднього схвалення федерального уряду. Текст виступу президента, як правило, заздалегідь пересилається до відомства федерального канцлера та до ФМЗС для розгляду й узгодження.

Визначально розглядаючи зовнішні справи як прерогативу федерального уряду, конституційний законодавець передбачив участь Німецького бундестагу у зовнішньополітичній сфері лише при вирішенні найбільш важливих питань: війни і миру, а також укладення міжнародних договорів.

Проте можливості впливу парламенту не вичерпуються формальним переліком зовнішніх справ, у провадженні яких він покликаний брати участь згідно з Основним законом. Його вплив на формування і проведення зовнішньої політики ФРН здійснюється через законодавчий процес, через федеральний бюджет, а також завдяки механізму обрання федерального канцлера та політичному контролю за діяльністю уряду в сфері зовнішніх зносин.

Номінально парламент вільний при встановленні правових норм у сфері зовнішніх зносин. Фактично ж вирішення питання цілком залежить від уряду, в руках якого переважно знаходиться законодавча ініціатива. Він же вирішує питання про те, які відносини у сфері зовнішніх справ держави потребують законодавчого закріплення.

Право парламенту обирати федерального канцлера і затверджувати уряд у цілому – найважливіше зовнішньополітичне рішення, тому що саме федеральний канцлер визначає основні напрями політики, у тому числі зовнішньої.

Політичний вплив парламенту на зовнішньополітичну діяльність уряду значною мірою залежить від наявних у нього

ефективних засобів політичного контролю. Найсильнішим із них є передбачені статтею 44 Основного закону тимчасові слідчі комітети, які із загальної кількості 47 застосовувалися у цій сфері лише двічі, а саме для перевірки, чи мала кадрова політика наслідком недоліки в діяльності дипломатичної служби (1951-1952 рр.) та для перевірки практики видачі віз (2005 р.).

Основний закон передбачає безпосередню участь парламенту в проведенні зовнішньої політики при вирішенні питань війни і миру. У всіх інших питаннях зовнішньої політики парламент має справу вже з результатами зовнішньополітичної діяльності уряду, тобто участь парламенту є не безпосередньою, а опосередкованою.

Найважливішою формою впливу парламенту на зовнішню політику є його співробітництво при укладенні міжнародних договорів. Конституція передбачає участь парламенту в укладенні тільки двох видів міжнародних договорів, а саме політичних договорів і договорів, що стосуються предметів федерального законодавства. Ці міжнародні договори іменуються державними договорами, всі інші міжнародні договори – адміністративними угодами. Схвалення парламентом укладеного договору здійснюється у формі федерального закону.

Процес ведення і закінчення переговорів також цілком визначається федеральним урядом. Проте це не виключає того, що парламент своїми рекомендаціями, зовнішньополітичними резолюціями тощо може спонукати уряд вивчити можливість врегулювання тієї або іншої міжнародної проблеми договірним шляхом.

Значний вплив на формування зовнішньополітичної позиції парламенту має діяльність партійних фракцій. При цьому фракції правлячих партій намагаються забезпечити парламентську підтримку урядового курсу. Для цього налагоджена ефективна взаємодія між урядом і фракціями. Рівень підтримки з боку керівників фракцій владних партій завжди був вирішальним чинником для всіх федеральних канцлерів. Голови фракцій нерідко беруть участь у розробці та прийнятті зовнішньополітичних рішень, вони одними з перших отримують інформацію про зовнішньополітичні ініціативи уряду, а також конфіденційну інформацію.

У складі фракцій ХДС/ХСС, СДПН створюються робочі групи із зовнішньополітичних питань, а в менш численних фракціях:

«Союз 90 / Зелені», Ліві та ВДП – робочі гуртки, до компетенції яких, крім зовнішньої політики, входять питання прав людини та політики розвитку, політики безпеки, європейської політики.

Важливу роль у виробленні зовнішньополітичної позиції парламенту і контролі над зовнішньополітичною діяльністю уряду відіграє зовнішньополітичний комітет бундестагу. У складі комітету існують підкомітети, які здійснюють підготовчу роботу до засідань зовнішньополітичного комітету і готують для нього рекомендації. Рішення зовнішньополітичного комітету не є зобов'язуючими для виконавчої влади, проте інколи справляють вирішальний політичний вплив.

Діяльність комітетів з питань оборони, у справах Європейського Союзу, у справах прав людини та гуманітарної допомоги, з питань економічного співробітництва та розвитку значною мірою включає зовнішньополітичні аспекти. Думка цих комітетів із питань їхньої компетенції спрямовується зовнішньополітичному комітету і враховується ним у процесі опрацювання того чи іншого рішення.

Крім участі в зовнішньополітичній діяльності уряду бундестаг здійснює і власну діяльність у сфері зовнішніх зносин. До його повноважень належить підтримання відносин з іноземними парламентами та міжнародними парламентськими об'єднаннями, а також прийом офіційних іноземних гостей. У складі бундестагу діють міжпарламентські групи, завдання яких полягає в поглибленні стосунків із парламентами і парламентами визначених країн.

Вплив федеральних земель на зовнішню політику Німеччини обумовлюється їхніми економічними інтересами та політичним значенням. Федеральний державний устрій Німеччини вимагає чіткого розмежування зовнішньополітичних повноважень між федерацією та її суб'єктами. Федеральні землі мають конституційне право лише на договірну форму зовнішньополітичної діяльності. Певним винятком у цьому сенсі є Баварія. Ця федеральна земля бере активну участь у міжнародних зв'язках між регіонами різних країн. Натомість Баден-Вюртемберг просуває по всьому світі свої економічні інтереси. Утім, умовою укладання федеральними землями міжнародних угод є обов'язкова згода федерального уряду. Участь федеральних земель у формуванні та реалізації зовнішньої політики федерації відбувається через

бундесрат. Пріоритет надається загальнодержавній відповідальності федерації. Роль федеральних земель у зовнішній політиці яскраво проявилася у процесі об'єднання Німеччини.

Європейська політика ФРН належить до сфери конкуренції між федерацією та землями. Федеральний уряд має враховувати позицію бундесрату, пильнуючи за загальнодержавною відповідальністю федерації. Бундесрат поки що жодного разу не наклав вето на угоди уряду, які потребували його схвалення. Федеральний уряд намагається максимально враховувати інтереси земель на ранній стадії міжнародних дипломатичних переговорів щодо укладання міжнародних угод. Водночас бундесрат не має права ініціативи у міжнародних відносинах. Однак федеральний уряд зобов'язаний тримати бундесрат у курсі поточних зовнішньополітичних справ. Утім, уряд визначає характер, обсяг та час надання такої інформації, зберігаючи, таким чином, контроль над зовнішньополітичними справами.

У форматі міжпарламентського співробітництва країн Європейського Союзу бундесрат проводить власну діяльність у сфері міжнародних відносин. Бундесрат бере участь у роботі асоціації європейських регіонів. Він є членом Парламентської асамблеї НАТО, європейсько-середземноморської парламентської асамблеї, діють групи дружби бундесрату з іншими верхніми палатами парламентів у країнах з федеральним державним устроєм.

Конституційна участь обох палат німецького парламенту в реалізації зовнішньої політики ФРН є не лише важливою функцією національного демократичного механізму, а й важливим структурним принципом демократизації всієї системи міжнародних відносин.

Федеральний уряд є головною ланкою зовнішньополітичного механізму, саме йому належать ключові зовнішньополітичні повноваження та реальна зовнішньополітична влада. Уряд визначає зовнішньополітичний курс держави та здійснює керівництво його практичною реалізацією. Він організує, спрямовує та координує поточну діяльність спеціалізованих органів зовнішніх зносин. На засіданнях кабінету приймаються найвідповідальніші зовнішньополітичні рішення, що часто мають життєво важливе значення для країни.

Зовнішньополітична діяльність уряду, його підходи до вирішення важливих та складних міжнародних проблем справляють

значний вплив на міжнародні позиції держави, її роль у міжнародному співтоваристві.

Винятковість позиції федерального уряду в зовнішньополітичному механізмі Німеччини визначається тим, що тільки він внаслідок своєї внутрішньої організації здатний здійснювати повсякденне керівництво зовнішньою політикою країни. Для цього він має у своєму розпорядженні спеціальний апарат, який не тільки виконує допоміжні функції з підготовки відповідних рішень уряду, а й здійснює управлінські функції, реалізуючи на практиці зовнішньополітичні настанови кабінету. Подібний апарат відсутній як у глави держави, так і в парламенту. Саме тому їх включення у зовнішньополітичний процес не розраховано на безперервне ведення зовнішніх справ і має характер разових актів, вичерпується здійсненням обмеженого роду дій.

Підпорядкований уряду апарат складається з низки спеціалізованих органів зовнішніх зносин, а також загальнополітичних органів, що беруть постійну участь у вирішенні зовнішньополітичних питань. Організаційно вони можуть бути як безпосередньо підпорядкованими керівникові уряду (відомство федерального канцлера, відомство преси та інформації), так і діяти на правах федеральних міністерств та відомств (закордонних справ, оборони, фінансів, економічної співпраці та розвитку тощо). Тільки розпорядження цим великим та кваліфікованим апаратом уможливорює оперативне і компетентне керівництво зовнішньополітичними справами, що забезпечує урядові вирішальну перевагу перед іншими конституційними органами у сфері зовнішніх зносин.

Зовнішньополітична компетенція уряду визначається конституцією, а також передбаченим статтею 65 спеціальним актом – Регламентом федерального уряду. Зовнішньополітична діяльність федерального уряду різноманітна та багатопланова. Досить умовно компетенцію федерального уряду можна розділити на три групи повноважень: по-перше, укладання міжнародних угод, по-друге, підтримання стосунків з іноземними державами, міжнародними організаціями, а також керівництво зовнішньополітичною службою, по-третє, здійснення зовнішньополітичних волевиявлень.

Тільки федеральний уряд володіє ініціативою у зовнішньополітичних справах. У проведенні зовнішньої політики він

не зв'язаний жодними вказівками й жодним вказівкам не підкоряється.

Повноваження щодо підтримання стосунків з іноземними державами, міжнародними організаціями, а також керівництва зовнішньополітичною службою здійснюються федеральним урядом головним чином через федеральне міністерство закордонних справ, а також і безпосередньо.

Практичне використання ключових зовнішньополітичних повноважень знаходиться винятково в руках федерального канцлера. Сильна позиція канцлера ґрунтується передусім на його директивній компетентності: він визначає основні напрями політики уряду, в рамках яких федеральні міністри вже самостійно вирішують своє коло питань, особисто відповідаючи за це (ст. 65 Основного закону).

До функцій федерального канцлера належать: визначення зовнішньополітичного курсу країни; участь у призначенні та звільненні керівного складу зовнішньополітичної служби; визначення зовнішньополітичної компетенції урядових органів, міністерств та відомств; участь у вирішенні питань війни та миру шляхом виявлення ініціативи перед парламентом; проведення переговорів, участь в укладенні угод шляхом контрасигнації президентських актів та керівництво укладенням міжурядових угод.

Зовнішньополітичні установки федерального канцлера визначаються низкою внутрішніх та зовнішніх чинників. До внутрішніх чинників належать зовнішньополітичні позиції власної партії канцлера та партнера з коаліції, який, як правило, очолює зовнішньополітичне відомство, зовнішньополітичні погляди опозиції, наявність або відсутність у суспільстві дискусії з основних питань зовнішньої політики кабінету, економічна та фінансова ситуація в державі тощо. До зовнішніх чинників можна зарахувати панівні тенденції у міжнародних відносинах, політичну, економічну та військову ситуацію у світі та на європейському континенті, міжнародно-правові зобов'язання, що випливають із членства в євроатлантичних структурах, міжнародних організаціях тощо.

Якою мірою сам федеральний канцлер може особисто вплинути на формування та проведення зовнішньополітичного курсу держави, залежить від його особистості, його впливу на формування зовнішньополітичної платформи партії, до якої

він належить, ступеня згоди коаліційного партнера з зовнішньополітичними концепціями глави уряду, його PR-образу та, не в останню чергу, від особистості та впливовості міністра закордонних справ.

При підготовці та прийнятті зовнішньополітичних рішень федеральний канцлер співпрацює насамперед з міністром закордонних справ, оскільки саме це відомство посідає домінуюче місце у системі зовнішніх зносин. Водночас до цього процесу активно залучаються міністерства економіки, економічного співробітництва та розвитку, фінансів, оборони. Зовнішньополітична заангажованість решти федеральних міністерств є значно меншою.

Найважливіші зовнішньополітичні рішення приймаються на засіданнях кабінету. Його рішення є завершальною фазою багатоступінчастого процесу, який відзначається особливою складністю через достатньо велику кількість органів, що беруть участь у зовнішньополітичній діяльності Німеччини.

Розробка основних напрямів зовнішньої політики та практичне керівництво її втіленням у життя були б неможливі, якби федеральний канцлер не мав у своєму розпорядженні кваліфікований апарат, який забезпечує технічну підготовку зовнішньополітичних рішень, узагальнює та постачає канцлеру необхідну інформацію, а також контролює виконання прийнятих рішень компетентними міністерствами та відомствами.

Важливим інструментом підготовки прийняття зовнішньополітичних рішень є федеральна розвідувальна служба, створена американською окупаційною владою в 1946 році і тільки з 1956 року повністю підпорядкована федеральному уряду, яка займається збором та аналізом закордонної політичної, економічної, науково-технічної та військової інформації. Після закінчення «холодної війни» федеральна розвідувальна служба, що нараховує 5 800 співробітників і щорічний бюджет якої становить 350 млн. євро, робить акцент на боротьбі з міжнародним тероризмом, розповсюдженням зброї масового знищення, організованою злочинністю, нелегальною торгівлею зброєю, людьми, наркотиками, а також забезпечує виконання завдань у рамках закордонних місій бундесверу, зокрема, на Балканах та в Афганістані. Координація діяльності спецслужб, до яких належать також відомство з охорони конституції, військова розвідка та

військова контррозвідка, здійснюється відомством федерального канцлера.

Федеральна рада безпеки була створена в жовтні 1955 року під назвою «Федеральна рада оборони» як контрольний та координаційний орган уряду в сфері оборони на правах комітету кабінету. З початку 80-х років минулого століття його діяльність обмежувалася в основному питаннями експортного контролю. До складу федеральної ради безпеки належать федеральний канцлер, шеф його відомства, міністри закордонних справ, оборони, фінансів, внутрішніх справ, юстиції, економіки та (з 1998 року) економічної співпраці й розвитку. Інші федеральні міністри, генеральний інспектор бундесверу, президент федеральної розвідувальної служби, а також керівник відомства федерального президента беруть участь у засіданнях на дорадчих засадах, хоча федеральний канцлер має право обмежити коло учасників лише членами кабінету.

Головною оперативною ланкою у керівництві та координації німецької зовнішньої політики виступає федеральне міністерство закордонних справ. Організаційно федеральне міністерство закордонних справ Німеччини складається з десяти відділів: центрального; двох політичних; з питань роззброєння та контролю за озброєнням; європейського; ООН та глобальних питань; економіки та сталого розвитку; правового; культури та комунікації; протоколу. Відділи поділяються на референтури, що виступають провідним оперативним підрозділом, у якому зосереджується вся поточна робота. Безпосереднє керівництво зовнішньополітичною службою здійснює федеральний міністр закордонних справ, якому підпорядковані три статс-секретарі та два державних міністри (до 1974 року – парламентські статс-секретарі).

Ядром міністерства закордонних справ є політичні відділи. Один політичний відділ (за внутрішньою класифікацією – другий) займається питаннями аналізу, планування, формування та координації політики Німеччини щодо країн Європи, Північної Америки та Центральної Азії. Окрім цього, до його компетенції належать усі аспекти європейських і трансатлантичних відносин у сфері безпеки.

Сфера діяльності іншого політичного відділу (за внутрішньою класифікацією – третього), яке, власне, з початку вело весь спектр питань двосторонніх відносин, охоплює країни Близько-

го Сходу, Африки, Латинської Америки та Карибського басейну, Азії та тихоокеанського простору. До нього належать чотири уповноважених з питань політики щодо зазначених регіонів, одинадцять побудованих за територіальним принципом референтур, референтура, яка опікується проблематикою Середземноморського союзу, референтура багатостороннього співробітництва з країнами Азії, а також афганська референтура.

На центральний відділ покладені важливі функції забезпечення інфраструктури для виконання апаратом міністерства та закордонними представництвами поставлених перед ними завдань. Провідне місце серед них посідають три блоки питань: кадрові, адміністративно-фінансові та інформаційно-технічні.

Європейський відділ був утворений у квітні 1993 року на базі окремих підрозділів політичного (другого) та економічного відділів. У тісній взаємодії з іншими міністерствами він виступає в ролі координатора європейської політики федерального уряду. Водночас визначення цілей і практичної лінії дій у таких сферах, як економіка, фінанси, транспорт, охорона навколишнього середовища, здійснюється профільними федеральними міністерствами, які мають узгоджувати всі принципи питань з ФМЗС.

Діяльність служби уповноваженого федерального уряду з питань роззброєння та контролю за озброєнням була започаткована у 1965 році на рівні референтури, згодом підрозділу, а з 1981 року – самостійного відділу.

Відділ ООН та глобальних питань був створений у лютому 1995 року – як і європейський відділ – за рахунок окремих підрозділів політичного (другого) та економічного відділів.

Загальна координація цієї діяльності покладена на відділ економіки та сталого розвитку, який складається нині з десяти референтур.

Правовий відділ складається з одинадцяти референтур, які покривають увесь спектр міжнародно- та консульсько-правових тем, окремі аспекти державного та конституційного права, а також робочого штабу «Міжнародний трибунал».

Практичну культурну співпрацю з іншими країнами і міжнародний культурний обмін у рамках угод із понад 90 державами здійснюють переважно незалежні посередницькі організації, які мають самостійний правовий статус. Найважливішими з них є Інститут ім. Гете, Німецька служба академічного обміну, Фонд

ім. Александра фон Гумбольдта, Інститут міжнародних відносин у Штутгарті, Німецький археологічний інститут. Як частка зовнішньої культурної політики, вони фінансуються також і з бюджету ФМЗС і діють у рамках зовнішньополітичних завдань федерального уряду.

Серед інших спеціалізованих органів, які справляють вплив на формування та реалізацію німецької зовнішньої політики, варто вказати, насамперед, на федеральні міністерства економіки і технології, фінансів, економічної співпраці та розвитку, оборони, внутрішніх справ.

Основний закон не передбачає участі органів конституційної підсудності у вирішенні зовнішньополітичних питань. Проте на практиці федеральний конституційний суд справляє опосередкований, часом надзвичайно важливий вплив, неодноразово у новітній історії перебираючи на себе прийняття рішень, на які виконавча та законодавча гілки влади за різних умов виявилися неготовими або нездатними. Так, своїм рішенням від 8 квітня 1993 року щодо відмови прийняти розпорядження про тимчасову заборону участі німецьких військовослужбовців у польотах літаків радіолокаційного спостереження НАТО над Боснією федеральний конституційний суд фактично відкрив шлях до першого бойового застосування підрозділів бундесверу після Другої світової війни. Наступним важливим кроком стало рішення суду від 12 червня 1994 року з роз'ясненням, що Основний закон не тільки закріплює за федерацією право на приєднання до системи взаємної колективної безпеки та пов'язані з цим обмеження суверенних прав (стаття 24), а й створює конституційно-правову базу «для виконання типових завдань, пов'язаних з належністю до подібної системи». У цьому ж контексті варто згадати і рішення федерального конституційного суду від 12 жовтня 1993 року, яке уможливило ратифікацію німецькою стороною Маастрихтської угоди і врешті набуття нею чинності.

§ 2. Концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії ФРН

Нова архітектура світу, а також якісні зміни, яких зазнала ФРН після об'єднання, не могли не позначитися на її зовнішньополітичному курсі на початку 2000-х років. На думку відо-

мого російського германіста Н. Павлова, важко погодитися з поглядом окремих дослідників, що термін «запізнена нація» щодо німців можна екстраполювати на сферу політики, в тому числі і зовнішню.

Справді, свої кроки на шляху до становлення єдиної національної держави, європейської держави, індустріальної нації, колоніальної і світової держави, а також до республіки і функціонуючої парламентської демократії Німеччина робила, коли інші країни вже мали подібний досвід за плечима. Німецька імперія була створена в 1871 р. При цьому найчастіше її неадекватні і зайво різкі дії на зовнішньополітичному полі в XIX і XX ст. можна пояснити потребою якомога швидше зайняти місце «під сонцем», стати таким же визнаним і успішним суб'єктом світової політики, як і інші великі держави. Німеччина шукала рівноправності там, куди вона не встигла потрапити «за віком», де вже давно склався «концерт європейських держав», представники якого, поділивши Європу на сфери впливу, займалися поділом неєвропейського простору. До того ж, з огляду на геополітичне становище Німеччини на стику Західної та Східної Європи, військовий чинник, тобто чинник безпеки, завжди відігравав для німців першочергове значення. У кінцевому підсумку це вело до милітаризації економіки і наростання агресії, що виливалась назовні.

Не дивно, що підсумки Першої та Другої світових воєн, у яких німці зазнали нищівної поразки, вели до дискримінації Німеччини з боку переможців насамперед у військовій сфері. А це, своєю чергою, ставало аргументом у самій Німеччині для політики ревізії і реваншу.

Тотальна поразка у Другій світовій війні, виникнення біполярного світу, розкол нації та створення двох німецьких держав-антиподів, позбавлених зовнішньополітичної самостійності, докорінно змінили уявлення німців про шляхи і засоби свого повернення в коло незалежних і повноцінних учасників нової системи міжнародних відносин. Після Другої світової війни головним інструментом набуття рівноправності ФРН стала економіка. За період, що минув з 1949 р., з'ясувалося, що державні цілі країни – мир, добросусідство, добробут, терпимість, турботливе ставлення до культури і т. ін. – найкраще реалізовувати на багатосторонньому рівні шляхом підключення до діяльності різних наднаціональних організацій, що беруть участь у міжнародному

розподілі праці. Як сказав відомий шведський дипломат Генрік Лільєгрєн «ЄС став захисним плащем для німецького комерційного експансіонізму й не дав знову пробудитися спогадам про німецьку вищу расу та її згубні дії на територіях, окупованих німцями під час Другої світової війни».

Зовнішня політика ФРН за весь час її існування, незалежно від складу уряду і партійного представництва в ньому, відрізнялася спадкоємністю і передбачуваністю. Це було прямо пов'язане з підсумками Другої світової війни, з особливим становищем двох німецьких держав і зі свідомим обмеженням із боку держав-переможниць їх зовнішньополітичного суверенітету. Існувала певна залежність ФРН від США (відповідно – НДР від СРСР). У стадії зародження холодної війни конфлікти між США і СРСР моментально відбивалися на Німеччині, і спроби знайти прихисток у нейтралітеті для обох німецьких держав були просто виключені.

Із моменту виникнення західнонімецької держави в зовнішній політиці ФРН сформувався цілий комплекс аксіом, який можна охарактеризувати як державні інтереси країни. Він включає в себе орієнтацію на Захід, європейську інтеграцію, особливі франко-німецькі відносини, стабілізацію демократичних режимів у сусідніх східноєвропейських державах, збереження і зміцнення відкритої світової економічної системи. Засоби, які ФРН використовує для досягнення цих цілей, відрізняються від тих, які застосовувалися національними державами в XIX і XX ст.

Після об'єднання у зовнішньополітичній доктрині ФРН, при збереженні основоположних констант, відбулася зміна зовнішньополітичних пріоритетів. «Німецька політика» перейшла в перелік внутрішньополітичних і внутрішньоекономічних проблем. Деяко відійшла на другий план і прийняла нову конфігурацію політики в галузі безпеки, що пов'язано як зі змінами у світі в цілому (зменшенням ролі військово-технічної складової зовнішньої політики в підсумку ліквідації військово-політичної конфронтації між Сходом і Заходом і завершення періоду холодної війни), так і з якісними змінами в статусі Німеччини. Із зникненням європейського соціалістичного табору пішла в минуле і сама «східна політика».

При Г. Колі, особливо в перші роки після німецького об'єднання, зовнішня політика ФРН в основному визначалася праг-

ненням довести як міжнародному співтовариству, так і своїм власним громадянам «нормальність» обраного курсу, яка трактувалася насамперед як прихильність загальногуманістичним ліберально-демократичним цінностям, реалізована винятково в системі західних союзів при чіткому дотриманні норм міжнародного права. Під цим терміном малося на увазі також природний стан повністю незалежної та суверенної національної держави. Заклики «нормалізувати» зовнішню політику ФРН припускали, в тому числі, і відмову від низки самообмежень, обумовлених особливостями історичного розвитку країни.

Переїзд уряду і парламенту 19 квітня 1999 р. в Берлін був сприйнятий багатьма як розставання не тільки з Бонном, але і з зовнішньо- та внутрішньополітичними принципами Боннської республіки, і отже – набуття «нової нормальності»⁷. Насправді це сприйняття суперечить принципам спадкоємності та передбачуваності «боннської демократії» і тезі про те, що керована з Берліна Німеччина, нарешті, стала «нормальною». Виникає законне питання, а чому ж Боннська республіка гірше, ніж Берлінська? Берлінська республіка не вийшла з Боннської, якщо під цим слід розуміти тільки зміну зовнішньополітичного курсу.

Характерною особливістю зовнішньополітичного курсу СДПН-Зелених (як і СДПН-ХДС) стало те, що такі константи, як кооперація, інтеграція та мультилатералізм, пропагуються не

⁷ «Ненормальність» двох німецьких держав пояснювалася багатьма німецькими політологами, по-перше, тим, що ФРН і ГДР займали «особливу нішу» в епіцентрі конфлікту між двома системами. Тому, мовляв, Федеративна Республіка, володіючи неповним суверенітетом, змушена була підтримувати особливо добрі стосунки з державами-переможцями у Другій світовій війні, не маючи можливості проводити «нормальну» політику ні всередині країни, ні за її межами. По-друге, будучи відповідальною за злочини нацистської Німеччини, вона відчувала також почуття особливої історичної провини щодо інших держав – звідси її особлива, здебільшого вимушена, орієнтація на проведення політики відшкодування збитків. Нарешті, по-третє, «ненормальність» або неприродність становища німецької нації полягала в її розділеності і неможливості в умовах протистояння Схід-Захід домогтися національного самовизначення. Фактично в післявоєнний період аж до 1989/90 рр. паралельно писалися дві самостійні німецькі історії. Лише з включення НДР у ФРН ця аномалія була подолана.

самі по собі, а тільки в контексті зразкової цивілізаційної ролі Німеччини в сучасних умовах. Політична еліта Берлінської республіки бачить у міжнародних організаціях найбільш прийнятний механізм вирішення конфліктів, офіційно заявляючи, що ООН повинна володіти винятковим правом на введення санкцій і примусових заходів для врегулювання конфліктів. Хоча військові акції, рішення про які може ухвалити Рада Безпеки, допускають застосування військової сили, керівництво Німеччини, в принципі, надзвичайно скептично ставиться до військових операцій і тяжіє до політичних інструментів врегулювання конфліктів, яким у повному обсязі зможе служити постійне місце ФРН у Раді Безпеки.

Європа продовжує залишатися в центрі німецьких зовнішньополітичних інтересів, і кабінети Г. Шредера та А. Меркель намагаються зберегти за Німеччиною роль її «локомотива та інтеграційного ядра». ФРН – ліберальна, демократична, заможна країна – вже давно вважається в Європі «м'яким гегемоном».

Обіцяючи вести наступальну європейську політику, що враховує німецькі національні інтереси, Г. Шредер, а за ним і А. Меркель підтримали стратегічні плани розширення європейських структур на країни Східної і Південно-Східної Європи. Передумовою цього мала бути низка реформ ЄС, насамперед реформа аграрної та фінансової політики, а також вдосконалення європейських інститутів. Наступна важлива мета полягала в зміцненні зовнішньополітичної дієздатності Європейського союзу, іншими словами, вдосконаленні спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Німеччина прагне за своїми правилами визначати конфігурацію Європи майбутнього, щоб опинитися в більш виграшному становищі. Тим не менш, концепція створення європейського ядра з Франції та Німеччини не була підтримана Парижем.

Як у відносинах із США, так і у відносинах з Францією, певним рубежем стало німецьке об'єднання і ліквідація протистояння Схід-Захід, які помітно вплинули на геополітичне становище двох країн. Якщо раніше ФРН постійно виступала на політичному рівні як молодший партнер Парижа, то з 90-х років минулого століття вона значно збільшила територію і населення. Це поставило під питання колишні параметри франко-німецького співробітництва в Європі. Париж бачив у майбутньому розши-

ренні ЄС на Схід перспективу переміщення себе на географічні задвірки Європи, тоді як Берлін усе більше висувався в центр континенту, маючи можливість взяти на себе функцію сполучної ланки між Сходом і Заходом. Це призвело до того, що ФРН стала прихильником розширення ЄС, а Франція, навпаки, – його інституціонального поглиблення. Нова розстановка сил принципово змінила роль і вагу Німеччини. Тому тепер вже Франція змушена була побоюватися деградувати до ролі молодшого партнера. З погляду німецької політичної еліти, навпаки, вперше було досягнуто рівноваги з Францією.

Враховуючи, що після війни в Косово держави-члени ЄС в черговий раз усвідомили свою безпорадність у вирішенні питань війни і миру без втручання США, уряд ФРН активно повів лінію на більш ефективну розробку «європейської політики в галузі безпеки та оборони» (ЄПБО), інституціональні рамки якої були визначені Європейською радою в Кельні ще в червні 1999 р.

Причини для інтенсифікації ЄПБО лежать на поверхні, хоча Францією і Німеччиною рухають різні мотиви. Економічна міць Євросоюзу явно переважає над його політичною силою і військовим потенціалом. Не дивно, що об'єднана Європа хотіла б розвивати політичну активність, включаючи ЄПБО, і за межами ЄС, у тому числі на Балканах, на Близькому Сході і, в кінцевому підсумку, у всьому світі, а також зміцнювати «європейську опору» в НАТО.

Очевидно нинішня співпраця між Берліном і Парижем, незважаючи на декларовану спадкоємність і непорушність базових принципів, розгортається в нових умовах. Зміни стосуються балансу сил між обома державами, їх ролі і статусу в європейській та глобальній політиці, їх інтересів і зовнішньополітичної стратегії, їх нової відповідальності щодо європейської інтеграції і країн Центральної та Східної Європи. Тому вісь Берлін-Париж відчуває серйозні перевантаження. Якщо французи виступають за поглиблення інтеграції та висувують заперечення щодо розширення ЄС, то німці, навпаки, бачать у розширенні надійні гарантії своєї безпеки. Якщо французи хочуть бачити стратегічну автономію Європи, то німці бачать у європейських структурах не альтернативу, а додаток до НАТО.

Сполучені Штати Америки – другий пріоритет німецької зовнішньої політики. Відносини з ними мають як двосторонній, так

і багатосторонній контекст. Не викликає сумнівів і той факт, що з прогресом європейської інтеграції та закінченням холодної війни значення відносин США для Німеччини помітно знизилася.

Це пояснюється, по-перше, зниженням ролі Вашингтона як гаранта безпеки ФРН у зв'язку з ліквідацією загроз, що випливали з військово-блокового протистояння. Як вважають деякі експерти, вступ Америки на шлях унілатералізму ще в період президентства У. Клінтона і продовження цього курсу на поч. ХХІ ст. стало багато в чому результатом розчарування у Вашингтоні.

Для «червоно-зеленої» коаліції ООН стала ядром її зовнішньої політики мультilaterалізму, іншими словами, багатосторонньої і багатошарової дипломатії. Про цю найважливішу константу свідчить увесь зовнішньополітичний курс Німеччини з моменту об'єднання. Для Берліна ООН є центральною організацією, що відповідає за глобальний мир, безпеку і прогрес.

По-друге, в обох країнах відбулася зміна покоління, які відчували близький зв'язок між собою як результат розвитку тісних союзницьких відносин після Другої світової війни. Ця зміна призвела до того, що почуття залежності від «світового гегемона» і шанобливе до нього ставлення змінилося з боку змужнілого васала на претензії розглядати себе як рівноправного партнера. Німці очікують від США, перш ніж ті будуть приймати важливі рішення, врахування німецьких, так само як і європейських інтересів, але насамперед – своєчасних консультацій, а не тільки інформування.

По-третє, стався масовий відтік із ФРН американських військовослужбовців. На сьогодні у Німеччині залишився лише обмежений експедиційний корпус з окремими військовими базами в районі Рейну і Майну, який у будь-який час може бути відкликаний на батьківщину.

По-четверте, не можна не враховувати, що має місце латентний «культурний антиамериканізм», який певною мірою провокується німецькими лівими партіями і легко може вилитися на вулиці. Причому цей антиамериканізм властивий не тільки «шістдесятникам» і їх дітям, але, перш за все, східним німцям і навіть охоплює певну частину консервативних кіл.

По-п'яте, відчуженню між ФРН та США значною мірою сприяє і глобалізація, яка сприймається багатьма як «американізація» міжнародних відносин, світової економіки і традиційного європейського способу життя.

Адміністрація США, своєю чергою, дала зрозуміти, що її «німецька політика» повинна інтерпретуватися як реакція на критику Г. Шредером американської позиції щодо Іраку в ході передвиборчої кампанії. Канцлер заявив тоді, що ФРН ні за яких обставин не буде брати участь у війні проти Іраку, навіть якщо про це попросить Рада Безпеки ООН. Тим самим Німеччина в очах Вашингтона відмовилася від міжнародної відповідальності в боротьбі з тероризмом і замість цього приєдналася до антиамериканських настроїв у Франції.

На сьогодні є ціла низка тем, на прикладі яких проглядаються німецько-американські суперечності у виборі зовнішньополітичної стратегії: політика США стосовно ООН, відхилення американським Сенатом Договору про загальну заборону ядерних випробувань, дискусії в США з питань про вихід з Договору по ПРО, про національну систему протиракетної оборони, про Міжнародний кримінальний суд, Конвенцію про заборону застоування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення, або те, як американці ставляться до Конвенції ООН про зміну клімату і Кіотського протоколу. Незважаючи на ці розбіжності і суперечності, партнерство ФРН і США, як і раніше, залишається основоположним елементом зовнішньої політики федерального кабінету міністрів.

Сьогодні Німеччина співпрацює приблизно зі 120 державами, що розвиваються. Головний акцент при цьому робиться не тільки на боротьбу з бідністю, а й на покращення ситуації в галузі освіти, розвиток сільських районів, на охорону навколишнього середовища і ресурсів. Така співпраця покликана сприяти «самодопомозі» і розвитку власної ініціативи.

Співпраця з метою розвитку здійснюється Німеччиною на п'яти принципах, сформульованих ще в 1991 р., а саме: повага до прав людини, участь населення в політичному процесі, гарантія правової захищеності, створення економічного устрою для розвитку ринкової економіки, орієнтація діяльності держави на цілі розвитку. На основі цих критеріїв визначаються вид і обсяг співпраці з тією чи іншою країною.

Для німецької політики запобігання і врегулювання збройних конфліктів є центральною метою. У рамках загальної концепції зовнішньої політики, політики безпеки і політики щодо країн, що розвиваються, завданням «політики розвитку» є сприяння

(шляхом поліпшення економічних, соціальних, екологічних і політичних умов) запобігання та ліквідації структурних причин насильницьких конфліктів у партнерських країнах, з одного боку, а також вибудовування механізмів ненасильницького врегулювання конфліктів – з іншого. Таким чином німецька «політика розвитку» разом із зовнішньою політикою і політикою безпеки належить до ядра мирної політики німецького федерального уряду.

Незважаючи на серйозні структурні зміни у світовій розстановці сил, у німецькій зовнішній політиці на рубежі століть поряд з деякими корективами спостерігається стійка тенденція, що склалася впродовж багатьох десятиліть. Німеччина стала після об'єднання «центральною європейською державою», але продовжує дотримуватися курсу спадкоємності.

Очевидно, що в німецькій зовнішній політиці існують константи, які, як і окремі положення Конституції ФРН, не підлягають зміні, якщо не зміняться всі внутрішньополітичні основи життя сучасної Німеччини.

§ 3. Становлення зовнішньої політики ФРН. «Ера Аденауера»

Після створення ФРН у неї на початку не було ніякої зовнішньої політики. Вона була вилучена повністю з компетенції уряду і перебувала під повним контролем трьох західних союзників. Уряд ФРН не мав міністра закордонних справ, а також не існувало і міністерства закордонних справ. Лише після рішення Верховної союзницької комісії 6 березня 1951 р. федеральний уряд був уповноважений перетворити наявну «службу з іноземних справ» у відомстві федерального канцлера у самостійну вищу федеральну установу – відомство закордонних справ. Проте навіть після створення МЗС союзники зберегли за собою свої права у сфері зовнішніх відносин, враховуючи їх «особливі права і відповідальність» щодо Німеччини як цілого, які були закріплені за ними в рішеннях Потсдамської конференції. Фактично ФРН мала обмежений зовнішньополітичний суверенітет аж до об'єднання в 1990 р. Сам К. Аденауер говорив: «Коли Федеративна Республіка почала існування, ми були окупованою територією. Ми були повністю в руках трьох західних окупаційних держав. Нам було заборонено займатись зовнішніми відносинами».

5 травня 1955 р. о 12:00 в палаці «Шаумбург» верховні комісари оголосили уряду ФРН про скасування окупаційного статуту і про закінчення окупаційного режиму в Німеччині. З цього моменту припиняла своє існування Верховна комісія та її представництва в землях. Їх мали замінити повноважні послы трьох західних держав. Перебування ж союзницьких військ на західнонімецькій території знайшло своє юридичне закріплення в двосторонніх угодах із ФРН. У той же день вступили в силу Німецький договір, Договір про іноземну військову присутність на території ФРН і Європейський статут про Саарську область, який передбачав політичну самостійність регіону, але економічну залежність від Франції. Процес зовнішньополітичної орієнтації ФРН був завершений.

Через три години після полудня під звуки гімну на всіх урядових установах в Бонні були підняті німецькі державні прапори. Перед палацом «Шаумбург» вишикувався взвод федеральної прикордонної охорони. Канцлер Аденауер підійшов до флагштока і підняв чорно-червоно-золотий державний прапор.

До червня 1955 р. прийняття зовнішньополітичних рішень залишалось прерогативою канцлера К. Аденауера. Від 15 березня 1951 р. і до 6 червня 1955 р. він обіймав також посаду міністра закордонних справ. Лише 7 червня 1955 р. на цю посаду було призначено Генріх фон Brentano, який виконував свої обов'язки до 17 жовтня 1961 р. Але навіть у цей період К. Аденауер залишав за собою право курувати найважливіші напрями зовнішньої політики ФРН. Міністри закордонних справ залишались виконавцями зовнішньополітичної волі федерального канцлера. Після того як К. Аденауер формально припинив керувати МЗС, він відкрито заявив, що залишає за собою право керувати європейськими справами, відносинами з США та СРСР, а також проведенням найважливіших міжнародних конференцій.

Утверджуватись на політичному Олімпі ФРН і поступово вводити країну в коло серйозних акторів на зовнішньополітичній сцені допомагало «німецьке економічне диво». «Еру Аденауера» можна охарактеризувати, як період активного освоєння зовнішньополітичного простору з опорою на зростаючу економічну міць.

До середини 50-х років ФРН фактично визначилася з основними домінантами у своїй зовнішній політиці і їх ієрархією. Так звана «німецька політика» зі своїм специфічним міністерством

мала самостійне значення, хоча так чи інакше вона потрапляла в компетенцію інших напрямів зовнішньополітичного курсу ФРН. Перше ж місце посіла багатofункціональна «політика у сфері безпеки» з її «атлантичною солідарністю» і ухилом на розвиток особливих відносин із США. Друге місце було віддано західноєвропейській інтеграції – також багатосторонньому процесу – при першочерговій необхідності будівництва франко-західнонімецького співробітництва. На третє місце відійшли власне двосторонні відносини з іншими країнами, у тому числі з тими, що розвиваються. Причому жодна з цих складових не мала чітких кордонів, плавно переходила з одного виміру в інший, але загалом усі вони були підпорядковані глобальному протистоянню між Сходом і Заходом і чітко вкладалися в біполярну світову конструкцію.

Жорстоке придушення в 1956 році Радянським Союзом повстання в Угорщині було прямо використане західнонімецькими правлячими колами для обґрунтування зміцнення обороноздатності країни перед обличчям «комуністичної загрози». У 1956 році засновується міністерство оборони, і бундестаг приймає Закон про загальний військовий обов'язок.

У контексті протистояння з НДР була прийнята доктрина Хальштейна. Зовнішньополітична доктрина, яка проводиться урядом ФРН з 1955 до 1970 року, спрямована на ізоляцію НДР на міжнародній арені. Доктрина Хальштейна була прийнята за пропозицією державного секретаря міністерства закордонних справ ФРН Вальтера Хальштейна на нараді послів Західної Німеччини 8-9 грудня 1955 року. Суть цієї доктрини полягала в тому, що відтепер ФРН підтримувала і встановлювала дипломатичні відносини тільки в тими країнами, які не мали дипломатичних відносин з НДР. Встановлення дипломатичних відносин зі Східною Німеччиною відтепер розглядалося Бонном як недружній крок і вело до розриву відносин з цією країною. Єдиним винятком, допускав доктриною Хальштейна, був СРСР – у зв'язку з важливістю підтримання відносин для ФРН з великою державою.

У період правління К. Аденауера різко активізується діяльність спілок «вигнаних» і «переселенців». Антикомунізм стає домінуючою не тільки зовнішньої, але й внутрішньої політики (одним з його проявів стала заборона в 1956 році діяльності Комуністичної партії Німеччини). При цьому слід зазначити, що створення власної армії, тобто ремілітаризація країни, проходи-

ло на тлі економічного підйому і підвищення життєвого рівня населення ФРН.

Основна увага в передвиборній боротьбі 1957 р. була зроблена саме на зовнішню політику. Це пояснюється тим, що до 1957 року вже завершився процес входження ФРН у західну економічну і військову систему. Внутрішньоекономічні і насамперед зовнішньополітичні успіхи країни в справі західноєвропейської інтеграції, безкровне повернення Саарської області, а також висунення керівництвом ХДС/ХСС вкрай ефективних передвиборчих гасел «Ніяких експериментів!» і «Добробут для всіх!» фактично зумовили перемогу християнських демократів. До цього слід додати і досить ефективну дію 5-відсоткового бар'єру для дрібних партій, за рахунок чого блок ХДС/ХСС продовжував перехоплювати голоси прихильників цих партій і збільшувати контингент своїх виборців. Отримавши 50,2% голосів (ХСС – 10,5%), християнські демократи вперше завоювали абсолютну більшість у бундестазі (урядову коаліцію, проте, сформували з Німецькою партією⁸).

Наріжним каменем західнонімецької політики безпеки при канцлері К. Аденауері стала «атлантична солідарність», яка акумулювала в собі тісні військово-політичні зв'язки з США і активне політичне та військове співробітництво з Північноатлантичним союзом. Можна стверджувати, що політика безпеки ФРН стала результатом особливостей еволюції самої країни, яка знаходилася в прямій залежності від зовнішньополітичного курсу США⁹, а після вступу ФРН у НАТО – також і від стратегії і такти-

⁸ Німецька партія (нім. Deutsche Partei, DP) – політична партія в ФРН. Функціонувала в 1945-1960 рр. Основна ідеологія – опозиція земельній реформі, плановій економіці, правий шлях. Велика частина депутатів представляла Нижню Саксонію. Мала одного депутата в Європарламенті. У 1960 р. частина партії увійшла в ХДС, а частина – в Націонал-демократичну партію Німеччини. Лідер Національно-демократичної партії Німеччини довгий час був лідером Німецької партії. Німецька партія часто (з 1949 по 1960) входила до складу коаліційних урядів Західної Німеччини. Після 1960 партія пішла в опозицію до уряду ФРН.

⁹ 24 жовтня 1951 р. США прийняли рішення про припинення стану війни з Німеччиною. З червня 1953 р. були відновлені дії Договору про дружбу, торгівлю і консульські відносини між США і Німеччиною

ки Північноатлантичного союзу. Недарма відомий французький політолог А. Гроссер назвав ФРН «дітищем НАТО».

Після будівництва Берлінської стіни німецьке питання не було вирішене, але здавалося врегульованим. Процес взаєморозуміння між обома наддержавами, викликаний атомною патовою ситуацією, тривав навіть після «карибської кризи» (1962 р.). Виходячи з цього, Бонну довелося інтенсивніше займатися пошуками свого шляху. У цей період визначальними для західнонімецької держави стали, з одного боку, атлантична військово-політична співпраця з опорою на США, з іншого – інтеграція і континентальна взаємодія в рамках Західної Європи з урахуванням особливого значення франко-західнонімецьких відносин.

Беззастережна орієнтація ФРН на США і західний світ в цілому допомогла К. Аденауерові не тільки успішно координувати в рамках НАТО свою політику щодо Сходу, а й пов'язати на певний період в єдиний комплекс проблеми роззброєння, політику НАТО щодо Радянського Союзу, «німецьку політику» Бонну і статусні питання Західного Берліна.

Західна політика К. Аденауера включала в себе як американсько-атлантичний, так і континентально-західноєвропейський компоненти. Але якщо в 1949-1955 рр. К. Аденауер віддавав перевагу західноєвропейському напрямку своєї політики, то в 1955-1960 рр. – її атлантичному варіанту. Робити ставку на Америку К. Аденауера спонукали насамперед тверезі військово-політичні міркування.

Пізніше він став більш критично ставитися до США. Підтримуючи в принципі орієнтацію на США, К. Аденауер, однак, робив низку застережень. Він шкодував, що Європа, будучи історичним культурним центром, знаходиться в залежності від Америки. Додатковою сполучною ланкою в американсько-західнонімецьких відносинах стали військово-політичні зв'язки, які отримали свій подальший розвиток після 1 січня 1956 р. з початком будівництва бундесверу.

Охолодження американсько-західнонімецьких відносин всякий раз викликало зростання інтересу ФРН до Франції та по-

---

(ФРН) від 1923 року. 29 жовтня 1954 р. у Вашингтоні канцлером ФРН К. Аденауером і держсекретарем США Дж. Ф. Даллесом було підписано Договір про дружбу, торгівлю і судноплавство між ФРН і США, а вже 30 червня 1955 році, ще до візиту Аденауера в СРСР, ФРН і США уклали Договір про взаємну військову допомогу.

жвавлення франко-західнонімецького діалогу, передусім у політичній сфері. Але американські гарантії безпеки, проте, ніколи не піддавалися і тіні сумніву.

Переконаність К. Аденауера в необхідності прозахідної орієнтації ФРН, поєднаної з наднаціональною політикою, ще більше зміцніла з підписанням Римських договорів. 27 березня 1957 р. в Римі були підписані документи про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом), які вступили в силу 1 січня 1958 р. Через десять років, влітку 1967 р., органи цих двох співтовариств будуть злиті воедино з органами Європейського об'єднання вугілля і сталі, у результаті чого ця організація стане офіційно іменуватися Європейськими співтовариствами (ЄС) або Європейським співтовариством.

Спільно з ЕОВС і Євратомом Європейське економічне співтовариство забезпечило його учасникам економічний підйом, підвищення життєвого рівня і сприяло зміцненню зв'язків між шістьма державами (в ЄС увійшли країни Бенілюксу, Франція, ФРН та Італія). Наднаціональна ідея була конкретизована в роботі Комісії європейських співтовариств (КЄС) та інших інститутів ЄС в Брюсселі. Поетапно створювався Загальний ринок.

Центральним і вихідним пунктом в європейській політиці К. Аденауера були і залишилися франко-західнонімецькі відносини. Першим його поривом після війни була необхідність примирення з Францією. За час свого канцлерства К. Аденауер відвідав Францію 22 рази, тоді як США – всього дев'ять разів. Перед тим, як вперше відправитися за океан, він зробив п'ять поїздок до Франції. З початку прем'єрського, а потім і президентського терміну де Голля контакти Аденауера з Парижем інтенсифікувалися. Можна з повною підставою стверджувати, що якщо в перші повоєнні роки і в роки становлення зовнішньої політики ФРН як системи становим хребтом франко-західнонімецьких відносин були взаємне примирення і закладка фундаменту для майбутньої західноєвропейської інтеграції, то на пізньому етапі «ери Аденауера» і всього періоду «ери де Голля» їх визначав досить жорсткий «білатералізм» (інтенсивний двосторонній діалог), тон в якому задавала ініціативна зовнішня політика Парижа.

Франція стала третьою державою після Індії і Великобританії, яка заявила 17 липня 1951 р. про припинення стану війни з

Німеччиною, і першою, яка висунула пропозиції про економічне («план Шумана» від 9 травня 1950 р.) і військове («план Плевена» від 24 жовтня 1950 р.) включення ФРН у систему західноєвропейських держав.

14-15 вересня 1958 р. в ході офіційного візиту канцлера ФРН К. Аденауера до Франції відбулася його перша зустріч з тоді ще прем'єр-міністром Франції Ш. де Голлем, що дала важливі імпульси для розвитку франко-західнонімецьких відносин. У жовтні 1960 р. було підписано франко-західнонімецький договір про військове співробітництво.

22 січня 1963 р. в Єлисейському палаці між ФРН і Францією уклали Договір про співпрацю, який увійшов в історію як Єлисейський договір. У цьому, фактично рамковому, документі сторони дійшли згоди спільно планувати і фінансувати військові проекти, а також докладати зусиль для зближення позицій у царині зовнішньополітичної стратегії і тактики.

К. Аденауер розумів також, що без німецько-французького примирення не може бути й мови про єдину Європу. Дві держави постійно конфліктували між собою, тримаючи тим самим у постійній напрузі всю Європу. Урядові кола Франції схвально сприйняли прагнення Німеччини до примирення. Однак існувало питання, в якому погляди ФРН і Франції кардинально розходилися. Це стосувалося проблеми ремілітаризації ФРН.

Крім примирення з європейськими сусідами та інтеграції в спільноту західних держав, К. Аденауер надавав великого значення і встановленню дружніх відносин з Ізраїлем. Він неодноразово підкреслював бажання ФРН спокутувати провину перед єврейським народом.

При К. Аденауері почав формуватися ще один напрям зовнішньої політики – «допомога розвитку», іншими словами, політика щодо країн, які розвиваються. Вихідна база для будівництва відносин із несоціалістичними державами Азії, Африки і Латинської Америки була для ФРН сприятливою. Німеччина ніде не фігурувала як «колоніальна держава» і не могла зіткнутися з проблемами визвольного і антиколоніального руху, які постали перед багатьма європейськими країнами після 1945 року.

У 1961 році в країні було створено спеціальне міністерство, яке займалося визначенням і координацією політики на цьому напрямку, – міністерство економічного співробітництва.

Огляд міжнародних подій післявоєнного періоду дає підстави стверджувати, що головним архітектором зовнішньої політики ФРН упродовж 1950 – 1960-х років був її перший канцлер К. Аденауер. Пріоритетними напрямками його діяльності були: орієнтація на західні держави, інтеграція ФРН з європейськими економічними та військовими структурами, налагодження стосунків з СРСР. Нетривкість німецько-радянських відносин була спричинена деструктивними діями радянського керівництва. К. Аденауер був далекоглядним політиком, багато з його передбачень здійснилося, зокрема, об'єднання Німеччини та розпад СРСР.

§ 4. Зовнішня політика ФРН у період канцлерства Л. Ерхарда та К. Кізінгера

1963 року К. Аденауер подав у відставку. На той час йому виповнилося 87 років. Його спадкоємцем став Людвіг Ерхард, який перебував на посаді канцлера до 1966 р. По праву стверджується, що «ера Аденауера» була також і ерою Ерхарда, який вважався творцем західнонімецького «економічного дива». Канцлерство ж Ерхарда, навпаки, знаходилося в тіні «ери Аденауера», поперше, через його нетривалий термін за історичними мірками, по-друге, через відсутність злетів і якісних змін у внутрішній і зовнішній політиці. Л. Ерхард залишився яскраво вираженим кабінетним ученим-економістом, малопридатним для ролі загальнонаціонального лідера.

Мабуть, єдиною формальною ознакою спадкоємності в зовнішній політиці залишилася фігура міністра закордонних справ ФРН Г. Шредера, який зберігав за собою цей пост протягом усього терміну канцлерства Л. Ерхарда (з 16 жовтня 1963 по 30 листопада 1966 р.). При цьому важливо відзначити, що міністерство закордонних справ ФРН під керівництвом Шредера стало при Ерхарді більш самостійним, що вплинуло на активізацію політики на східноєвропейському напрямку.

В Л. Ерхарда й К. Аденауера було мало спільного в політиці, тим більше – у зовнішній. Перший був міністром економіки, віце-канцлером і курирував економічний блок. Другий був главою уряду і займався переважно загальними і зовнішньополітичними проблемами. Обидва були затятими антикомуністами, обидва

виступали проти тоталітаризму і за свободу в системі західних держав. Однак якщо К. Аденауер в принципі орієнтувався на Західну Європу, то Л. Ерхард був «атлантистом». Якщо К. Аденауер концентрував свою зовнішню політику в західноєвропейському напрямку в рамках європейської шістки, то Л. Ерхард прагнув до інтеграції та кооперації з англосаксами. Суперечності між «атлантистами» та «європеїстами» («голлістами») наочно проявилася і в особистому протистоянні Ерхард – Аденауер. Якщо К. Аденауер робив ставку на Європейське економічне співтовариство, то Л. Ерхард з самого початку прагнув до того, щоб ФРН відігравала самостійну роль у світовому господарстві.

З самого початку Л. Ерхард всіляко сприяв участі ФРН у всесвітніх економічних організаціях. Стосовно Західної Європи, то Л. Ерхард побоювався, що часткова галузева інтеграція, здійснена в специфічних умовах у таких сферах, як вугілля, сталь і атомна енергетика, може стати небажаною моделлю для створення замкнених політичних інтеграційних структур у Європі. Він вказував К. Аденауерові, що об'єднана Європа – це не просто сума окремих об'єднань на кшталт ЄОВС і Євратому. Вона повинна стати результатом справжньої інтеграції в найширшому економічному сенсі.

Л. Ерхард з недовірою спостерігав за зближенням К. Аденауера і де Голля. Він вважав, що особливі франко-західнонімецькі відносини з кінця 50-х років розвивалися на шкоду зв'язкам із Великобританією та іншими європейськими державами. Не дивно, що з боку К. Аденауера і французів він піддавався критиці як «поганий європеєць». До речі кажучи, Римські угоди з'явилися на світ багато в чому завдяки наполегливості Л. Ерхарда. Свобода пересування товарів, капіталу, послуг і робочої сили, свобода конкуренції, право вільного вибору місця проживання, загальні митні тарифи і не в останню чергу можливість розширення Співтовариства – все це також можна вважати ініціативами Л. Ерхарда.

Приблизно до кінця 1966 року втратило свій сенс поняття «канцлерська демократія». При Л. Ерхарді в країні перестало відчуватися як внутрішньо-, так і зовнішньополітичне керівництво. Л. Ерхард, ставши заручником негативних тенденцій розвитку в економіці та внутрішньої політики країни, швидко втрачав свою силу як керівник. У цих умовах керівництво ХДС/ХСС дійшло

висновку про необхідність термінової заміни канцлера, який ніколи і не чіплявся за владу.

Вже 10 листопада 1966 р. блок ХДС/ХСС висунув нового єдиного кандидата на пост канцлера. Вибір наступника упав на прем'єр-міністра Баден-Вюртемберга Курта-Георга Кізінгера, далекого від боннських інтриг. Через кілька днів Соціал-демократична партія оголосила про безрезультатність своїх коаліційних переговорів із ВДП і про готовність утворити урядову коаліцію з християнськими демократами. 30 листопада 1966 р. Л. Ерхард змушений був подати у відставку, а вже наступного дня К.-Г. Кізінгер сформував новий уряд.

Так само як і його попередник, К.-Г. Кізінгер виявився в ролі перехідної фігури, що не зумів, та й не хотів витягти політичний капітал із симпатій співвітчизників. Як і більшість, він відрізнявся недисциплінованістю, потягом до піднесеного й абстрактного. Зовнішня політика була для нього пристрастю. Нарівні з Гельмутом Шмідтом, з усіх глав урядів ФРН він проявив себе як найбільш компетентний державний діяч у зовнішньополітичній царині, беручи до уваги його досвід роботи в міністерстві закордонних справ при нацистському режимі.

На зміну уряду «малої коаліції» (уряд ХДС/ХСС і ВДП) взимку 1966 р. прийшла «велика коаліція» – коаліція з СДПН. Позиції ХДС настільки ослабли, що він був уже готовий до співпраці з соціал-демократами. Із 19 міністерських портфелів дев'ять були віддані СДПН. Практично всі ключові пости в новому коаліційному уряді, насамперед у сфері зовнішньої політики, опинилися в руках соціал-демократів. Міністром закордонних справ ФРН та віце-канцлером став голова СДПН В. Брандт, який заробив собі незаперечний авторитет і загальну повагу під час свого перебування на посту бургомістра Західного Берліна. Вся зовнішня і «німецька» політика виявилася під контролем СДПН.

Якщо В. Брандт звинувачував християнських демократів у порушенні зовнішньополітичних домовленостей і дорікав їм у свідомому гальмуванні багатьох ініціатив, то з лав блоку ХДС/ХСС часто чулися закиди на адресу СДПН, що та займається таємною дипломатією без узгодження зі своїм партнером по коаліції, як це, наприклад, було при контактах з італійською компартією. Взаємна недовіра отруювала поступово атмосферу між партнерами правлячої коаліції. Якщо спочатку запас міцності і спільності в питаннях

зовнішньої політики між ХДС/ХСС і СДПН був досить великий, то до середини 1969 р. він практично був вичерпаний. «Велика коаліція» була створена насамперед для подолання економічної кризи. Однак ідилічна, здавалося спочатку, картина взаємин між двома великими «народними партіями», відсутність реальної парламентської опозиції і втрата таким чином парламентом своїх найважливіших функцій – усе це почало викликати в учнівській молоді почуття глибокого розчарування в суспільній системі ФРН.

Друга половина 60-х років стала у ФРН та в країнах Західної Європи періодом не виважених питань, а натиску, протесту і заворушень. Бунт молодого покоління, яке знаходилося значною мірою під впливом лівого крила соціал-демократії, мав не тільки внутрішньополітичні причини, а й наслідки. Однак головному політичному впливу з боку соціал-демократії піддалася насамперед зовнішня політика.

У зовнішній політиці уряди Л. Ерхарда та К. Кізінгера пом'якшили консервативний курс К. Аденауера. Вони відмовилися від «доктрини Хальштейна». Упродовж 1967-1969 років ФРН встановила дипломатичні відносини з Румунією, відновила зв'язки з Югославією. Тоді ж західнонімецькі урядовці продовжували не визнавати НДР, не приєдналися до Договору про непоширення ядерної зброї, хоча у торгівлі з СРСР посіли перше місце серед західних держав.

§ 5. Канцлерство В. Брандта: від конфронтації до розрядки

21 жовтня 1969 р. вперше в історії ФРН канцлером став соціал-демократ В. Брандт, який важливого значення надавав розв'язанню зовнішньополітичних проблем. Принциповими залишилися ставлення західнонімецького уряду до територіальних змін у Європі, врегулювання відносин з НДР (у ФРН її називали «східною зоною», «режимом Ульбріхта», «так званою НДР», «другою частиною Німеччини», «другою німецькою державою»).

Перш за все боннська дипломатія засвоювала новий лексикон і відмовилася від попереднього принципу «застосування сили», що не означало відмову від територіальних претензій як таких. 1969 року ФРН приєдналася до договору про непоширення ядерної зброї, підтримала ідею скликання конференції з безпеки та співпраці у Європі.

В. Брандт усвідомлював нереальність возз'єднання Німеччини у найближчому майбутньому. Він підкреслював, що воно може відбутися лише в результаті розрядки в Європі, послаблення військового протистояння у світі. Розроблена його однодумцем, одним з активних діячів СДПН, статс-секретарем Егоном Баром концепція «змін через зближення» виходила, по суті, із розуміння неминучості краху «ортодоксально-комуністичних структур» у державах Варшавського блоку. Розвал цього блоку Е. Бар також розглядав як передумову формування «європейського мирного порядку», в рамках якого планувалося розв'язання німецького питання.

У листопаді 1969 р. ФРН приєдналася до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, підвівши ризик під ядерними амбіціями колишнього керівництва країни, які протягом десяти років обтяжували західнонімецьку зовнішню політику та відносини між ФРН і СРСР, і запропонували Радянському Союзу і Польщі провести переговори про нормалізацію двосторонніх відносин. Уже наприкінці січня в Москві і в лютому 1970 р. в Варшаві довірені люди В. Брандта в порядку реалізації «нової східної політики» розпочали консультації про укладення відповідних угод ФРН з Радянським Союзом і Польщею. 12 серпня 1970 р. в ході візиту В. Брандта в Москву був підписаний історичний договір між СРСР і ФРН (Московський договір), що поклав початок налагодженню відносин добросусідства і співробітництва між обома країнами. Сьомого грудня того ж року ФРН уклала аналогічний договір із Польщею. Третього вересня 1971 р. не без сприяння Бонна було укладено угоду чотирьох держав щодо Західного Берліна, яка нормалізувала ситуацію навколо самостійної політичної величини, що входила в компетенцію держав-переможниць.

Німецьку столицю колишні союзники не визнали складовою частиною ФРН, водночас ФРН мала представляти інтереси Західного Берліна на міжнародній арені, зберігався контроль 4-х держав в анклаві та розширювалися зв'язки зі Східним Берліном. Додатково були підписані угоди про транзит через НДР, транспортне сполучення між ФРН та Західним Берліном, відвідини родичів тощо.

А все це в комплексі сприяло форсованому переходу від періоду «холодної війни» до розрядки міжнародної напруженості. Залишається додати, що за активну «східну політику» В. Брандту була присуджена Нобелівська премія миру за 1971 рік.

«Східна політика» увійшла як німецький термін у міжнародний лексикон і стала синонімом політики розрядки. Зовнішня політика соціал-ліберального уряду Брандта-Шееля¹⁰ хоча і була в першу чергу всесвітньо визнаним німецьким внеском у зміцнення миру..., але насамперед вона була політикою, яка являла собою забезпечення німецьких інтересів і передбачала обережне розширення поля зовнішньополітичної активності ФРН. Ще в 1963 році Брандт вважав ФРН «достатньо дорослою» для того, щоб вона могла на рівних «грати» самостійну партію в «концерті західних держав».

27 квітня 1972 р. опозиція спробувала повернути собі владу, висловивши канцлеру Брандту конструктивний вотум недовіри. Однак кандидату в канцлери від опозиції не вистачило двох голосів до перемоги. Тривалий парламентський пат не дозволяв більше уряду здійснювати свою діяльність. Для подолання патової ситуації і для ратифікації в цьому зв'язку «східних договорів» були створені спеціальні міжфракційні робочі групи, які розробили «спільну резолюцію» бундестагу зі «східними договорами». Нератифікація ж загрожувала ФРН серйозними міжнародними ускладненнями, оскільки ставила під питання всю політику розрядки.

17 травня 1972 р. «східні договори» були ратифіковані. Але це був останній успіх правлячої соціал-ліберальної коаліції, яка практично вже не могла виконувати свої функції. Вибори, що відбулися 19 листопада 1972 р., принесли переконливу перемогу правлячим партіям – СДПН і ВДП (45,8% + 8,4%). Перемозі соціал-ліберальної коаліції сприяв прийнятий Закон про зниження виборчого цензу до 18 років, а також парафований 8 листопада 1972 р. Договір про основи відносин між НДР і ФРН. Договір був підписаний 21 грудня того ж року.

Перемога на виборах дозволила уряду соціал-ліберальної коаліції продовжити «нову східну політику»: країна взяла активну участь у підготовці Наради з безпеки і співробітництва в Європі, в грудні 1973 р. ФРН уклала з Чехословаччиною Договір про нормалізацію двосторонніх відносин. У тому ж місяці ФРН вста-

¹⁰ Вальтер Шеель (8 липня 1919) – німецький політик, з 1974 по 1979 роки займав пост федерального президента Німеччини, а з 1969 по 1974 р. – міністра закордонних справ ФРН.

новила дипломатичні відносини з Болгарією і Угорщиною. А незадовго до цього, у вересні 1973 року, обидві німецькі держави стали повноправними членами ООН.

За два з половиною роки роботи в міністерстві закордонних справ і майже за п'ять років на посту канцлера В. Брандт зробив надзвичайно багато для просування політики розрядки і зміцнення міжнародного авторитету своєї країни.

§ 6. «Стратегія рівноваги» Г. Шмідта

Коли 16 травня 1974 р. бундестаг обрав 55-річного Гельмута Шмідта канцлером ФРН, його здібності розкрилися сповна. При його урядах продовжилися зростання міжнародного авторитету ФРН і нарощування її економічної могутності. Енергійний і прагматичний, а часом і жорсткий Г. Шмідт представляв центристське крило СДПН. При ньому широке поширення отримало гасло «Модель – Німеччина», яке мало служити зміцненню престижу ФРН як усередині країни, так і за кордоном.

Вице-канцлером і міністром закордонних справ став уродженець Східної Німеччини, заступник голови Вільної демократичної партії Ганс-Дітріх Геншер, який у жовтні того ж року очолив партію. Пост міністра закордонних справ ФРН Г.-Д. Геншер займав із 16 червня 1974 по 16 вересня 1982 р. Після розвалу коаліції СДПН-ВДП з 17 вересня по 1 жовтня 1982 р. обов'язки міністра закордонних справ ФРН виконував канцлер Шмідт.

Зовнішньополітична діяльність уряду Шмідта-Геншера позначена двома тенденціями, з одного боку, акціями, спрямованими на зміцнення міжнародної розрядки, з іншого – переходом до консерватизму та орієнтацією на атлантичне співробітництво.

Вийшовши з економічної кризи 1974-1975 рр. без великих втрат, Федеративна Республіка почала швидко нарощувати темпи економічної та політичної експансії в інші регіони світу. Така лінія стала демонстрацією зрослої могутності, особливо в рамках західноєвропейського центру сили. Ключове значення цього періоду в історії ФРН полягає в тому, що до середини 70-х років країна на повну потужність включилася у світовій економічній і політичній механізми, посівши одне з лідируючих місць. Саме в цей період ФРН стає повноправним учасником «сімки», а також мотором західноєвропейської інтеграції.

У другій половині 70-х років після успішного проведення Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі) у зовнішній політиці уряду соціал-ліберальної коаліції проявляються перші ознаки переходу до більш прагматичного, а часом і твердого курсу. Це було пов'язано із загальним похолоданням міжнародного клімату і початком обговорення питання про розміщення в Західній Європі, насамперед у ФРН, американських ядерних ракет середньої дальності. Саме соціал-демократ Г. Шмідт став у 1977 році ініціатором дискусії про необхідність адекватної відповіді НАТО на ракетну політику СРСР. Фактично до початку 80-х років у зовнішній політиці Бонна виразно позначився поворот вправо – як реакція на зовнішньополітичну діяльність СРСР (модернізація ракетно-ядерного потенціалу середньої дальності, введення військ в Афганістан, загострення внутрішньополітичної ситуації в Польщі та введення там воєнного стану).

1982 р. став переломним у розвитку ФРН. У сфері економіки йшло лавиноподібне наростання кризових явищ. У сфері зовнішньої політики, незважаючи на енергійну підтримку урядом ФРН «ракетного рішення» НАТО, продовжували посилюватися розбіжності між ФРН і США. Збільшення економічної ваги та військового потенціалу ФРН у системі західних держав негативно вплинуло на взаємини між трансатлантичними партнерами.

13-річний період соціал-демократичного правління добігав кінця. Нагромаджувалися проблеми, пов'язані насамперед з необхідністю структурних змін в економіці, з формуванням нових позитивних ідеологічних цінностей, які були б адекватні вимогам сучасного світу. Першого жовтня 1982 року фракція ХДС/ХСС при підтримці ВДП, міністри якої вийшли з уряду Г. Шмідта, внесли у бундестазі вотум недовіри «його урядові». Наближалася ера німецького неоконсерватизму на чолі з Г. Колем.

§ 7. Пріоритети зовнішньої політики Г. Коля

Г. Шмідт підготував ґрунт для зміни ФРН міжнародного ампула. Гельмут Коль здійснив цю зміну. При ньому ФРН поряд з головною партією в політико-економічній партитурі відносин між Заходом і Сходом стала відігравати все зростаючу роль у діалозі з питань безпеки і роззброєння. Якщо при Шмідті визначилися нові орієнтири у внутрішній і зовнішній політиці ФРН, то фор-

мально вони закріпилися з приходом до влади блоку ХДС/ХСС. У 80-ті роки ФРН практично стала «великою державою мимоволі», як її охрестив один з провідних західнонімецьких фахівців у галузі зовнішньої політики Крістіан Хакке.

Після переконливої перемоги християнських демократів на виборах 1983 навіть соціал-демократи змушені були визнати, що Г. Коль – тривала випадкова політична фігура, не тимчасовий канцлер, а політик, що твердо сидить у державному сідлі.

Правляча Християнсько-ліберальна коаліція на чолі з канцлером Г. Кодем, який проголосив себе політичним спадкоємцем К. Аденауера, у внутрішній політиці висунула на передній план ідею сильної держави.

Посилення неоконсервативних тенденцій у внутрішній політиці стимулювало проведення більш жорсткого курсу зовні. Політичним вираженням цього процесу, в чому стимулювало конфронтаційну політику Радянського Союзу, стали подальший відхід від принципів розрядки, демонстративне повернення до назви щорічної доповіді «Про становище нації в розділеній Німеччині», реалізація «подвійного рішення» НАТО, заморожування діалогу між Сходом і Заходом.

Консервативний уряд приступив у 1983 році до розміщення на своїй території нових американських ядерних ракет середньої дальності, певною мірою підпорядкувавши свою зовнішню політику курсу США на військову перевагу і глобальну гегемонію. Загальне «похолодання» міжнародної обстановки у зв'язку із загостренням відносин Схід – Захід позначилося і на риторичі керівництва ФРН. Напередодні парламентських виборів 1987 р. канцлер Г. Коль навіть дозволив собі порівняти М. Горбачова з Геббельсом, а НДР – з великим концентраційним табором.

Візити Г. Коля в СРСР (1988 і 1990 рр.) і М. Горбачова в ФРН (1989 і 1990 рр.), що супроводжувалися підписанням важливих двосторонніх документів, допомогли відкрити нову главу і в двосторонніх відносинах між СРСР і ФРН.

Реанімація розрядки між Радянським Союзом і США мала для ФРН подвійну дію. З одного боку, вона дозволила інтенсифікувати радянсько-західнонімецькі контакти та сприяти поліпшенню німецько-німецьких відносин. Про це свідчив, зокрема, візит Е. Хонеккера в ФРН у вересні 1987 р., що неодноразово відкладався за наполяганням радянського керівництва. З іншо-

го боку, вона все-таки обмежувала поле діяльності Бонна щодо США. Для Вашингтона важливішим був договір з СРСР щодо ракет середньої та меншої дальності, ніж сумнівні західнонімецького союзника по НАТО.

До початку 1989 року ФРН була світовим лідером з валютних запасів. Ще більше ваги і впливу вона мала в Західній Європі. Західноєвропейська інтеграція забезпечила їй величезні вигоди в царині вивезення капіталів і товарів. На рубежі 90-х років Бонн направляв до країн-членів ЄС 53% свого сукупного суспільного продукту. Якщо сюди додати експорт в країни Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ), то ця цифра становила аж 69%. Майже у всіх європейських партнерів було у наявності пасивне сальдо зовнішньоторговельного балансу в їх торгівлі з ФРН. Наприкінці 1987 року ФРН вийшла в лідери у світовому експорті товарів. Її частка становила 12%.

Федеральний канцлер Г. Коль мріяв про возз'єднання Німеччини, але вважав, що це справа віддаленого майбутнього. Він тверезо оцінював ситуацію, що склалася внаслідок Другої світової, вимушено мирився з розколом країни, тому в 1987 році прийняв лідера НДР Е. Хонеккера у Бонні з усіма необхідними за протоколом формальностями і при цьому незмінно повторював думку про «нерозв'язаність німецького питання».

Події в НДР літа – осені 1989 об'єктивно і водночас раптово поставили на порядок денний міжнародного життя необхідність вирішення німецького питання, наслідком чого стало об'єднання 3 жовтня 1990 р. двох німецьких держав і проведення 2 грудня того ж року перших загальнонімецьких парламентських виборів. Завдяки своїй енергійній і зваженій політиці у питанні німецького об'єднання блок ХДС/ХСС здобув на виборах переконливу перемогу.

Яке б місце не відводили Г. Колю в історії, у свідомості німців він перш за все стоятиме поруч з Бісмарком як другий канцлер, що об'єднав німецькі землі.

Контрольні запитання

1. У чому суть введеної в Конституцію ФРН у 1992 р. «європейської» статті номер 23?
2. Які зовнішньополітичні компетенції належать федеральному президенту?

3. У чому суть Доктрини Хальштейна?
4. У чому проявлялось протистояння між «атлантистами» та «європейцями» в період канцлерства Л. Ерхарда?
5. У чому полягала «ненормальність» внутрішньої та зовнішньої політики ФРН?
6. Розкрийте суть «Нової східної політики» В. Брандта.
7. У чому полягала «стратегія рівноваги» Г. Шмідта?

РОЗДІЛ 4. ДОМІНАНТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРН У ПОСТБІПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД

§ 1. Зовнішня політика Німеччини після об'єднання.

§ 2. Зовнішньополітичні пріоритети «червоно-зеленої» коаліції.

§ 3. Головні напрями зовнішньої політики за канцлерства А. Меркель.

§ 1. Зовнішня політика Німеччини після об'єднання

12 вересня 1990 р. СРСР, США, Англія, Франція підписали договір про остаточне врегулювання німецького питання. Третього жовтня 1990 р. відбулось об'єднання Німеччини. На позачергових виборах у вже об'єднаній Німеччині перемогла коаліція ХДС/ХСС з ВДП.

Об'єднання Німеччини породило низку проблем, у тому числі і вироблення нової зовнішньої політики ФРН. У 1989 р. федеральний канцлер виступив у бундестазі з програмою розвитку німецько-німецьких відносин, що отримала назву «Десять пунктів Г. Коля». Основою її було перейти до федеративного устрою єдиної об'єднаної Німеччини. За цих умов німецька дипломатія використала низку стратегічних концепцій і тактичних методів, вироблених нею протягом усього післявоєнного періоду.

Німеччина знову зайняла географічний і геополітичний центр Європейського континенту. Успіх німецької економіки ґрунтується на її експортних можливостях. У 1988 р. Західна Німеччина посіла перше місце у світовій торгівлі. Це досягнення у вже об'єднаній Німеччині вдалося повторити 1990 р. і утримувати ще два роки. Канцлером об'єднаної Німеччини залишився Г. Коль.

90-і роки ХХ століття увійшли в історію зовнішньої політики ФРН як роки осмислення якісно нової ролі країни в системі міжнародних координат у період постбіполярного розвитку Європи. Географічне, демографічне розширення Німеччини і на-

рощування її політичної та економічної потужності за рахунок приєднання до ФРН НДР, скасування прав і обов'язків чотирьох держав у німецьких справах, тобто якісна зміна положення Німеччини в Європі та світі, дозволили говорити про початок з 1991 року принципово нового етапу в історії ФРН.

Можна сказати, що 1991-1998 рр. стали переломним періодом для країни, якій належало вирішити проблему переходу від формального об'єднання до реальної єдності держави і нації, розраховувати на своє нове «Я». Уряд Г. Коля поставив перед собою три найважливіші завдання: по-перше, провести повну зміну соціально-економічного і політичного ладу в колишній НДР і шляхом економічного підйому нових німецьких земель завершити процес внутрішнього зрощення двох частин Німеччини; по-друге, домогтися вирішальних результатів у справі об'єднання Європи в рамках Європейського союзу і, по-третє, визначити своє місце і внесок у новий постбіполярний світоустрій.

Важливу позицію посідає бундесвер, який з роками перетворився на найважливішу для США союзна армія у Північноатлантичному пакті. Бундесвер залишається головною опорою НАТО на континенті. Московський договір 1990 р. визнав за ФРН право здійснювати суверенну зовнішню політику без будь-яких обмежень та право брати участь у союзах на власний розсуд. Вимоги СРСР про нейтральність об'єднаної Німеччини чи хоча б її східної частини західні держави редукували до заборони розміщення між Ельбою і Одером військ союзників ФРН по НАТО, та і то лише до моменту остаточного виведення російських військ у 1994 р.

Новостворена Конституція затвердила такі нормативні основи зовнішньої політики, як збереження миру та заборона нападницької війни, заходи з їх дотримання, зобов'язання з дотримання міжнародного права. Німеччина може бути лиш тоді членом військового союзу, якщо він стоїть на сторожі миру. У такий спосіб ФРН легітимізувала своє членство в НАТО та Західноєвропейському Союзі. Другий принцип вказує на готовність Німеччини брати активну участь у багатосторонніх відносинах, особливо в структурах ООН та ЄС, адже саме через ці організації ФРН могла покращити свій імідж та здобути вплив на світову політику. Робота з дотримання прав людини у світі обґрунтовувалась тим, що це забезпечує збереження миру. Вона не лише

сприяла здобуттю іміджу і впливу, а й свідчила про зміну політично-культурних цінностей, на що Німеччина охоче звертала увагу світової спільноти. Щодо визнання міжнародного права, то ФРН не просто визнає дуалізм національного та міжнародного права, а підпорядкування національного міжнародному праву. Окрім того, вона відмовляється від атомної, хімічної та біологічної зброї у контексті інтеграції в НАТО та Західноєвропейський союз.

Найбільших успіхів правляча коаліція домоглася на західноєвропейському напрямі своєї політики. Завдяки зусиллям ФРН – головного мотора західноєвропейської інтеграції – на початку 1993 року був створений єдиний внутрішній ринок ЄС, у який входили тоді 12 держав. За наполяганням ФРН західноєвропейська валюта отримала назву «євро», а Центральний європейський банк розмістився у Франкфурті-на-Майні.

Претендуючи на місце постійного члена Ради Безпеки ООН, у глобальних міжнародних питаннях, насамперед у питаннях забезпечення та підтримання миру (війна в Перській затоці, військовий конфлікт на території колишньої Югославії та ін.), Німеччина діяла вкрай невпевнено і нерішуче, викликаючи постійне роздратування у своїх союзників по НАТО. Лише в 1994 році бундестаг ухвалив рішення використовувати бундесвер у миротворчих місіях для реалізації рішень Ради Безпеки ООН. Фактично можна сказати, що в перший легіслатурний період після об'єднання Німеччини уряду ХДС/ХСС – ВДП не вдалося знайти для ФРН свою нішу в новому світовому порядку і визначити свою роль у системі міжнародних відносин відповідно до державного статусу. Частково це було пов'язано і з відходом у відставку міністра закордонних справ Г.-Д. Геншера, авторитет якого в питаннях зовнішньої політики і дипломатії був незаперечний і який пробув у новому уряді на посаді міністра не більше півтора року (з 18 січня 1991 по 18 травня 1992 р.). Його змінив представник молодого покоління вільних демократів, амбітний, динамічний, але недостатньо компетентний Клаус Кінкель, якому не вдалося вписатися ні в апарат МЗС, ні в команду канцлера, ні у світовий дипломатичний корпус.

Головною проблемою для об'єднаної Німеччини стала інтеграція східнонімецьких земель: структурна перебудова і модернізація економіки, відновлення земельного устрою, формування

нових владних і партійних структур, а особливо, морально-психологічне зрощення «оссі» і «вессі» (східних і західних німців).

Модернізація східних земель, активна зовнішня політика потребували значних витрат, які у 1996 р. стали відчутними для такої сильної економіки, як німецька. Зріс державний дефіцит, поширилось безробіття. Спроба виправити становище за рахунок збільшення податків викликала соціальний конфлікт. Із ситуації, що склалась, уряд Г. Коля запропонував традиційний вихід у дусі політики «консервативної революції»: зменшення витрат на соціальні потреби, суворий контроль державних витрат, стимулювання капіталовкладень за рахунок зменшення податків із заможних верств населення. Ці заходи мали сприяти пожеввленню економічного зростання і зменшенню безробіття. Проте більшість населення відмовилась підтримувати політику «затягування поясів». Це, а також загальне полівіння урядів країн Заходу, стали для канцлерства Г. Коля згубними. Посилилась позиція лівих партій. На виборах у вересні 1998 р. перемогла коаліція СДПН та «Союзу 90 / Зелених».

§ 2. Зовнішньополітичні пріоритети «червоно-зеленої» коаліції

Протягом 16 років німцям і всьому зовнішньому світу доводилося мати справу лише з одним федеральним канцлером – Г. Колем і двома міністрами закордонних справ – Г.-Д. Геншером і К. Кінкем. Але гучна перемога «червоно-зеленої» коаліції і обрання канцлером Німеччини соціал-демократа Герхарда Шредера збурили звичну картину Німеччини, яка спокійно пливла по хвилях світової політики. В історичній перспективі Г. Шредер постає як менеджер перехідного періоду, що розпочався на межі третього тисячоліття і далеко не закінчився з відходом Г. Шредера у відставку.

Зміна уряду в Німеччині восени 1998 р. дала привід розгорнути широку дискусію про те, наскільки ця подія викличе фундаментальні зміни в політичній, у тому числі зовнішньополітичній, культурі ФРН. До влади прийшло нове покоління політиків, які не зазнали тягаря війни і багато в чому сформувалися під впливом молодіжного руху кінця 60-х років.

Ще за Г. Коля зовнішню політику об'єднаної Німеччини можна було охарактеризувати як «політику прагматичного реагування». Така лінія принципово не змінилася ні з приходом до влади «червоно-зеленої коаліції», ні з переїздом уряду до Берліна. У громадській думці ФРН стався очевидний зсув у бік Європейського союзу.

В урядовій заяві від 29 жовтня 2002 Г. Шредер визначив німецьку зовнішню політику як «політику в Європі, для Європи і, як наслідок цього, таку, яка починається з Європи». Німецька політична еліта твердо переконана, що зовнішня політика ФРН не може розглядатися у відриві від загальноєвропейської політики. І об'єктивно для цього є всі підстави, насамперед у фінансовій сфері. Загальний внесок ФРН у бюджет ЄС у 2002 р. становив близько 25 млрд євро – 25%.

Канцлер Г. Шредер підкреслював, що метою «червоно-зеленої коаліції» є створення близького і зрозумілого громадянам Європейського Союзу, орієнтованого передусім на вирішення соціально-політичних і екологічних проблем. Тому, як було заявлено, федеральний уряд буде виступати за розширення демократії і прозорості та робити все можливе для зміцнення Європейського парламенту. Розробка загальноєвропейської політики у сфері забезпечення зайнятості (так званий загальноєвропейський «Пакт зайнятості») була оголошена Г. Шредером одним із найважливіших завдань.

У 2000 р. на саміті ЄС у Ніцці, який повинен був в організаційному плані підготувати Союз до розширення на схід, відбулося зіткнення франко-німецьких інтересів. Власне, і стратегічний документ Європейської комісії, схвалений у листопаді 2001 р., що передбачав прийом до Євросоюзу до десяти нових членів, був розроблений за ініціативою Німеччини. При цьому ФРН налягала не тільки на розширення ЄС, але і на зміцнення його інститутів. У Ніцці ж, використовуючи свій президентський пост, Франція змогла протистояти німецьким вимогам розподіляти голоси і місця відповідно до кількості населення. Французьке «ні» було не тільки виявом національної самосвідомості, а й виразом різних підходів до європейського будівництва.

Особливе місце в проблематиці розширення ЄС займають німецько-турецькі відносини та перспективи інтеграції Туреччини у «Велику Європу». У Федеративній Республіці існує два погляди

з цього питання – «проти» і «за» прийом Туреччини в ЄС. Супротивники прийому, на боці яких стоїть багато діячів із блоку ХДС/ХСС, посилаються, по-перше, на той факт, що Туреччина з погляду географії не належить здебільшого до Європи, а її політична культура значною мірою відрізняється від європейської, і країна не дотримується демократичних принципів західного зразка. По-друге, з економічного та соціального погляду Туреччина – одна з найслабкіших ланок серед претендентів на вступ до ЄС. По-третє, з погляду демографії та темпів приросту населення очікується, що в найближчі 15 років число турків перевищить 80 млн. осіб і Туреччина відсуне Німеччину за цим показником у Західній Європі на друге місце. Щобільше, Євросоюзу, перш за все Федеративній Республіці, слід налаштуватися на потужні еміграційні потоки у свій бік із Туреччини. Таким чином, комбінація економічної слабкості і демографічної потужності не робить привабливим в осяжному майбутньому прийом Туреччини до Європейського союзу.

Прихильники інтеграції Туреччини в ЄС, навпаки, аргументують позитивним досвідом сформованих двосторонніх зв'язків. Для них Анкара відіграє стратегічну роль, перш за все, з погляду внутрішньої політики. Турецька громада, яка налічує понад 2 млн. чоловік, є найбільшою зарубіжною діаспорою в країні. Темпи отримання її членами німецького громадянства вражають своєю швидкістю. Щорічно громадянами ФРН стають близько 80 тис. турків. Не менш важлива роль Анкари для Берліна з погляду економіки. Торгові й інвестиційні потоки, які здійснюються в обох напрямках, зростають настільки динамічно, що Федеральний союз німецької промисловості однозначно висловився 10 грудня 2002 р. за прийом Туреччини в ЄС. По-третє, не можна не враховувати роль Туреччини як стратегічного партнера по НАТО, що має виходи в Чорне і Середземне море, на Кавказ, у Центральну Азію, на Балкани і Близький Схід.

Кабінет Г. Шредера став одним із найбільш наполегливих у Європі в підготовці заходів, які запобігли б негативним процесам у розширенні ЄС і зниженні дієздатності органів Євросоюзу. Німеччина відіграла визначальну роль у схваленні влітку 2004 р. Європейської конституції. Але подальші події знову продемонстрували, що прогрес у європейській інтеграції, по-перше, визначається волею народів держав-учасниць, по-друге, багато в

чому, якщо не в усьому, залежить від згоди і знаходження спільних позицій між Німеччиною і Францією. Лише від випадку до випадку німецько-французький тандем доповнюється німецько-італійськими та англо-французькими ініціативами. І коли між ФРН і Францією явно проявляється зростаюча конкуренція за владу і вплив, тоді «європейський мотор» починає працювати з перебоями.

Німецька зовнішня політика почала пошук нового балансу між інтеграцією і національними інтересами. З урахуванням змінених внутрішньо- і зовнішньополітичних реальностей поновому повинна була бути обґрунтована навіть така константа, як трансатлантичні відносини. У зв'язку з цим одне з найважливіших завдань, яке поставив перед собою уряд Шредера-Фішера, полягало в оновленні трансатлантичного партнерства. Загальний інтерес європейців і американців полягав у тому, щоб і в майбутньому спільними зусиллями забезпечувати безпеку і стабільність у Європі та в суміжних з нею державах. Одночасно виникало питання про шляхи і засоби реалізації цього завдання. І якщо християнські демократи, які перебували в той період в опозиції, без будь-яких серйозних застережень, в цілому слухняно прямували у фарватері американського зовнішньополітичного курсу, то соціал-демократи і зелені висловили в цьому питанні свій особливий погляд. Така ж особлива позиція ФРН була продемонстрована новим керівництвом країни і щодо інших проблем.

Уже восени 1998 р. міністр закордонних справ Й. Фішер, торкаючись взаємин Німеччини з НАТО, несподівано висловився за відмову від концепції превентивного ядерного удару. Природно, ФРН не змогла добитися прийняття рішення про відмову від застосування першими ядерну зброю. Певним досягненням німецької зовнішньої політики був, проте, вже той факт, що ця проблема взагалі стала темою для обговорення усередині альянсу.

У 1990-і роки Німеччина вперше за післявоєнний період стала використовувати свої збройні сили поза національними кордонами, а потім і поза сферою відповідальності НАТО, спочатку за мандатом ООН, а потім і без нього. Взявши участь у військовій операції НАТО на Балканах, ФРН, мабуть, вперше повною мірою продемонструвала союзницьку солідарність і готовність брати на себе відповідальність. Якщо в недавньому минулому –

наприклад, під час першої війни в Перській затоці – у цьому питанні через історичні причини і географічну віддаленість регіону Німеччина виявляла особливу стриманість, то цього разу ситуація була принципово іншою. Багато в чому це було пов'язано з тим, що конфліктна ситуація розгорталася на європейському континенті. Із самого початку Німеччина брала участь у плануванні та здійсненні військових акцій НАТО.

Після 11 вересня 2001 р. уряд ФРН висловив свою «необмежену солідарність» із США, пов'язуючи з цим очікування мати більш вагомий голос при прийнятті рішень у Вашингтоні. Що стосується Афганістану, та військові дії США на його території в рамках антитерористичної коаліції розглядалися офіційними колами ФРН як такі, що відповідають міжнародному праву та рішенням ООН. У Берліні було оголошено про готовність Німеччини взяти участь у військових операціях.

Після того як американці заявили про розгром режиму талібів, уряд ФРН заявив, що буде боротися з тероризмом в Афганістані не стільки військовими засобами, скільки шляхом надання економічної та гуманітарної допомоги. Однак поряд з цим було підготовлено військовий контингент загальною чисельністю 3 900 чоловік, посилений технікою хімізахисту, який був направлений у Кувейт для спільних тренувань з американськими військами.

У цілому в 2002 р. німецький уряд виділив понад 1,25 млрд євро на покриття витрат щодо участі бундесверу в операціях за кордоном. У зв'язку з цим виявилось, що до початку ХХІ століття Німеччина стала найбільшою державою після США, яка надавала свої військові контингенти для забезпечення миротворчих операцій у світовому масштабі.

Незважаючи на вжиті зусилля, канцлера Шредера спіткало серйозне розчарування, коли президент США не визнав у ньому рівного собі партнера. Мабуть, це одна з причин американо-німецьких розбіжностей щодо Іраку, які були публічно озвучені канцлером ФРН влітку 2002 р. в ході виборчої кампанії. Здобувши перемогу на виборах, Г. Шредер знову заявив, що повна солідарність не поширюється на «авантюрні дії», і скептично відгукнувся про підготовку військової операції в Іраку. В цілому ставлення в Німеччині до американської політики стало при Г. Шредері більш негативним. У вересні 2003 р. опитування громадської думки показали, що 50% німців негативно поставилися

до провідної ролі Сполучених Штатів у світовій політиці, тоді як у 2002 р. ця цифра становила 27%. Число згодних із лідерством США скоротилося з 68 до 45%. Одночасно в громадській думці ФРН стався очевидний зсув у бік Європейського Союзу. На характері німецько-американських відносин головним чином позначилася зміна покоління у політиці. Ця зміна призвела до того, що почуття залежності від «світового гегемона» і шанобливе до нього ставлення змінилося з боку «змушненого васала» на претензії розглядати себе як рівноправного партнера.

У кінцевому підсумку уряд Німеччини так і залишився на своїй позиції рішучого опору використання сили, у тому числі і на основі відповідної резолюції ООН. П'ятого лютого 2003 р., перед тим як держсекретар США К. Пауелл виступив з доповіддю в Раді Безпеки ООН, Г. Шредер у черговий раз публічно підтвердив своє рішуче «ні» війні. Спроби США використовувати механізм НАТО для підключення альянсу до військової операції проти режиму С. Хусейна під приводом захисту Туреччини (єдиною з країн блоку, що має спільний кордон з Іраком) були заблоковані незгодою Німеччини, а також Франції та Бельгії.

У лютому і березні 2003 р. опозиційні партії Німеччини почали більш рішуче виступати проти антиамериканського курсу канцлера Г. Шредера. Голова найбільшої опозиційної партії ХДС А. Меркель у лютому 2003 р. заявила, що вона б поставила свій підпис під відомим листом керівників восьми європейських країн на підтримку Сполучених Штатів.

Після візиту в Німеччину прем'єр-міністра Великобританії Т. Блера канцлер ФРН Г. Шредер заговорив про «необхідність і важливість здорових трансатлантичних відносин». Уже наступного дня після тресторонньої зустрічі у Санкт-Петербурзі, яка відбулася 11 квітня 2003 р., в інтерв'ю журналу «Spiegel» Г. Шредер висловив жаль з приводу своїх «перебільшено» критичних зауваженнях на адресу політики президента Дж. Буша в Іраку, що призвело до різкого погіршення американсько-німецьких відносин. 28 вересня 2003 р. у Нью-Йорку після 16-місячної перерви відбулася зустріч Г. Шредера з Дж. Бушем, на якій відбулося «примирення» лідерів двох держав.

Проте весь характер подальшого розвитку подій свідчив про те, що проблеми німецько-американських відносин не обмежувалися тактичними розбіжностями і риторикою передвиборчої

кампанії у ФРН. Як виявилось, у кінцевому підсумку політико-дипломатичний альянс Німеччини та Франції (з підключенням Росії) з цього питання відкрито протистояв інтересам США і засвідчив глибокі зовнішньополітичні зрушення та остаточний відхід Німеччини від свого зовнішньополітичного курсу в період холодної війни і після її завершення протягом 1990-х рр.

У квітні 2003 р., на так званому «міні-саміті» за участю лише чотирьох європейських союзників по НАТО і членів ЄС – Німеччини, Франції, Бельгії та Люксембургу, був оголошений план вироблення європейської оборонної політики і розвитку збройних сил, потенційно незалежних від НАТО. Перед обличчям тривалої війни в Іраку глави чотирьох держав, очевидно, свідомо пішли на ризик не тільки можливого поглиблення розколу в НАТО, але і виникнення того, що отримало назву «двошвидкісної Європи».

Найбільший раунд розширення ЄС (1 травня 2004 р. до нього приєдналися десять країн) і НАТО (29 березня 2004 новими членами стали сім країн) свідчив про те, що обидві структури зближуються принаймні концептуально. Ця тенденція – незалежно від того, які суперечності час від часу виникали між Сполученими Штатами і деякими з їхніх європейських союзників, – з усією очевидністю підтверджувалася тим фактом, що в ході візиту до Європи в лютому 2005 р. президент Буш став першим президентом в історії США, який відвідав у Брюсселі штаб-квартири як НАТО, так і Європейського Союзу.

У цей період зовнішня політика ФРН опинилася в стані невизначеності на ключовому для себе трансатлантичному напрямі. Німецька зовнішньополітична еліта так і не зуміла повною мірою виробити чіткого уявлення про те, за якими правилами і відповідно за якими принципами має функціонувати «новий світопорядок», які можуть бути допустимі засоби формування та підтримки стабільного функціонування цього світопорядку і, нарешті, яким чином слід реагувати на прояви США своєї могутності.

На рубежі ХХ і ХХІ століть уряд Г. Шредера в один з пріоритетних напрямів у своїй зовнішній політиці виділив роботу з країнами, що розвиваються. Німеччина зробила наголос не лише на боротьбу з бідністю, але і на поліпшення ситуації в галузі освіти, розвиток сільських районів, на охорону навколишнього середовища і ресурсів.

Уряд Г. Шредера оголосив проблему запобігання кризам основним напрямом німецької допомоги країнам, що розвиваються. Характерно, що ще в 1997 р. ФРН активно сприяла створенню з ініціативи Франції «Мережі із запобігання конфліктів» з підпорядкуванням ЄС. Її основним завданням було визначено аналіз конфліктних потенціалів і регіонів третього світу і постачання необхідною інформацією підрозділів Європейської комісії та Європарламенту при виробленні відповідних політичних рішень і рекомендацій. Соціал-демократи і «Зелені» зробили наголос у цьому контексті на підтримку миролюбних сил всередині країн і за кордоном, зробивши акцент на права людини та мирне врегулювання спорів. Для цього міністерством з економічного співробітництва та розвитку була розроблена рамкова концепція і виділені відповідні кошти з федерального бюджету.

Про роль допомоги країнам, які розвиваються, свідчить той факт, що федеральний міністр з економічного співробітництва та розвитку був уведений у Федеральну раду безпеки. Це було, зокрема, зроблено, щоб впливати на політику в галузі експорту озброєнь.

28 червня 2000 р. Федеральна рада безпеки Німеччини схвалила рамкову концепцію «Запобігання кризам та врегулювання конфліктів», у якій федеральний уряд узяв на себе зобов'язання під керівництвом міністерства закордонних справ і з залученням інших міністерств та відомств розробляти в кожному необхідному випадку відповідну стратегію реагування. Проте загальні формулювання і наміри, викладені в документі, залишили багато конкретних питань відкритими.

«Червоно-зелена коаліція», як показали результати зустрічі «вісімки» в Кельні в 1999 р., виступаючи за масштабне списання боргів країнам, що розвиваються, взяла ініціативу в цій галузі на себе. Канцлер Г. Шредер особисто виступив із пропозицією списати борги на суму понад 14 млрд дол. з найбільших країн-боржників, таких як Уганда, Мозамбик, Болівія, Мавританія і Танзанія.

Вражають дані про прямі інвестиції Німеччини в країнах третього світу. У період з 1990 по 1999 р. вони зросли у вісім разів і становлять 190 млрд дол. Однак тільки 10 найбільших країн, що розвиваються, удостоїлися інвестиційної уваги з боку ФРН.

У 2000 р. була зафіксована висока динаміка німецько-арабської торгівлі, яка виросла порівняно з попереднім роком на 28%. Своєю чергою, імпорт із цих країн за той же період виріс на

60%. На початок XXI ст. плідна співпраця МЗС із різними міжнародними та неурядовими організаціями, що займаються наданням гуманітарної допомоги, стала на регулярну основу.

У 2001 р. лише 4,3% усіх зарубіжних інвестицій ФРН припало на Азію. Якщо до цього додати інвестиції німецьких фірм, що вже оперують у цьому регіоні, то цифра буде дещо вищою. Загалом торговий обсяг з країнами Азії та Тихоокеанського регіону становив у 2001 р. 11,5% від загального обсягу зовнішньої торгівлі. При цьому особливу увагу економіка ФРН приділяє Японії як локомотиву економічного розвитку регіону. Новим моментом стало освоєння спільними німецько-японськими підприємствами ринків країн Близького Сходу і Південно-Східної Азії. У 1999-2000 рр. у Німеччині з успіхом пройшов рік Японії в Німеччині. Аналогічний захід було проведено в Японії в 2005-2006 рр.

Не відстає від Японії і Китай, який внаслідок високих темпів економічного розвитку, ставши членом СОТ, притягує до себе прямі інвестиції та технологічні ноу-хау. «Китайська тематика» стала одним із ключових моментів у зовнішньополітичній діяльності уряду «великої коаліції», що прийшла до влади в результаті дострокових парламентських виборів у 2005 р. Незважаючи на різницю в підходах до проблем забезпечення прав людини і до проведення економічної політики, обидві країни продовжують тримати курс на більш тісну співпрацю. При цьому помітно змінюється конфігурація кооперації: замість двосторонніх тем на передній план усе більше виходить спільна участь у вирішенні міжнародних криз та конфліктів, таких, наприклад, як ядерні програми Ірану і Північної Кореї, близькосхідне врегулювання, ситуація в Судані.

Зі створенням «червоно-зеленої» коаліції в цілому закінчився період адаптації Німеччини до нової історичної ролі як об'єднаної держави, і з 1998 року розпочався якісно новий в історії ФРН. У сфері зовнішньої політики він характеризується знаходженням країною свого «Я» і її включенням у нову систему міжнародних координат. ФРН відповідно до своєї економічної і політичної ваги і нового геополітичного становища перестала проявляти нерішучість у багатьох питаннях міжнародного життя. Всупереч очікуванням багатьох експертів із новим міністром закордонних справ від Союзу 90 / «Зелених» Й. Фішера, який був відомий своїм пацифізмом і лібералізмом, вона стала проводити досить жорстку, прагматичну зовнішню політику.

§ 3. Головні напрями зовнішньої політики за канцлерства А. Меркель

Вибори 2005 р. стали певною мірою поворотним пунктом в історії ФРН. Вперше жодна з великих партій – СДПН і блок ХДС/ХСС – не змогла утворити правлячу коаліцію з молодшим партнером, оскільки в сукупності у них не набралось більше 50% необхідних місць у парламенті. У результаті 10 жовтня 2005 р. в ході переговорів між СДПН і блоком ХДС/ХСС було прийнято рішення про те, що майбутній уряд сформує кандидат на пост канцлера від ХДС/ХСС Ангела Меркель. Г. Шредер заявив про завершення своєї політичної кар'єри.

22 листопада 2005 вперше в історії післявоєнної Німеччини уряд країни очолила жінка, більше того – представниця блоку демохристиян, де процеси емансипації порівняно з лівим партійним флангом почалися відносно недавно, та ще й вихованка соціалістичної НДР: 51-річна А. Меркель, голова ХДС, стала наймолодшим канцлером ФРН.

Починаючи з 2005 р. у ФРН змінилося три коаліції: 2005-2009 рр. «велика коаліція», 2009-2013 рр. коаліція ХДС/ХСС і ВДП, а коли після чергових виборів до парламенту не потрапила ВДП, А. Меркель змушена було знову формувати коаліцію з СДПН.

Склад нового уряду і перші кроки А. Меркель як канцлера свідчили про спадкоємність внутрішньо- і зовнішньополітичного курсу «великої коаліції», який, нарешті, почав знаходити позитивний відгук у населення.

Свій перший закордонний візит А. Меркель здійснила в Париж 23 листопада 2005 р., де зустрілася з Ж. Шираком. Під час зустрічі вона наголосила, що відносини тісної дружби та співробітництва, які історично склалися між обома країнами, «повинні постійно наповнюватися життям».

Уряду «великої коаліції» належало вирішити три важливі завдання на європейському напрямі своєї зовнішньої політики: по-перше, визначитися з новими кандидатами у члени ЄС, по-друге, підготуватися до головування в Євросоюзі в першому півріччі 2007 р., по-третє, виробити і запропонувати своїм європейським партнерам стратегічний план з імплементації Євроконституції.

По першому пункту в грудні 2006 р. бундестаг і бундесрат дружно проголосували за прийом до ЄС Румунії та Болгарії 1 січ-

ня 2007 р., залишивши на час за дужками Туреччину, Хорватію та інші балканські країни. Подальше розширення союзу на найближчу перспективу, на думку правлячих кіл ФРН, має бути зупинено до тих пір, поки не буде чіткості з прийняттям Євроконституції.

Водночас, щоб по периметру Євросоюзу не була зведена нова «залізна завіса», для найбільш перспективних з погляду майбутнього членства в ЄС країн, таких, наприклад, як Україна чи Грузія, Берлін розробив «розвинену політику сусідства», яка повинна «базуватися на загальних цінностях» і гарантувати «залучення» цих держав «до безпеки та добробуту».

Що стосується головування Німеччини в ЄС у першій половині 2007 р., то його девізом стало «Спільно будувати Європу», а головною подією – урочистості на рівні глав держав і урядів 25 країн у Берліні 25 березня з нагоди 50-річчя підписання Римських договорів. У ході зустрічі у верхах було підписано так звану «Берлінську заяву» про історичні й культурні основи загальноєвропейської ідеї та завдання, що стоять перед ЄС. Серед пріоритетів свого головування в Євросоюзі Берлін виділив продовження конституційного процесу, розвиток спільної зовнішньої політики та політики безпеки, забезпечення більшої конкурентоспроможності європейської економіки, науки та освіти, боротьбу з негативними кліматичними змінами, з міжнародним тероризмом та організованою злочинністю. Особливе місце в європейській стратегії Німеччини посіла так звана «нова послідовна східна політика ЄС», що включає в себе укладання нового договору про партнерство з Росією. Вибудовування «східної політики» ЄС щодо Росії ФРН бачить через призму розвитку відносин із країнами Центральної Азії і розцінює переважно як «енергетичну зовнішню політику».

Відновлення конституційного процесу в Євросоюзі після збоїв у Франції та Нідерландах продовжувало залишатися чи не головним пріоритетом німецької європейської політики. Ще 15 червня 2006 р. саміт ЄС в Брюсселі уповноважив уряд ФРН підготувати в першій половині 2007 р. доповідь, яка містила б пропозиції з імплементації Євроконституції з прицілом на завершення конституційних дебатів до кінця 2008 р.

З 1 січня до 30 червня 2007 р. Німеччина головує в Європейській Раді. Усвідомлюючи всю важливість головуєчих функцій в ЄС як особисто для канцлера ФРН А. Меркель (до почат-

ку головування всього рік виконувала функції глави уряду і не мала достатнього досвіду у сфері зовнішньої політики), як для відомства канцлера, який взяв на себе функції координатора «європейської політики» і прагнув довести свою компетентність та високий професійний рівень, так і в цілому для Німеччини, що користується славою «двигуна європейської інтеграції», своєю головною метою уряд ФРН поставив розробку пропозицій щодо виведення ЄС з конституційної та структурної кризи.

Після інтенсивних консультацій 23 червня в Брюсселі Європейська Рада затвердила план подальшого реформування Союзу. Подолавши заперечення Польщі і Великобританії, Німеччині вдалося досягти компромісу в зміні формату загальноєвропейського Основного закону і надання йому статусу «Договору про реформи» ЄС. При цьому в незмінному вигляді залишається близько 90% змістовної частини документа, що дозволяє говорити про збереження «субстанції» основоположного договору.

В цілому, вважають у Берліні, під час головування Німеччини в ЄС німцям вдалося зміцнити роль Союзу у форматі «вісімки» і в світовій політиці, насамперед за рахунок акцентування таких тем, як охорона клімату і природи, проблеми Африки й енергобезпека. Була досягнута домовленість заснувати в рамках секретаріату Євроради «громадянську штаб-квартиру» для підвищення ефективності планування та здійснення цивільних місій (Афганістан, Косово), а також для спрощеної координації дій між цивільним і військовим сегментами управління кризовими ситуаціями. Між ЄС та ООН було підписано заяву про кооперацію в ділянці кризового управління.

Чутливі невдачі головування Німеччини в ЄС, такі, як невірність питання про фінансування проекту «Галілео», стагнація Дохійського раунду переговорів СОТ, ліквідація поста міністра закордонних справ, серйозні розбіжності між членами Євросоюзу в питаннях ПРО і вибудовування відносин з Росією, – свідчать про віддалення перспективи вироблення єдиної зовнішньої політики і політики безпеки ЄС.

Офіційний Берлін високо оцінив підсумки головування країни в ЄС. Головний висновок – завдяки далекосяжним компромісам німцям вдалося не тільки не втратити обличчя на міжнародній арені та утримати на високій планці імідж Німеччини, але і не поховати процес євроінтеграції.

Договір про реформу ЄС був урочисто підписаний в Лісабоні 13 грудня 2007 р., однак фіаско з референдумом в Ірландії за договором, затягування з його ратифікацією в Чехії, а також світова фінансово-економічна криза – все це на тлі зростаючої франко-німецької конкуренції за право лідерства в ЄС в ході французького головування помітно зміцнило позиції євроскептиків у Німеччині. Керівництво Німеччини переконане, що Євросоюз сам повинен спочатку показати і довести, що на своєму континенті він без стороннього втручання може піклуватися про світ, свободу і процвітання. Лише після цього будуть створені передумови для справжнього партнерства ЄС з провідними світовими гравцями і створення відповідних умов для справедливого міжнародного поділу праці, іншими словами, збалансованої світової відповідальності.

В останні роки ФРН приділяє велику увагу глибшій інтеграції ЄС, але, на відміну від попереднього періоду, виступає проти значного розширення ЄС. Зокрема, вона виступила проти приєднання до ЄС Туреччини (хоча раніше підтримувала Туреччину в цьому питанні). На таку позицію здебільшого впливає світова фінансова криза, що розпочалась у 2008 р. та мала значний вплив на Євросоюз, поставивши під загрозу існування зони єдиної валюти.

Зокрема, фінансові та економічні проблеми Греції, Іспанії та Італії змушують Німеччину вкладати значні кошти у Фонд порятунку євросони. На сьогодні участь Німеччини у фонді становить 211 млрд євро, при тому, що загальна величина фонду становить 440 млрд євро. Німеччина змушена робити такі кроки навіть у збиток власній стабільності, адже добробут Німеччини залежить від добробуту Європи, і в той же час процвітання Європи знаходиться в безпосередній залежності від стану справ Німеччини. Це зумовлено тим, що Німеччина є найпотужнішою економікою Європи, а її частка становить 40% усього економічного сектору Європейського Союзу.

Таким чином, треба сказати, що для Німеччини залучення в інтеграційні процеси стало т.зв. «пропуском» у співдружність націй та дозволило поліпшити свою репутацію на світовій арені. Так, успішна реалізація цих зовнішньополітичних завдань дозволила ФРН у подальшому проводити більш активну політику в рамках процесу створення єдиної Європи і при ефективному вирішенні внутрішніх проблем, пов'язаних із наслідками

відтворення єдиної німецької держави, претендувати на статус провідного суб'єкта світової політики. Ці чинники дали можливість ФРН стати «локомотивом» інтеграційних процесів у Євросоюзі та гідно підтвердити свій статус провідної країни цього об'єднання, а також роль лідера в ЄС.

Із приходом до влади А. Меркель на новий якісний рівень перейшли відносини ФРН з Францією. Обидві країни займають спільну позицію щодо подальшого розширення Євросоюзу. Так, президент Франції та канцлер ФРН підтвердили, що вони проти вступу Туреччини в Європейський Союз. Саркозі заявив, що «не варто потрапляти в пастку, вважаючи, що всі сусідні країни з Європою повинні ставати членами Євросоюзу».

Однією з останніх віх франко-німецьких відносин стала згода канцлера ФРН А. Меркель та президента Франції Н. Саркозі щодо створення Середземноморського союзу на початку березня 2008 р. Цей проект відкритий для всіх членів ЄС і створюється з метою об'єднання декількох середземноморських країн, у тому числі Алжиру, Тунісу, Марокко. На думку Парижа, цей союз зможе ефективно вирішувати проблеми міграційної політики, на перший план ставить розвиток цінностей правової держави та пропонує нові механізми в політиці захисту безпеки. Коли про Середземноморський союз заговорили відкрито, Німеччина зайняла критичну позицію. Канцлер ФРН А. Меркель також не виключала перспективи, що нова структура зможе створити загрозу ЄС. Проте пізніше Н. Саркозі та А. Меркель продемонстрували свою однаковість. Що стосується прерогативних напрямів політики Саркозі під час головування в ЄС, він виділив такі проблеми: боротьба зі зміною клімату (проект зі зниження забруднюючих викидів в атмосферу є частиною нової енергетичної стратегії ЄС, завдання якої – забезпечити стабільний та безпечний розвиток енергоринку й активніше використовувати відновлювальні джерела енергії); перегляд європейської політики у сфері міграції, відповідно до рішення Франції про повернення в НАТО. Це амбіційна програма, для успіху якої потребується підтримка Німеччини.

Актуальним питанням у сфері політики безпеки стало врегулювання конфлікту на Кавказі. Федеральний уряд Німеччини підтримує Францію в цьому питанні. У ході телефонної бесіди міністри Німеччини та Франції підтвердили намір Євросоюзу

виконати всі обіцянки, зокрема, якомога швидше направити в регіон місію спостерігачів ЄС. За словами міністра закордонних справ ФРН Франка-Вальтера Штайнмайера, Євросоюз має намір внести свій вклад у довгострокову стабільність на Кавказі, і відправка місії спостерігачів є лише першим кроком. Обидві держави пообіцяли активно включитись у процес обговорення конфлікту.

Таким чином, стає зрозуміло, що у відносинах Німеччини та Франції є величезні перспективи, якщо вище перераховані проблеми будуть вирішені якомога швидше. Вплив Німеччини та Франції зростає в Європі і дедалі більше відчувається у світі. Ці країни прагнуть до політичної ролі, яка відповідала б економічній могутності держав. Вони мають намір залишатися найактивнішими прихильниками подальшого розширення інтеграційних процесів у Європі, вбачаючи у цьому посилення своєї ролі у світі та в Європі зокрема.

Очоливши німецький уряд у листопаді 2005 р., канцлер А. Меркель здійснила перші візити в Париж, Варшаву, Брюссель та Відень. Потім вона попрямувала до Вашингтона. І тільки після цього відвідала Москву. Такий маршрут говорив про те, що після приходу до влади А. Меркель параметри зовнішньої політики Німеччини дещо змінилися. Відразу стало зрозуміло, що новий канцлер бажала швидко піти на зближення з США, прагнула відновити трансатлантичний союз і зберегти Америку на чолі цього союзу. Змінена ж атмосфера у взаєминах лідерів двох країн, безсумнівно, сприяла пошуку конструктивних шляхів вирішення проблем, що нагромадилися останніми роками в двосторонніх і – в ширшому контексті – відносинах між ЄС і США.

У рамках «великої коаліції», яка перебуває нині при владі у ФРН, існує принципова згода з приводу необхідності підвищення значущості НАТО. Зокрема, в коаліційному договорі ХДС, ХСС та СДПН від 11 листопада 2005 р. йдеться: «Ми виступаємо за те, щоб Атлантичний альянс став центральним місцем трансатлантичного діалогу в галузі безпеки, де трансатлантичні партнери проводять рівноправні консультації та здійснюють координування зі стратегічних питань».

Таким чином, можна констатувати, що США залишаються найважливішим пріоритетом німецької зовнішньої політики. Їхні відносини мають як двосторонній, так і багатосторонній

контекст. Після закінчення холодної війни і в міру прогресу європейської інтеграції значення відносин із США для Німеччини трохи знизилася. У той же час не можна не відзначити, що кризи між Берліном і Вашингтоном сприймалися і сприймаються більшістю представників політичної еліти по обидві сторони Атлантики як прикрі тимчасові непорозуміння.

У списку зовнішньополітичних пріоритетів «великої коаліції», що прийшла до влади наприкінці 2005 р., політика щодо країн, які розвиваються, стоїть на останньому, сьомому місці. І все ж політика щодо країн, які розвиваються, продовжує залишатися самостійною частиною німецької зовнішньої політики як цілого.

У коаліційному договорі ХДС/ХСС і СДПН було підкреслено, що загострення проблем розвитку, насамперед в Африці і в окремих регіонах Азії і Латинської Америки, безпосередньо загрожують миру й добробуту в Німеччині і Європі. Тому ФРН буде послідовно реалізовувати цілі і принципи, проголошені у рішеннях ООН, конференції з питань фінансування країн, що розвиваються, в Монтерреї, а також всесвітнього саміту в Йоханнесбурзі. Внутрішньодержавні економічні труднощі змушують правлячу еліту Німеччини, як і раніше, робити ставку у вирішенні проблем третього світу переважно на багатосторонньому рівні в рамках визнаних міжнародних інститутів і фінансових організацій, таких, як ЄС, Світовий банк і Міжнародний валютний фонд. Про це прямо говориться у міжпартійному договорі. Тому не випадково у сфері двостороннього співробітництва передбачається подальше скорочення країн-реципієнтів німецької допомоги.

Особливий інтерес для Федеративної Республіки представляють так звані «порогові» країни, які виростили з «коротких штанців» країн, що розвиваються, але не увійшли ще до кола промислово розвинутих або постіндустріальних держав. З погляду перспектив глобальної структурної політики вони є центральними гравцями, від яких вирішальною мірою залежатимуть стабільність і динаміка світової економіки, світової політики, а також майбутнє глобальної екосистеми. Особливу увагу Берлін приділяє Китаю, Індії, Бразилії, Мексиці та Південній Африці. Від співпраці з цими країнами вигоду отримують передусім німецькі фірми, які активно працюють на їхніх ринках.

Уряд А. Меркель активно взявся за розвиток двостороннього співробітництва з Китаєм. Уже в 2006 р. відбулися три німецько-китайські зустрічі на вищому рівні, у ході яких була узгоджена низка важливих документів. Зокрема, у вересні в Берліні були підписані угоди про кооперацію в галузі виробництва медичної техніки та біотехнології, про заснування інституту німецько-китайських молодіжних обмінів, про відкриття в Німеччині Інституту ім. Конфуція з вивчення китайської мови та культури, про будівництво на китайських верфях для ФРН восьми контейнеровозів і шести танкерів.

У 2007 р. Пекін відвідали президент ФРН Х. Келер, канцлер А. Меркель, міністр оборони Ф. Юнг, держміністр у Відомстві канцлера, уповноважений федерального уряду з питань культури та ЗМІ Б. Нойман. Однак інтенсивний діалог був на час перерваний китайською стороною після того, як у вересні А. Меркель прийняла у своїй офіційній резиденції в Берліні духовного лідера тибетців Далай-ламу. Сам факт цієї зустрічі унікальний, оскільки жоден глава німецького уряду не наважився на такий крок, знаючи, чим це може загрожувати двостороннім відносинам. Реакція влади КНР була передбачувана. Вони розцінили зустріч як «грубе втручання» у внутрішні справи Китаю і практично заморозили на час усі зв'язки з Німеччиною як на двосторонньому, так і на багатосторонньому рівні. Лише завдяки активній участі міністра закордонних справ ФРН Ф.-В. Штайнмайера, який не припиняв інтенсивний багатомісячний діалог зі своїм китайським колегою, до січня 2008 р. ситуацію вдалося якоюсь мірою нормалізувати. При цьому і канцлеру, і міністру закордонних справ довелося зробити неодноразові заяви про підтримку форми «єдиного Китаю».

Якщо довгий час федеральне міністерство з економічного співробітництва і розвитку було монополістом в царині державної допомоги країнам, що розвиваються, то останнім часом окреслилася тенденція до збільшення числа акторів на цьому полі. Свій внесок у розширення і поглиблення відносин з країнами третього світу вносять і федеральні землі, і громади. А це означає, що міністерство змушене все більше брати на себе функції координатора в процесі кооперації з країнами, що розвиваються, враховуючи, що держава, а точніше, федеральний центр, поодиночки не може впоратися із завданням надання ефек-

тивної допомоги третьому світу. Тому партнерами міністерства з боку німецької економіки виступають понад 100 фірм і підприємств. Крім того, з ним співпрацюють політичні фонди, церковні ініціативи, напівдержавні організації.

У період «великої коаліції» Німеччина успішно головувала в «Групі восьми», запустивши так званий «хайлігендамський процес» (залучення до роботи «вісімки» країн «третього світу»). Не в останню чергу завдяки особистим зусиллям, наполегливості А. Меркель в умовах настання глобальної фінансово-економічної кризи була реалізована ідея створення «Групи двадцяти». Під час головування в Євросоюзі Берлін зробив максимум зусиль для виведення ЄС з конституційної та структурної криз. Віддаючи належне наполегливості та витримці канцлера ФРН, яка пригрі в «європейський покер» робила ставки, немислимі для неї у сфері внутрішньої політики, аналітики відзначали, що німецьке головування, як мінімум, проторувало дорогу вкрай необхідним інституційним реформам в ЄС – виробленню та ратифікації Лісабонського договору. Та й фінансові негаразди Німеччина змогла досить легко подолати.

Усупереч прогнозам міжнародного експертного співтовариства російсько-німецький діалог не був відданий забуттю і не відійшов на другий план, а демонстрував стабільність і позитивну динаміку. А. Меркель дивним чином зберегла спадкоємність політики Г. Шредера, правда, доповнивши її тематикою прав людини.

Заступивши на пост глави уряду, А. Меркель довела, що хоче, але, головне, може успішно вчитися бути лідером не тільки національного, а й світового масштабу. Найбільших успіхів вона досягла на міжнародному подіумі. Уся повнота зовнішньополітичної компетенції сконцентрувалася в руках А. Меркель. Зовнішню політику А. Меркель розглядає під кутом користі, яку вона може отримати для себе у внутрішній політиці. У колах американських дипломатів за канцлером закріпилося прізвисько «тефлонова Меркель». Як відомо, подібним епітетом прийнято нагороджувати політика, що вміє виходити сухим з будь-якої, навіть найбільш мокрої води.

Контрольні запитання

1. Що значить формула об'єднання Німеччини «4+2»?
2. Що таке «Десять пунктів Г. Коля»?
3. Поясніть суть вислову канцлера Г. Шредера: «Німеччина чітко підтримує інтеграцію тому, що не хоче панування».
4. Що стало причиною приходу до влади у 1998 р. «червоно-зеленої» коаліції?
5. Які головні завдання постали перед урядом «великої коаліції» 2005 р.?
6. Яке місце у зовнішньополітичній стратегії А. Меркель займають країни, що розвиваються?

РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА П'ЯТОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

§ 1. Конституційний устрій.

§ 2. Адміністративно-територіальний устрій Франції.

§ 3. Виборча система.

§ 1. Конституційний устрій

Офіційна назва країни – Французька Республіка (фр. La France, République Française). У скороченому варіанті – Франція. Столиця Франції – Париж. Державний прапор – синьо-біло-червоний. Єдиного і визнаного всіма герба у Франції немає. Із римських часів існує обов'язкова частина офіційного герба – лікторський пучок, який після Паризької Комуни був оточений лавровим вінком, орденом почесного легіону, гілками оливи і дуба. У 1920-ті рр. герб був дещо змінений і є одним із символів Франції. Крім того, існує Великий герб Франції, в якому об'єднані успадковані з далекого середньовіччя герби 56 французьких історичних провінцій і територій. Гімн – пісня «Марсельєза» (La Marseillaise). Девізом країни є слова: «Свобода, Рівність, Братерство». Національне свято – 14 липня – День взяття Бастилії (1789).

У повоєнний період Франція пройшла два основних етапи у своєму конституційному розвитку. Перший етап (1946–1958) – період Четвертої республіки – характеризувався широким демократичним піднесенням після Другої світової війни, що зумовило прийняття 1946 р. найбільш демократичної Конституції за всю історію країни. Проте незабаром фактично сформований політичний режим став суперечити формальним положенням цього Основного закону. Гостра внутрішньо- й зовнішньополітична криза, путч в Алжирі (на той час французька колонія), а також загроза громадянської війни в самій метрополії зумовили прийняття 1 червня 1958 р. закону про наділення генерала Шарля де Голля повноваженнями з підготовки нової Конституції.

Делегуючи ці повноваження генералу де Голлю, парламент висловив низку обов'язкових умов, що визначають як порядок розроблення проекту Конституції, так і основні її риси: парламент бере участь у його підготовці, маючи 2/3 місць у Консультативному комітеті; загальне голосування повинно залишатися джерелом законодавчої і виконавчої влади; у Конституції має бути реалізований принцип поділу влади; уряд відповідальний перед парламентом; Конституція повинна закріпити основи регулювання відносин між Францією і народами її колоній.

Делегований спосіб створення конституції не відповідав французьким традиціям підготовки Основного закону, оскільки всі конституції Республіки розроблялися парламентськими установами.

Підготовлений співробітниками Шарля де Голля проект нової Конституції після обговорення в Консультативному комітеті й Раді міністрів був прийнятий на референдумі 28 вересня 1958 р. Чинності Конституція набрала 4 жовтня 1958 р. Це була сімнадцята Конституція з 1789 р., вона «сформувала» 22-й від початку існування країни політичний режим і ознаменувала в історії Франції народження П'ятої Республіки – другий етап.

Стаття 91 цієї Конституції надала урядові право протягом чотиримісячного терміну з моменту промуніципалізації цього акту вживати всіх заходів законодавчого характеру, необхідних для застосування Конституції і функціонування державної влади. Використовуючи це перехідне конституційне положення, уряд за період до 4 лютого 1959 р. прийняв 296 ордонансів, що створили нормативну базу для існування п'ятої республіки і встановлення нового конституційного режиму.

Конституція 1958 р. містить стислу преамбулу і 15 розділів, що складаються з 92 статей, деякі з яких мають нумерацію з позначками (статті 53, 54, 68, 88). На відміну від конституцій багатьох інших зарубіжних країн, у ній не містяться положення про соціально-економічну структуру суспільства, майже не додаються формулювання про політичну систему суспільства (крім статті про партії), а також немає розділу про правовий статус особи. Проте в преамбулі Конституції є посилання до Декларації прав людини і громадянина 1789 р. і до преамбули Конституції 1946 р. Тому чинна французька юридична Конституція в матеріальному розумінні включає три акти: Конституцію 1958 р., Де-

кларацію прав людини і громадянина 1789 р. і преамбулу Конституції 1946 р. Це підтверджується тим, що Конституційна рада у своїх рішеннях неодноразово посилалася на Декларацію 1789 р. і преамбулу Конституції 1946 р. як на складові частини чинної Конституції і включила їх до переліку законів, відповідність яким інших актів вона перевіряє.

Конституція 1958 р. закріплює сутність французької держави і регулює взаємовідносини її органів. Вона встановила, що Франція є неподільною, світською, демократичною і соціальною республікою, та проголосила принцип народного суверенітету, який здійснюється народом через його представників і на референдумі. Конституція ствердила девіз республіки «Свобода, рівність і братерство» і проголосила принцип республіки «Правління народу, із волі народу і для народу» (ст. 2). Ця Конституція запровадила змішану республіканську форму, яка визначається насамперед тим, що глава держави (президент) обирається без участі парламенту, а прем'єр-міністр призначається президентом без згоди парламенту. Водночас уряд відповідає перед нижньою палатою парламенту. В Конституції закріплене важливе положення про те, що республіканська форма правління не може бути предметом перегляду (ст. 89). За формою територіально-політичного устрою Франція є складною унітарною державою (Корсика – політична автономія, Нова Каледонія – асоційована держава).

Конституція 1958 р. встановила механізми контролю за відповідністю конституційних норм нормам міжнародного права. Примат міжнародного права над внутрішнім законодавством зумовлений вимогою взаємності: «Договори або угоди, належним чином схвалені чи ратифіковані, з моменту їх опублікування мають силу, що перевищує силу внутрішніх законів, за умови застосування такого договору або угоди іншою стороною» (ст. 55). Відповідно до цього принципу 1992 р. здійснена інтеграція Франції в Європейський Союз. Проте це відбулося тільки після внесення змін у Конституцію Конституційним законом від 25 червня 1992 р. і ратифікації парламентом Маастрихтських угод.

Конституція 1958 р. в останній редакції достатньою мірою пристосована до умов міжнародної інтеграції, що безупинно розвивається в Європі. Так, згідно зі ст. 88 Конституція Франції на засадах взаємності добровільно передає у відання європейських співтовариств (нині – Європейський Союз) відповідну

компетенцію. Конституція, базуючись на принципі взаємності, надає виборче право громадянам інших держав Європейського Союзу на виборах до своїх муніципальних органів (ст. 88).

Однією з характерних рис Конституції 1958 року є закріплення домінуючого становища виконавчої влади в загальній системі державних органів. Зосередження влади в руках президента й уряду – головний прояв цієї особливості.

Процес концентрації політичної влади у виконавчих органах змінив статус парламенту. Вони мають широкі можливості для впливу на парламент, а в деяких випадках діють і «через його голову», як, наприклад, при проведенні референдумів на підставі ст. 11 Конституції. Парламент втратив значну частину своїх законодавчих повноважень. Він може «законодавувати» лише у сферах, визначених ст. 34 Конституції. Усі інші питання регламентної влади регулюються актами виконавчих органів.

Конституція 1958 року значною мірою розширила сферу застосування одного з головних інститутів безпосередньої демократії – референдуму.

Конституція 1958 року належить до розряду «жорстких». Процедура перегляду Конституції, що складається з двох стадій, визначена в її розділі XVI, що містить одну ст. 89. Перша стадія зміни Конституції – це внесення поправок та їх прийняття. З ініціативою перегляду Конституції можуть виступати президент за пропозицією уряду (хоча найчастіше він фактично діє самостійно) і члени парламенту. Проте останні при цьому повинні заручитися підтримкою уряду і нерідко не можуть реалізувати своє право законодавчої ініціативи через протидію його.

Проект або пропозиція про зміну Конституції мають бути прийняті в ідентичній редакції двома палатами простою більшістю голосів на роздільних засіданнях. Потім законопроект підлягає ратифікації, тобто він затверджується на референдумі або за рішенням президента Конгресом, що іменується в цьому випадку Конституційним (спільним засіданням палат парламенту) більшістю у 3/5 загальної кількості голосів. На першій стадії законопроект обговорюється і в нього вносяться поправки. На другій стадії (незалежно від того, референдум це чи конгрес) можна лише голосувати «за», «проти» або утриматися. Проте для ратифікації в Конгресі потрібно, щоб автором законопроекту був уряд, а не члени парламенту. Процедуру ратифікації в Конгресі

введено для незначних поправок, коли проведення референдуму недоцільно.

Проект або пропозиція закону про перегляд Конституції можуть бути схвалені більшістю кожною з палат парламенту, але це не зобов'язує президента застосувати наступну процедуру. Конституційний закон про скорочення строку повноважень президента Республіки був прийнятий референдумом тільки 24 вересня 2000 р. (це була найбільша зміна Конституції за останні десятиліття). Конституція 1958 року до середини 1996 р. зазнала дев'ять переглядів, деякі з яких мали технічний характер, а деякі кардинально впливали на її зміст.

Конституційні перегляди внесли зміни в структуру і порядок діяльності державних органів, а також певною мірою в міжнародно-правовий статус Французької Республіки. Проте вони не торкнулися головних принципів демократії, організації і діяльності державних інститутів, а лише відбили тенденцію до деякого підвищення ролі парламенту й авторитету уряду як колегіального органу.

Законодавча влада належить парламенту, що складається з двох палат: Національно Асамблеї¹¹ (555 депутатів від метрополії і 22 від заморських територій) і Сенату¹² (321 член).

Парламент збирається один раз на рік на сесію, що відкривається в перший робочий день жовтня і закінчується в останній робочий день червня. Кількість днів, протягом яких палати можуть засідати, не повинна перевищувати 120. Можуть проводитися як додаткові засідання, так і надзвичайні комісії, відкриття і закриття яких здійснюється декретом президента.

Члени парламенту захищені депутатським індемнітетом¹³, а з 1995 року – обмеженим депутатським імунітетом. Вони мають вільний мандат при жорсткій фракційній партійній дисципліні.

¹¹ Національна Асамблея або Національні збори (фр. *Assemblée nationale*) – нижня палата парламенту Франції, яка засідає в Бурбонському палаці, розташованому на лівому березі Сени навпроти площі Згоди. З 26 липня 2012 р. президентом Національних зборів є Клод Бартолон.

¹² Сенат засідає в Люксембурзькому палаці. З 1 жовтня 2011 р. його очолює Жан-П'єр Бель.

¹³ Невідповідальність депутата після закінчення строку його депутатського мандата.

Будь-який імперативний мандат недійсний, права відкликання не існує. Суміщення депутатського мандата з державними посадами заборонено.

Для керівництва роботою кожна палата парламенту створює бюро, до якого, крім голови палати, входять віце-голови, секретарі та квестори. Головою палати обирається представник найбільш значної партійної фракції в палаті. Крім керівництва на засіданнях палати голова має й інші важливі повноваження: голови палат призначають по три члени у Конституційну раду, голова нижньої палати є представником у Конгресі парламенту при затвердженні поправок до Конституції, а голова верхньої палати виконує функції президента у разі введення надзвичайного стану.

Голова Національної Асамблеї обирається на весь строк легіслатури (п'ять років при повному поновленні на кожних виборах), а голова Сенату – після кожного часткового поновлення цієї палати (сенат обирається на дев'ять років і поновлюється на третину кожні три роки).

У палатах створюються наради голів у складі голови і віце-голів, голів постійних комісій, голів парламентських партійних фракцій, одного з міністрів, а в Національній Асамблеї ще й генерального доповідача фінансової комісії. На цих нарадах визначається організація обговорення питань порядку денного.

Як і в інших парламентах, у палатах французького парламенту, відповідно до ч. 2 ст. 43 Конституції, створюється по шість постійних комісій, що попередньо розглядають законопроекти й певною мірою контролюють діяльність уряду. Кожний парламентар повинен входити до складу будь-якої постійної комісії.

Поряд з постійними комісіями за вимогою уряду або за рішенням відповідної палати можуть створюватися спеціальні комісії для вивчення якогось конкретного законопроекту. До цих комісій на основі пропорційного представництва входять 41 член нижньої палати і 24 члени, що обираються верхньою палатою. У разі необхідності створюються на пріоритетних началах погоджувальні комісії і тимчасові спеціальні комісії з розслідування і контролю, а також особливі комісії (наприклад, з питань позбавлення парламентської недоторканності).

У кожній палаті призначається парламентська делегація в справах Європейських співтовариств. Причому така делегація в

Національній Асамблеї призначається на весь строк легіслатури, а в Сенаті – після кожного часткового його поновлення.

Залежно від партійної належності парламентарі об'єднуються у фракції, іменовані політичними групами. У Національній Асамблеї політична група повинна нараховувати не менш як 20 членів, а в Сенаті – не менш як 14. Фракції на основі пропорційного представництва формують бюро палати і постійні комісії та визначають їхню політичну лінію.

Французький парламент має законодавчі, контрольні, судові, зовнішньополітичні та інші повноваження. Здійснюючи законодавчу діяльність, парламент приймає звичайні (прості) органічні та конституційні (що змінюють Конституцію) закони. Законодавче регулювання суспільних відносин шляхом прийняття звичайних законів обмежено ст. 34 Конституції, в якій міститься перелік питань про законодавчі повноваження парламенту. Відносини, що виходять за межі цих повноважень, належать до компетенції уряду. Крім того, повноваження парламенту в цій сфері обмежуються можливістю президента проводити референдуми з цих питань, обминувши парламент, та інститутом делегованого законодавства, передбаченого ст. 38 Конституції.

Законодавча ініціатива належить прем'єр-міністру і парламентарям. Президент республіки формально таким правом не володіє. Урядові законопроекти подаються в будь-яку палату, а законодавчі пропозиції парламенту – тільки в бюро його палати. Потім ці законопроекти передаються в постійну або спеціальну комісію. Подальша процедура складається із звичайних етапів – загальної дискусії, постатейного обговорення, голосування за проектом у цілому. Можливими є четверте і п'яте читання, якщо законопроект повертається з іншої палати неприйнятим.

Після прийняття парламентом закон передається президенту для промульгації. Підготовку закону до промульгації здійснює генеральний секретар уряду. Він збирає підписи міністрів, забезпечує закон необхідними додатками. Протягом 15 днів президент може застосувати слабке вето, тобто зажадати нового розгляду закону в парламенті, що може бути переборено простою більшістю.

Президент до підписання звичайного закону може направити його для висновку в Конституційну раду, органічні ж закони направляються туди в обов'язковому порядку. До підписання

закону президентом звернутися в Конституційну раду можуть депутати і сенатори (не менш як 60 членів кожної палати).

Парламент може делегувати свої законодавчі повноваження уряду за умови тимчасового характеру такого делегування і наявності в уряді програми здійснення цих повноважень. Уряд за делегованими повноваженнями видає ордонанси, які повинні бути внесені на розгляд парламенту до закінчення строку, визначеного в делегуючому законі.

Важливу роль у здійсненні парламентського контролю відіграє заснований 1973 року парламентський посередник, призначений урядом. За результатами парламентського контролю санкції до уряду може застосовувати тільки нижня палата. Вона може змусити уряд піти у відставку в результаті винесення резолюції осудження або відмови в довірі. У разі відмови в довірі уряд не може розпустити нижню палату, а верхня взагалі не підлягає розпуску. Право розпустити нижню палату має президент.

Зовнішньополітичні повноваження парламенту зводяться до оголошення війни, стану облоги та ратифікації міжнародних договорів. До судових повноважень парламенту належить створення ним особливих судів для розгляду справ вищих посадових осіб – Високої палати правосуддя і Суду правосуддя республіки – й оголошення амністії. Висока палата правосуддя формується для здійснення правосуддя стосовно президента за державну зраду, а Суд правосуддя республіки – для розгляду справ членів уряду з приводу злочинів або деліктів, вчинених ними при виконанні своїх функцій. Інституту імпичменту у Франції не існує.

Президенту¹⁴ належить центральне місце в системі державних органів П'ятої Республіки. Разом з урядом він утворює центральну виконавчу владу. Відповідно до ст. 5 Конституції, він стежить за додержанням Конституції, забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування державних інститутів, спадкоємність держави, вживає заходів щодо забезпечення її територіальної цілісності, забезпечує дотримання міжнародних угод і договорів.

Президент обирається шляхом загального, прямого, рівного і таємного голосування. Строк повноважень президента – п'ять

¹⁴ З 15 травня 2012 р. президентом Франції є Франсуа Жерар Жорж Ніколя Олланд. Президенти Франції де-юре є співкнязями Андорри та гротмейстерами ордену Почесного легіону.

років¹⁵. Обмежень для переобрання не існує. Кандидат у президенти повинен задовольняти всі вимоги, що ставляться до осіб, які обираються в парламент. Через те, що у Франції немає інституту віце-президента, у випадку дострокової вакансії посади президента його обов'язки тимчасово виконує представник Сенату, а якщо він теж не в змозі виконувати ці обов'язки, їх виконує уряд.

За весь час існування п'ятої республіки двічі мали місце випадки дострокової вакансії посади президента і проведення дострокових виборів: у 1969 р. у зв'язку з відставкою де Голля і в 1974 р. у зв'язку зі смертю Жоржа Помпиду.

Офіційна резиденція президента – Елісейський палац. Президенту допомагає в його діяльності особистий апарат, що сягає кількох сотень чоловік. Апарат президента складають: кабінет, генеральний секретаріат, військовий комітет, чиновник для особливих доручень. Усі співробітники Елісейського палацу призначаються та звільняються президентом за його власним розсудом.

Президент має широкі повноваження. Згідно зі ст. 19 Конституції існує дві основні групи повноважень: ті, що здійснюються президентом самостійно, тобто в дискреційному порядку (особисті повноваження); ті, що потребують для свого здійснення контрасигнатури прем'єр-міністра (іноді також окремих міністрів, відповідальних за виконання цього акта президента).

До першої групи особистих повноважень президента належать:

1. Право розпуску Національної Асамблеї (з цього питання президент повинен проконсультуватися з головами палат парламенту і прем'єр-міністром, хоча ці консультації його ні до чого не зобов'язують). Це право президента обмежене трьома умовами: а) не може бути здійснений розпуск протягом року після попереднього розпуску; б) під час дії надзвичайного стану; в) виконуючим обов'язки президента.

2. Право призначати прем'єр-міністра і за його поданням інших членів уряду, а також відкликати їх. Призначення уряду президентом потребує наступного схвалення урядової програми нижньою палатою парламенту, а це означає, що при призначенні

¹⁵ До 2002 р. (закон змінено в 2000 р.) термін президентських повноважень складав 7 років, потім – 5 років.

прем'єр-міністра президентові доводиться враховувати позицію партійної більшості Національної Асамблеї.

3. Право за пропозицією уряду під час сесії парламенту або за спільною пропозицією обох палат передавати на референдум будь-який законопроект з питань організації публічної влади, економічних або соціальних реформ і публічних служб, що сприяють їм або дозволяють ратифікацію міжнародного договору, який не суперечить Конституції, впливає на функціонування державних інститутів.

4. Право звертатися з посланнями до палат на їх роздільних засіданнях.

5. Право за своїм розсудом головувати в Раді Міністрів. Ніяке засідання Уряду у формі Ради міністрів неможливо за відсутності президента, крім випадку, коли він безпосередньо уповноважив іншу посадову особу здійснювати голосування на конкретному засіданні й у зв'язку з конкретним порядком денним.

6. Право вводити в країні надзвичайний стан. До введення надзвичайного стану президент повинен провести такі самі консультації, як і при розпуску Національної Асамблеї.

7. Право звернення в Конституційну Раду із запитом і призначення однієї третини його членів.

8. Президент – глава Збройних сил, він головує у вищих радах і комітетах національної оборони. У разі потреби прем'єр-міністр може замінювати президента як голову на засіданнях рад і комітетів національної оборони.

9. Право помилування.

До повноважень президента, що потребують контрасигнатури прем'єр-міністра або окремих членів уряду, належать: скликання парламенту на надзвичайну сесію; підписання декретів і ордонансів, прийнятих Радою міністрів; призначення вищих цивільних і посадових осіб та їх усунення; ратифікація окремих міжнародних договорів; призначення дипломатичних представників; участь у розгляді законопроектів уряду.

Президенту належить право законодавчої ініціативи з питань, що стосуються конституційних переглядів, передачі законопроектів на референдум, а також право відкладального вето на закони, прийняті парламентом, або право звернення в Конституційну Раду на предмет відповідності закону Конституції.

У Конституції визначені важливі повноваження президента щодо зовнішніх відносин, оборони і безпеки. Він представляє країну в міжнародних відносинах; акредитує надзвичайних послів і посланників в іноземних державах, а надзвичайні послы та посланники цих держав акредитуються при ньому; веде переговори про укладення міжнародних договорів і ратифікує їх, крім тих, для ратифікації яких потрібний закон, а для територіальних питань – ще й згода заінтересованого населення.

Особливо важливе значення має не передбачене Конституцією право президента вводити в дію стратегічні ядерні сили, що надане йому 1964 року звичайним декретом уряду.

Крім традиційного для глави держави права помилування, президент активно впливає на склад і діяльність Вищої ради магістратури, входячи до складу обох її відділень і головуючи в ній. Це повноваження ефективно сприяє президенту у виконанні важливої функції гаранта незалежності судової влади.

На практиці президент має більші повноваження, ніж ті, що належать йому за буквою Конституції. Так, він приймає рішення, якими втручається в компетенцію уряду, коли президент і парламентська більшість належать до однієї політичної партії.

Президент за Конституцією політично не відповідальний. Він може бути засуджений лише за державну зраду, склад якої офіційно не визначений. Обвинувачення може бути пред'явлене йому тільки обома палатами парламенту, що повинні прийняти ідентичне рішення відкритим голосуванням і абсолютною більшістю голосів своїх членів. Судить Президента в цьому разі Високий суд правосуддя, члени якого, відповідно до ч. 2 ст. 67 Конституції, обираються в рівній кількості Національною Асамблеєю і Сенатом зі свого складу після кожного повного або часткового поновлення палат. Високий суд правосуддя складається з 24 суддів і 12 заступників. На практиці Високий суд правосуддя ще не розглядав подібних справ.

Уряд¹⁶ – колегіальний орган, що здійснює поряд або разом з президентом виконавчу владу. Уряд Франції має своєрідну структуру. Він виступає у формі Ради міністрів, що об'єднує усіх

¹⁶ До уряду входить прем'єр-міністр та 20 профільних міністрів. Резиденція – Матінійонський палац. З 31 березня 2014 р. прем'єр-міністром є Мануель Карлос Вальс і Гальфетті.

його членів під головуванням президента. Засідання у разі відсутності президента іменуються Радою кабінету. Як уже зазначалося, прем'єр-міністр може головувати в Раді Міністрів тільки за спеціальним повноваженням президента і за визначеним порядком денним.

У Конституції вказуються питання, які підлягають обов'язковому розгляду в Раді міністрів. Усі найважливіші проекти регламентарних нормативних актів, проекти законів, рішення про постановку питання про довіру, про проведення референдуму, призначення на вищі державні посади та деякі інші підлягають обговоренню в Раді міністрів. Інші повноваження здійснюються на засіданнях Ради кабінету під головуванням прем'єр-міністра.

Формування уряду належить до компетенції президента. Зокрема, президент добирає кандидатуру на посаду прем'єр-міністра і призначає його. Останній добирає міністрів і представляє президенту, який призначає їх. Хоча призначення прем'єр-міністра є особистим правом президента, проте при цьому він змушений враховувати розстановку політичних сил у Національній Асамблеї, довіру яких повинен мати уряд.

Конституція заснувала інститут несумісності посади члена уряду з володінням парламентського мандата, з якою посадою професійного представництва загальнонаціонального характеру, а також з будь-якою державною службою або професійною діяльністю. Водночас законодавством не забороняється сполучати членство в уряді з мандатом комунального радника, з посадою мера і навіть голови генеральної та регіональної ради.

Повноваження уряду здійснюються або разом з президентом, або кабінетом, або одноособово прем'єр-міністром. Конституція підкреслює особливу роль прем'єр-міністра. Згідно зі ст. 21 Конституції, він керує діяльністю уряду, відповідає за національну оборону, забезпечує виконання законів, здійснює регламентарні повноваження і призначає на цивільні та військові посади. Окремі свої повноваження він може делегувати міністрам. Велике значення має також і те, що деякі важливі повноваження президента здійснюються за пропозицією або після консультацій з прем'єр-міністром.

Прем'єр-міністру у здійсненні його функцій допомагає генеральний секретар уряду, а також власні служби – кабінет прем'єр-міністра, генеральні секретаріати планування, оборони

та ін. Кожний міністр має свій кабінет (а в департаментах засновуються служби міністрів).

Правосуддя у Франції здійснюється чотирма гілками судової влади:

Громадянські суди, в яких розгляд дрібних суперечок здійснюється непрофесійними суддями – медіаторами (посередниками), що призначаються місцевими радами;

Ієрархічна система судів загальної юрисдикції, які розглядають карні та цивільні справи. Це трибунали малої інстанції, що розглядають незначні кримінальні та цивільні справи (є в департаментах); трибунали великої інстанції, що розглядають карні та цивільні справи середньої складності; апеляційні суди; суди присяжних (асизи) при розгляді кримінальних правопорушень, за які передбачене покарання понад п'ять років позбавлення волі. До їхнього складу входять три фахових судді та 9 присяжних засідателів; касаційний суд, що очолює всю систему судів загальної юрисдикції;

Різноманітні спеціальні суди (по справах неповнолітніх, військовослужбовців, з кримінальних справ, а також комерційні й трудові).

Ієрархічна система адміністративних судів, яку складають регіональні адміністративні суди (низова ланка), адміністративні апеляційні суди та державна рада (вища ланка).

Крім цих судів, у Франції існує два спеціальних органи, що не увійшли до судової системи, вони створені для суду над вищими чиновниками: Суд правосуддя республіки – судить міністрів; Високий суд правосуддя – розглядає обвинувачення проти президента.

Наявність такої складної судової системи зумовлює можливість суперечок про компетенцію та підсудність. Для дозволу цих суперечок створений Трибунал по конфліктах. Він складається з восьми членів: по три обираються Касаційним судом і Державною радою. Ці шість членів обирають із числа своїх колег у відповідному органі ще двох членів Трибуналу і двох їхніх заступників. Перевибори проводяться кожні три роки. Головою Трибуналу за посадою є міністр юстиції, але фактично Трибуналом керує віце-голова, який призначається міністром юстиції.

Конституційна Рада¹⁷ складається з дев'ятеро членів, повноваження яких тривають дев'ять років і не підлягають поновленню (статті 56 і 57 Конституції). По три члени Конституційної Ради призначаються президентом, головою Національної Асамблеї і головою Сенату. Крім цього основного складу, до Конституційної ради входять усі экс-президенти Франції. Члени Конституційної ради не можуть бути членами Уряду і парламенту, а також економічної і соціальної рад. Поновлюється Конституційна Рада кожні три роки на 1/3. Замість члена, який вибув достроково, призначається новий на решту строку. Голова Конституційної Ради призначається президентом з числа всіх членів Конституційної Ради, проте дотепер голови завжди призначалися з числа «президентських» членів.

Конституційна Рада може констатувати обов'язкову відставку свого члена, що порушив принцип несумісності функцій або втратив спроможність здійснювати свої громадянські й політичні права.

На Конституційну Раду покладено функцію обов'язкового попереднього контролю за конституційністю органічних законів і регламентів палат парламенту, а також факультативного попереднього контролю за конституційністю звичайних законів (статті 58-62 Конституції).

В обов'язки Конституційної Ради входить контроль за відповідністю міжнародних договорів Основному закону. Якщо міжнародна угода визнається такою, що не відповідає Конституції, то вона не може бути ратифікована до відповідної зміни Конституції.

Специфіка Конституційної Ради Франції полягає в різноманітності її компетенцій, що стосуються президента і парламенту. Так, Рада розглядає скарги на законність обрання членів обох палат парламенту, а також питання виборності й несумісності посад, що виникають стосовно членів парламенту. Регламенти палат та їхні зміни до застосування передаються в Раду, яка виносить рішення про їх відповідність Конституції.

Президент консультується з Радою з питань введення надзвичайного стану, яка розглядає вжиті президентом у цей період заходи. Конституційна Рада спостерігає за проведенням референдуму і повідомляє його результати.

¹⁷ 3 5 березня 2007 р. очолює її Жан-Луї Дебре.

Виконуючи численні функції, пов'язані з обранням президента і членів парламенту, а також проведенням референдуму, Конституційна Рада виконує своєрідну роль виборного суду і центрального виборного органу. На Конституційну Раду покладено обов'язки щодо вирішення спорів про розподіл компетенції між законодавчою й виконавчою владами.

Справи в Конституційній Раді розглядаються письмово на закритих засіданнях. Рішення мотивуються і публікуються у «Журналь офісьєль». Приймаються вони в місячний строк, а в термінових випадках – у восьмиденний. Усі рішення Конституційної Ради оскарженню не підлягають і є обов'язковими для публічних влад, усіх адміністративних і судових органів. Крім Конституційної Ради, що здійснює контроль за актами законодавчих органів, контроль за конституційністю актів виконавчої влади здійснює інший орган – Державна рада, що призначається президентом і дає висновки уряду про відповідність його актів закону, а також оцінює з погляду конституційності акти регламентарної влади. Державна рада очолює систему судів адміністративної юстиції і розглядає скарги на їх рішення.

§ 2. Адміністративно-територіальний устрій Франції

Францію часто порівнюють з Україною, оскільки обидві держави схожі за розмірами території, кількістю населення, а також за структурою державної влади. До того ж, Франція та Україна мають подібний територіальний устрій, будучи унітарними республіками. Однак колись жорстко унітарна Франція з міцною вертикаллю державної влади у 80-х роках пережила процес децентралізації, що полягав у наданні більших повноважень місцевим владам. Упродовж наступних років цей процес ще більш посилювався.

Для адміністративного устрою Французької республіки характерним є поєднання управління місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, причому із запровадженням ідеї децентралізації у цій країні все більше повноважень поступово переходить від органів державної до органів влади місцевої. Децентралізація також створила у Франції три основні рівні територіальних одиниць з повним набором повноважень для кожного з них. Це комуна, департамент та регіон.

Розгляньмо докладніше всі ці рівні та функції, які покликані виконувати їхні виконавчі органи.

Найновіше з місцевих адміністративних утворень Франції – регіон – завдячує своєю появою законом про децентралізацію від 16 березня 1986 року. Тоді ж вперше було обрано членів Регіональних рад прямими виборами на шість років повноважень. Після ревізії Конституції країни у березні 2003 року наявність регіонів було визнано цілком доцільною. Франція поділена на 27 регіонів, із котрих п'ять – заморські.

До заморських регіонів належать Гваделупа, Гвіана, Мартініка, Майотта та Реюніон. З 2003 року ці регіони мають такий самий статус, як і метропольні. Кожен з них є водночас і заморським департаментом (запроваджено з 1946 року). Ця однодепартаментна структура має в майбутньому призвести до злиття регіональних та департаментальних асамблей.

Члени Регіональних рад обирають президента Регіональної ради, котрий управляє бюджетом, керує персоналом і проводить політику регіону в питанні економіки, упорядкування території та професійної освіти.

Регіон відіграє дуже важливу роль у питанні економічного, соціального та культурного розвитку. До сфер, якими опікуються регіони, належать: економічний розвиток – це основна сфера, якою, згідно із законом про децентралізацію від 13 серпня 2004 року, опікуються регіони. Насправді всі місцеві органи влади мають вплив на економіку своєї місцевості, проте лише регіон «координує на своїй території процеси економічного розвитку територіальних громад та їхніх об'єднань».

Слід зауважити, що Франція також має територіальні одиниці з особливим статусом. Зокрема до таких належить Корсика, яка вважається одним з 22 метропольних регіонів, має спеціальний статус, аналогічний статусу регіону, але з відчутно більшими повноваженнями.

Економічна функція регіону відтак полягає в такому:

- визначення режиму економічної допомоги підприємствам та прийняття рішень щодо її надання (згідно із законом від 13 серпня 2004 року). Цей закон скасував різницю у розмірах прямої (регіональна премія), чи непрямої (гарантії щодо запозичень) допомоги підприємствам, які існували з 1982 року. Віднині комуни, їхні об'єднання, а також департаменти мають змогу самі

визначати режими економічної допомоги на власній території, узгодивши це із владою регіону;

- після закону від 13 серпня 2004 року у Франції запроваджено експеримент, згідно з яким регіональна влада приймає після узгодження позицій із департаментами, комунами та об'єднаннями комун схему регіонального економічного розвитку на п'ять років. Це робиться з метою координації спільних дій в питанні економічного розвитку, зростання рівню економіки в регіоні, а також для підвищення інвестиційної привабливості цієї території.

Окрім того, регіон покликаний займатися упорядкуванням територій та їхнім плануванням, що передбачає такі дії:

- консультування регіональної влади з центральними урядовими службами, які відають питаннями упорядкування та сталого розвитку територій;

- розробка регіонального плану відповідно до регіональної схеми упорядкування та розвитку території (SRADT), котрий фіксує середньотерміновий напрям сталого розвитку території регіону. Цей план зокрема визначає об'єкти, які потребують значного оснащення, найбільш цікаві інфраструктурні об'єкти та сфери послуг, а також наглядає за відповідністю проектів з оснащення різноманітних об'єктів інтересам і політиці держави та інших територіальних общин. Цей проект містить у собі також регіональну схему розвитку транспорту;

- підписання контрактів щодо проектів між державою та регіонами, які визначають дії, які слід буде здійснювати спільно (напр.: план із спорудження університетів).

Влада регіону також здійснює надзвичайно важливу функцію контролю за освітою, професійним навчанням та культурним розвитком територій. Серед її повноважень у цій галузі можна назвати такі:

- будівництво, реконструкція, скасування, капітальний ремонт, оснащення та контроль за функціонуванням ліцеїв, установ спеціального навчання та професійних морських ліцеїв. За новим законодавством регіон може ставати власником цих установ, але тоді він автоматично повинен буде займатися питаннями їх спорудження та перебудови, і на це потрібна буде згода комун чи департаментів, що були попередніми власниками цих навчальних закладів. Регіон стає також відповідальним за на-

ймання вчителів, процес освіти, оплату праці за наймом технічних працівників освітніх закладів;

- питання фінансування значної частки університетів тепер теж входить до числа повноважень регіону, хоча вища освіта залишається у віданні держави;

- формування плану професійної освіти, адже за законом від 13 серпня 2004 року регіон «визначає і здійснює регіональну політику з професійного навчання молоді та дорослих людей». Таким чином, регіон визначає процес освіти молоді та дорослих, щоб забезпечити відповідну потребам ринку кількість працівників певних галузей;

- створення та фінансування регіональних музеїв, збереження та використання регіональних архівів (останнє регіон може за домовленістю довірити департаменту). Регіон також згідно із законом від 13 серпня 2004 року відповідає за загальну інвентаризацію предметів культурної спадщини, хоча на прохання менших територіальних утворень чи їх об'єднань регіон може доручити їм збереження культурних цінностей. Згідно із цим законом регіон, а також департамент має можливість брати участь в експерименті, за яким відповідно до чинного законодавства максимум на чотири роки ці територіальні одиниці можуть отримувати кредити на облаштування та реставрацію об'єктів культурної спадщини, котрі не перебувають у власності держави, або ж підприємств;

- організація та фінансування циклу початкової професійної художньої освіти.

Нарешті, регіональна влада у Франції опікується сферою охорони здоров'я, якій раніше на місцевому рівні не надавали належного значення. Це полягає в такому:

- регіони, а також комуни та департаменти за умови узгодження цього з державною владою мають право здійснювати вакцинацію, заходи із систематичної боротьби проти туберкульозу, прокази, СНІДу та інфекцій, які передаються статевим шляхом;

- регіони також у межах експерименту за власним бажанням і заявкою можуть на термін до чотирьох років брати участь у фінансуванні та реалізації санітарного обладнання.

Творіння Революції – департамент – являє собою автономне колективне місцеве утворення, що має орган для нарад та виборних виконавців. Виник департамент завдяки закону від

10 серпня 1871 року. Франція нараховує 96 департаментів у метрополії, хоча нумерація зупиняється на 95-му департаменті. Колишній департамент Корсика (20) був розділений на два департаменти (2А та 2В) в 1976 році. Окрім того, Франція має 5 заморських департаментів. П'ятим заморським та загалом 101-им департаментом у 2011 році стала Майотта¹⁸.

Управляє цим адміністративним утворенням Генеральна рада, яку обирають кожні шість років шляхом прямих виборів. Своєю чергою, Рада обирає президента, тобто керівника департаменту. Президент забезпечує виконання рішень Генеральної ради, управляє бюджетом та наймає свій виконавчий персонал.

Департамент має значні повноваження, до яких, зокрема, належать: громадська активність, побудова та утримання коледжів (середніх навчальних закладів), укрупнення сільських земельних ділянок, організація шкільного транспортного забезпечення.

Кожен департамент поділяється на 3-4 округи (за винятком Території Бельфор¹⁹, яка становить один округ), у кожен з яких призначається супрефект. Супрефекти мають сприяти роботі префекта свого департаменту. Столиця округу називається су-

¹⁸ Майотта – заморський департамент Франції, розташований у Мозамбіцькій протоці, в західній частині Індійського океану, між північним Мозамбіком і північним Мадагаскаром. Складається з головного острова, Гранд-Терр (або Маоре), меншого острова Петіт-Терр (або Паманзі) і кількох інших крихітних острівців. Географічно належить до Коморських островів. Майотта стала власністю Франції в 1843 р. разом з іншими Коморськими островами. Після отримання незалежності Коморськими островами у 1966 році, Франція всупереч резолюції ООН відмовилася передати Коморам острів з розташованою на ньому військово-морською базою, мотивуючи це результатами проведеного референдуму (понад 60% висловилися проти незалежності від Франції). Проведений у 2009 році референдум підтвердив бажання жителів отримати статус заморського департаменту. «За» висловилися 95,2% виборців з 61% жителів Майотти, що взяли участь у голосуванні. 31 березня 2011 року острів Майотта офіційно став 101 департаментом Франції.

¹⁹ Територія Бельфор – невеликий департамент на сході Франції, один із департаментів регіону Франш-Конте. Адміністративний центр – Бельфор. Територія Бельфор була створена 1922 року з частини Ельзасу. У період з 1871 по 1918 роки це була єдина область Ельзасу, що залишалася у складі Франції.

префектурою. Якщо ж головне місто округу є столицею департаменту, воно має статус префектури. Округи ж поділяються на кантони та комуни. Потрібно розрізняти округи і так звані муніципальні округи, які є адміністративними одиницями великих міст (Париж, Марсель, Ліон). Всього у Франції 342 округи.

Кантон – адміністративно-територіальна одиниця у складі округу, що включає декілька комун (принаймні в сільській місцевості, у містах, навпаки, одна коммуна може відповідати декільком кантонам). Кантони насамперед є структурною основою виборчої системи. Кожен кантон обирає свого представника в Генеральну раду відповідного департаменту. Всього у Франції сьогодні налічується 4 055 кантонів.

Комуна є найменшою адміністративною одиницею, але водночас і найдавнішою. Початок її історії сягає ще часів середньовіччя, однак створено таку адміністративну одиницю було лише 1789 року, а законодавчого закріплення своїх прав та повноважень вона здобула завдяки законі від 5 квітня 1884 року, який став справжньою хартією комун.

Комунами управляють виборні Муніципальні ради, до яких обирають депутатів шляхом загального прямого голосування кожні шість років. Члени Муніципальних рад обирають із свого складу мера. Мер є керівником комуни, він представляє її інтереси і управляє місцевим бюджетом. Окрім того, мер наймає персонал для управління справами комуни. До сфери його компетенції належать такі напрями: школи, благоустрій міста, громадська активність, мережа доріг, шкільний транспорт, збір сміття в місті, сфера медичного забезпечення.

Комуна – єдина адміністративно-територіальна одиниця, де немає окремого державного владного органу. Водночас, мер виступає і в ролі представника держави у питанні відання актів громадянського стану мешканцям міста, забезпечення громадського порядку, організації виборів і видання місцевих нормативних актів.

Багато функцій державної виконавчої влади, що належали меру, з 1983 р. передані до функцій місцевого самоврядування. Тобто роль комуни як державної адміністративної одиниці дуже зменшилась, і вона стала реально автономним територіальним колективом. Комуна як юридична реальність включає 3 елементи: назву, територію та населення.

Комуни можуть значно відрізнятися одна від одної за чисельністю населення. До комун належать і багатомільйонний Париж, і село з десятима мешканцями. На початок 2004 р. у Франції налічувалося 36 782 комуни, а середня чисельність населення комуни – 380 осіб.

Деякі спільноти наділені особливим статусом, врегульованим законом. У метрополній Франції це: комуни Парижа, Ліона, Марселя, а також департамент Парижа; територіальна спільнота Корсики, що замінила регіон за законом від 13 травня 1991 року.

28 березня 2003 року через конституційну поправку було запроваджено 4 заморські спільноти з різним статусом. Французька Полінезія, за законом від 27 лютого 2004 року, також називається заморським краєм й наділена широкою автономією. Вона поділяється на 5 адміністративних підрозділів, які, своєю чергою, поділяються на 48 комун. Французька Полінезія має локальний уряд, очолюваний президентом Французької Полінезії. Сен-П'єр і Мікелон має статус, близький до департаменту. Волліс і Футуна має особливий статус, поєднуючи три монархії (Ало, Сігаве, Увеа). Королі цих королівств очолюють територіальну раду, до якої також входять три представники французького уряду. Сен-Бартельмі став заморською спільнотою 15 липня 2007 року, від'єднавшись від Гваделупи. В острова є президент (який обирається кожні 5 років), однопалатна Територіальна Рада 19 учасників і виконавча рада 7 учасників. Сен-Мартен теж 15 липня 2007 року від'єднався від Гваделупи. Острів має президента і Територіальну Раду.

Нова Каледонія має особливий статус спільноти, який гарантує дуже широку автономію. До 2018 року має відбутися референдум про незалежність цієї території. Нова Каледонія поділяється на 3 провінції й 33 комуни.

Існує ще 3 адміністративні одиниці, що входять до складу Франції, але не мають постійного населення. Французькі Південні і Антарктичні території поділяються на 5 районів: острови Каргелен, острів Амстердам та острів Сен-Поль, острови Крозе та земля Аделі. Острів Кліппертон – з 21 лютого 2007 року безпосередньо підпорядковується урядові Франції, до того часу – був у складі Французької Полінезії.

Громадяни Франції, включаючи населення заморських територій, мають право голосу на загальнонаціональних виборах

(президентських та парламентських), а також на місцевих. Усі рівні місцевих громад мають своїх представників у верхній палаті парламенту – Сенаті.

Окрім органів самоврядування, у Франції на місцях існує також посада префекта, – державного посадовця на вказаній території, котрий представляє французький уряд і підпорядковується йому. Префект керує на місцях всіма державними службами, що розташовані на підпорядкованій йому територіальній одиниці.

Він відповідає за громадський порядок, організацію різноманітних виборів, а також відає рятувальними роботами у разі виникнення надзвичайної ситуації. На додачу до своєї функції гаранта поваги до законів країни префект також виконує роль органу підтримки та поради для членів місцевої громади. Від імені держави префект здійснює контроль за справами на певній території, забезпечує порядок та спокій. Ще однією важливою функцією префекта є роль посередника у переговорах між державою та представниками території в питаннях, що стосуються упорядкування та розвитку інфраструктури цієї місцевості.

Слід зауважити, що згідно з Конституцією, Франція є унітарною державою, проте хартією від 1982 р. в ній було запроваджено принцип децентралізації, тобто передачі повноважень від держави місцевим громадам. Це значно розширило права місцевих общин і принесло позитивні результати для розвитку країни.

Зокрема хартія від 1982 року передбачала забезпечення виконання на території республіки таких принципів :

- скасування опіки держави і заміна її на контроль префекта за законністю актів, що їх видають місцеві громади, а також передача повноважень держави мерам, президентам Генеральних та Регіональних рад;
- передача деяких повноважень держави місцевим громадам. Для цього останнім було надано додаткові фінансові та людські ресурси, аби громади змогли повною мірою виконувати покладені на них зобов'язання;
- регіони, департаменти та комуни згідно з новою хартією отримали статус територіальних одиниць із певним рівнем автономії та функцій;
- зокрема територіальні одиниці здобули юридичну та фінансову автономію, при цьому, згідно із законом, не існує ні ієрархії, ні опіки між різними рівнями територіальних одиниць;

- функцію влади на місцях таким чином здійснює штат працівників, найнятих місцевими громадами з цією метою.

Таким чином, місцеві громади мають певну автономію у питаннях формування власного бюджету (принцип вільного адміністрування), проте перебувають під наглядом представника держави (органу контролю). Цей орган не стоїть над місцевими владами, а лише перевіряє на предмет відповідності законам республіки акти, видані владою територіальних одиниць.

Такий контроль є необхідним стримуючим доповненням до діяльності місцевих влад і відповідає унітарному характеру Франції. Відносна автономія територіальних одиниць дає можливість вирішувати велику кількість місцевих справ. Таким чином, у сферах освіти саме керівництво департаменту, а не міністерство освіти, приймає рішення щодо створення чи скасування коледжів на території цього департаменту. Згідно із законом від 13 жовтня 2004 року, департамент має право на власне майно.

Рух у напрямі до децентралізації зробив внесок у зміну французького суспільства у досягненні більшої демократичності. Зі збільшенням повноважень місцевих влад громадяни мають спрощений доступ до значної кількості необхідних їм послуг.

Слід зазначити, що конституційна ревізія у Франції від 28 березня 2003 року ще більше посилила процес децентралізації в країні. Наразі місцеві громади пропонують надати їм додаткових повноважень, отже, можна припустити, що у майбутньому Францію чекає подальша децентралізація

§ 3. Виборча система

Політична нестабільність протягом довгого часу була основною проблемою Франції. Після Великої Французької революції 1789 року в країні змінилося 16 конституцій. Довгий час не вдавалося створити стійку партійну систему, що було причиною формування нетривких коаліційних урядів. Понад двохсот років політичне життя Франції проходить у формі боротьби правих і лівих.

Поділ на два протилежні табори в сучасній Франції має, швидше, теоретичний характер, бо в реальному житті французи вже усупільнили дві третини національних багатств: системи освіти, професійної підготовки, пенсійного забезпечення, соціального страхування. І праві, і ліві враховують політичні та со-

ціальні реальності, так що практично лінію розмежування між ними в соціальній сфері відшукати дуже складно.

Процес формування виборчих органів держави у Франції досить докладно регламентується Конституцією Французької республіки, а також Виборчим кодексом. Стаття 3 Конституції Французької Республіки проголошує джерелом влади народ, який здійснює її через своїх представників і шляхом референдуму. Виборцями є всі повнолітні французькі громадяни обох статей, що користуються громадянськими і політичними правами.

У 1974 році Франція, одна з останніх серед держав світу, надала своїм громадянам право голосу з 18 років. Цьому передувала тривала законодавча боротьба демократичних сил за відносну демократизацію французького виборчого права. Проте досі не скасований антидемократичний ценз осілості для громадян, який дорівнює шести місяцям. У Франції проводяться вибори: Президента, Національної Асамблеї, Сенату та місцеві вибори.

Стаття 7 Конституції Франції визначає: «Президент Республіки обирається абсолютною більшістю поданих голосів. Якщо ця більшість не зібрана в першому турі, то в наступну за ним другу неділю проводиться другий тур. У ньому можуть брати участь тільки два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів у першому турі».

Президент країни обирається на п'ятирічний термін безпосередньо громадянами Франції. Демократична форма виборів Президента Французької республіки була введена досить пізно – лише в 1962 році. Спочатку Президент обирався виборчою колегією, що включала членів парламенту, генеральних радників, депутатів асамблей заморських територій, також мерів комун і муніципальних радників з установленими квотами.

На виборчих дільницях з виборів президента Франції, так само як і з усіх інших виборів, створюються умови для того, щоб голосування було вільним і таємним. Виборець обов'язково проходить у кабінку, приховану від сторонніх, де кладе бюлетень у спеціальний виборчий конверт. Потім він опускає його в прозору урну і розписується напроти свого імені у виборчому списку.

Участь у виборах не має обов'язкового характеру. Громадяни, які проживають за кордоном, можуть видати довіреність на голосування або проголосувати в посольствах Франції чи прикордонних департаментах.

Роботу з формування і підтримки списку виборців у комуні і в бюро для голосування проводить комісія, до складу якої входить мер комуни, один представник муніципальної ради і один делегат, призначений префектом.

Що стосується управління виборчим процесом, то у Франції єдиної централізованої системи постійно чинних виборчих органів немає. Підготовку і проведення виборів у рамках своїх повноважень забезпечують Міністерство внутрішніх справ (яке здійснює підрахунок голосів на всіх виборах, крім парламентських і президентських, отримуючи інформацію від дільничних виборчих комісій), Вища рада телерадіомовлення, а також Національна рахункова комісія (перевіряє фінансові звіти щодо передвиборчих витрат і фінансування політичних партій). Національна рахункова комісія включає в себе 9 членів: 3 – від Державної Ради, 3 – від Касаційного суду і 3 – від Рахункової палати, які призначаються на 5 років.

На особливу увагу заслуговує така важлива структура у виборчому процесі, як Вища рада телерадіомовлення, створена в 1982 році. Вона є колегіальним органом, що складається з 9 членів, третина висунутих президентом республіки, третина президентом Національної Асамблеї, а третина головою Сенату. Члени ради призначаються на 6-річний термін, який є не відновлюваним. Основними функціями Ради з телерадіомовлення, у тому числі і в період виборчих кампаній, є: спостереження за змістом телевізійних програм, а також забезпечення дотримання принципу плюралізму думок і рівності кандидатів. Рада з телерадіомовлення може діяти тільки після того, як була вже здійснена трансляція тієї чи іншої програми. Вона поважає принцип редакційної свободи і не втручається у зміст програм. Рада видає рекомендації та інструкції засобам масової інформації щодо роботи під час офіційної виборчої кампанії. Рада працює в тісному контакті з іншими установами, що володіють функціями контролю над виборами, у тому числі з Конституційною радою та Національною комісією з контролю. Рада може отримувати скарги від кандидатів щодо можливого порушення принципу рівності, а також щодо змісту деяких програм. Кандидати можуть оскаржити дії та рішення Ради з телерадіомовлення в Національну комісію з контролю.

Уже протягом багатьох років основним завданням досить розгалужених структур громадянського суспільства Франції є завдання конституційно-правової протидії перетворенню виборчого процесу країни в спосіб незаконного захоплення та утримання державної влади.

У комунах з населенням понад 20 тис. чоловік організують комісії з контролю над голосуванням, які спостерігають за організацією виборчих дільниць, правильністю підрахунку голосів. У неї входять: суддя, який призначається головою апеляційного суду (він є головою комісії), державні службовці, призначувані префектом і начальником фінансового управління департаменту, і суддя, який призначається органами юстиції у відповідному департаменті.

Ні Конституція Франції, ні законодавство про вибори безпосередньо не встановлюють мінімального віку для кандидатів на пост президента. Однак побічно цей вік все-таки можна визначити. Справа в тому, що президентом країни може бути громадянин Франції, який не позбавлений виборчих прав і який володіє пасивним виборчим правом при виборах у центральні представницькі органи влади. Депутатами Національної Асамблеї можуть бути французькі громадяни, які досягли 23 років, а членами Сенату – 35 років. Таким чином, кандидатом на пост президента може бути громадянин Франції, який досяг 35 років, оскільки саме з цього віку він володіє можливістю обиратися в усі центральні представницькі органи влади.

Для реєстрації кандидатури на пост президента республіки необхідно зібрати 5 тис. підписів осіб, які займають певні виборні посади (членів Парламенту, генеральних Рад, ради Парижа, територіальних асамблей і мерів), які повинні бути представлені в Конституційну Раду. Всі ті, хто підписався під заявою про висунення кандидата в президенти країни, повинні представляти не менше 30 департаментів і заморських територій з 96. Імена громадян, які підписалися, публікують.

Кандидати на пост президента країни повинні представити в Конституційну Раду декларацію про свій майновий стан, а в разі обрання – зобов'язання, що ця особа зобов'язується подати нову декларацію перед закінченням свого мандата. Декларація публікується в засобах масової інформації. Для кандидатів на посаду

Президента Французької Республіки встановлено заставу приблизно в 2 000 євро.

Конституційна Рада виконує, по суті, функції Центральної виборчої комісії. Саме вона реєструє кандидатів у президенти і в члени парламенту, попередньо здійснивши перевірку відповідності кандидатур вимогам закону. Конституційна Рада публікує офіційний список кандидатів, підраховує голоси і повідомляє про результати виборів. Конституційна Рада – це також орган, який розглядає суперечки та скарги, що стосуються кандидатів в обидві парламентські палати. Конституційна Рада може анулювати результати голосування або їх переглянути, оголосивши обраною іншу особу, позбавляючи тим самим мандата кандидата, оголошеного обраним окружною виборчою комісією. Історія П'ятої республіки знає чимало прикладів перегляду результатів виборів депутатів до Національної Асамблеї в окремих округах.

Результати виборів оголошуються Конституційною Радою в 10-денний термін, і з цього моменту президент Французької Республіки приступає до виконання своїх обов'язків.

У разі дострокової вакансії посади президента його обов'язки тимчасово виконує голова Сенату, а якщо і він не в змозі, то вони виконуються урядом. Нові вибори проводяться не раніше ніж через 20 і не пізніше ніж через 35 днів після відкриття вакансії.

Усім кандидатам у президенти Франції згідно з виборчим законодавством надається однаковий ефірний час на двох державних телеканалах, а тим, хто зібрав понад 5% голосів, відшкодовується з держбюджету значна частина фінансових коштів, витрачених на проведення їх кампаній. Кандидати, які не отримують 5% або більше від загальної кількості голосів, поданих у першому турі, можуть отримати у вигляді відшкодування максимум 740 тис. євро. Крім того, держава покриває всі витрати, пов'язані з пропагандистськими матеріалами кандидатів. Переважна кількість французьких і міжнародних експертів відзначають, що ці правила відшкодування виборчих витрат зумовили збільшення кількості кандидатів у президенти на виборах у 2002 і 2007 роках.

У Франції існують жорсткі обмеження, що регламентують максимальні витрати кандидатів на передвиборчу кампанію, щоб усі були в однакових умовах. Наприклад, кандидатам не дозволено купувати додатковий рекламний час на телебаченні. За-

конодавство встановлює для всіх кандидатів принцип рівномірної присутності в інформаційних програмах. Усього протягом виборчої кампанії кожен кандидат має право на 48 хвилин ефіру на кожному каналі.

Для моніторингу передвиборної кампанії і однакового ставлення до всіх кандидатів у президенти (так само, як і в депутати) з боку державних служб у ході передвиборної кампанії формується Національна комісія з контролю. Комісія складається з 5 членів, очолюваних віце-президентом Державної ради Франції. Комісія розглядає і затверджує всі агітаційні матеріали, включаючи плакати і листівки, представлені кожним кандидатом. Комісія не може накладати санкції в разі порушень, але може відіслати справи до адміністративного або кримінального суду. Після завершення виборчого процесу комісія представляє уряду доповідь, у якій вона викладає проблеми, що виникли в ході виборів, і пропонує рекомендації щодо покращення виборчого процесу.

Діяльність Національної комісії з контролю є децентралізованою через мережу місцевих комісій, які формуються префектами в кожному департаменті, а також у закордонних територіях, і які несуть відповідальність за інформування Національної комісії про вчинення будь-яких порушень, зафіксованих на місцевому рівні. Національна комісія може також направити спеціально уповноваженого нею делегата на рівень департаменту, а також делегата в закордонні території для моніторингу передвиборної кампанії та підготовки до виборчого процесу. Ці делегати функціонально не замінюють місцеві комісії. Як правило, вони відправляються в райони, де очікуються певні труднощі. Їх додатковий моніторинг є одним із засобів, які Національна комісія з контролю може використовувати для реагування в разі особливо складних або спірних ситуацій.

На виборчих дільницях французьким виборцям пропонується кількість бюлетенів, яка відповідає кількості кандидатів – кожен з ім'ям одного кандидата. Лише один з цих бюлетенів виборець повинен запечатати в конверт у закритій кабінці для голосування і потім опустити в прозору урну на очах спостерігачів. Варіант голосування «проти всіх» виключений.

На президентських виборах 2007 року у Франції вперше були використані електронні автомати (на парламентських виборах вперше вони використовувалися в червні 2006 року), хоча со-

ціалісти та інші партії висловлювали сумніви в їх надійності. Виборцям пропонувалося вибрати потрібне прізвище зі списку на сенсорному екрані натисканням кнопки, а потім підтвердити свій вибір, натиснувши кнопку повторно. Таким чином, як стверджували чиновники Міністерства внутрішніх справ, що відповідає за організацію виборів, нібито виключалася можливість випадкового вибору не того кандидата. Для виборців з поганим зором було передбачено аудіо-супровід. Вже перед другим туром президентських виборів 2007 року навколо електронних апаратів для голосування розгорівся серйозний скандал.

Одночасно кілька впливових партій закликали Конституційну Раду не використовувати електронні машини для голосування у другому турі. Соціалісти, комуністи і «Зелені» заявили, що час очікування в черзі на електронне голосування становив до двох годин і багато виборців йшли, не дочекавшись. Випробування двох із трьох типів автоматів показали, що чотири людини з семи у віці 65 років і старші не змогли проголосувати, використовуючи такі машини. У той же час ризик спотворення результатів виборів значно збільшується.

Відповідно до Статті 24 Конституції Франції «Парламент складається з Національної Асамблеї і Сенату». Цікаво відзначити, що практично в жодній конституції світу в країні з двопалатним парламентом нижня палата парламенту не згадується першою. Таким формулюванням французький законодавець ніби підкреслює важливість нижньої палати парламенту, що формується шляхом прямих виборів усією нацією.

Національна Асамблея Французької Республіки (нижня палата парламенту) обирається на 5 років загальним, прямим голосуванням за змішаною мажоритарною системою. Це означає, що в першому турі для обрання потрібно одержати абсолютну більшість поданих голосів (понад 50% поданих голосів виборців і не менш ніж 25% від зареєстрованих у виборчому окрузі виборців), оскільки від округу обирається один депутат. Якщо ніхто не отримав абсолютної більшості, то через тиждень проводиться другий тур. Для участі в ньому допускаються всі кандидати, що набрали в першому турі як мінімум 12,5% голосів від кількості виборців, включених до списків. Якщо в окрузі виявиться тільки один кандидат, який набрав 12,5%, то у другому турі братиме участь і наступний за кількістю набраних голосів кандидат.

Якщо ж у першому турі жоден з кандидатів не набере необхідну кількість голосів, то в другому турі брати участь будуть два кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів у першому турі. Для обрання в другому турі досить отримати відносну більшість голосів. В обох турах голосування діє правило – у разі однакової кількості поданих голосів обраним вважається старший за віком кандидат.

Для виборів у Національну Асамблею Французької Республіки сформовано 577 виборчих округів: 555 округів у континентальній Франції і 22 округи в заморських французьких територіях, у кожному з яких обирається один представник. Важливо відзначити, що округи по виборах у нижню палату формуються з урахуванням кількості жителів, а не виборців. Кожен департамент повинен бути представлений мінімум двома депутатами, навіть якщо кількість жителів і не дозволяє. Отже, відповідно до такого підходу, цілком можливі нерівнозначні округи.

Кандидат у члени нижньої палати парламенту може бути висунутий одним виборцем (унаслідок цього часто практикується така форма, як самовисування), але, фактично, кандидати висуваються партіями та іншими громадськими об'єднаннями. Реєстрацією кандидатів і контролем законності їх висунення займається безпосередньо префект департаменту.

Кандидат у Національну Асамблею може висуватися тільки в одному виборчому окрузі. Виборча застава для кандидатів у Національну Асамблею становить близько 200 євро, і вона вноситься старшому казначею департаменту. Застава повертається, якщо кандидат отримав не менше 5% голосів. Також кандидат, що здобув у першому турі не менше 5% голосів, може отримати від держави відшкодування 50% прямих витрат на виборах.

Виборчий кодекс Франції встановлює такі вимоги до виборців (активне виборче право): мінімальний вік для голосування – 18 років, громадянство Франції, не можуть брати участь у голосуванні особи, які перебувають під опікою, особи, які перебувають під слідством, особи, які позбавлені права голосу через кримінальне покарання.

Вимоги до кандидатів у Національну Асамблею (пасивне виборче право): мінімальний вік для голосування – 23 роки, громадянство Франції, наявність права голосу, проходження військової служби у збройних силах.

Тут слід вказати, що в разі виходу одного з депутатів зі складу парламенту проводяться довибори протягом 3-х місяців (крім останнього року роботи обраного складу). Якщо депутат вибув у зв'язку зі смертю або переходом на роботу в уряді, то його місце займає заступник, який обирався разом з ним на загальних виборах.

Національну Асамблею може бути достроково розпущено. Право розпуску нижньої палати французького парламенту – найважливіше і приватне право президента Французької Республіки. Відповідно до Статті 12 Конституції Франції, глава держави спочатку повинен отримати «консультацію» у прем'єр-міністра та голів палат парламенту. Однак правом розпуску президент Республіки не може скористатися протягом 1 року після попереднього розпуску, під час дії надзвичайного стану в країні та в період тимчасового виконання обов'язків (їх виконує до президентських виборів голова сенату, якщо пост глави держави стає вакантним). У П'ятій республіці було 4 дострокових розпуски Національної Асамблеї – у 1962, 1968, 1981 і 1988 роках. У всіх випадках дострокові вибори призводили до того, що виборці у своїй більшості позитивно ставилися до дій президента, віддаючи голоси політичній партії, що підтримує главу держави.

Що ж стосується верхньої палати парламенту, то до недавнього часу Сенат Французької Республіки складався з 321 сенатора, і кожен з них обирався строком на 9 років. У вересні 2004 року термін обрання був зменшений до 6 років, а для того, щоб більш точно відобразити демографічні зміни в країні, число сенаторів збільшилося до 348 осіб. Кожні 3 роки переобирається одна третина Сенату. Сенат, на відміну від Національної Асамблеї, не може бути розпущений президентом Республіки.

Пункт 3 статті 24 Конституції Франції визначає вибори в Сенат, як непрямі. Сенат забезпечує представництво адміністративно-територіальних утворень Республіки. Сенатори обираються на основі непрямих загальних виборів так званими «виборчими колегіями», що складаються з:

- депутатів Національної Асамблеї (зараз близько 600 чоловік);
- регіональних і генеральних радників, обраних у департаменті (існує 26 рад регіонів і близько 100 рад департаментів – у сукупності близько 4 000 таких радників);
- делегатів муніципальних рад або заступників делегатів (їх приблизно 104 тис. осіб).

Виборча колегія зараз складається приблизно з 145 000 чоловік, 95% з яких – делегати від муніципальних рад. Це єдині вибори, де голосування є обов'язковим для членів виборчої колегії. Таким чином, сенатори обираються головним чином муніципальними радниками. Саме останні через свою чисельність фактично визначають результати виборів сенаторів.

Кількість делегатів коливається в пропорційній залежності від чисельності населення комуни. Сенаторами можуть бути обрані особи, які відповідають таким вимогам (пасивне виборче право): мінімальний вік для обрання – 35 років, громадянство Франції, проходження військової служби у збройних силах.

Не можуть бути обраними до Сенату громадяни, які перебувають під опікою, а також особи, визнані винними в порушенні виборчого законодавства, та банкрути.

Заборонено суміщати посаду сенатора з посадою члена уряду, депутата Національної Асамблеї, судді Конституційного суду, члена Економічної і Соціальної Ради, державного службовця, керівника компанії, в якій частина акцій належить державі. Заборонено також поєднувати депутатський мандат з іншими виборними посадами.

Висування кандидатів у сенатори проводиться політичними партіями або шляхом самовисування. Кандидат повинен внести виборчу заставу в розмірі близько 400 євро, яка повертається, якщо на його підтримку буде подано понад 10% усіх голосів виборців при самовисуванні або якщо партійний список, у який включений кандидат, набере не менше 5% поданих голосів.

Сенатори обираються за мажоритарною системою в департаментах, від яких обирається не більш як 4 сенатори (таких департаментів 85 із загальних 99), а також у всіх заморських французьких територіях. А також за пропорційною системою в тих департаментах, які представлені в Сенаті п'ятьма і більше сенаторами (таких департаментів відповідно 14). За пропорційною системою обираються 69 сенаторів, решта – за мажоритарною системою абсолютної більшості. Голосування відбувається в головному місті департаменту; від департаменту членами колегії обирається, як уже було зазначено вище, два, три і більше сенаторів.

У тих колегіях, де сенаторів обирають за пропорційною системою, виборці голосують за партійні списки. Голоси, віддані за

партійні списки, діляться на кількість відведених для департаменту мандатів (визначається виборча квота). Для визначення кількості місць, які отримує партія, голоси, подані за списки, діляться на квоту.

Вибори в колегіях, які обирають сенаторів за мажоритарною системою, проводяться в порядку, аналогічному до процедури обрання членів Національної Асамблеї, тобто в два тури. Вакантні місця сенаторів, обраних за мажоритарною системою, які вийшли зі складу парламенту, заповнюються заступниками, які обиралися разом із кандидатами (крім випадків відставки, коли проводяться довибори протягом трьох місяців). У разі виходу зі складу парламенту сенатора, обраного за пропорційною системою, його місце займає наступний у партійному списку кандидат.

На думку фахівців, виборча система Франції за багатьма параметрами не відповідає демократичним вимогам. Істинно демократичні вибори – це уособлення суверенних прав, що належать населенню країни, вільне волевиявлення якого лежить в основі повноважень і легітимності державної влади.

Насамперед, не відповідає демократичним стандартам мажоритарна система відносної більшості, застосовувана при виборах Національної Асамблеї. Мажоритарна двотурова система відносної більшості діяла на всіх виборах в Національну Асамблею Франції з 1958 року по 1981 рік, і після одноразової відмови від неї на виборах до 1986 року, які проводилися на основі пропорційної системи, знову була відновлена наприкінці 1986 року. При мажоритарній системі відносної більшості для перемоги на виборах кандидатуві необхідно набрати більше голосів виборців, ніж кожен з інших кандидатів, нехай навіть за нього проголосувало менше половини виборців.

Традиційно вже багато років у Франції існує ситуація, де партії більшості, що збирають менше 50% всіх голосів виборців, мають майже 75% місць у парламенті. Таким чином, складається спотворена картина реального співвідношення політичних сил у країні: партія, що отримала меншість голосів виборців, отримує більшість депутатських місць.

Не відповідають демократичним вимогам і особливі способи нарізки виборчих округів, що отримали назву «виборча геометрія» та «виборча географія». У Франції виборчі округи встановлюються міністерством внутрішніх справ і затверджуються пар-

ламентом, тому нарізка округів залежить від партії або коаліції партій, що мають більшість у парламенті.

Так, наприклад, на виборах у Національну Асамблею Франції в 1958 р. Французька Комуністична партія за числом зібраних по країні голосів вийшла на перше місце, проте отримала лише 10 мандатів у парламенті, а Об'єднання на підтримку республіки, що збрало сумарно значно меншу кількість голосів, набуло в Національній Асамблеї майже в двадцять разів більше мандатів ніж ФКП.

У 1986 році парламент Франції прийняв виборчий закон, що передбачав формування округів з приблизно рівною кількістю населення.

Перед виборами в Національну Асамблею в 2007 році Конституційна Рада Франції заздалегідь попередила уряд про актуальну потребу негайного оновлення «виборчої карти», оскільки виборчі округи продовжують ґрунтуватися на вельми застарілому перепису населення 1982 року. Зрозуміло, що за останні 25 років і демографічна, і електоральна ситуації кардинальним чином змінилися. Однак система виборчих округів так і не була оновлена і, таким чином, в черговий раз був порушений принцип рівності при голосуванні, про що і застерігала Конституційна Рада.

Особливістю виборчих кампаній у Франції довгий час була відсутність політтехнологів. Специфікою політичного життя є непоступливість і непримиренність, а ознакою хорошого тону вважається невпинна критика уряду, чим охоче займається навіть урядова більшість у парламенті. Тому виборчі кампанії тут мають переважно політичний, а не технологічний характер, і поряд з іміджем кандидатів важливу роль відіграють їхні програми, партійна належність. Сказане означає, що організація політичних кампаній здійснюється у Франції силами не тільки консультантів, але і партійних організацій, причому перші успішно взаємодіють з другими.

При відсутності партійної підтримки у Франції практично неможливо виграти вибори, навіть маючи сильну команду консультантів та менеджерів. Тому головною особливістю французької моделі політичного консалтингу слід вважати важливу поки ще роль партійно-політичного забезпечення кампаній, до якого тісно примикає забезпечення технологічне, здійснюване професійними консультантами.

Однак з огляду на те, як поділ на правих і лівих у сьогоdnішній Франції все більше і більше стирається, і йдеться лише про нюанси, простому виборцю майже неможливо в них розібратися. Він і без того достатньо дезорієнтований в умовах, коли політична еліта перетворюється в одноманітно центристську. А тому особистість лідера і вмільй піар стають для партій основою «політичного капіталу». Виникає так званий електоральний ринок. Раніше француз ішов до виборчих урн як громадянин і, керуючись своїми переконаннями та потребами, вибирав певну соціальну програму. Тепер перед ним, як у супермаркеті, два «товари». Відмінність між ними непринципова і часто зводиться до привабливості упаковки. Тому вибори у Франції сьогодні – це вже не стільки боротьба ідеологій, скільки просто змагання лідерів і умільх політтехнологів.

Контрольні запитання

1. Яким чином Конституція п'ятої Французької республіки в матеріальному розумінні включає три законодавчі акти?
2. Яку роль відіграє інститут референдумів у законотворенні Французької республіки?
3. У чому полягає домінуюче становище виконавчої влади в загальній системі державних органів Франції?
4. Хто був автором основних положень Конституції П'ятої Республіки?
5. Які адміністративні одиниці у Франції наділені особливим статусом, врегульованим законом, і чому?
6. Хто такі префекти і які їхні функції?
7. У чому суть мажоритарної двотурової системи виборів до Національної Асамблеї?

РОЗДІЛ 6. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ П'ЯТОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

- § 1. Голлісти.
- § 2. Соціалістична партія.
- § 3. Французька Комуністична партія.
- § 4. Національний Фронт.
- § 5. Центристські партії.
- § 6. Троцькісти.
- § 7. Зелені.

* * *

Франція є зразком багатопартійності, причини якої полягають в особливостях соціальної структури країни, а також в історичних традиціях. Головна причина багатопартійності у Франції – строкатість соціальної структури. Відсутність чітких соціальних граней між прошарками, наявність великої кількості проміжних соціальних верств, велика питома вага дрібної буржуазії міста і села, а також регіональні, вікові, релігійні особливості – усе це, разом узятє, і живить багатопартійну структуру суспільного життя Франції. Важливу роль відіграє також історична традиція. Виникнення політичних партій було пов'язане з Великою Французькою Революцією 1789 р.

§ 1. Голлісти. Союз за народний рух

У 1947 році Ш. де Голль створює масове громадянське об'єднання, яке передбачало надпартійний характер і мало включати в себе всі соціальні верстви. Так з'явилося **Об'єднання французького народу** (фр. Rassemblement du peuple français, RPF). До нього увійшли робітники і селянські об'єднання, ветерани та учасники війни, молодіжні об'єднання тощо. Ш. де Голль виходив з того, що для вирішення найважливіших державних завдань нація повинна бути єдиною, тоді як стани, партії, клани роз'єднують її. Головним принципом об'єднання була для RPF

підтримка ідей і самої особистості генерала Ш. де Голля. Так на французькій політичній сцені з'явився «голлізм».

Голлістська партія неодноразово змінювала свої назви. З 1958 року RPF стало називатися **Союз на підтримку нової республіки** (фр. Union pour la Nouvelle Republique, UNR), з 1968 року – **Союз Демократів на захист нової республіки** (фр. Union des Democrates pour la Republique, UDR), з 1976 року – **Об'єднання на підтримку республіки** (ОПР; фр. Rassemblement pour la Republique, RPR), з 2002 року – **Союз за народний рух** (СНР; фр. Union pour un mouvement populaire, UMP). Партія мала жорстку вертикальну структуру, вибудована під Ш. де Голля, яка була добудована до самого низу. У цьому сенсі RPF було заземлено, мало «якір» в особі низових «команд», які діяли не тільки на малих територіях, а й на підприємствах, у тих чи інших організаціях.

Голлістський рух не був однорідним на кожному з етапів свого розвитку. Зрозуміло, у ньому існувала і глибока спадкоємність, яка ґрунтувалась на загальних установках, властивих голлістам:

- Першим елементом була корінна ревізія конституції Четвертої республіки з метою посилення виконавчої влади за рахунок законодавчої. На чолі країни Ш. де Голль хотів бачити наділеного широкими повноваженнями президента республіки.

- Другим елементом ідеології голлізму була ідея «національної величі» Франції. Зовнішня політика країни має бути спрямована на захист інтересів нації. В обстановці «холодної війни» традиційні дружні зв'язки Франції з СРСР не віталися. Франція повинна орієнтуватися на США. Однак Ш. де Голль підкреслював, що співпраця Франції з США має бути всебічною і ґрунтуватися на паритетних засадах. При цьому підпорядкування інтересів Франції інтересам США категорично відкидалося. Велике значення голлісти надавали ідеї створення блоку західноєвропейських держав. Вони вважали, що він міг би співіснувати поряд з двома супердержавами – СРСР і США – і певним чином врівноважувати їх сили.

- Третім елементом голлізму була соціально-економічна політика в дусі реформізму, яка повинна була забезпечити добробут французького народу. Ш. де Голль розумів, що завоювати прихильність значної частини французького народу, в умовах зростання впливу комуністичної та соціалістичної партій, неможливо без програми соціальних реформ. Генерал і його прихильники

висунули ідею «асоціації праці і капіталу». В основі «асоціації» лежав контракт, що укладається між главами підприємств, представниками капіталу (акціонерами) та представниками персоналу (трудоючими). Підписуючи контракт, робочий ставав своєрідним акціонером, чий внесок (праця) зрівнювався за важливістю і значенням з внеском капіталу, а винагорода в тій так чи інакше залежала від продуктивності і прибутків. Зберігалася приватна власність на підприємство і влада керівника.

- Четвертим елементом була так звана пряма демократія (проведення референдумів із найважливіших державних питань). Як казав Ш. де Голль, RPF прагне розбудити в народі творчий дух. Постійні політичні кризи, віддаленість політичної сфери від народу приводили до пасивності французів. Вони переставали вірити в те, що можуть впливати на прийняття рішень, які стосуються їх самих. RPF провокувало французів на самоорганізацію, на формування своїх вимог і створювало механізми для того, щоб ці вимоги були почуті і виконані. Політична практика голлізму характеризувалася прямим, минаючи партійні структури, зверненням до народу, прагненням надати своїм діям загальнонаціональний ореол.

У країні здійснювалася широка програма економічної модернізації шляхом жорсткої міністерської регламентації діяльності держпідприємств і підтримки приватного бізнесу, особливо в нових галузях. Реалізовувалися великі проекти в аерокосмічній промисловості, електроніці за участю іноземного капіталу. Продуктивність праці перевищила середній західноєвропейський рівень. Отримала розвиток система соціального страхування і соціального забезпечення, яка у Франції створювалася як альтернатива американській ринковій моделі. Розвивалося соціальне партнерство на рівні підприємств. Впроваджувалися плани регіонального розвитку. У сільському господарстві сформувалося фермерство, зміцнів кооперативний рух, селянство отримувало допомогу від держави. Активну роль у всіх цих перетвореннях відіграла держава.

Однак економічна модернізація, здійснена Ш. де Голлем, призвела до розмивання традиційних верств селянства, ремісників і торговців, тобто прошарків, характерних для «Франції дрібних буржуа» і зростанню позасистемної опозиції, що складається з тієї частини суспільства, для якої були недоступні багато благ

«суспільства споживання». Це і стало однією з головних причин подій у травні 1968 року, які призвели до відставки Ш. де Голля.

У роки правління Ж. Помпіду (1969-1974 рр.) голлістська партія традиційно підтримувала президента республіки. Усі найважливіші справи в ній, як і раніше, вершили «барони» (старі голлісти). Але в партійних рядах з'явилася також і група активної молоді, виплекана Ж. Помпіду ще під час його перебування прем'єром. Пізніше їх назвуть «молодими вовками» Ж. Помпіду.

Загалом період правління Ж. Помпіду був для голлістської партії відносно спокійним. Однак все раптово змінилося. У квітні 1974 р. президент раптово помер. До такої непередбаченої ситуації в голлістських колах виявилися не готові. Події розвивалися драматично. Явного наступника у Ж. Помпіду не було. Офіційним кандидатом від голлістської партії був висунутий Ж. Шабан-Дельмас. Його підтримали всі «барони». Від Національної федерації незалежних республіканців вирішив балотуватися В. Ж. д'Естен. Єдиним кандидатом лівих сил став Ф. Міттеран.

Почалася передвиборча кампанія. І тут сталося щось зовсім непередбачене. Один з «молодих вовків» Ж. Помпіду, енергійний і напористий міністр внутрішніх справ Ж. Ширак, став організатором розколу голлістів. Під його керівництвом 39 депутатів та 4 міністри, що представляють голлістську партію, відкрито виступили на підтримку В. Жискара д'Естена. Вони спільно підписали так званий «заклик 43-х», спрямований проти Ж. Шабан-Дельмаса.

У результаті вже в першому турі голлістський кандидат зазнав поразки. Ж. Шабан-Дельмас зібрав усього 15% голосів, пропустивши вперед і Ф. Міттерана (43%) і В. Ж. д'Естена (32%). Останній отримав у другому турі 50,8% голосів виборців і таким чином був обраний третім президентом П'ятої республіки.

Ж. Ширак пояснив свій вчинок тим, що, будучи міністром внутрішніх справ, він мав у своєму розпорядженні усі дані опитувань громадської думки. А вони свідчили про те, що голлістський кандидат у другому турі не мав жодних шансів виграти в єдиного кандидата лівих сил Ф. Міттерана.

Період президентства В. Ж. де'Естена (1974-1981 роки) – це приклад першого ліберального прориву в післявоєнній історії Франції. Голлістська партія в цей період виявилася відсунутою

на другий план. Ж. Ширак отримав пост прем'єр-міністра країни. Таке призначення аж ніяк не було випадковим, оскільки, незважаючи на поразку, UDR залишався головною правлячою партією Франції.

Незабаром між президентом і прем'єр-міністром виникло чимало серйозних розбіжностей. Ж. Ширак, наприклад, вважав соціально-економічну політику президента занадто ліберальною. Він також протестував проти проведеної В. Жискара д'Естеном тактики «національного примирення», спрямованої на пом'якшення відносин з лівими силами. Ключові посади в кабінеті міністрів зайняли, за наполяганням президента, «незалежні республіканці». І діяли вони, як правило, через голову прем'єра, звертаючись безпосередньо до глави держави. У результаті в липні 1976 року Ж. Ширак подав президентові прохання про відставку.

В. Ж. д'Естен для проведення своєї політики знову був змушений шукати компромісу з голлістами.

Голлістський рух переживав кризу, яка проявлялася в тому, що, з одного боку, йшов процес болісної трансформації доктринальних основ голлізму, який виражався в підтримці ліберального курсу уряду, а з іншого – відхід на традиціоналістські позиції і суперництво з незалежними республіканцями.

У грудні 1974 року Ж. Ширак домогся свого обрання на пост генерального секретаря партії. А після відставки з поста прем'єра в 1976 році він прийняв рішення створити на базі UDR нову сильну неоголістську партію. У грудні 1976 р. на установчому з'їзді проголошується створення Об'єднання на підтримку республіки (ОПР). З'їзд одностайно обрав Ж. Ширака головою об'єднання.

Вже з кінця 1970-х рр. ОПР почала відходити від своїх колишніх ідеологічних принципів. Деякі французькі політологи вважають, що голлізм як політичний рух помер ще у 1976 р., саме під час створення ОПР, і що ця партія була потрібна Ж. Шираку лише для реалізації його власних президентських амбіцій. Уже в липні 1979 р. Ж. Ширак заявив, що «голістські ідеї не можуть бути єдиною опорою нашої діяльності» та «суть голлізму полягає в прагматизмі». Характерно, що на з'їзді ОПР у Тулузі в січні 1982 р. спостерігачі помітили відсутність портретів Ш. де Голля і Ж. Помпіду; не було там і традиційного символу голлізму – емблеми Лотарінгського хреста.

Після 1981 р. постійним елементом політичної стратегії ОПР і СФД був курс на єдність дій. Взаємодія правих здійснювалася в Сенаті, Національних зборах, політичних клубах. Перед виборами вони виробляли єдину політичну платформу і уклали угоди або про висунення спільних кандидатів, або про взаємне зняття конкуруючих кандидатур. У 1986 році перед парламентськими виборами ОПР і СФД уклали «кодекс хорошої поведінки», згідно з яким кандидат ОПР або СФД, який бере участь у «первинних виборах» в першому турі, був зобов'язаний зняти кандидатуру перед другим туром на користь того кандидата від правого блоку, який набере найбільшу кількість голосів.

До парламентських виборів ОПР і СФД утворили у 1993 р. виборчий союз, так званий «Союз за Францію». Однак у кампанії 1995 р. вони були розділені між послідовниками Ж. Ширака, який був у кінцевому підсумку обраний, і прихильниками Е. Балладюра. Після своєї поразки на парламентських виборах ОПР і СФД створили у 1997 р. «Альянс за Францію» для координації дій своїх парламентських фракцій.

Перед президентською кампанією 2002 р. прихильники Ж. Ширака були розділені на три правоцентристські партії, та, об'єднавшись, заснували асоціацію Союз в русі (Union en mouvement). Після переобрання Ж. Ширака на другий термін для того, щоб оскаржити результати виборів до законодавчих органів влади спільно, було створено Союз за президентську більшість (Union pour la majorite présidentielle). Згодом цей союз було перейменовано в Союз за народний рух і утверджено на постійну основу.

СНР стала результатом злиття голлістського консервативного ОПР, консервативно-ліберальної партії Ліберальної демократії (DL), яка входила до СФД, Радикальної партії та центристської Народної партії за французьку демократію (обидві теж входили в СФД). Таким чином, у СНР було представлено чотири основних «французьких політичних сім'ї»: голлісти, республіканці, християнські демократи і радикали.

Близький союзник Ж. Ширака, Ален Жюппе, став першим президентом партії на установчому з'їзді в Бурже у листопаді 2002 р. А. Жюппе переміг Ніколя Дьупон-Еньяна, лідера фракції євроскептиків у партії, і трьох інших кандидатів, набравши 79,42% голосів. Перші роки діяльності партії відзначились напруженістю та суперництвом між А. Жюппе, який очолював групу при-

хильників Ж. Ширака, і лоббістів інтересів Ніколя Саркозі, тодішнього Міністра внутрішніх справ.

У 2004 р. на регіональних виборах СНР отримав важкий політичний удар, здобувши більшість тільки у 2 з 22 регіонів метрополії (Ельзас і Корсика) і тільки в половині департаментів (хоча «праві» раніше мали набагато кращі результати). У Європарламенті на виборах 2004 р. партія отримала лише 16,6% голосів, опинившись далеко позаду Соціалістичної партії, і цим забезпечила собі в ньому всього 16 місць.

А. Жюппе подав у відставку з посту очільника партії 15 липня 2004 р. після того, як його визнали винним у корупційному скандалі. У зв'язку з цим Н. Саркозі, не втрачаючи часу, оголосив, що він візьме на себе керівництво партією і залишить свій пост міністра фінансів. 28 листопада 2004 р. Н. Саркозі здобув крісло глави партії, набравши 85,09 % голосів проти 9% і 5%, що здобули його конкуренти. Отримавши контроль над тим, що раніше, по суті, було в компетенції Ж. Ширака, Н. Саркозі зосередив сили партії на президентських виборах 2007 р.

Зовнішні обставини сприяли зростанню престижу партії. Провал референдуму щодо Європейської конституції 2005 р. призвів до падіння популярності уряду Жан-П'єра Раффарена і формування нового кабінету під керівництвом представника СНР – Домініка де Вільпена. До партії вступила рекордна кількість нових членів, і її склад був суттєво оновлений до виборів 2007 р. 14 січня Н. Саркозі був безальтернативно номінований на кандидата в президенти від СНР. На цих виборах партія під керівництвом Н. Саркозі публічно висловлювала негативне ставлення до запропонованого Туреччині членства в ЄС, зайнявши більш консервативну позицію, до чого Ж. Ширак раніше, навпаки, ставився позитивно.

Н. Саркозі вдалось отримати більшість голосів у першому турі президентських виборів 2007 р., після чого у наступному він зіткнувся з суперницею-кандидаткою від соціалістів – Сеголен Руаяль²⁰. Тут кандидат від СНР здобув 53,06% голосів, що забез-

²⁰ Попри те, що продовжуючий зберігати вплив на СПФ Л. Жоспен в жовтні 2006 р. різко висловився проти її кандидатури, партія 16 листопада 2006 висунула С. Руаяль своїм кандидатом на президентський пост.

печило йому перемогу. Як наслідок, він пішов у відставку з поста президента партії 14 травня 2007 р., за два дні до того, як стати президентом Французької Республіки. Франсуа Фійон був призначений прем'єр-міністром, а вже 17 червня, на виборах у законодавчі органи, СНР отримала більшість у Національній Асамблеї (313 з 577 місць).

Після обрання Н. Саркозі на пост президента тимчасовий лідер партії Жан-Клод Годен, намагаючись запобігти боротьбі за головування між Патріком Деведжяном і Жан-П'єром Раффареном, оголосив, що СНР повинна мати колегіальний керівний орган. Так, Національна рада СНР схвалила поправку до Статуту партії, яка це імплементувала. Було обрано трьох віце-голів партії (Жан-П'єр Раффарен, Жан-Клод Годен і П'єр Мейаньєрі), генерального секретаря Патріка Деведжяна і двох асоційованих генсеків.

На муніципальних і кантональних виборах 2008 р. партія втратила багато міст, серед яких Тулуза і Страсбург, а також вісім президентських місць у департаментах на користь «лівих». На виборах до Європейського парламенту в 2009 р. партія очолила свої загальні списки іменами представників молодших партій-союзниць зі свого складу. СНР отримала 27,9%, і обрала, таким чином, 29 депутатів до Європарламенту зі свого складу, значно покращивши результат 2004 р. Проте на регіональних виборах 2010 р. СНР здобула всього 26%.

Партія зазнала ще однієї значної поразки на кантональних виборах навесні 2011 р. і у вересні цього року втратила більшість у Сенаті Франції, вперше в історії П'ятої республіки. Після цих подій, у травні 2011 р., Радикальна партія вирішила покинути СНР і створити «Альянс», нову центристську коаліцію. Партія СНР вирішила не організувати праймеріз перед президентськими виборами 2012 р. і схвалила пропозицію Н. Саркозі балотуватись на другий термін. Саркозі програв перевибори кандидату від Соціалістичної партії, Франсуа Олланду 6 травня 2012 р., який набрав 48,4% у другому турі. Партія СНР опинилась в опозиції після подальших виборів до Національних зборів, на яких вона здобула меншість.

Сьогодні партія нараховує понад 270 тис. членів. Відповідно до її статуту, всередині партії встановлено колегіальне керівництво, яке складається з трьох співголів: А. Жюппе, Ж.-П. Раффарен, Ф. Фійон. Генеральним секретарем з 2014 р. є Люк Шатель.

СНР є традиційною правоцентристською партією, що об'єднує ідеї голлізму, християнської демократії, класичного лібералізму і навіть радикалізму. Офіційно вона декларує досить «розмиті» політичні заяви, які підкреслюють консенсус у партії та спільні цінності прихильників різних рухів, які до неї входять.

Ідеологія СНР полягає, перш за все, у визнанні того, що доля кожної людини – бути вільною, вона відкидає політичні системи, які «придушують економічну свободу» в державі. З цього випливає, що праця, особисті заслуги та достоїнства людей, інновації та суспільні ініціативи повинні заохочуватися для зниження рівня безробіття та підвищення економічного зростання, але в той же час ідеологія партії говорить про те, що дотримання принципу верховенства закону і влади для держави є необхідним. Беручи до уваги голлістські традиції, СНР стверджує, що вона рішуче підтримує солідарність громадян з державою як гарантом соціального захисту «незахищених» індивідів. Проте, розвиваючись сьогодні в більш ліберальному дусі, партія засуджує принцип «соціальних подачок».

Партія ставала час від часу у деяких питаннях на націоналістичні позиції. Це стосується політики Франції у сфері незаконної імміграції. Вона активно підтримувала інтеграцію й асиміляцію мігрантів у французьке суспільство і завжди засуджувала принцип комунітаризму як небезпеку для французької національної держави. Проте СНР традиційно є прихильником європейської інтеграції і ЄС загалом, хоча іноді в її риторичі простежується де голлівська інтерпретація ЄС як «Європи батьківщин», головним принципом якої є захист національного суверенітету держави у наднаціональних структурах.

Ключовим елементом партійної ідеології є поняття свободи: «Ми віримо в людину, в її невід'ємну гідність. Ми поважаємо свободу і хочемо, щоб вона вела до відповідальності, але відмовляємось від соціального детермінізму. Ми відкидаємо системи, ідеології і тоталітаризм, що душать свободу, прагнучи регулювати все. Ми вважаємо, що це беззаперечна воля, яка забезпечує розвиток таланту. Свобода є основою цінністю, що дозволяє нам уявляти, діяти і творити».

§ 2. Соціалістична партія

Соціалістична партія (фр. Parti Socialiste) – одна з найбільших французьких лівоцентристських політичних партій, яка бере свій початок ще в XIX ст. У 1879 році була заснована перша французька соціалістична партія – Федерація соціалістичних діячів Франції. У рамках цієї Федерації відбувся розкол на дві партії: Французька робітничка партія, яку очолювали Жюль Гед і Поль Лафард, що розпочала функціонувати з 1882 року, а також Революційна соціалістична робітничка партія під проводом Жана Аллемана, яка розпочала свою діяльність у 1890 році. У 1901 році Ж. Аллеман і Жан Жорес заснували Французьку соціалістичну партію, яка підтримувала участь у державному управлінні, водночас Ж. Гед та Едуард Вайян сформували Соціалістичну партію Франції, яка заперечувала таку співпрацю. Вже у 1905 році ці дві партії були об'єднані у Французький союз робітничого інтернаціоналу (SFIO). Найвпливовішим лідером цього об'єднання став директор партійної газети «Юманіте» Ж. Жорес.

У 1934 році комуністична партія змінила свою урядову стратегію, і чотири ліві партії об'єдналися у Народний фронт. На виборах 1936 року Народний фронт отримав перемогу, і до влади прийшов перший соціалістичний прем'єр-міністр Франції – Леон Блюм.

Після звільнення Франції у 1944 році сформувалась нова коаліція SFIO з Французькою комуністичною партією, яка стала найбільшою партією лівого спрямування та християнсько-демократичним Народним республіканським рухом. Леон Блюм висунув пропозицію сформувати третю силу з правоцентристами та лівоцентристами, яка б стала опозиційною до комуністів та голлістів. Проте його кандидат на посаду керівника SFIO Даніель Майер зазнав поразки від Гі Молле, який отримав суттєву підтримку лівого крила партії.

Відтак Республіканський Фронт очолив Молле, який прийшов до влади після виборів 1956 року. Молле очолив уряд меншості. Проте SFIO, як і радикальна партія, перебувала у стані занепаду. У 1958 році відбувся розкол і сформувалась Єдина соціалістична партія Франції (PSU).

SFIO на президентських виборах 1965 року не висунула кандидата, проте підтримала кандидатуру колишнього міністра

Четвертої республіки Франсуа Міттерана, який рішуче виступав проти Ш. де Голля. Ф. Міттерана підтримали всі ліві партії, отримавши хороший результат, він вийшов у другий тур та став лідером некомуністичних лівих сил.

SFIO, радикальна партія, ліві групи республіканців створили Федерацію демократичних і соціалістичних лівих під проводом Ф. Міттерана, для того щоб існувати разом з Комуністичною партією, яка мала ліве спрямування. Проте Федерація зазнала поразки на виборах у червні 1968 року. Наступного року, кандидат SFIO отримав лише 5% голосів у першому турі президентських виборів.

Варто наголосити, що вже у 1969 році під час установчого з'їзду SFIO була переформатована на Соціалістичну партію. До партії приєдналися Союз клубів за оновлення лівих на чолі з Аленом Саварі та ліве крило республіканської групи – Союз соціалістичних груп і клубів лівих, який був під керівництвом Жана Поперена. Було обрано першого секретаря – Алена Саварі.

Два роки потому до Соціалістичної партії приєднався клуб Ф. Міттерана. Ф. Міттерану вдалось перемогти дует Саварі-Молле, взявши на себе ініціативу, він запропонував зробити спільну передвиборчу програму з комуністичною партією.

Наприкінці 1974 року декілька членів Єдиної соціалістичної партії та їх лідер Мішель Рокар повторно вступили в Соціалістичну партію. Вони стали представниками «лівої християнської» групи. Будучи найконсервативнішими членами Соціалістичної партії, головною метою вони бачили розвиток французького соціалізму до рівня європейської соціал-демократії.

Попри позитивні результати соціологічних опитувань, «Союз лівих» зазнав поразки на парламентських виборах 1978 року. Вперше в історії з 1936 року Соціалістична партія отримала більше голосів, ніж комуністична, і таким чином стала найвпливовішою і найбільшою лівою партією. М. Рокар кинув виклик лідерству Ф. Міттерана, який розглядав Спільну програму як архаїчну, тому хотів від неї відмовитись. Ф. Міттеран вважав, що ліві не здобудуть перемоги, якщо не об'єднаються у союз із соціалістами і комуністами. На з'їзді у Мецці в 1979 році Ф. Міттеран переміг і незважаючи на значну популярність М. Рокара, його обрали кандидатом від Соціалістичної партії на президентські вибори у 1981 році.

На виборах 1981 року Ф. Міттеран здобув перемогу, він отримав більше голосів виборців, ніж його суперник В. Ж. д'Естен. Ф. Міттеран став першим соціалістичним президентом Франції часів П'ятої республіки, який був обраний загальним голосуванням. Уперше у своїй історії французькі соціалісти здобули більшість місць у парламенті, Ф. Міттеран розпустив Національну Асамблею.

У 1986 році Соціалістична партія втратила більшість у Національній Асамблеї, і Ф. Міттеран «співіснує» з Ж. Шираком, який очолював консервативний уряд. У 1988 році Ф. Міттеран був переобраний на другий термін. Нова програма передбачала не проводити ні націоналізацію, ні приватизацію. Прем'єр-міністром було призначено М. Рокара – найпопулярнішого і досить помірковано соціалістичного політика.

Другий термін Ф. Міттерана характеризувався високою увагою президента до зовнішньої політики Франції і європейської інтеграції. Було оголошено референдум щодо ратифікації Маастрихтського договору. Керівництво внутрішньою політикою президент повністю довірив прем'єр-міністрам.

Під час з'їзду в Ренні в 1990 році відбувся розкол між прихильниками Ліонеля Жоспена і Лорана Фабіуса. Більше того, значна частина лівого крила партії відокремилась у зв'язку з незгодою щодо війни у Перській затоці і Маастрихтського договору. Таким чином було утворено Громадянський і республіканський рух.

У ході парламентських виборів 1993 року Соціалістична партія отримала поразку. Для того, щоб зберегти впливове значення в парламенті, Соціалістична партія відновила коаліцію з іншими партіями лівого спрямування. Такий лівий блок здобув перемогу на парламентських виборах у 1997 році, і Л. Жоспен став прем'єр-міністром третього «співіснування».

На президентських виборах 2002 року переважала тема безпекової політики Франції. І знову Л. Жоспен був кандидатом від Соціалістичної партії, та він не пройшов у другий тур, оскільки на виборах було чимало кандидатів лівого спрямування, що сприяло розділенню голосів виборців. Після цих виборів Л. Жоспен заявив про вихід з політики, і Соціалістична партія закликала своїх виборців підтримати Ж. Ширака, для того щоб скласти конкуренцію крайньому правому лідеру Національного фронту

Жан-Марі Ле Пену, який вийшов у другий тур. Проте вже через два місяці лівий блок зазнав поразки на парламентських виборах 2002 року.

Президентські вибори 2007 року характеризувались великою кількістю потенційних кандидатів на пост Президента держави. Франсуа Олланд та Лоран Фабіус були кандидатами від лівого крила партії, Домінік Стросс-Кан – соціал-демократ, як він характеризував себе, Джек Ланг, Мартін Обрі та С. Руаяль. 16 листопада 2006 року соціалісти обрали своїм кандидатом С. Руаяль, за неї проголосувала більшість, яка становила 60%.

Під час з'їзду у Реймсі в 2007 році проводились вибори нового очільника Соціалістичної партії Франції. Головними кандидатами стали: С. Руаяль, яка прагнула сформувати союз із центристською партією – Демократичним рухом. Також висунув свою кандидатуру мер Парижа – Бертран Деланое, якого підтримував Л. Жоспен (вони бажали повернутись до блоку лівих сил), М. Обрі, яка заручилась підтримкою Л. Фабіуса та Д. Стросс-Кана.

Після першого туру С. Руаяль здобула більшість голосів, приблизно 29%, Б. Деланое – 25%, М. Обрі – 25%. Значна частина лівих сил відокремились і заснувала Ліву партію. У вересні 2011 року вперше соціаліста Жан П'єра Бея обрали головою Сенату Франції. На президентських виборах у 2012 році перемогу здобув Ф. Олланд, кандидат від Соціалістичної партії. Ф. Олланд – другий після Ф. Міттерана президент із Соціалістичної партії.

Характеризуючи сучасний стан розвитку Соціалістичної партії Франції, потрібно сказати, що нині французький соціалізм переживає кризу у своєму розвитку. Ф. Олланд втрачає популярність серед народних мас Франції. Основними недоліками президента вважають безробіття, великий зовнішній борг, зниження купівельної спроможності французької продукції, безпека, імміграція, погіршення іміджу країни. Але, по суті, головний прорахунок Ф. Олланда полягає не стільки в тому, що він не зупинив економічну кризу у Франції – це неможливо, скільки не показав, що Соціалістична партія здатна оздоровити економіку.

Тому Соціалістична партія нинішнього президента Франції втратила більшість у верхній палаті французького парламенту – Сенаті. Суперники президента: партія Союз за народний рух і центристський Союз демократів – отримали 188 місць – на 13 більше, ніж необхідно для абсолютної більшості в Сенаті. Незва-

жаючи на малу роль Сенату в політичному житті Франції, програш на виборах підживляє і без того низький рейтинг Ф. Олланда, який останнім часом став найбільш непопулярним президентом Франції у сучасній історії країни.

Французький соціалізм формувався в умовах змін міжнародної ситуації і під впливом внутрішніх соціально-політичних процесів. Тому за останні десятиліття ідеологічні засади Соціалістичної партії Франції адаптовувались до вимог часу і зазнали суттєвих змін. Відтак на межі 1970-80-х років лівоцентричні партії зіштовхнулись з необхідністю глибокого оновлення ідеології. Головною причиною стала суперечність між реаліями постіндустріальної фази розвитку і центральними принципами лівої доктрини, які були розроблені на основі досвіду індустріального суспільства.

Французькі соціалісти у 1980-х роках почували себе більш комфортно порівняно зі своїми колегами з інших провідних європейських держав. У 1981 році вони прийшли до влади, незважаючи на висунуту програму глибоких реформ лівого характеру, яку партія назвала «розрив з капіталізмом». Цей успіх пояснювався тим, що французьке суспільство із запізненням усвідомило глибину кризи післявоєнної моделі розвитку і вважало можливим її вирішення за допомогою звичних інструментів державного регулювання.

Тим не менше, в середині 1980-х років партія відчула необхідність ідейного оновлення, щоб обґрунтувати проведення з 1983 року реалістичної політики, яка суперечила низці базових лівих цінностей. На з'їзді в Тулузі в 1985 році Соціалістична партія відмовилась від установки «розриву з капіталізмом» і взяла на озброєння висунуту Ф. Міттераном концепцію «змішаної економіки», яка являла собою спробу синтезувати дирижистські і ліберальні цінності. Але при цьому партія не провела глибокого оновлення своєї філософії і не висунула великомасштабної програми подальших дій. У партійній верхівці переважила думка про те, що соціалісти зможуть компенсувати відсутність нового соціального проекту за допомогою гнучкої поточної політики, яка дозволить партії отримати підтримку в різних секторах електорату.

Така стратегія почала реалізовуватися на практиці урядом М. Рокара після перемоги соціалістів на президентських і парла-

ментських виборах у 1988 році. Глава кабінету мало уваги звертав на відповідність прийнятих рішень принципам партійної доктрини і в своїх діях виходив з об'єктивних вимог економіки. Він уникав кроків, здатних підірвати ділову активність, надав нові податкові пільги приватним компаніям і навіть проводив приватизацію, незважаючи на заборону Ф. Міттерана. У соціальній сфері уряд збільшив соціальні витрати, але при цьому відмовилося від значного підвищення зарплат і соціальних виплат, віддавши перевагу збільшенню асигнувань на розвиток освіти і системи професійної підготовки

Досить швидко з'ясувалося, що гнучка урядова політика не вирішує головних проблем партії. У 1988-1990 роках постійно знижувалася підтримка уряду з боку робітників і службовців, які очікували, що соціалісти використають бюджетні надходження, які були отримані від економічного підйому в державі, на підвищення заробітної плати і соціальні виплати. Ці категорії, які були соціальною базою лівих сил, не вбачали особливої різниці між політикою соціалістів і діями правих кабінетів, а також вважали, що політика уряду відповідає інтересам заможних верств населення.

Керівництво соцпартії було змушене активізувати роботу щодо оновлення партійної ідеології. Перша спроба прийняти новий партійний проект була зроблена на з'їзді 1990 році в Ренні, але завершилась провалом через боротьбу за владу в партії. Лише в грудні 1991 р. на партійному з'їзді Соціалістична партія Франції прийняла великомасштабний документ під назвою «Новий горизонт», який став важливим кроком на шляху перегляду та оновлення партійної доктрини.

У цій партійній доктрині Соціалістична партія відмовилась від установки на глибоку трансформацію суспільства за допомогою вольових політичних рішень, якої вона дотримувалася з моменту свого створення в 1971 році. На зміну гаслу «розрив з капіталізмом» прийшло «критичне ставлення до капіталізму» і створення суспільства зі змішаною економікою. Соціалістична партія Франції визнала, що соціальна трансформація не може здійснюватися за допомогою лише законів і декретів, і назвала засобом досягнення своїх цілей реформи, які повинні проводитись з врахуванням наявних у суспільстві діалектичних суперечностей.

Після з'їзду в березні 1993 року керівництво Соціалістичної партії Франції фактично згорнуло роботу щодо оновлення ідеології й утримувалося від висунення пропозицій, здатних зруйнувати уявлення про СПФ як про реалістичну і солідну партію. Це стало головною причиною поразки соціалістів на виборах 1994 року в Європарламент і усунення М. Рокара від керівництва партією.

Новий глава СПФ А. Емманюеллі, один з лідерів лівого крила, ще більше повернув вліво партійну ідеологію, вважаючи причиною невдач СПФ втрату партією «сутності своєї спадщини». У резолюції з'їзду в грудні 1994 року партія піддала різкій критиці політику неолібералізму і продемонструвала прагнення повернутись до рішучих дій у традиційному лівому ключі. Соціалістична партія Франції висловила за посилення ролі держави в економічному секторі, за збільшення оподаткування високих доходів, за введення 35-годинного робочого тижня зі збільшенням заробітної плати.

Сподівання на вихід партії з ідейно-політичного глухого кута з'явилося після несподівано гідного виступу кандидата СПФ Л. Жоспена на президентських виборах 1995 року. Очоливши партію у жовтні 1995 року, він активізував теоретичну роботу і наполегливо впроваджував у партійну ідеологію пропозиції, апробовані ним у ході боротьби за пост президента. Під тиском Л. Жоспена Соціалістична партія Франції прийняла концепцію «лівого реалізму», в основі якої лежала ідея активної ролі держави, яка буде проводити політику модернізації суспільства із врахуванням об'єктивних потреб розвитку і при цьому зуміє захистити населення від негативних наслідків ринкової системи.

Після повернення до влади соцпартія знову зіткнулася з необхідністю теоретичного обґрунтування проведеної кабінетом Л. Жоспена політики «прагматичного етатизму», в якій лівоцентричні дії поєднувались із рішеннями неоліберального характеру. Але партія відмовилася від проведення серйозного теоретичного пошуку і рішуче відмежувалася від концепції «третього шляху» Тоні Блера, яка стала справжньою модернізацією соціал-демократичної доктрини.

Відсутність зрушень у справі ідеологічного оновлення не викликало помітної стурбованості у керівництва соцпартії, оскільки опитування показували, що соціалісти мають високі шанси

перемогти на загальнонаціональних виборах у 2002 році завдяки популярності політики Л. Жоспена. Але поразка Л. Жоспена, який на президентських виборах не зміг вийти в другий тур, і подальша поразка СПФ на парламентських виборах у черговий раз підтвердили той факт, що навіть найуспішніша поточна політика не може компенсувати відсутність її теоретичного обґрунтування у вигляді цілісного партійного проекту.

Після поразки у 2002 році в Соціалістичній партії розгорнулися суперечки з приводу подальшого ідеологічного позиціонування. Ліві групи, такі як Новий світ і Нова соціалістична партія, які побачили причину поразки в прагматизмі «лівого реалізму», висловилися за поворот партійної доктрини вліво. Реалістична частина партійних лідерів, які вважали, що повернення до традиційних установок зруйнує імідж СПФ як відповідальної партії, об'єдналася навколо Ф. Олланда, який висунув концепцію «лівого реформізму».

У резолюції групи Олланда до партійного з'їзду 2003 року пропозиції щодо вирішення основних соціально-економічних проблем збігалися з діями уряду Л. Жоспена. Але при цьому автори резолюції, враховуючи допущені Л. Жоспеном прорахунки, оголосили про відмову від приватизації громадських служб, а також приділили більше уваги питанням боротьби з негарантованими видами зайнятості і підвищенню зарплати працівників.

Але, незважаючи на перемогу групи Ф. Олланда на з'їзді 2003 року в Діжоні, ліве крило СПФ продовжувало вимагати повороту партійної ідеології вліво. Активність лівого крила ще більше зросла після того, як на референдумі 2005 року більшість членів партії, усупереч вказівці керівництва, проголосувала проти проекту Європейської конституції, визнавши його шляхом до «ліберальної Європи». Внутрішня боротьба поставила партію на межу розколу, що змусило групи, які сперечались, піти на компроміс.

Соціалістична партія Франції повернулася до установки на радикальну трансформацію суспільства. Головним засобом досягнення цієї мети партія вважала посилення ролі держави, яка повинна захистити населення від наслідків ринкової економіки, створити умови для гідного життя і самореалізації особистості, підготувати суспільство до викликів майбутнього. Соціально-економічні пропозиції СПФ подавалися як антитеза лібералізму і цілком відповідали принципам класичної лівої доктрини.

Відображенням повороту партійної ідеології стала прийнята в червні 2006 року програма соціалістів до президентських і парламентських виборів 2007 року. Її філософія була визначена таким чином: «Вірні цінностям демократичного соціалізму, ми хочемо спиратися на політичну владу, державу, місцеві колективи, але ще більше на громадян і соціальні сили, щоб регулювати капіталізм і обмежити роль ринку в економічній сфері, боротись з нерівністю, перерозподіляти багатство, зберегти екологічну рівновагу, одним словом – трансформувати суспільство». У проєкті містився широкий набір соціальних обіцянок, пропозиції щодо захисту навколишнього середовища, розвитку освіти і реформування державних інститутів.

Поразка соціалістів на президентських і парламентських виборах 2007 року показала, що висунутих партією обіцянок виявилось недостатньо для того, щоб переконати французів у здатності Соціалістичної партії забезпечити модернізацію французького суспільства. Чергова невдача змусила соціалістів продовжити пошук нової ідеології.

Прийняту партією в 2008 році нову «Декларацію принципів» експерти розцінили як поворот у бік «соціал-демократизму з французькою специфікою». У ній СПФ назвала себе «реформістською» партією, яка «впроваджує проєкт рішучої соціальної трансформації, і проголосила метою будівництво нового суспільства, яке подолає суперечності капіталізму, відкриваючи широкий простір неринковому сектору».

У 2009 році нове керівництво СПФ на чолі з М. Обрі почало роботу щодо створення партійного проєкту до загальнонаціональних виборів 2012 року. На руку соціалістам зіграло сильне невдоволення французів політикою президента Н. Саркозі та світовою фінансово-економічною кризою 2008-2009 років, яка була сприйнята як породження неоліберальної моделі розвитку.

Прийнятий у квітні 2011 року передвиборчий проєкт був побудований навколо теми змін задля створення нової моделі розвитку. Їх проведення партія пов'язувала з державою, якій відвела у своєму проєкті роль двигуна суспільного розвитку. Головними завданнями держави в соціальній сфері проєкт СПФ називав усунення нерівності та відновлення соціальної справедливості. Партія сформулювала обширні пропозиції щодо створення робочих місць, підвищення зарплат робітників, розвитку осві-

ти, розширення житлового будівництва і доступу до охорони здоров'я, збереження розподільної пенсійної системи.

Таким чином, підсумовуючи, варто наголосити, що з 2011 року Соціалістична партія Франції, по суті, повернулася до своїх традиційних програмних установок, можливо не таких радикальних, як програма «розриву з капіталізмом». Перемога соціалістів на загальнонаціональних виборах у 2012 році, здавалося б, свідчила про те, що таке повернення дало потрібний політичний ефект. Але відкритим залишається питання про те, що є головною причиною перемоги Соціалістичної партії: переконливість її пропозицій невдоволення французів правлінням правих сил. Найближчі роки покажуть, чи зуміли соціалісти подолати кризу ідентичності, або ж партії доведеться відновити пошук іншої ідеології.

§ 3. Французька комуністична партія

Французька комуністична партія (ФКП; фр. Parti communiste français, PCF) була заснована у грудні 1920 року, але свою сучасну назву отримала лише в 1921 році. У 1920-1922 роках партію називали Французька секція Комуністичного інтернаціоналу. З 1930 року Генеральним секретарем ФКП стає Моріс Торез, який пробув лідером комуністичної партії найдовше в її історії – до своєї смерті в 1964 році.

Ідеологію ФКП в перші роки свого існування характеризували ключові елементи ідеології більшовицької партії, яка була похідною від теоретичної доктрини марксизм-ленінізму:

- демократичний централізм – принцип побудови партії, висунутий Леніним, який передбачає обов'язковість виконання рішень вищих партійних органів нижчими, а також сувору партійну дисципліну;
- революційний шлях досягнення соціалізму – Французька комуністична партія відкидала можливість досягнення соціалізму прогресивним шляхом;
- диктатура пролетаріату – влада робітничого класу, яка встановлюється внаслідок революції. По суті, це означало встановлення тоталітарного комуністичного режиму внаслідок революції.

Окрім цього, ФКП стояла на антиімперіалістичних позиціях, засуджуючи французький колоніалізм та підтримуючи робітничі і революційні рухи в колоніях.

У 1934 році ФКП відіграла значну роль у створенні Народного фронту – політичного союзу з соціалістами, який тріумфував на парламентських виборах 1936 року. Тоді комуністи отримали 72 місця в Національній Асамблеї. Вони підтримали уряд Л. Блюма в парламенті, однак у роботі уряду участі не брали. Зближення комуністів із соціалістами відбулося на фоні приходу до влади в Німеччині Гітлера та зростання фашистських рухів у Франції.

У 1945 році ФКП отримала близько 25% голосів у перших після Другої світової війни виборах у Франції, і в 1946 році вона отримала місця у першому уряді Четвертої республіки. Завдяки своїй ролі в антифашистській діяльності та у Русі Опору Французька комуністична партія у післявоєнні роки здобуває безпрецедентну підтримку серед французів. Так, у 1946 році ФКП отримала 28,4% голосів на парламентських виборах, які дозволили партії зайняти 182 місця у нижній палаті парламенту.

У травні 1947 року, коли комуністів вилучили з уряду в результаті відповідної умови з боку США для надання допомоги за планом Маршала, ФКП не брала участь у жодному уряді Четвертої республіки, хоча вона виграла в середньому понад 22% голосів у шести парламентських виборах від червня 1951 по червень 1968 року і мала велику кількість місць у Національній Асамблеї.

У період перебування на посаді Генерального секретаря ФКП М. Тореза з 1930 по 1964 рік Французька комуністична партія відносно впевнено тримається політичної ідеології, яка була встановлена ще в довоєнні роки. Однак у 1964 році після смерті М. Тореза Генеральним секретарем партії стає Вальдек Роше (1964-1972). В. Роше відразу змінює курс партії на зближення з соціалістами і підтримує кандидатуру Ф. Міттерана на президентських виборах 1965 року. Він також змінює ідеологічні засади функціонування Французької комуністичної партії. Він виходить із сфери впливу СРСР у діяльності ФКП, засудивши інтервенцію радянських військ у Чехословаччину в 1968 році, тоді як М. Торез ще у 1956 році підтримав Радянський Союз під час подій у Будапешті.

За головування В. Роше Французька комуністична партія відкидає ті головні ідейні засади, на яких партія існувала починаючи з її створення в 1920 році. Роше відкидає теорію, за якою однопартійна система є обов'язковою умовою переходу до соці-

алізму. Він розриває зв'язки з Жовтневою революцією і її значенням для Франції на її шляху до соціалізму, а також В. Роше спростовує тезу про революційний шлях досягнення соціалізму, стверджуючи, що перехід можна здійснити мирним шляхом.

Коли Ш. де Голль став президентом П'ятої республіки в 1958 році, ФКП зазнала значної втрати підтримки у зв'язку з поширенням правих і націоналістичних настроїв у державі. Так, у 1958 році ФКП отримала лише 10 місць у Національній Асамблеї. У першому турі президентських виборів у червні 1969 р. кандидат ФКП зайняв третє місце з 21% голосів. У 1978 році ФКП тимчасово вийшла з альянсу лівих сил у зв'язку з внутрішніми суперечностями.

У 1972 році Генеральним секретарем ФКП стає Жорж Марше, який продовжує політику Роше з оновлення партійної ідеології. ФКП розриває всі зв'язки зі сталінізмом, відкидає концепцію диктатури пролетаріату та відмовляється від дотримання принципу пролетарського інтернаціоналізму в побудові своєї політики. Зміни, з якими зіштовхується ФКП, призводять до поступової лібералізації партії. Це явище отримує назву єврокомунізму, який стає популярним серед європейських комуністичних партій. Французька комуністична партія дотримувалася позицій євро комунізму, схожих із тими, які визначали діяльність Італійської комуністичної партії. Однак віддалення від Москви в прийнятті рішень не означало повної незалежності ФКП і її відмови від прорадянської політики, що відбулося, зокрема, на підтримці Французькою комуністичною партією вторгнення СРСР до Афганістану в 1979 році. Однак такі дії не додають підтримки партії, яка продовжує падати, тоді як соціалісти здобувають все більшу популярність серед народних мас.

У 1981 році кандидатом від комуністів на пост президента став Жорж Марше, який отримав 15% у першому турі, і партія згодом у 1981 році підтримала успішну кандидатуру Соціалістичної партії Ф. Міттерана у другому турі. У парламентських виборах у тому ж році ФКП знову виступила в союзі з Соціалістичною партією. Хоча власне представництво різко впало в Національній Асамблеї, комуністи отримали чотири міністерських крісла в новому соціалістичному уряді П'єра Моруа. Однак вони втратили ці посади у 1984 році.

У 1986 році за пропорційною виборчою системою партія отримала 35 місць при тому, що її частка голосів знизилася до 10 відсотків. У 1993 році вона знизилася до 24 місць у Національній Асамблеї, отримавши поразку від правих партій. У 1997 році ФКП отримала 35 місць у нижній палаті парламенту і повернулася до коаліції з соціалістами. У Раді Міністрів за прем'єрства Л. Жоспена ФКП представляли два міністри. Коли коаліція втратила владу в 2002 році, підтримка партії різко впала і вона отримала менше 5% голосів і 21 місце у Національній Асамблеї.

Французька комуністична партія була дисциплінованою і централізованою, базою її були в основному робітники. Вона контролювала найбільшу профспілкову організацію у Франції, Всезагальну конфедерацію праці. ФКП дотримувалася про радянських позицій і відновила партійні відносини з Комуністичною партією Китаю в 1982 році. Однак до кінця ХХ століття ФКП втратила багатьох своїх традиційних прихильників і після розпаду Радянського Союзу зробила переоцінку своєї підтримки ортодоксального марксизму, хоча вона, як і раніше, називає себе комуністичною партією. У 1994 році Генеральним секретарем ФКП стає Робер Ю, який у зв'язку з кризою, яка спіткала ФКП у зв'язку з крахом СРСР та соціалізму радянського зразка, змушений шукати нової моделі функціонування партії.

1990-ті роки супроводжувалися політичними змінами в партійній ідеології: від єврокомунізму до «нового комунізму робітничого руху Франції». Фактично партія змушена була пристосовуватися до політичної реальності, відмовляючись у тому числі від своїх принципів (наприклад, збереження франка як національної валюти). Апофеозом трансформації партії стала діяльність на посту Генерального секретаря Робера Ю з 1994 року, пов'язана з відмовою від політичного минулого партії і з прийняттям в партію різних нових французьких соціальних рухів: феміністських, екологічних, антирасистських, сексуальних меншин. З цими явищами був пов'язаний перехід низки членів партії до лав соціалістів і падіння рівня електорату.

На з'їзді партії в 2003 році був схвалений курс «нового комунізму» з підтримкою лівих сил та активної опозиційної діяльності щодо проведених урядом реформ. Почалося відродження партії, викликане соціальною боротьбою в суспільстві і єдиним виступом всіх партійних сил проти ухвалення Європейської

Конституції. Однак загалом політична роль партії останнім часом зменшилася.

Модернізація Французької комуністичної партії, яку проводив Робер Ю, включала, зокрема, і відкидання демократичного централізму як принципу побудови партії та революційного інтернаціоналізму, на зміну якому прийшла антиглобалістська політика ФКП.

В уряді «Плюралістичних лівих» (Соціалістична партія, Французька комуністична партія, «Зелені», Радикальна партія лівих, Республіканський і громадянський рух) під керівництвом соціаліста Л. Жоспена (прем'єр-міністр з 1997 по 2002 рік) ФКП, що здобула на виборах майже 10% голосів, знову займала міністерські пости.

У 2001 році пост генерального секретаря зайняла Марі-Жорж Бюффе, Робер Ю отримав посаду голови партії. У першому турі президентських виборів 2002 року Робер Ю отримав усього 3,4% голосів. На парламентських виборах 2002 року ФКП стала четвертою, отримавши 4,8% голосів і завоювала 21 мандат. У 2003 році Ю залишив пост голови, і Бюффе стала одноосібним лідером партії.

У 2005 році під час підготовки референдуму щодо Конституції ЄС, ФКП спільно з іншими лівими (троцькістами, лівими соціалістами, альтерглобалістами) розгорнула проти неоліберального проекту Конституції кампанію, яка виявилася успішною. У 2006 році ФКП та інші ліві партії підтримали масові протести проти Закону про перший найм, які в кінцевому підсумку змусили президента Ж. Ширака відмовитися від планів проведення подібної реформи. Водночас, навіть ці протести показали, що ФКП програє більш динамічним і орієнтованим на молодь сегментам радикальних лівих – таким, як Революційна комуністична ліга.

Напередодні першого туру президентських виборів 2007 року комуністи пропонували крайнім лівим виступити єдиним фронтом, однак Бюффе вважала, що єдино можливою кандидатурою буде вона. Інші ж ліві партії, які брали участь у кампанії «Ні» на референдумі щодо Конституції ЄС, виставили власних кандидатів, і Бюффе набрала лише 1,94%.

На парламентських виборах 2007 року ФКП отримала 15 місць, на п'ять місць нижче від мінімально необхідних для формування парламентської групи. ФКП згодом об'єдналася із зеленими та

іншими лівими депутатами, щоб бути в змозі сформувати парламентську групу, яка знаходилась би лівіше від Соціалістичної партії, яка отримала назву «Демократичні і республіканські ліви».

У 2008 році навколо ФКП був створений Лівий фронт, який вперше брав участь у виборах 2009 року в Європейський парламент. Лівий фронт отримав 5 місць, з них 3 – ФКП. Комуністична партія входить у Лівий фронт спільно з Лівією партією, «Унітарними лівими» і низкою менших лівих партій і груп.

На президентські вибори 2012 року компартія висунула свого кандидата. 16–18 червня на з'їзді ФКП, у присутності членів Лівіого фронту, була підтримана кандидатура Жан-Люк Мелоншона як кандидата від Фронту на президентські вибори. Він отримав 11,1% голосів, що значно вище, ніж отримували кандидати від ФКП на попередніх чотирьох виборах. На виборах у Європарламент 2014 року коаліція Лівий фронт, куди входить ФКП, набрала 6,34%, отримавши 3 мандати з 74 відведених Франції.

Ідеологічні зміни, яких зазнала Французька комуністична партія з 1920 року, призвели до трансформації ФКП з класичної комуністичної партії радянського зразка до значної лібералізації партії у 1970-80-ті роки, що означало відкидання основоположних, доктринальних засад функціонування комуністичної партії та перехід до єврокомунізму. Трансформація Французької комуністичної партії продовжилася та поглибилася на межі ХХ та ХХІ століть.

Французька комуністична партія пройшла довгий шлях від зародження в 1920 році в умовах, які сприяли популяризації її ідеології, до піку своєї підтримки в повоєнний період і до зменшення своєї ролі в політичному житті Франції наприкінці 1990-х – початку 2000-х років і необхідності переосмислення своєї діяльності та зміни доктринальних засад функціонування. До кінця ХХ століття, однак, ФКП втратила багатьох своїх традиційних прихильників із робітників, і після розпаду Радянського Союзу партія зробила переоцінку своєї підтримки ортодоксального марксизму, хоча вона, як і раніше, називає себе комуністичною партією. Незважаючи на зміни, яких зазнала партійна ідеологія, Французька комуністична партія залишається вірною антикапіталістичній та антиглобалістській риториці.

§ 4. Національний фронт

Національний фронт (НФ; фр. Front National, FN) було засновано у жовтні 1972 року. Ініціаторами його створення були колишні активісти руху П'єра Пужада²¹ (пужадисти) і ультраправі екстремістські організації, які виступали за збереження французького Алжиру, зокрема Секретна армійська організація²², а також представники відверто профашистських та пронацистських угруповань. Після надання незалежності Алжиру в 1962 р. політичний вплив крайніх правих у Франції різко знизився. Це виявилось, зокрема, у втраті ними голосів сотень тисяч своїх колишніх виборців. І якщо, наприклад, у 1958 р. у першому турі виборів до Національної Асамблеї країни за ультраправих голосували 2,6% французів, то 10 років потому – тільки 0,1%. Цілком природно, що сформована ситуація не могла не викликати серйозного занепокоєння у найбільш далекоглядних праворадикальних політиків. Тому вони й вирішили створити партію нового зразка, життєздатну й активну, яка могла б отримати підтримку значної частини французів. Такою партією і став Національний фронт.

Особливим впливом усередині Національного фронту в перші роки його існування користувалися прихильники «націонал-революційної» ідеології, близької до фашистської, зокрема представники створеної в 1969 р. праворадикальної організації «Новий порядок». Одним із натхненників Національного фрон-

²¹ П'єр Пужад – французький ультраправий політик, «націонал-синдикаліст», засновник пужадизму. У 1940-1942 рр. підтримував колабораціоністський уряд Віші, до «Вільної Франції» приєднався тільки після повної окупації Франції німцями. У 1950-х роках Пужад очолював крайній правий рух у Франції. Він був одним з найбільш затятих критиків неефективного парламентаризму Четвертої республіки.

²² Організація, створена в ході алжирської війни, коли незадоволені політикою президента де Голля, члени французької армії у січні 1961 року на території Іспанії, у Мадриді, сформували «Секретну армійську організацію» (ОАС). Очолили організацію юрист П'єр Лагглар, колишній головнокомандувач військами в Алжирі генерал Рауль Салан і правопопулістський громадський діяч Жан-Жак Сусіні. Створення було спровоковано офіцерами французької армії та поліції, які були обурені тією жорстокістю, з якою велась війна.

ту з кінця 1973 р. і аж до своєї загибелі в 1978 р. став лідер французьких «націоналістів-революціонерів» Франсуа Дюпра. Він керував внутрішньопартійною комісією з підготовки Національного фронту до виборів і редагував значну частину його офіційних документів. Він був одним з найбільш активних ініціаторів створення Національного фронту. Багато в чому завдяки йому в статут нового руху в першій половині 70-х років був включений пункт, що дозволяв його членам одночасно бути учасником інших політичних організацій, що дозволило керівництву Фронту залучити на свій бік діячів низки націонал-революційних угруповань. І, як не дивно, з самого початку символ Національного фронту – триколірне полум'я – практично повністю копіював символ Італійського соціального руху, найбільшої тоді неофашистської організації в Європі.

Саме Ф. Дюпра разом з іншими видними діячами «Нового порядку» запросив на пост голови Національного фронту Ж.-М. Ле Пена, колишнього активного учасника руху П'єра Пужада, відомого «борця» за французький Алжир і керівника виборчої кампанії на президентських виборах 1965 р. экс-колабораціоніста Жана-Луї Тиксьє-Віньянкура. Після серйозного розколу, що стався в рядах прихильників Тиксьє-Віньянкура в 1966 р., Ле Пен перебував у своєрідній політичній ізоляції і тому охоче прийняв пропозицію «націонал-революціонерів» очолити нову партію.

Для активістів «Нового порядку» Ле Пен, як офіційний керівник Національного фронту, був зручний, насамперед, тим, що серед французьких ультраправих користувався значним авторитетом. Крім того, його ім'я раніше не було скомпрометовано будь-якими політичними скандалами, здатними серйозно нашкодити його політичній кар'єрі. Запросивши Ле Пена очолити новостворене політичне об'єднання, керівники «Нового порядку» вважали, що надалі зможуть контролювати дії Ле Пена і здійснювати визначальний вплив на формування ідеології його партії. Не випадково, віце-головою і генеральним секретарем Національного фронту в 1972 р. були обрані видатні «націонал-революціонери», активісти «Нового порядку» Франсуа Бріне і Ален Робер.

Проте, усупереч всім очікуванням, вже через кілька місяців після створення Фронту стало зрозуміло, що Ле Пен є цілком самостійною політичною фігурою і не збирається підпорядковуватися вказівкам Ф. Дюпра. До кінця 1973 р. він витіснив усіх

послідовників «Нового порядку» з керівних посад, замінивши їх своїми прихильниками. Таким чином, починаючи з 1974 р. «Націонал-революціонери» поступово втрачали свої колишні позиції у Національному фронті. З числа їх лідерів тільки Ф. Дюпра ще входив до керівництва руху, а після його загибелі у 1978 р. прихильники «Нового порядку», що становили в Національному фронті меншість, остаточно втратили можливість реально впливати на політику партії.

Перша політична та ідеологічна програма Народного фронту, прийнята у листопаді 1972 року, яка стала певним компромісом між революційним націоналізмом і консерватизмом, розроблялася за безпосередньої участі і під впливом «націонал-революціонерів», містила у собі основні положення цих двох суспільно-політичних рухів, а саме: захист дрібної торгівлі і малого бізнесу, боротьба з великим капіталом, а також вибір нового, «третього», ідеологічного шляху, який відрізнявся б як від марксизму, що віддає першорядну роль міжкласовій боротьбі, так і від ліберальної ідеології, що захищає інтереси монополій.

У першій програмі Національного фронту вже містилися пропозиції і щодо вирішення проблеми імміграції: уряд повинен негайно вжити найжорсткіших заходів щодо припинення припливу у Францію вихідців з країн третього світу, які представляють собою «дику меншість», не здатну до асиміляції, яка несе загрозу національній ідентичності корінних французів. Однак у середині 70-х років проблема імміграції ще не була настільки актуальна для французького суспільства, як у 80-ті – 90-ті роки, тому перший програмний документ Фронту, близький за своїми ідеями до програм безпосередньо фашистських організацій, не знайшов відгуку у французів.

У 1974 р. Ле Пен брав участь у перших для нього президентських виборах і набрав у першому турі лише 0,7% голосів, що означало не просто особистий провал голови Національного фронту, а й свідчило про повну безперспективність колишнього ідеологічного курсу крайніх правих. З другої половини 70-х років рух Ле Пена починає поступово відходити від використання у своїй пропаганді відверто екстремістських гасел, припиняє відкрите спілкування з фашистськими організаціями і бере курс на створення образу респектабельної партії, яка дотримується більш помірної ідеологічної орієнтації.

У своїй другій соціально-економічній програмі, прийнятій у 1978 р., Національний фронт виступив за максимальне обмеження ролі держави в економіці, свободу підприємництва і за скасування соціального захисту іммігрантів, які тоді проживали на території Франції. Ці ж ідеї лягли і в основу розробленої наприкінці 70-х років «націонал-популістської» доктрини, яка впродовж усього наступного часу була головною ідеологічною концепцією партії. У 80-ті – 90-ті роки концептуальна база «націонал-популізму» постійно розширювалася, завдяки приходу в Національний фронт представників різних крайніх правих течій, однак його первинні ідейні установки так і залишилися незмінними.

Утім, прийняття лепенівським рухом принципово нової для нього соціально-економічної доктрини спочатку практично не вплинуло на електоральні результати партії. Навпаки, період 1978-1981 рр. вважається найбільш «нещасливим» для НФ. У березні 1978 року, висунувши на вибори в Національні збори 156 кандидатів, лепенівці отримали в першому турі тільки 0,29% голосів виборців. Рік по тому на виборах до Європарламенту їм не вдалося провести туди жодного зі своїх прихильників. І, нарешті, у 1981 р. Ле Пену не вдалося навіть зібрати необхідну кількість підписів, щоб виставити свою кандидатуру на президентських виборах, а на виборах до Національних зборів представники Національного фронту отримали всього 0,18% голосів виборців, що стало одним з найнижчих показників популярності крайніх правих у Франції з 1958 р.

Швидко розчарування французів політикою лівого уряду, сформованого першим в історії П'ятої республіки президентом-соціалістом Ф. Міттераном, і глибока економічна криза середини 70-х років значно збільшили електоральну базу «націонал-популістів» у вісімдесятих роках. У цей час багато громадян Франції, зіткнувшись із серйозними соціальними та економічними проблемами, втратили віру в здатність традиційних партій і рухів виправити ситуацію, що склалася у державі. Особливо сильне розчарування викликала діяльність Французької комуністичної партії, яка фактично перетворилася на «ідейно-політичного банкрута». І якщо раніше майже весь електорат, незадоволений наявним порядком, голосував переважно за комуністів, то тепер в очах більшості французів ФКП перестала бути головним бор-

цем за справедливість. Частина потенційних виборців ФКП стала шукати нового рятівника Франції в середовищі «нетрадиційних» політичних рухів і, врешті-решт, опинилася на боці крайніх правих. Криза ФКП звільнила для Національного фронту певну соціальну нішу, раніше контрольовану комуністами, відкривши можливість обернути на свою користь невдоволення населення безробіттям, подорожчанням життя, урбанізацією, відсутністю почуття захищеності та іншими проблемами.

Водночас, у 80-ті роки у Франції значно зріс притік іммігрантів із третього світу в країни Західної Європи. Французи одними з перших стикнулися з цією серйозною проблемою. Саме в ці роки характер політичної дискусії у французькому суспільстві стосовно імміграції дуже сильно змінився. Якщо в середині 70-х років ця проблема розглядалася в соціально-економічному аспекті: насамперед, у зв'язку зі зростанням безробіття і збільшенням злочинності, то у подальшому її обговорення фокусувалася переважно на таких вельми специфічних питаннях, як визначення національної ідентичності французів, реформа Цивільного кодексу Республіки і боротьба за громадянські права нефранцузького населення країни.

У 80-і роки значний вплив на ідеологію лепенівської організації починає справляти ідейний рух «нових правих» – члени «ГРЕС» і особливо «орложери» (активісти Клубу Орлож)²³. Їх видні представники І. Бло і Ж. І. Ле Галлу вступили в Національний фронт, щоб мати можливість реально брати участь у політичній боротьбі і реалізувати свої ідеї на практиці. Саме завдяки їм у дискурсі Національного фронту з'явилися посилення на «об'єктивні природні розбіжності між індивідами і людськими расами», на культурну перевагу європейської цивілізації над усі-

²³ «Club de l'Horloge» («клуб настінних годинників»). Назва клубу виникла тому, що на перші свої засідання члени збиралися у залі, де висіли старовинні настінні годинники. Метою клубу також мали стати теоретичні проблеми, але у більш безпосередньому зв'язку з політичною практикою. Клуб заснований групою студентів Національної адміністративної школи на чолі з Івеном Бло, поповнюється випускниками двох інших привілейованих вузів Франції – Політехнічної і Вищої Нормальної шкіл. З 70-х років і донині клуб виконує роль ідеологічної лабораторії для впливових центристських і правих партій, а також Національного фронту.

ма іншими світовими цивілізаціями, а також на край згубний вплив американської культурної експансії в Західній Європі.

Однак «новим правим» так і не вдалося привнести в ідеологію Національного фронту своє негативне ставлення до християнства, яке вони вважають чинником руйнування національної ідентичності європейських народів, протиставляючи йому культ язичництва. Ця невдача «нових правих» пояснювалася, насамперед, тим, що поряд з ними істотного впливу в Національному фронті з кінця 70-х років набули і «католики-інтегристи», особливо рух «Християнство-Солідарність», який взяв під свій контроль частину друкованих видань Фронту. На думку прихильників цієї ідеологічної течії, збереження національної ідентичності французів нерозривно пов'язано з католицизмом, тому протягом останніх 20 років «інтегристи» і «нові праві» вели між собою гостру боротьбу за вирішальний вплив на вироблення спільної ідеологічної концепції Національного фронту. Втім для своїх політичних опонентів лепенівцям все ж вдалося зберегти зовнішній образ свого руху як моноліту, якому не відомі будь-які внутрішні тертя або розбіжності.

У середині 80-х років Національний фронт оголосив себе єдиною альтернативою як лівим, так і правим партіям і закликав французів до здійснення «другої французької революції», у ході якої вся реальна влада перейшла б у руки народу і в країні була б встановлена нова, «Шоста республіка» авторитарного типу, заснована на принципі прямої демократії. У цей же час у програмних документах Фронту з'явилася також ідея про необхідність введення у Франції принципу «національної переваги», згідно з яким робочі місця і соціальна допомога повинні надаватися, насамперед, «справжнім французам» («своїм»), а не іммігрантам («чужим»). Останні, на думку крайніх правих, винні в існуванні високого рівня злочинності та безробіття, а тому підлягають насильницькій репатреації до себе на батьківщину. Причому, згідно з ідеологією Національного фронту, до першої категорії людей можуть бути зараховані не тільки «білі» громадяни країни, а й представники всіх інших рас і етнічних груп за умови, що вони вважають Францію своєю батьківщиною, живуть за її звичаям, виховані на її культурі і, що найголовніше, ставлять інтереси її жителів вище від всіх інших інтересів. Ті ж французи, хто підтримує приплив іммігрантів на територію Старої Європи в ці-

лому і Франції зокрема, хто поділяє ідеї космополітів і виступає за посилення ролі наднаціональних структур у Західній Європі, з погляду лепенівців, є «внутрішніми ворогами» власного народу, а отже, «не мають права вважати себе частиною великої французької нації».

У червні 1984 р., виступивши на других в історії Західної Європи виборах до Європарламенту під антиіммігрантськими гаслами і під девізом «За національну Європу!», Національний фронт набрав близько 11% голосів і отримав 10 депутатських місць з 81, закріплених за Францією. Цей успіх став першою великою політичною перемогою французьких ультраправих.

У середині 80-х років у політичній ідеології Національного фронту з'явилися посилення на «об'єктивні природні розбіжності між індивідами і людськими расами» та на культурну перевагу європейської цивілізації над усіма іншими світовими цивілізаціями. Поява подібних ідей у політичній пропаганді Національного фронту другої половини 80-х років значно вплинула на збільшення кількості його прихильників. І якщо ще на початку вісімдесятих до його складу входило лише кілька тисяч активістів, то вже на початку 90-х років Національний фронт налічував більше 45 тис. членів.

Говорячи про електоральні успіхи НФ, варто все ж зауважити, що цей період в його історії пройшов не настільки рівно і безхмарно, як це могло б здатися на перший погляд. У другій половині 90-х ця партія перебувала в стані гострої внутрішньої кризи, пов'язаної з відкритою боротьбою за владу серед її керівництва. З моменту створення Національного фронту і до недавнього часу його організаційна робота незмінно будувалася на основі чіткої ієрархії посад і на умовах обов'язкового визнання всіма його членами Ле Пена єдиним лідером партії. Іншими словами, функціональна практика руху не допускала появи в його рядах яскраво вираженого «другого номера», здатного хоча б гіпотетично скласти конкуренцію нинішньому голові партії. Однак поява серед керівників Національного фронту наприкінці 80-х років такого сильного політика, як Бруно Мегре, вилилося через деякий час у відкритий виклик «лепенізації» правих.

Б. Мегре був членом «нових правих» (ГРЕС)²⁴, а також побував і в рядах голлістської партії. Він разом із членами очолюваної ним правої політичної організації «Комітет республіканської дії» вступив до лав Національного фронту наприкінці 1985 р. Ні за своїм соціальним походженням, ні за інтелігентським стилем поведінки Б. Мегре з самого початку не вписувався в традиційний образ «націонал-популістів», які претендують на те, щоб називати себе виразниками інтересів широких верств французького населення. Тим не менш, його організаторський талант і бездоганна репутація дуже швидко виявилися необхідними всередині Фронту. Вже восени 1987 р. Ле Пен призначив Б. Мегре керівником своєї виборчої кампанії на президентських виборах. А у вересні наступного року Б. Мегре отримав також посаду генерального делегата Національного фронту, що забезпечило фактично повний контроль над партійним апаратом.

Чим більше зміцнювалися позиції Б. Мегре у керівництві Національного фронту і чим сильніше зростав його авторитет серед рядових членів і прихильників цієї партії, тим яскравіше проявлялось його прагнення стати новим лідером руху. У першій половині 90-х років у керівництві Фронту сталася непроста ситуація. З одного боку, Б. Мегре редагував усі найважливіші документи партії, готував виборчу кампанію свого шефа на президентських виборах 1995 року, а з іншого – він все частіше публічно критикував Ле Пена за авторитарний стиль керівництва і за небажання йти на компроміс з представниками поміркованих правих. При цьому, будь-яких принципових ідейних розбіжностей у позиціях Мегре і Ле Пена не спостерігалось, а тому голова Національного фронту зробив досить обґрунтований висновок про те, що молодий генеральний делегат партії просто прагне зайняти його місце на політичній арені країни.

²⁴ G.R.E.C.E. – Groupement de Recherches et d'Etudes pour Civilization Europeene (Група дослідження і вивчення європейської цивілізації; ГРЕС) – головний організаційний центр Нової Правиці. Вирішальна роль у конституюванні нового руху належала молоді, головним чином з угруповання Federation des Etudiants Nationalistes, ряд активістів якого, в першу чергу Ален де Бенуа. ГРЕС була заснована студентами як протиположним до лівого студентському рухові, а також як реакція на поразку антиголлістських правих на президентських виборах 1965 р. і парламентських 1967 років.

У середині 90-х років Ле Пен спробував обмежити вплив Б. Мегре в партії, добившись призначення одного зі своїх вірних прихильників Бруно Гольніша спочатку на посаду віце-голови руху, а потім і на посаду генерального секретаря. Однак зміцнити свої позиції Ле Пену все ж не вдалося. Авторитет генерального делегата продовжував неухильно зростати, причому, не тільки всередині руху, а й серед електорату. У 1997 р. на черговому з'їзді руху, який традиційно проходив у Страсбурзі, Б. Мегре з великим відривом був знову переобраний генеральним делегатом Національного фронту, тоді як протеже Ле Пена Б. Гольніш виявився лише третім. Таким чином, ситуація стала занадто небезпечною для голови Фронту і фактично зробила неможливим співіснування двох авторитетних політиків у рамках однієї партії.

У 1998 р. проти Ле Пена було розпочато судовий розгляд за фактом образи ним одного з кандидатів-соціалістів під час виборів до Національної Асамблеї 1997 року. Для керівника Національного фронту виникла реальна загроза бути не допущеним до майбутніх виборів до Європарламенту. З огляду на це, він оголосив про намір поставити свою дружину Жанні Ле Пен на чолі списку кандидатів від партії. Б. Мегре, який розраховував у відсутність лідера стати «першим номером» списку, сприйняв цей крок як особисту образу і відкритий виклик собі. Генеральний делегат виступив з різкими заявами на адресу Ле Пена і зажадав офіційного обговорення питання про виборчі списки з керівництвом руху. Однак на скликаному в грудні 1998 р. надзвичайному з'їзді Національного фронту Б. Мегре і його прихильників оголосили «зрадниками» і виключили з лав організації. Більшість членів Фронту зберегла вірність Ле Пену, продемонструвавши «заколотникам» неприйняття самої ідеї заміни «історичного керівника» руху яким-небудь іншим політиком, нехай навіть таким авторитетним, як Б. Мегре.

У січні 1999 р. Б. Мегре створив свою партію Національний фронт-Національний рух, активісти якої розраховували в найближчому майбутньому відібрати у лепенівців значну частину голосів, а з часом, можливо, навіть витіснити їх з лідерських позицій серед французьких ультраправих.

Розкол у Національному фронті одразу ж позначився на політичному рейтингу руху у Франції. На європейських виборах у червні 1999 р., що принесли переконливу перемогу лівим, ле-

пенівці отримали тільки 5,7% голосів і змогли провести до Європарламенту всього 5 депутатів, що стало для них серйозною поразкою і призвело до втрати лідерських позицій серед європейських ультраправих. І хоча виборчий блок Б. Мегре взагалі не подолав бар'єр у 5%, це завдало значного удару Національному фронтові, оскільки під питанням опинився їх престиж як партії, що претендує на «представлення інтересів мільйонів французьких громадян».

Зростання відцентрових тенденцій усередині Національного фронту, а також його відносно скромний результат на виборах до Європарламенту 1999 року, викликали в демократичному середовищі Франції невинуваті ілюзії щодо затяжного характеру і незворотності кризових явищ в ультраправому русі. Проте президентські вибори 2002 року неспростовно довели протилежне.

Зрозуміло, досягненню Ле Пеном таких істотних результатів у першому турі боротьби за вищий державний пост сприяли самі представники «класичних» партій. Однак 18,2% голосів, поданих за Ле Пена у другому турі, в умовах, коли всі інші політичні сили в країні об'єдналися проти нього і розгорнули широкомасштабну кампанію на підтримку Ж. Ширака, безсумнівно, стали великим успіхом Національного фронту і відкрили перед ним реальну можливість стати в найближчому майбутньому безумовним флагманом опозиції наявному у Франції режимові.

У 90-ті роки становище французьких «націонал-популістів» на політичній арені країни ще більше зміцнилося. У цей період особливого звучання в їх ідеологічному дискурсі набули теми дедалі нижчої ролі європейського континенту у світовій політиці та кризи національної ідентичності європейців через «переповнення» Старого Світу представниками «чужих» його корінним жителям національно-культурних спільнот. Міркування про «занепад Європи» з самого початку були присутні в політичній парадигмі Національного фронту, але справжню віддачу «експлуатації» цієї проблеми у своїй повсякденній пропаганді французькі крайні праві стали отримувати лише наприкінці 80-х – початку 90-х років, коли процес західноєвропейської інтеграції сягнув більш високого розвитку. Прагнення до вироблення державами-членами ЄС єдиного зовнішньополітичного курсу, узгодження ними своїх національних політик у галузі соціальної сфери, культури, охорони здоров'я, навколишнього серед-

овища, а також тенденція до розширення Спільноти, фактично розділили європейців на два ворожі табори – прихильників і супротивників будівництва «єдиної Європи». У Франції головною політичною опорою останніх став саме Національний фронт. Як результат, до кінця 90-х років кожен четвертий француз, який володів правом голосувати, хоча б раз уже підтримував на виборах кандидатів від Фронту, а 15% усіх громадян Республіки, згідно з опитуваннями громадської думки, незмінно бажали більшого успіху Ле Пена як політику. Причому, на подив багатьох політологів, в останні роки французькі крайні праві стали завойовувати симпатії навіть тих соціальних верств суспільства і тих регіонів країни, які, на перший погляд, мали б бути ворожими до їх ідеології.

У першій половині 2000-х років Національний фронт фактично був третьою за значущістю партією країни. Хоча на парламентських виборах 2007 р. партія не отримала жодного місця в Національній Асамблеї, набравши всього приблизно 4,5% голосів, а на парламентських виборах 2012 року партія отримала 2 місця в парламенті.

Нині керівником Національного фронту обрано дочку Жана-Марі, Марін Ле Пен, яка поступово починає реформувати Національний фронт, роблячи його привабливим для простих жителів Франції. Марін Ле Пен у своїй першій промові як голова Національного фронту оголосила основну мету реформ: місце псевдоправих повинні зайняти справжні праві, що є новою динамічною силою, яка справді здатна на рішучі дії, а не тільки на гучні слова.

14 та 21 березня 2010 року у Франції відбулися регіональні вибори в усіх двадцяти шести регіонах країни, включаючи заморські департаменти. Ці вибори були так званою пробою сил перед президентськими виборами 2012 року. Значного успіху на цих виборах досяг Національний фронт. Йому вдалося пройти в другий тур голосування в дванадцяти регіонах країни. У підсумку, він зібрав близько 2,0 млн. голосів (9,17%). В цілому найактивніше Національний фронт підтримували в середземноморських регіонах країни, де найбільш велика частка іммігрантського населення. Найменше голосів партія отримала в західних регіонах і столичному Іль-де-Франс, де Національному фронту не вдалося подолати 10-12% бар'єр.

Ця стратегія була продовжена в 2011 році, коли Марін Ле Пен змінила свого батька на посаді лідера партії. Під її керівництвом було суттєво поліпшено імідж Національного фронту в ЗМІ та серед французьких виборців. Марін свідомо дистанціювалася від найбільш радикальних членів партії і вигнала тих, хто був пов'язаний з неонацистськими групами.

Як показали результати проведених у 2012 році президентських виборів у Франції, такі радикальні заходи Марін Ле Пен пішли партії на користь. На цих виборах, які для Марін стали першими в її політичній кар'єрі, Національний фронт показав найкращі за всю історію його існування результати.

Їй вдалося отримати 17,9% голосів виборців. Такий високий результат можна пояснити, крім викладених вище причин, також тим, що антиєвропейська риторика і заклики до економічного протекціонізму стають все більш популярними серед французів. У той час, як більшість французьких політичних партій залишаються проєвропейськими, Національному фронту вдалося отримати вигоду від використання антиєвропейської риторики. Це стало можливим, насамперед, завдяки тому, що наслідки глобальної фінансово-економічної кризи продовжують роз'їдати французьку економіку.

Після несподіваного успіху Марін Ле Пен на президентських виборах 2012 року Національний фронт міг розраховувати на високий результат на виборах до Нижньої палати Парламенту. На виборах, що відбулися 17 червня, Національний фронт зміг делегувати в Національну Асамблею лише двох своїх депутатів, причому, сама лідер партії не змогла перемогти у другому турі.

Однак найбільш несподіваними не лише для Національного фронту, але й для Європи в цілому стали вибори до Європарламенту 2014 р. Відповідно, за підсумками виборів Національний фронт збільшив свою присутність у Європарламенті з 3 до 22 депутатів, при цьому у Франції партія посіла перше місце з результатом 25,4%. Наприкінці червня 2014 р. стало відомо про те, що Національний фронт відмовився створювати коаліцію з польською партією «Конгрес нових правих» через ідеологічні розбіжності, а також з угорською та грецькою партіями «Йоббік» і «Золота Зоря», що практично звело нанівець шанси на виникнення націоналістичного об'єднання в законодавчому органі ЄС (для створення групи в Європарламенті потрібно від 25 депу-

татів із семи країн, чого у французької партії та її союзників по коаліції на сьогодні немає).

Зміна керівництва партії у 2011 р. дещо змінила ідеологічну риторичку Національного фронту. Якщо раніше партія спиралася на радикальний консерватизм, на монархізм, на релігійність і гомофобію з антисемітизмом, то зараз Марін Ле Пен висловлює відверто республіканські позиції, видає гасла захисників демократії та рівності. Цитата: «Справжні захисники республіки – це ми. Демократія нас не лякає. Держава стала хребетним стовпом Франції, яку ми так любимо». Це – більш ніж радикальний поворот у політиці партії. На сьогодні ідеологічна платформа цієї політичної сили базується в основному на чотирьох основних принципах.

По-перше – партія вважає іммігрантів, особливо мусульман, основною загрозою для національної ідентичності та національної безпеки Франції. У цьому плані дістається також представникам інших націй і народностей Європи, особливо циганам. Представники східноєвропейських країн, у тому числі і жителі України, також розглядаються Національним фронтом як недоброзичливі елементи. До речі, певну недовіру і навіть роздратування можна помітити у Франції дуже легко, якщо ти не говориш взагалі або дуже погано говориш по-французьки. Лідери Національного фронту вважають, що мультикультуралізм зазнав фіаско, і що сьогоднішній Франції загрожує не глобальна криза або тероризм, а іммігранти, особливо мусульмани.

Другий аспект – політична платформа Національного фронту захищає закон і порядок. Партія закликає не проявляти терпимості в боротьбі з організованою злочинністю і активно захищати цивільний порядок. У різні періоди Національний фронт пов'язував злочинність із великою кількістю іммігрантів, особливо циган.

Третій аспект – підтримання добробуту французів і захист національного виробника. Ця теза є відносно новою розробкою правої французької партії, яка демонструє, що партійна ідеологія не стоїть на місці, а розвивається в ногу з головними світовими тенденціями. На початку свого існування Національний фронт критикував високі податки, активне втручання держави в економічні процеси, а також процвітанню французької буржуазії на тлі низького рівня жителів сіл. Однак після 2000-х років

партія почала активно експлуатувати тезу про економічний протекціонізм і розширення процесів глобалізації. «Національний фронт» вважає, що фінансові й імміграційні аспекти глобалізації знищують робочі місця і реально загрожують загальному добробуту Франції. Таким чином Національний фронт поступово, але впевнено стає націонал-популістською партією.

Відраза цієї політичної сили до глобалізації узгоджується з четвертим важливим аспектом політичної платформи: критикою Європейського Союзу як потужного інтеграційного об'єднання. Партія виступає за вихід Франції з єврозони і наполягає на необхідності повернення національної одиниці – франка. Національний фронт також виступає проти участі Франції в Шенгенській зоні, яка передбачає вільне пересування людей в єврозоні, і категорично виключає будь-яку можливість вступу Туреччини до Європейського Союзу. Щобільше, Марін Ле Пен розглядає співпрацю з Росією як альтернативу загальноєвропейському та американському рабству.

Незважаючи на оптимізм стосовно електоральних можливостей Національного фронту, місця для песимізму також вистачає: по-перше, французька виборча система працює проти партії. У Франції президентські і парламентські вибори проходять у два тури, і тільки дві найбільш популярні сили проходять у другий тур. Це позбавляє Національний фронт реальних шансів на представлення своїх інтересів у національному парламенті.

Національний фронт залишається досить ізольованою силою в політичній системі країни. Традиційні політичні партії Франції відмовляються створювати коаліцію з Національним фронтом. Також, незважаючи на певний успіх, партія продовжує залишатися непопулярною серед широких верств французького суспільства.

§ 5. Центристські партії

У Франції центристи є одними з перших, хто виступає за децентралізовану організацію держави, за вирішення суспільних проблем на максимально наближеному до громадян рівні, за ініціативу «знизу», яка, на їхню думку, повинна прийти на зміну централізованій державі. Такий підхід поширюється на різні сфери життя суспільства: соціальні, економічні, культурні

та політичні. Економічне реформаторство і ліберальні погляди також мають першорядне значення. Після визволення Франції центристи одними з перших стали розвивати ідеї економічного співробітництва та об'єднання країн Європи, взявши на себе роль рушійної сили європейської інтеграції, яку вони зберігають до наших днів.

Парламенту в системі державного устрою центристи відводять пріоритетну роль. Відкидаючи посилення виконавчої влади, яке все чіткіше намічалось в період П'ятої Республіки, вони вважають непорушною силу парламенту, важливість цієї установи як головного місця демократичного вираження народної волі. Для центристів парламентська республіка з пропорційною системою голосування є найбільш бажаним державним режимом. При такій системі вони можуть обиратися самостійно і стабільно брати участь в управлінні країною, вступаючи тільки в короткочасні союзи та угоди з іншими партіями.

Радикальна партія (фр. Parti radical) – центристська, ліберальна політична партія. Заснована в 1901 р. як Партія республіканців, радикалів і радикал-соціалістів, вона є найстарішою активною політичною партією у Франції. Радикальна партія має свої витoki в рядах республіканців XIX століття. Її політична філософія знаходилася під сильним впливом масонства, членами якого були найрадикальніші політичні діячі. У роки Липневої монархії вживати слово «республіканець» було заборонено, тому прихильників республіки стали називати «радикалами».

У Франції радикали асоціюються з реформістськими, а не революційними діями. Про радикалів у Франції кажуть, що серце у них б'ється зліва, а гаманець знаходиться справа. Цим самим підкреслюється двоїстість партії. У роки Третьої і Четвертої Республік партія радикалів представляла собою значну політичну силу. Партійні принципи і виборці, які голосували за партію, орієнтували її вліво, у той же час, перемигши на виборах, під впливом обставин партія схилилася вправо.

Політична доктрина радикалів оформилася в 40-ті роки XIX століття. Першим теоретиком партії став А. Ледрю-Роллен, один з головних редакторів газети «Реформа». Політичним ідеалом радикалів була демократична республіка, що надавала всім громадянам право обирати і бути обраними до представницьких установ держави, проведення соціальних реформ, відділення

церкви від держави. Радикали вважали католицьку церкву головним ворогом республіканського ладу. Тому партія рішуче вимагала відділення церкви від держави.

Зірковий час радикалів настав під час революції 1848 р., коли два представники радикалів увійшли в уряд. 25 лютого 1848 р. Тимчасовий уряд під прямим тиском народних мас проголосив Францію республікою. Був виданий декрет про введення загального виборчого права для чоловіків, які досягли 21 року.

Чергове ідейне перегрупування лівих сталася в період становлення Третьої республіки в 1875-1877 роках. Виявилось, що, прийшовши до влади, нові лідери по-різному бачили республіканський устрій. Ж. Феррі і Л. Гамбетта, спираючись на численну селянську масу, були за зміцнення республіки і дотримання поміркованості в політиці. Їхніх прихильників стали називати «поміркованими» або «опортуністами». Їм протистояли більш «непримиренні» ліві, супротивники таких республіканських інститутів, як Сенат і президент. Очолювали їх Ж. Клемансо, К. Пеллетан, А. Бріссон, а називатися вони стали «радикалами». Радикали в особі Ж. Клемансо, на відміну від опортуністів, вимагали вирішення соціальних питань, введення обов'язкового світського і безкоштовного початкового навчання в школах. Незабаром радикали перетворилися на головну ліву силу в парламенті. У 1901 році вони оформилися в політичну партію в сучасному розумінні цього слова.

У 1905 році була реалізована одна з найважливіших вимог радикалів – церква була відокремлена від держави. Перебуваючи при владі в 1914 році, радикали ініціювали закон про податок на капітал, пізніше домоглися вільного доступу до освіти для всіх французів, незалежно від їхнього соціального походження і становища. Для цього радикал Е. Еррію, очоливши уряд у 1932 році, створив замість Міністерства народної освіти Міністерство національної освіти.

Радикал-соціалізм був дуже впливовий у Третій республіці. Радикали були найбільшою партією в парламенті, проте, досягнувши основних своїх цілей, партія стала переходити на більш консервативні позиції; зліва її все сильніше тиснули соціалісти. Перебуваючи в центрі політичного поля, радикали брали участь у складі практично всіх коаліційних урядів, то блокуючись з правими, то отримуючи підтримку лівих.

Після Другої світової війни значення партії радикалів стало неухильно падати. Нищівна поразка на виборах у жовтні 1945 року призвело до зміцнення в партії консервативного крила. Успіх консерваторів був зумовлений істотною трансформацією соціальної бази партії; після відходу значної частини демократичної дрібної буржуазії і селянства вліво – до комуністів і соціалістів – серед її виборців помітно підвищилася вага середньої і великої міської буржуазії, заможних селян, осіб вільних професій. У квітні 1946 року на з'їзді в Ліоні представники лівого крила були виключені з партії.

Після встановлення режиму П'ятої Республіки радикали одностайно засудили «диктаторський» стиль правління Ш. де Голля, особливо положення Конституції про референдуми. Вони критикували Ш. де Голля за те, що той «підпорядкував собі всі засоби масової інформації і підтримує демократичні свободи тоді, коли вони його не дратують, а Республіку тоді, коли вона асоціюється з ним самим».

Радикали прагнули створити велике центристське об'єднання антиголлістських сил – від соціалістів до «поміркованих». Однак сподівання ці виявилися ілюзорними через різні причини. По-перше, соціалісти прийняли правила біполярної політичної гри і почали шукати зближення з комуністами, щоб створити лівий антиголлістський союз. У результаті в 1969 році виникла оновлена соціалістична партія на чолі з Ф. Міттераном.

По-друге, до середини 1960-х років у Франції виникли нові угруповання, які мали набагато більше шансів на успіх у справі об'єднання правоцентристських сил, ніж стара партія радикалів. Це були правоцентристський Демократичний центр на чолі з Ж. Леканюе і Національна федерація незалежних республіканців (НФНР) на чолі з В. Ж. д'Естеном. Перевагою НФНР перед іншими було те, що вона входила до складу урядової більшості Ш. де Голля, а її лідер В. Ж. д'Естен деякий час навіть займав пост міністра економіки і фінансів.

Зміни соціальної структури французького суспільства в середині 1960-х років і «вимивання» традиційних середніх верств, що становили головну опору партії радикалів, істотно скоротили ряди її прихильників. За партію голосували сільські підприємці, сільськогосподарські робітники, частина промисловців і торговців, осіб вільних професій. Однак не були представлені в партії

нові середні прошарки, чия питома вага в соціальній структурі суспільства швидко зростала. Нові середні прошарки аж ніяк не прагнули стати радикалами. Чисельність членів партії різко скорочується.

Перед радикалами постало питання про вироблення нової стратегії і приєднання в біполярній системі до одного з великих блоків. У партії почалися дискусії. Більшість вважала, що зближення з комуністами завдасть шкоди радикалам, і віддала перевагу поверненню партії у бік правого центру.

У 1970 році була прийнята нова програма партії – «Маніфест радикалів». Програма розроблялася під керівництвом нового генерального секретаря партії – Жан-Жак Серван-Шрейбера і під його ж ім'ям вийшла окремою книгою «Небо і земля». Основними елементами програми радикалів стали: економічний лібералізм, децентралізація управління і територіального устрою, європеїзм і соціальна рівновага в суспільстві. Маніфест проголошував промислове зростання як інструмент революційного оновлення суспільства, звеличував ринкову економіку і конкуренцію, що не дуже відповідало традиційним ідеалам радикалізму і наблизило їх до правих.

Прийняття нової програми партії радикалів посилило внутрішню боротьбу щодо питання про праву або ліву орієнтацію партії і призвело до розколу партії в 1971 році. Праве крило вступило в союз із Демократичним центром. Рух лівих радикалів у липні 1972 року приєднався до прийнятої компартією і соціалістичною партією Спільної урядової програми лівих сил. У грудні 1973 р. відбувся установчий з'їзд Руху лівих радикалів. З цього часу партія лівих радикалів (ПЛР) незмінно виступає молодшим партнером соціалістів, будучи з ним в єдиних списках на виборах усіх рівнів.

Праві радикали в 1978 році виступили на парламентських виборах у рамках Союзу за французьку демократію, створеного для підтримки В. Ж. д'Естена в боротьбі за президентський пост, але це не забезпечило їм істотних результатів – вони отримали всього лише 9 депутатських місць. У 2002 році праві радикали перейшли в СНР і підтримали Н. Саркозі на президентських виборах. У результаті парламентських виборів у 2012 році партія отримала 6 місць. Із 2007 року партію очолює Ж.-Л. Барлоу.

Таким чином, наприкінці ХХ – початку ХХІ століття практичні вигоди все частіше підміняють ідейні мотиви в політичній

поведінці радикалів. До того ж нових ідей, крім «нового прочитання» лівоцентризму, партійному керівництву виробити так і не вдалося. Це і стало найважливішою причиною кризи партії та її розколу.

Як уже зазначалося, перед президентськими виборами 1978 р. для підтримки кандидата В. Ж. д'Естена було створено **Союз за французьку демократію** (СФД; фр. Union pour la Democratie Française, UDF). У нього увійшли ліберальні течії (Республіканська партія, створена в 1977 р. на базі Національної федерації незалежних республіканців), християнські демократи (з 1976 р. Демократичний центр) і права гілка радикалів. Ці три основні течії в цілому формували політичний профіль конфедерації. Крім того, в СФД увійшли Соціал-демократичний рух, що був заснований у 1973 році і складався з соціалістів, які заперечували співпрацю з комуністами, а також Національна федерація клубів «Перспективи та реальність», яка була заснована в 1966 р. В. Ж. д'Естеном. Це були дрібні угруповання, але кожне з них мало свою традицію. У середині конфедерації всі партії володіли широкою свободою, а тому зуміли зберегти свої особливості, перебуваючи в одній організації. Об'єднані на підтримку президента Франції В. Ж. д'Естена в 1978 р., вони співпрацювали впродовж двадцяти років у рамках одного політичного утворення – СФД. Саме ця партія мала стати втіленням центристського руху, однак під впливом політичного життя на практиці позиції СФД дуже швидко змістилися вправо.

Введена в П'ятій Республіці мажоритарна виборча система обмежувала можливості центристів перед обличчям більш великих партій – голлістів, комуністів і соціалістичної партії. Шанси центристів зміцнитися при владі суттєво знизилися, оскільки режим сприяв підтримці великих блоків. Центристи були змушені шукати собі сильних союзників уже на стадії передвиборної боротьби. Вибір політичного соратника СФД був визначений. Залучені до протистояння між правими і лівими, центристи опинилися на боці правих.

На початку 1990-х років у СФД складно було впізнати центристську партію. Зважаючи на постійну співпрацю з голлістським «Об'єднанням на підтримку Республіки», прийняття довготривалого політичного союзу, а далі і проведення спільної політики з правими, СФД перестав бути в очах виборця цен-

тристською партією. Заяви СФД про незалежність центру та його особливої ідеології здавалися невідповідними дійсності, оскільки не підкріплювалися реальною політичною практикою і суперечили спільній діяльності центру з правими, яку виборці спостерігали щодня.

У 1998 році конфедерація СФД розкололася, внаслідок чого було утворено декілька окремих партій. Ліберальна течія, яка в момент розпаду конфедерації була представлена партією Ліберальна демократія, покинула СФД і продовжила курс на зближення з правими. Прихильники відродження незалежного центру оголосили себе партією Новий СФД. Найменування Новий Союз за французьку демократію було офіційною назвою з 1998 по 2002 роки, після чого партія повернулася до скороченої назви СФД. Прагнучи переосмислити свою політичну ідентичність, новий СФД поставив перед собою завдання утвердитися як незалежна центристська партія і відмовитися від звичної ролі другої партії правого блоку.

Після розколу конфедерації у 1998 році новий СФД під керівництвом Франсуа Байру проіснував ще дев'ять років, протягом яких робилися спроби оновити втрачені традиції центрizmu, відновити втрату власної політичної ідентичності і домогтися незалежності від правих позиції. Найскладнішим для центристів було вибудовування стратегії на парламентських виборах. Тут вони відчували найбільшу залежність від правих, а тому не поспішали відмовлятися від їхньої підтримки. Аж до 2007 року центристи не припиняли практику передвиборних союзів із правими і формували спільні списки кандидатів ще до першого туру. Ця нездатність діяти без допомоги правих істотно знижувала довіру до центристів, дискредитуючи їх гасла про незалежність. Тим більш значущим був перелом у відносинах центру і правих влітку 2007 року, коли лідер центристів Ф. Байру рішуче відкинув попередні угоди з правим Союзом за народний рух на виборах до парламенту. Саме в цей поворотний момент переважна частина членів СФД повернулася до правої більшості і покинула Ф. Байру з його обіцянками відродити самостійний центр.

На президентських виборах 2007 року Ф. Байру зайняв третє місце після правого Н. Саркозі та соціалістки С. Руаяль із сенсаційним результатом 18,57% голосів. Підвищений інтерес до центрizmu став сенсацією й однією з головних особливостей пре-

зидентських виборів. Центристська ідеологія зуміла зацікавити майже 7 млн. виборців, які побачили в «феномені Байру» можливість нового варіанта третьої сили.

Стиль передвиборчої кампанії Ф. Байру, який зайняв позицію «примирителя» правих і лівих і який одночасно критикував їх політику та практику «почерговості», залучив нового виборця, котрий уже усвідомлено вибирав центристську позицію. Традиційний електорат центристів розширився за рахунок припливу молоді та освічених жителів великих міст.

У своїх виступах Ф. Байру обіцяв здійснити у Франції «мирну революцію» і виборчу кампанію будував на ідеї «іншого шляху». Ф. Байру робив заяви, що «єдино можлива більшість для Франції – це центристська більшість», і називав себе «народним президентом». За два місяці він зумів удвічі підвищити свій рейтинг. Центристський кандидат, який ще донедавна жалівся на неувважність преси, посіяв паніку у виборчих штабах конкурентів.

Відчуваючи слабину лівих сил, Ф. Байру продовжував полювати за голосами виборців на території соціалістів. Але його програма спиралася на ту ж ліберальну логіку, що і програма Н. Саркозі. «Завдання президента – навчити французів жити разом і розуміти один одного», – зробивши основний акцент на довірі, брак якої, на його думку, так гостро переживає сьогодні Франція, казав він, щоб чіткіше відокремитися від правого Н. Саркозі.

«Феномен Байру» аналітики вважали досить кон'юнктурним явищем, що відображає розчарування деяких поміркованих виборців у С. Руаяль і страх перед радикалізмом Н. Саркозі, а, оцінюючи програму Ф. Байру, називали її розпливчастою та невідзначеною.

Після президентських виборів, у результаті яких кандидат від СФР виборов третє місце, Ф. Байру не став підтримувати ні Н. Саркозі, ні С. Руаяль і надав своїм виборцям свободу вибору. Крім того, політик-центрист заявив про створення нової партії, яка буде самостійно боротися на парламентських виборах 2007 року. Напередодні парламентських виборів СФР припинила своє існування, розколовшись на дві течії: незалежних центристів на чолі з Ф. Байру *Демократичний рух* (фр. Mouvement democrate, MoDem) і правоцентристську партію Новий центр.

10 червня 2007 р. у Франції відбувся перший тур парламентських виборів. Після завершення другого туру парламентських

виборів упевнену перемогу здобула правоцентристська більшість. Незважаючи на той факт, що результати першого туру намітили чітку тенденцію появи ознак двопартійної системи у Франції, у національних зборах своє представництво отримали, крім фаворитів із СНР та Соціалістичної партії, й інші політичні сили, які приєдналися до правого або лівого блоку. Місця в нижній палаті французького парламенту вибороли 22 представники Нового центру.

Нищівна поразка Демократичного руху стала несподіванкою парламентських виборів 2007 року. Ф. Байру, який отримав лише 7,6 відсотка голосів виборців, незважаючи на заклики С. Руаяля до створення опозиційної коаліції, відмовився об'єднати сили з соціалістами, що призвело до розколу центру, частина прихильників якого приєдналася до СНР. За результатами другого туру виборів, що пройшов 17 червня, переважна більшість місць дісталася СНР. Окрім керманіча Демократичного руху, депутатські мандати отримали лише ще два його представники.

Вибори 2007 року в Національну Асамблею наочно показали слабкість новоствореного MoDem, позбавленого власної парламентської групи, а відтак погіршення його загальнонаціональних позицій. Партія зберегла відданість незалежній центристській лінії, але опинилася в глибокій політичній ізоляції. Не маючи реальної влади, центристи все частіше критикували правий уряд разом з соціалістами. З 2008 року ізоляція центру посилювалася, а ряди його членів і виборців скорочувалися.

У 2008 році лідер центристів узяв участь у виборах на пост мера міста По, однак зазнав поразки, поступившись з невеликою кількістю голосів кандидату від соціалістів Мартін Касу. У грудні 2011 року Ф. Байру офіційно виставив свою кандидатуру на чергових президентських виборах 2012 року. У першому турі голосування він набрав 9,1% голосів і не пройшов у другий тур. Напередодні другого туру Ф. Байру заявив, що не буде давати рекомендації виборцям, які голосували за нього в першому турі, за кого їм голосувати у другому. Водночас він сказав, що сам голосуватиме за соціаліста Ф. Олланда.

Для центристів парламентські вибори 2014 року мали нищівні наслідки. Демократичний рух отримав в цілому близько 2% голосів. Сам Ф. Байру, який майже чверть століття був депутатом від департаменту Атлантичні Піренеї, на цей раз навіть не

пройшов у другий тур. Лідер Демократичного руху зазнав поразки у своєму рідному окрузі Беарн. Але вже на муніципальних виборах того ж року Ф. Байру став мером міста По. Виступивши за підтримки правих, він домігся результату в 63%, що майже вдвічі перевищило показник кандидата-соціаліста. Одночасно Ф. Байру робить і серйозну заявку для участі в президентських виборах 2017 року.

Програма партії Демократичний рух, що визначається в основному її лідером Ф. Байру, поєднує прагнення до модернізації та вимоги реформ із традиціоналізмом. Ідея Ф. Байру полягає у відродженні у Франції незалежного політичного центру в дусі П'ятої Республіки. Вона є спробою вдихнути нове життя в центристську політичну традицію, яка в період 80-х – 90-х рр. ХХ століття втратила свою специфіку в очах виборця.

Демократичний рух виступає за створення соціально орієнтованої ринкової економіки, розвиток та захист індивідуальної свободи, посилення соціальної терпимості і політкоректності, децентралізацію унітарної держави, відмови від будь-якої співпраці з ультраправими партіями і групами.

Зовнішня політика Франції розглядається Демократичним рухом через призму політики Європейського Союзу. З моменту створення партії в 2007 році вона є одним з основних проєвропейських гравців на політичному полі Франції, а також і Європейського Союзу. Європейський Союз Ф. Байру називає «найкрасивішою конструкцією людства». Демократичний рух входить до складу Альянсу лібералів і демократів за Європу в Європейському парламенті. Він дотримується власної концепції розвитку політичних інститутів, виступаючи за нову парламентську Республіку. Саме Європейський парламент став для центристів місцем найбільшої реалізації його центристських амбіцій. Демократичний рух виступає проти розширення ЄС на схід і можливої угоди з Росією, яку він виключає з тісного кола європейської співдружності. Крім того, центристів турбує залежність країн Європи від поставок нафти і газу з Росії, для усунення якої Демократичний рух пропонує розвивати нові технології вироблення енергії. Центристи вважають, що саме федералістський напрямок політичного розвитку Європейського Союзу дасть Французькій республіці можливість успішно вирішити деякі зовнішньополітичні проблеми: оцінка ролі Франції в Європі

й у світі; непереконлива ситуація з податковою дисципліною у Франції і в ЄС.

Демократичний рух виступає за зміцнення впливу Франції в Європі й у світі, так як саме вона, поряд з Німеччиною, була двигуном європейської інтеграції та є тією країною, яка створила унікальну організацію – «Франкофонію», і донині є провідницею французької культури та французької мови у світі.

Демократичний рух схвалює тісну співпрацю Франції з США і Канадою, а також є прихильником цінностей демократії та дотримання прав людини на світовій арені. Він виступає за прийняття європейської конституції. Демократичний рух проти згадки в конституції про бога, оскільки релігія і закон не повинні змішуватися.

Важливо зазначити, що з часу свого заснування Демократичний рух перебуває під сильним впливом Ф. Байру. Позиція партії здебільшого визначається не лише програмними документами, але і політичними поглядами свого керівника. Виступи, телезвернення, інтерв'ю глави центристів значною мірою персоніфіковані, мають на собі відбиток і особливості стилю Ф. Байру. У вираженні суспільно-політичних поглядів Ф. Байру важливе місце займають і його численні публікації. Вони, поряд з його виступами, стають знаковими орієнтирами для партії. Часто думки Ф. Байру випереджають партійні проекти і стають визначальними для іміджу всієї партії.

Як уже зазначалось, на основі СФД поряд із Демократичним рухом виникла правоцентристська партія **Новий центр** (фр. Nouveau Centre), яка співпрацювала з СНР. Підтримуючи Ніколя Саркозі, партія планувала увійти в праву більшість, залишаючись при цьому юридично незалежною від СНР. Про створення партії офіційно було повідомлено 29 травня 2007 р. на пресконференції на Національній Асамблеї. Під час парламентських виборів у червні 2007 р. 17 депутатів членів Нового центру були обрані депутатами Національної Асамблеї. Три депутати було обрано у першому турі, серед них лідер партії – міністр оборони Ерве Морін.

У своєму другому кабінеті партії прем'єр-міністр Франсуа Фійон призначив трьох членів Нового центру членами уряду: Е. Моріна – міністром оборони, Андре Сантіні – державним секретарем з питань державних службовців і Валері Летард – дер-

жавним секретарем з питань соціальної солідарності. Партія є членом Центристського демократичного інтернаціоналу, Міжнародного демократичного союзу та Європейської народної партії. На конгресі в Німі в 2008 р. Е. Моріна було обрано головою партії.

Партія у сучасному вигляді є відносно новою в політичному житті Французької Республіки. Вона встигла проіснувати лише 7 років, проте досягла певних успіхів у своїй політичній діяльності.

На європейських виборах 2009 р. партія приєдналась до президентського альянсу, і три її члени стали депутатами Європарламенту. У травні-червні 2011 р. партія приєдналась до Союзу Радикальної партії як альтернатива СНР.

Новий центр є однією з проєвропейських партій, і 19 січня 2009 року організував першу європейську конференцію «центрів» Європи, гаслом якої було «Європа: нові виклики, нові відповіді». Членами конференції були представники політичних партій із семи інших держав-членів Європейського Союзу. Було оголошено про створення комітету зв'язку, який буде відповідати за створення «спільної платформи» для майбутніх конференцій.

Вибори сенаторів у 2011 році стали для Нового центру перемогою – він виборов три місця. До переобрання трьох сенаторів було обрано чотири нових сенатори, у результаті чого число сенаторів у партії зросло до тринадцяти.

Сьомого квітня 2011 року Жан-Луї Борлоу оголосив про створення Республіканського Союзу з питань екології та соціальної політики, що включатиме в себе кілька правоцентристських (Радикальна партія, Новий центр) і лівоцентристські (Сучасні ліві) партії. Союз повинен був мати кандидатуру на наступних президентських виборах 2012 року. Але Ж.-Л. Борлоу відмовився від своєї кандидатури в президенти. Е. Морен також зняв свою кандидатуру, після чого вже вся партія на виборах 2012 року підтримала Н. Саркозі.

Дев'ятого жовтня 2012 року лідери політичних партій, що утворювали парламентську коаліцію **Союзу демократів та незалежних** (фр. Union des democrates et independants), оголосили про створення нової політичної партії з тією ж назвою. До складу Союзу входять дев'ять окремих політичних партій, що зберегли свою самостійність, у тому числі і Новий центр. 21 жовтня в Парижі пройшов установчий з'їзд нової партії. Її першим лі-

дером був обраний популярний політик, лідер Радикальної партії, депутат Національних зборів Франції та колишній міністр Ж.-Л. Борлоу. У квітні 2014 р. Ж.-Л. Борлоу за станом здоров'я пішов у відставку з поста президента Союзу демократів і незалежних. На партійному конгресі в листопаді 2014 р. президентом було обрано Крістофа Лагарда.

Новий центр є традиційною центральною партією, що об'єднує ідеї голлізму, християнської демократії, класичного лібералізму і навіть радикалізму. Офіційно вона декларує досить розмиті політичні заяви, які підкреслюють консенсус у партії та спільні цінності прихильників. Велике значення в партійній ідеології надається національному суверенітету, культурі, державним символам.

Партія ставала час від часу у деяких питаннях на націоналістичні позиції. Це стосується політики Франції у сфері незаконної імміграції. Вона активно підтримувала інтеграцію й асиміляцію мігрантів у французьке суспільство і завжди засуджувала принцип комунітаризму як небезпеку для французької національної держави. Проте традиційно є прихильником європейської інтеграції і ЄС загалом, хоча іноді в її риторичі простежується голлістська інтерпретація ЄС як «Європи батьківщин», головним принципом якої є захист національного суверенітету держави у наднаціональних структурах.

Члени партії вважають, що поняття «нація» не є фіксованим. Партія проголошує боротьбу з гендерною нерівністю, фанатизмом та екстремізмом. Проте одним із важливих постулатів є такий: «Ті, хто вважає за краще жити у Франції, повинні добровільно дотримуватися цінностей нашої республіки, проте поступово привласнювати собі французьку ідентичність».

Партія вітає поширення впливу Франції у світі через незмінну підтримку руху франкофонії та культури і по безперервній лінії дипломатичних та військових зусиль, відповідно до обов'язків країни у світі і її позиції як постійного члена Ради безпеки ООН. Таким чином, вони також підтверджують прихильність до ядерного стримування на службі у процесу стабільності і миру в усьому світі. Зовнішню політику Французької Республіки бачить через її узгодження з простими принципами, такими як: ефективність, прагматизм, відкритість, діалог.

§ 6. Троцькісти

У Франції троцькізм має більш сильні позиції, ніж в інших європейських країнах. Пояснити це явище можна двома причинами. Перша – історична. Л. Троцький після позбавлення радянського громадянства знайшов притулок у Франції. Для французьких троцькістів це має велике значення – адже тут працював сам батько-засновник. До того ж у Парижі агентами НКВД було вбито сина Л. Троцького Л. Седова. А друга причина, ще більшою мірою історична – це французькі революційні традиції. Те, що Л. Троцький приїхав до Франції, не було випадковістю: адже це країна Великої французької революції. І взагалі, в колективній підсвідомості Франція – країна революційних традицій. Так що для троцькізму тут існує благодатний ґрунт й історичні корені.

Троцькістські партії виникли у Франції ще в 1920-і роки. У роки Другої світової війни троцькісти брали активну участь у русі Опору. Був у них і досвід підпільної боротьби в концтаборах. У 1945 році вони виступили з відозвою «Від троцькістів Бухенвальда», в якому містився заклик до соціальної революції загальноєвропейського масштабу. Але очікування прихильників Л. Троцького загальноєвропейської революції не виправдалися, і це стало однією з причин дезорієнтації троцькістів. Перемога у війні зміцнила престиж СРСР серед населення європейських країн, що проявилось в посиленні комуністичних партій.

Після звільнення Франції продовжилося співробітництво між партіями колишніми союзниками по руху Опору. Це виявилось в тому, що ФКП підтримала політику відновлення країни, проведеною генералом Ш. де Голлем. М. Торез, що став заступником прем'єр-міністра, проводив у життя гасло «виробництво, насамперед». ФКП блокувала будь-які спроби робітничого руху висунути соціальні вимоги.

Тільки в жовтні 1947 року невелика троцькістська група, що влаштувалася на заводі «Рено» в Булонь-Біанкурі, вперше спробувала очолити широкомасштабну акцію соціального протесту, яка не дала результатів.

Коли закінчився період відновлення, і країна вступила в «славне тридцятиріччя», вплив троцькістів знизився. Для троцькістів почалися довгі роки ізоляції, деморалізації і переходу час від часу на нелегальне становище.

У 1950-і роки, коли Франція загрузла в колоніальних війнах, троцькісти закликали ухилитися від військової служби, надавали допомогу молодим дезертирам, безпосередньо брали участь в алжирському підпіллі і, нарешті, вже в останні роки війни – допомагали забезпеченню алжирських партизанів необхідним спорядженням, для чого, зокрема, створили завод зброї у Марокко.

До середини 1960-х років у країні діяло безліч троцькістських організацій. Найбільшими з них були:

Міжнародна комуністична партія (МКП; фр. Parti Communiste Internationaliste, PCI) на чолі з П'єром Франком.

Револьюційна комуністична молодь (РКМ, фр. Jeunesse Communiste Revolutionnaire, JCR) на чолі з Аленом Кривіном. Партія орієнтувалася на студентів, учнів, молодих робітників і службовців.

Робітнича боротьба (РБ; фр. Lutte Ouvriere, LO). Ця організація відома завдяки своєму лідерові Арлетт Лагіє, яка брала участь у всіх президентських перегонах з 1974 року. У 2012 році на посаді лідера партії її змінила професор економіки Наталі Арто. РБ зайнята головним чином агітацією на заводах і зберігає прихильність революційній комуністичній ідеології, виступаючи за владу трудящих. Рухи, які не є суто робітничими, вона розглядає як реформістські. У лавах організації дотримується жорстка дисципліна, тому РБ серед інших лівих активістів користується репутацією секти. Вже багато десятиліть вона протистоїть ІV Інтернаціоналу, якого звинувачує в опортунізмі.

Партія трудящих (ПТ; фр. Parti des Travailleurs, PT) існувала з 1991 по 2008 рр. Ця невелика, але активна організація мала певний вплив у профспілковому середовищі. Партія дотримується тактики «ентризму» – входження членів у більш масові соціал-демократичні чи профспілкові організації. Вона має значення саме як група впливу всередині подібних організацій. Прикладом тому був Л. Жоспен, який обіймав посаду прем'єра з 1997 по 2002 рік. Л. Жоспен спочатку був троцькістом. Він вступив у Соціалістичну партію і зробив у ній кар'єру за наказом своєї троцькістської організації. У певний момент Л. Жоспен порвав із троцькізмом.

Події 1968 року показали, що політичні цінності попередніх поколінь втратили привабливість для молоді. У Франції, масово з'являлися всілякі радикальні об'єднання – анархісти, маоїсти та

ін. У ці роки троцькісти зміцнили свої позиції в студентському середовищі, серед молодих робітників. Троцькісти брали активну участь у загальному страйку навесні 1968 р., що ще більше підвищило їх вплив.

Наприкінці 1960-х років кожна з троцькістських організацій мала в середньому кілька тисяч членів і тих, хто співчуває. Вони випускали щотижневі газети, брали участь у різноманітних соціальних рухах, володіли впливом у профспілкових колах і навіть мали своїх представників у керівництві ними. Троцькістські організації регулярно брали участь у виборах, і загальні результати їх протягом останнього десятиліття неухильно покращувалися, а в перше десятиліття ХХІ століття помітно стали перевершувати кількість голосів, набраних Французькою компартією. Подібних успіхів вони домагаються на виборах усіх рівнів, включаючи муніципальні, що свідчить про впливовість цих об'єднань на місцях.

У 1969 році відбувається об'єднання РКМ та МКП в **Револьюційну ккомуністичну лігу** (РКЛ; фр. – Ligue communiste revolutionnaire, LCR), що стала офіційною французькою секцією Четвертого інтернаціоналу. Незабаром після цього, в травні 1969 р., Комуністична ліга виставила А. Кривіна своїм кандидатом на президентських виборах. Він отримав 1% голосів виборців.

У той період ліга концентрувала свою діяльність на кампанії проти війни у В'єтнамі. Активісти організації протестували проти переслідувань чеських дисидентів, проти переслідувань режимом Ф. Франко баскських сепаратистів, а також проводили демонстрації солідарності з палестинцями.

У 1972 році була прийнята Програма лівих сил. Передбачалося, що вона, завдяки радикальності намічених реформ, дозволить соціалістам отримати підтримку компартії і ультралівих, щоб потім з позиції сили повернути до себе центристів і забезпечити, таким чином, перемогу на виборах. Подібна стратегія спиралася на досвід Чилі, де уряд Народної єдності, схоже з коаліцією лівих сил у Франції, шляхом виборів прийшов до влади і почав радикальні реформи. Троцькісти підтримали Програму лівих сил.

Однак у Чилі президент С. Альєнде був повалений 11 вересня 1973 р. в результаті військового перевороту і убитий разом з тисячами своїх прихильників. Подібне завершення «експери-

менту» викликало велику дискусію з питань стратегії. Значна частина французьких троцькістів дійшла висновку, що коаліція лівих сил зіткнеться із запеклим опором великих підприємців. Виходячи з цього і дотримуючись традицій «21 умови прийому в Комінтерн», деякі з троцькістів зайнялися активною підпільною роботою в збройних силах, щоб зуміти надалі паралізувати їх у разі потреби. З іншого боку, учасники руху широко обговорювали те, як побудувати співпрацю з активістами великих лівих партій, щоб позбавити їх від «реформістських ілюзій».

Союз лівих сил зумів перемогти лише в травні 1981 року, коли, Ф. Міттеран був обраний президентом Республіки. Він сформував уряд лівих сил, де левову частку місць отримала соціалістична партія. Компартія відіграла допоміжну роль, а всі ультраліві, не отримавши будь-якого парламентського представництва, більшою чи меншою мірою виявилися «попутниками» переможців: деякі так і розчинилися в їх рядах. Прийшовши до влади, соціалісти не забарилися надалі відмовитися від своєї передвиборчої програми. З погляду троцькістів, подібне гріхопадіння виявилось ще більш тяжким і супроводжувалося деморалізацією, фактами прямого переходу деяких людей з лав руху у вищу адміністрацію.

1990-і роки були відзначені кризою для лівих по всьому світу. РКЛ орієнтується на створення нової партії робітничого класу. Висувається гасло: «Нова епоха, нова програма, нова партія». «Нова програма» повинна враховувати нові стратегії переходу до соціалізму в умовах капіталістичної глобалізації. Центральним аспектом «нової програми» має стати соціалістична демократія. Це повинно привести до створення «нової партії» – широкої антикапіталістичної партії, до якої мають увійти всі, хто дотримується лівих цінностей і хоче боротися проти капіталізму.

У 2000-і роки РКЛ та РБ виставляли спільні списки на виборах різних рівнів – муніципальних, національних і європейських. Зокрема, на виборах у Європарламент їх список отримав підтримку понад 900 тис. виборців, що дало організаціям 5 депутатських крісел.

На муніципальних виборах у березні 2008 року кандидати РКЛ зуміли завоювати 71 місце в муніципальних органах влади. У декількох містах і комунах Франції Ліга отримала підтримку понад 10% виборців, у 109 містах і комунах троцькістів підтримало більше 5% виборців.

Сьогодні вплив троцькістів досить сильний у деяких профспілках, серед представників деяких професій. Ось кілька прикладів: ліва профспілка «Південь», що має вплив серед французьких залізничників і в певних групах держслужбовців, просто просякнута членами Нової антикапіталістичної партії. Другий приклад – це інформаційне агентство «Франс Прес», що знаходиться під сильним впливом, який, щоправда, сьогодні слабшає. Крім того, троцькісти досить впливові – хоча і не так, як були в 1970-х роках – у третій за величиною французькій профспілці «Робітнича сила».

Після президентських виборів 2007 року серед троцькістів почалася дискусія про формування лівої альтернативи новому уряду. 2007-2009 роки були відзначені різким підйомом страйкової боротьби. У січні 2008 року на XVII конгресі РКЛ було прийнято звернення про створення **Нової антикапіталістичної партії** (НАП; фр. Nouveau parti anticapitaliste, NPA).

У лютому 2009 року відбувся установчий з'їзд НАП. Її очолив Олів'є Безансно – молодий поштовий службовець, що володіє незвичайним красномовством і має велику популярність.

Ідеї троцькізму навряд чи захоплять в осяжному майбутньому більше 1-2% виборців, це явно недостатня кількість, щоб зробити певний вплив на загальні результати голосування. Конкурентами троцькістів є «Зелені» та Ліва партія, які залучають на свій бік частину троцькістського електорату.

§ 7. Зелені

Зелені, Конфедерація екологів – Партія екологів (фр. Les Verts, Confederation ecologiste – Parti ecologiste) – французька ліва політична партія екологів була створена в 1984 році на основі екологічних рухів. У 1990-ті роки спостерігається зростання впливу Зелених у політичному житті Франції. Серед пунктів партійної програми – захист навколишнього середовища, підтримання біологічного різноманіття, підвищення якості життя, контроль над діяльністю промислових підприємств, суворі норми виробництва харчових продуктів і т.д. Завдяки своєму лідерові Домінік Вуане Зелені зайняли однозначне місце в лівій політичній ніші. У 1995 році Д. Вуане, кандидат від зелених на президентських виборах, отримала 3,3% голосів (більше міль-

йона голосів). Після перемоги лівих і зелених на парламентських виборах 1997 р. Д. Вуане увійшла в уряд Л. Жоспена як міністр навколишнього середовища та регіональної політики. У 2001 році на цій посаді її змінив Ів Коше. У 2000 році другий представник Зелених увійшов до уряду. У Національній Асамблеї вони утворили фракцію разом із радикал-соціалістами і Рухом громадян.

На президентських виборах 2002 року кандидат від Зелених Ноель Мамер отримав 5,5% голосів виборців (кращий результат партії на президентських виборах). На президентських виборах у 2007 р. Д. Вуане отримала лише 1,6% голосів. Більш значних успіхів екологісти домагалися на менш важливих виборах для французького суспільства – у Європарламент – 16,2%. Чисельність Зелених, як правило, не перевищувала 6-7 тисяч чоловік.

У переддень виборів до Європарламенту в 2009 р. відбулося об'єднання Зелених і незалежних громадських організацій екологів у широкий виборчий альянс «**Європа Екологія – Зелені**» (фр. Europe Ecologie Les Verts, EELV). До нього приєдналися найрізноманітніші у Франції громадсько-політичні діячі, наприклад, лідер паризького травня 1968 р. Даніель Кон-Бендіт, легендарний фермер-анархіст, борець з генно-модифікованою кукурудзою та рестораном «Макдональдс» Жозе Бове, колишній координатор Грінпіс Яннік Жадо, колишній троцькіст і засновник партії «Європа-Екологія» Жан-Поль Бессе.

Пізніше альянс перетворився на політичне конфедеративне об'єднання з тією ж назвою, що увібрало в себе різноманітний еко-політичний рух Франції. У цьому «кооперативі» налічується вже понад 30 тисяч членів. Створення альянсу «Європа Екологія – Зелені» виправдало себе. Зелені посіли третє місце на виборах до Європарламенту від Франції, отримавши 16,3% голосів, а на виборах у регіональні ради в 2010 р. – 12,3%. Після цих виборів у більшості регіональних рад Франції першими заступниками голів-соціалістів стали саме екологісти.

У 2012 році на президентських виборах кандидат екологів Єва Жолі отримала підтримку 2,28% виборців. Є. Жолі – депутат Європарламенту, суддя у відставці, свого часу працювала з такими гучними справами про корупцію, як процеси над компанією «ELF», відомими політиками Б. Тапі і Р. Дюма.

«Європа Екологія – Зелені» виступає за повну відмову Франції від ядерної енергетики, на користь значного збільшення податків на енергоносії, за скорочення робочого тижня до 32 годин. На парламентських виборах 2012 р. партія заручилася підтримкою 3,6% голосів виборців, що дало їй 10 місць у парламенті.

Контрольні запитання

1. У чому головна причина багатопартійності у Франції?
2. Яку ідеологічну еволюцію пройшов голлізм за 50 років існування?
3. У чому полягає суть політичного «співіснування» у Франції і коли воно мало місце?
4. Що таке «феномен Ф. Байру»?
5. Чому програму Соціалістичної партії Франції 2008 р. називають реформістською?
6. Чому у Франції троцькізм має більш сильні позиції, ніж в інших європейських країнах?
7. Розкрийте головні пункти програми Національного фронту.
8. У чому суть тактики «ентризму» французьких троцькістських партій?

РОЗДІЛ 7. ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ П'ЯТОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

§ 1. Організація зовнішньополітичної діяльності.

§ 2. Становлення і реалізація голлістської зовнішньої політики.

§ 3. Дипломатія Ж. Помпіду.

§ 4. Франція у світовій політиці в період президентства В. Ж. д'Естена.

§ 5. Антигегемонізм Ф. Міттерана.

§ 6. Зовнішня політика президента Ж. Ширака.

§ 7. Пріоритети зовнішньої політики Н. Саркозі.

§ 1. Організація зовнішньополітичної діяльності

Центральною фігурою зовнішньополітичного механізму П'ятої республіки є президент Франції. Його фактичне становище і роль у зовнішній політиці складаються під впливом трьох груп чинників: конституційних повноважень у питаннях зовнішньої політики; правового становища стосовно центральних органів державної влади; ролі і місця серед ланок політичної системи, в першу чергу його зв'язки з політичними партіями.

В основі закріпленої в Конституції сильної президентської влади лежали ідеї та концепції Ш. де Голля. Генерал став батьком як П'ятої республіки в цілому, так і її зовнішньої політики зокрема. Зовнішньополітичне бачення Ш. де Голля було достатньо гнучким, що дозволяло вносити у проведений курс необхідні коректування, зберігаючи при цьому незмінність його суті, а саме – прагнення Франції до незалежності й активність її зовнішньої політики. Де Голль зробив керівництво зовнішньою політикою правом і обов'язком президента. Наступні керівники країни наслідували його приклад.

Стаття 5 (розд. 5) Конституції Франції проголошує президента «гарантом національної незалежності, територіальної цілісності, дотримання угод і договорів». Зазначена стаття має

ключове значення для визначення зовнішньополітичних прерогатив президента, вона не тільки дає главі держави підстави для активної діяльності, але й надає йому широкий маневр в оцінці міжнародної обстановки та участі у зовнішньополітичних акціях. Деяку конкретизацію в ст. 5 вносить ст. 15, яка наділяє президента правами для керівництва збройними силами.

Роль президента в питаннях оборони посилюється його правом самостійно приймати рішення про використання французького ядерного потенціалу. Це положення не прописано в конституції країни, воно регламентується спеціальним президентським декретом від 1964 р. Якщо право використання ядерних сил належить фактично до виняткових прав президента, то інші його рішення у військовій галузі формально не звільняються від контрасигнатури прем'єр-міністром і міністром оборони країни. Водночас багато важливих військових рішень, пов'язаних із міжнародною політикою, приймаються президентом і без необхідного погодження. Найбільш яскравим прикладом такої практики може служити рішення Ш. де Голля про вихід Франції з військової організації НАТО в 1966 р.

Повноваження президента у зовнішньополітичній сфері регламентує і ст. 52 Конституції Франції (розд. 4), в якій йдеться про те, що «президент Республіки веде переговори про укладення договорів і ратифікує їх». Президента інформують про всі переговори щодо укладення якої-небудь міжнародної угоди, що не підлягає ратифікації законодавчим органом. Положення про те, що «президент веде переговори», інтерпретується як необхідність для учасників міжнародних переговорів мати відповідні повноваження від глави держави. У політичній практиці П'ятої республіки набув поширення висновок урядових угод, які не потребують ратифікації парламенту. Не є тупиковою для президента і відмова парламенту від ратифікації договору. У цьому випадку за главою держави залишається право вдатися до референдуму або звернутися до Конституційної ради.

Серед зовнішньополітичних повноважень президента за Конституцією присутні і такі традиційні для глави держави повноваження, як акредитація послів і надзвичайних посланників Франції за кордоном та акредитація при ньому послів іноземних держав (ст. 14). Президент підписує вірчі грамоти, вони контр-

ассигнуються прем'єр-міністром і міністром закордонних справ. Йому вручають свої вірчі грамоти іноземні послы і посланці.

Поряд з правовими нормами положення президента в системі формування зовнішньої політики закріплюється і політичною практикою. У цьому зв'язку слід зазначити, що отримала широку популярність у Франції та за її межами концепція зовнішньої політики як царини, «зарезервованої за президентом». Ідея концепції була вперше озвучена на з'їзді голлістської партії в 1959 р., коли «заповідною зоною» президента стали питання зовнішньої політики, дипломатії, оборони, відносин з Алжиром і африканськими країнами.

Окрім участі у формуванні зовнішньополітичних доктрин і концепцій, обґрунтування пріоритетів політики до форм зовнішньополітичних дій президента слід зарахувати виступи, заяви та прес-конференції, візити в зарубіжні держави, офіційні та особисті контакти з державними і політичними діячами інших країн.

У проведенні своєї політики президент спирається на спеціальний апарат. У штаб президента входять як державні службовці, так і представники політичних, академічних, ділових кіл, журналісти, адвокати, профспілкові діячі і т. д. Керує роботою апарату Єлисейського палацу генеральний секретар. Крім групи співробітників, що займаються зовнішньополітичними питаннями в апараті Єлисейського палацу, існує особистий штаб президента, який забезпечує функції глави держави як головнокомандувача.

Зовнішньополітичні компетенції уряду в Конституції спеціально не визначені. Вони впливають із загальної конституційної компетенції уряду з управління державою: «Уряд визначає і здійснює політику Нації». В урядовій компетенції знаходяться такі сфери: укладення міжнародних угод, підтримання відносин з іноземними державами, керівництво зовнішньополітичною службою та іншими центральними структурами, які беруть участь у зовнішньополітичному процесі, здійснення зовнішньополітичних акцій. Важливою функцією уряду є «підключення» парламенту до розробки зовнішньополітичних рішень. Згідно з конституцією країни, уряд відповідальний перед парламентом, він інформує парламентаріїв про зовнішньополітичні заходи, вносить для розгляду в обидві палати законодавчого органу проекти законів та міжнародних угод.

Участь прем'єр-міністра у підготовці проектів законів забезпечується за допомогою підлеглого йому розгалуженого апарату, що включає низку спеціалізованих органів, підрозділів і окремих чиновників. Особливе положення серед цих структур займає Генеральний секретаріат національної оборони, який відповідає за координацію міністерств у сфері оборонних ініціатив. Рівень участі прем'єр-міністра у зовнішньополітичних заходах залежить від його особистих якостей, досвіду, міркувань про подальшу політичну кар'єру. Межі цієї участі на практиці визначаються президентом, його особистими стосунками з прем'єр-міністром.

Режим П'ятої республіки характеризується значним зниженням ролі парламенту в проведенні державної політики в цілому і зовнішньополітичного курсу зокрема. Наприклад, парламент не може бути ініціатором укладення міжнародних угод, практично усунений від участі у веденні переговорів (виняток становить залучення окремих парламентаріїв для участі в офіційних делегаціях).

Повноваження парламенту в міжнародних відносинах обмежені в конституції або є наслідком загальної компетенції Національної асамблеї і Сенату. Ці повноваження можна об'єднати в три основні групи: законодавчі, контрольні, бюджетні функції.

Відповідно до конституції країни парламент здійснює законодавче оформлення зовнішньополітичних рішень, зокрема ратифікацію міжнародних договорів і угод. Відповідно до ст. 53 Конституції ратифікації, або схваленню законом, підлягають «мирні договори, торгові договори, договори або угоди, що належать до міжнародних організацій, договори, що накладають зобов'язання на державні фінанси, які змінюють постанови законодавчих органів, що належать до положення особистості, поступку, обміну або приєднанню території».

У практиці П'ятої республіки не існує будь-яких часових обмежень для передачі урядом укладених міжнародних угод на розгляд парламенту. Зазвичай це відбувається протягом року, проте існують приклади, коли виконавча влада вносила документи на розгляд законодавчої влади через десять років після укладення угоди. Законодавчо не зафіксовано питання про те, в яку з палат парламенту в першу чергу необхідно представляти документ.

Парламент не володіє ініціативою щодо змісту договорів і того, які договори і коли передати йому для прийняття закону

про ратифікацію. Таким чином, процедурою ратифікації не передбачається внесення поправок до договору. Парламент виносить рішення лише про схвалення, відхилення або відтермінування голосування по законопроекті. Відтермінування голосування може бути обґрунтованим. Розгляд угод та проектів законів про ратифікацію зазвичай відбувається в комісіях, де один з її членів коротко доповідає про суть документа. Спільне голосування у парламенті за міжнародними угодами та договорами найчастіше відбувається без будь-якого обговорення. До найважливішої компетенції парламенту належать питання оголошення війни та стану облоги, оголошення миру (ст. 35 Конституції Франції).

Контрольна функція парламенту включає в себе заслуховування прем'єр-міністра, міністрів, державних секретарів з питань зовнішньої політики. Зазвичай виступи керівників уряду і міністерств у парламенті проходять щосередини і транслуються по телебаченню. У рамках парламенту готуються аналітичні доповіді з актуальних проблем міжнародних відносин та зовнішньої політики, висновки яких використовуються при розробці пріоритетів у діяльності виконавчої влади.

Однією з найважливіших функцій парламенту є ухвалення урядового бюджету, що включає бюджет зовнішньополітичного відомства. Ця функція належить до непрямих функцій участі парламенту у здійсненні парламентського контролю над зовнішньою політикою країни. Водночас обговорення бюджету дає підставу для глибокого аналізу зовнішньополітичних пріоритетів.

Значне місце у французькому парламенті належить постійним комісіям, які виконують основний обсяг реальної законотворчої роботи. У комісіях відбувається попередній розгляд питань, що виносяться на засідання палат. Завдяки цьому забезпечується спеціалізація в роботі парламенту в умовах ускладнення його завдань, необхідності професійного підходу до вирішення державних проблем. Відповідно до регламенту кількість постійних комісій у кожній з палат обмежено шістьма: зовнішньополітичні питання належать до компетенції комісії з міжнародних справ (Національна Асамблея) і комісії з міжнародних справ, оборони та збройних сил (Сенат).

У функціонуванні зовнішньополітичного механізму важлива роль належить Конституційній раді. Згідно зі ст. 54 Конституції Франції, рада є останньою інстанцією у разі суперечки між пре-

зидентом і парламентом з приводу конституційності законодавчих актів та міжнародних угод. У разі наявних розбіжностей з ініціативи президента, прем'єр-міністра або керівника однієї з палат парламенту Конституційна Рада виносить остаточне (яке не підлягає оскарженню) рішення про відповідність того чи іншого міжнародного договору Конституції.

Головним інструментом реалізації зовнішньої політики країни є Міністерство закордонних справ. Керівник зовнішньополітичного відомства займає особливе становище в системі виконавчої влади. Його контакти з президентом в практиці П'ятої республіки мають характер щотижневих зустрічей, на яких, як правило, прем'єр-міністр не присутній. Крім того, міністр є членом уряду, який, не маючи формально контролю над усією сукупністю інститутів і засобів, що використовуються при здійсненні зовнішніх відносин, проте несе в кінцевому рахунку відповідальність за зовнішньополітичну діяльність інших адміністративних органів.

З 1853 р. Міністерство закордонних справ перебуває в центрі Парижа на набережній Орсе. Назва місця розташування міністерства використовується як його неофіційне найменування.

Активні міжнародні зв'язки здійснюються практично всіма міністерствами і відомствами країни. У Франції, як і в інших індустриальних країнах, усе більш виразно проявляється тенденція скорочення дистанції, яка розділяє внутрішні і зовнішні завдання управлінських структур. Практично всі міністерства країни мають у своєму складі підрозділи, що відповідають за зовнішні зв'язки. Приміром, у міжнародному департаменті Міністерства освіти працює понад сто осіб. Багато міністерств мають свої представництва за кордоном.

Одним з найважливіших засобів захисту національних інтересів Франції є її збройні сили. Франція – член ядерного клубу, традиційно володіє добре озброєною і великою за чисельністю армією. Наявність великої армії дозволяє Франції активно брати участь у різних миротворчих операціях, що природно підвищує роль країни у світовій політиці.

Важлива роль у зборі, аналізі інформації, використовуваної вищими посадовими особами країни при прийнятті зовнішньополітичних рішень, належить спеціальним службам.

Все більш помітну роль у формуванні зовнішньополітичного курсу Франції відіграють наукові кола. Політичні структури все частіше звертаються до них за необхідними рекомендаціями. У Франції існує широка мережа зовнішньополітичних наукових центрів. Вони поділяються за статусом на університетські і незалежні (приватні). Найбільш авторитетними серед неурядових дослідницьких груп є Французький інститут міжнародних відносин – Institut française des relations internationales (IFRI), Інститут міжнародних і стратегічних відносин – Institut des relations internationales et strategiques (IRIS), Центр перспективних досліджень та міжнародної інформації – Centre d'études prospectives et d'informations internationales.

§ 2. Становлення і реалізація голлістської зовнішньої політики

Генерал Ш. де Голль 31 травня 1958 р. отримав повноваження на підготовку нової конституції і вирішення алжирської проблеми. Повернення генерала до влади означало кінець дипломатії, яку, перебуваючи в опозиції, він постійно критикував. І хоча пріоритетом нової зовнішньої політики, як і раніше, було алжирське питання, вже 13 червня 1958 р. глава уряду підкреслив, що мета його політики – «відвоювати належне Франції по праву місце на світовій сцені і, особливо, у західному світі». Необхідно було змінити, на його думку, не тільки завдання зовнішньої політики, але й саме визначення сильної держави. Згідно з де Голлем, тільки сильна влада може керувати міжнародною політикою, сприятливою для національних інтересів. До цього висновку він дійшов ще в 1945 – 1946 рр.

Генералу дістався складний спадок. Частка Франції у світовому промисловому виробництві продовжувала неухильно скорочуватися. Де Голль розробив основні положення офіційної зовнішньополітичної доктрини П'ятої республіки. Проголошене генералом гасло «національної незалежності» і «величі» Франції, звернене до національної гордості французів, отримало широку підтримку в країні, створило своєрідний «національний консенсус» навколо голлістського зовнішньополітичного курсу. Цей курс оголошував метою зовнішньої політики значне підвищення ролі і впливу Франції у світі, активну участь країни у вирішенні

міжнародних проблем за умови збереження суверенітету, недопущення ущемлення національних інтересів.

Голлізм спирався на політику гнучкого балансування, яка передбачала заміну союзу з однією сильною країною на союз з декількома державами, вибраними з таким урахуванням геополітичних чинників та співвідношення сил на світовій арені, щоб вони могли врівноважувати одна одну. Установка на таке балансування давала Франції шанс не опинитися в тісній залежності від якого-небудь союзника, зміцнити своє становище у світі.

Маючи у своїй основі цінності західного суспільства, голлістська стратегія представляла собою відмінну від наявних доктрин організацію міжнародних відносин у Європі та світі. Її суть становили такі підходи: подолання біполярної блокової системи і конфронтаційного протистояння двох суспільних систем; демократизація комуністичних режимів за допомогою співпраці з ними; становлення Західної Європи як самостійного центру світової політики; перебудова зв'язків Північ – Південь.

Після приходу до влади в 1958 р. Ш. де Голль заявив про те, що колоніалізму прийшов кінець і необхідно шукати іншу форму взаємин. Уже в червні того ж року був прийнятий закон про перебудову відносин Франції з «приєднаними до неї народами». Відповідно до Конституції Французький союз перетворювався у Французьке співтовариство. Колонії отримали право вибирати між статусом заморського департаменту, заморської території або держави, що входить до Співтовариства на автономних правах.

До початку 1959 р. Гвінея виступила проти Співтовариства і оголосила себе незалежною республікою. Після проголошення незалежності Малі і Мадагаскару в 1960 р. до Конституції Франції було внесено доповнення, що дозволяло участь у Співтоваристві і незалежних держав. Зміна конституції призвела до того, що незалежність оголосили й інші африканські держави. З урахуванням нової обстановки Париж вирішив перевести відносини з колишніми колоніями на двосторонню основу. З 1961 р. Спільнота фактично перестала існувати, хоча спеціальний розділ, присвячений їй, зберігався в Конституції Франції до 1995 р. Генеральний секретаріат Співтовариства був перетворений у Генеральний секретаріат з африканських і мальгаських справ при президенті Франції.

Відновлення світового статусу Франції багато в чому залежало від вирішення алжирської проблеми. Загострення ситуації навколо Алжиру відбувалося на тлі загального розпаду Співтовариства.

Поворотним пунктом політики офіційного Парижа в алжирському питанні став виступ президента країни (вересень 1959 р.), в якому він зазначив, що Франція визнає за алжирським народом право на самовизначення. Незабаром після виступу де Голля Тимчасовий уряд Алжирської Республіки заявив про готовність до переговорів із французьким урядом про умови припинення вогню, умови і гарантії здійснення самовизначення. Однак мирні переговори почалися лише 20 травня 1961 р. в Евіані. 18 березня 1962 р. були підписані Евіанські угоди, що знаменували припинення військових дій в Алжирі. Восьмого квітня 1962 р. ці угоди отримали схвалення більшості французів на загальнонаціональному референдумі. Франція визнала право алжирців на суверенітет, і 3 липня 1962 р. він був проголошений.

Відносини з колишніми колоніями в 1960-х рр., як і раніше, залишалися предметом гострої дискусії у Франції. Відмовившись від крайніх концепцій (повний відхід з колишніх колоній і збереження повного контролю метрополії над «заморськими територіями»), правляча еліта взяла на озброєння концепцію «взаємного розвитку», що передбачала співпрацю Франції з новими незалежними державами у військово-політичній, економічній та культурній сферах. Одним з успішних проєктів з реалізації цієї концепції став проєкт франкофонії, який пропонував об'єднати франкомовні країни навколо Франції на базі французької культури і цивілізації. Передбачалося, що члени нового об'єднання будуть проявляти солідарність і спільну відповідальність не тільки в захисті французької мови, але і в захисті доль франкомовних країн. Планувалося, що об'єднання за ознакою спільної мови і загальної культури стане також стимулом для політичної консолідації, призведе в кінцевому підсумку до створення політичної асоціації під егідою Франції.

Наріжним каменем французької оборони в період президентства Ш. де Голля стала ядерна зброя. Для неї відданий абсолютний пріоритет над звичайними озброєннями. У 1960 р. президент був затвердив план реалізації чотирьох ядерних програм, розрахований на 1960-1982 рр. У липні 1964 р. де Голль урочисто

заявив про те, що Франція стала ядерною державою. У 1968 р. на новому полігоні, побудованому на атолі Моруруа (Французька Полінезія), у присутності президента країни були проведені успішні випробування водневої бомби.

Коли в 1970 р. набув чинності Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, Франція не приєдналася до нього, але дотримувалася його принципів. Тільки в 1991 р. вона оголосила про приєднання до Договору, а в 1992 р. ратифікувала його.

Відносини з ангlosаксами були ще одним пріоритетом Франції після алжирської проблеми. Новий зовнішньополітичний курс, розпочатий Ш. де Голлем, спонукав Францію відмежуватися від США з низки міжнародних питань. Париж не влаштувало те, що в трійці провідних західних країн Франції відводилася роль аутсайдера. У червні – липні 1958 р. під час переговорів з британським прем'єром Г. Макмілланом і державним секретарем США Дж. Ф. Даллесом де Голль вперше порушив перед США і Великобританією питання про зміну системи НАТО і франко-американського співробітництва. 17 вересня 1958 р. де Голль направив Г. Макміллану і президенту Д. Ейзенхауєру секретний меморандум, у якому зажадав створення реальної системи узгодження військово-політичної стратегії трьох держав в сфері ядерної зброї та управління світовими кризами. Французький лідер наполягав на тому, щоб у системі НАТО Франція відігравала роль держави з «світовою відповідальністю», як і Великобританія.

Фактично де Голль пропонував перетворити Атлантичний союз у всесвітню організацію. Франція претендувала на командування силами НАТО на Африканському континенті. Американський президент відповів на меморандум розлогим посланням, у якому фактично не підтримав французькі пропозиції. Дипломатичність не дозволила американському президентові зробити різкі заяви. Проте де Голль був досить наполегливий. За першим секретним посланням американському президентові були ще три секретних листи. Не добившись результату в листуванні, генерал виніс суперечку про реорганізацію НАТО на публічну арену (5 вересня 1960 р.).

Одночасно з ініціативами щодо реорганізації Північно-Атлантичного альянсу французький лідер приступив до здійснення заходів для виходу країни з НАТО. Починаючи з 1959 р. де

Голль переглядає умови французької участі в НАТО. З тієї ж причини він відмовився розмістити у Франції американські ракети середньої дальності з ядерними боєголовками, що зробила Великобританія. На початку 1966 р. ситуація ще більше загострилася. Франція не могла прийняти еволюцію НАТО в бік ще більшої інтеграції, яку підтримувала більшість її членів.

Сьомого березня 1966 р. Франція оголосила президенту США Л. Джонсону про свої наміри: з 1 червня 1966 р. французькі сили виходять з об'єднаних сил, до 1 квітня 1967 р. іноземні війська повинні бути виведені з французької території.

До початку квітня 1967 р. з Франції були евакуйовані натовські та американські штаби, війська і бази, склади та інші елементи військової інфраструктури. Франція зажадала контролю над усіма польотами військових літаків над своєю територією.

Водночас рішення 7 березня 1966 р. не слід розглядати як повний розрив Франції з НАТО. Франція зберегла за собою місце в політичних інстанціях блоку, і в першу чергу в Атлантичній раді. Вона продовжувала брати участь у багатьох інфраструктурах НАТО, у тому числі в електронній системі наземних засобів протиповітряної оборони, Агентстві з постачання запасними частинами, технічного обслуговування і ремонту загальної техніки, Військовому бюро стандартів. Вийшовши з інтегрованої військової структури НАТО, Франція встановила з нею співробітництво на двосторонній основі.

Еволюція зовнішньополітичного курсу Франції призвела і до оновлення військової доктрини. Після територіального та організаційного відділення Франції від військової організації НАТО керівники П'ятої республіки провели заходи з формування нової стратегічної концепції. Нову військово-політичну доктрину виклав начальник генштабу французьких збройних сил генерал Ш. Айера. У грудні 1967 р. він опублікував статтю «Оборона в одному напрямку, або оборона по всіх азимутах». У статті стверджувалося, що великий страх перед СРСР не виправданий, оскільки у цієї держави немає бажання розв'язувати війну. Становище у світі таке, що війна майбутнього може виникнути де завгодно і підпалити, як мінімум, дуже швидко всю планету.

Найважливішим напрямом зовнішньої політики Франції Ш. де Голль оголосив перетворення Західної Європи в «одну з трьох світових сил». На відміну від англійців і західних німців,

що зберігали беззастережну проамериканську орієнтацію, голлісти, не відкидаючи співпраці з Вашингтоном, постійно виступали за незалежну від США об'єднану Європу. Одночасно у французьких планах інтеграції віддавалася перевага створенню «Європи держав», об'єднаної за принципом конфедерації. Відповідно до цього підходу голлісти прагнули внести зміни в наявну практику функціонування європейських інститутів у напрямі послаблення їх наднаціональних функцій.

Ключовим моментом європейської економічної політики Франції в 1960-х рр. було включення в систему ЄЕС її сільського господарства. У 1962 р. Франція домоглася скасування обмежень на торгівлю сільськогосподарською продукцією за графіком, передбаченим для промислових товарів. Парижу вдалося відстояти в рамках «Спільного ринку» таку систему підтримки аграрного сектору країни, що сума дотацій з сільськогосподарської програми французьким фермерам перевищила внески Франції в бюджет Співтовариства.

30 червня 1965 р. французький уряд, не погодившись із ходом дискусії навколо Спільної аграрної політики, а також запропонованої головою Європейської комісії Вальтером Хальштейном програми реформи інститутів Співтовариства, прийняв рішення про призупинення своєї участі в його діяльності. Франція протягом шести місяців не брала участь у роботі керівних органів ЄЕС (політика «порожнього стільця»). 30 січня 1966 р. в Люксембурзі було досягнуто компромісу, який, по суті, надав членам Європейського співтовариства право вето, як того вимагав де Голль, який відкидав принцип прийняття рішень більшістю голосів.

Паралельно зі створенням політичного союзу зусилля Ш. де Голля були сфокусовані на франко-німецьких відносинах. Уже під час першої зустрічі Ш. де Голля і К. Аденауера (вересень 1958 р.) сторони домовилися розглядати франко-західнонімецький альянс як основу «об'єднання» Європи і засіб зміцнення Атлантичного союзу. Після чергової спроби схилити Д. Ейзенхауера до створення «трійки» де Голль вирішив сконцентруватися на східному сусіді, тим більше що й Аденауер відчув невпевненість у період берлінської кризи. Влітку 1962 р. К. Аденауер висунув ідею укладення двостороннього союзного договору, але спочатку передбачалося укласти пакт про співпрацю у зовнішньополітичній сфері.

Незважаючи на антинатовські дії де Голля і зростаючу опозицію до своєї політики всередині країни, К. Аденауер пішов на підписання 22 січня 1963 р. Договору про франко-німецьке співробітництво, яке увійшло в історію під назвою Єлисейського договору.

У липні 1961 р. британський прем'єр-міністр Г. Макміллан оголосив, що його країна готова почати переговори про вступ у «Загальний ринок». Переговори тривали 18 місяців. Результат переговорів визначали неофіційні секретні переговори французького президента і британського прем'єр-міністра, у ході яких де Голль намагався домогтися сприяння Великобританії у створенні французьких ядерних сил, незалежних від США, згоди на створення «європейських атомних сил» і підтримку деголівської європейської концепції.

Г. Макміллан погодився включити англійські ядерні сили в багатонаціональні сили НАТО, тим самим фактично поставивши їх під американське командування. У грудні 1963 р. де Голль оголосив про відмову Франції схвалити вступ Великобританії в «Загальний ринок».

У листопада 1966 р. лейбористський уряд Г. Вільсона офіційно заявив про намір відновити переговори про вступ у «Загальний ринок». Другого травня 1967 р. було подано офіційне прохання. І знову позиція Франції відіграла вирішальну роль в цьому питанні. Посол Великобританії в Парижі в грудні 1968 р. звернувся до президента з проханням про зустріч. Секретну розмову з англійським представником де Голль використав для того, щоб викласти свої підходи до європейської інтеграції. Керівник Франції зазначив, що ЄЕС після вступу Великобританії може перетворитися на зону вільного обміну. Як «компенсація» за деяку економічну дезінтеграцію може служити система політичної співпраці, роль директорії в якій буде віддана ФРН, Франції, Великобританії та Італії. Незважаючи на конфіденційність зустрічі, інформація про неї з'явилася в засобах масової інформації, що стало приводом до великого політичного скандалу і другого вето Франції.

Друга Берлінська криза (листопад 1958 – серпень 1961 рр.) надала можливість оцінити важливість солідарності Франції, США і Великобританії не тільки щодо Німеччини, але і в забезпеченні міжнародної безпеки в цілому. Ш. де Голль зайняв жорстку по-

зицію стосовно радянського лідера М. Хрущова під час проведення Паризької зустрічі на вищому рівні (травень 1960 р.).

На міжнародні пріоритети генерала вплинула відносна поразка європейських амбіцій Франції. У 1964–1965 рр. голлістська дипломатія взяла курс на пошук діалогу між Сходом і Заходом, на розширення присутності Франції в «третьому світі»: «розрядка, згода і співпраця». Дипломатія розглядалася як засіб, за допомогою якого країна «встане поза блоками», постаратиметься посилити свій світовий вплив. У Франції був узятий курс на покращення відносин із СРСР.

Незважаючи на те, що перші кроки двосторонньої співпраці були здійснені в економіці, головні амбіції президента лежали в політичній площині. Четвертого лютого 1965 р. де Голль провів прес-конференцію, присвячену 20-річчю Ялтинської конференції. Відкидаючи логіку блоків, генерал запропонував відмовитися від поділу Європи «від Атлантики до Уралу» і знайти рішення німецького питання. На тій же прес-конференції він виступив проти ролі долара як світової резервної валюти і запропонував повернутися до золотого стандарту.

Кульмінаційним пунктом голлістської політики зближення з Москвою став візит генерала в Радянський Союз (20 червня – 1 липня 1966 р.). Перший в історії франко-радянських відносин візит президента Франції в СРСР був відповіддю на відвідування главою Радянського уряду Франції навесні 1960 р.

Після візиту в СРСР Франція помітно посилила увагу до Східної Європи. Одним з пунктів далекосяжних планів французької дипломатії в цьому регіоні було стимулювання симетричної еволюції соціалістичного блоку. Франція проявляла стійкий інтерес до Румунії і Польщі. Де Голль зробив візити в ці країни (Польща – вересень 1967 р., Румунія – травень 1968 р.) Існували й інші точки дотику СРСР і Франції в оцінці міжнародних подій.

Після закінчення війни в Алжирі, яка заважала відновленню зв'язків з арабами, і проголошення в 1963 р. політики «співпраці» де Голль і його прихильники надавали безпосереднє і першорядне значення вирішенню близькосхідної кризи. Водночас, домагаючись дружніх відносин з арабами, Франція прагнула зберегти тісні зв'язки з Ізраїлем, що встановилися в роки Четвертої республіки. Франція залишалася одним з головних постачальників озброєнь ізраїльської армії.

Певним рубежем у близькосхідній політиці Франції стала арабо-ізраїльська війна 1967 р. Париж засудив агресію і виступив за справедливе вирішення конфлікту на основі здійснення резолюції Ради Безпеки ООН № 242 від 22 листопада 1967 р. Причому до врегулювання конфлікту, на думку французького президента, повинні бути залучені представники чотирьох провідних держав. Французький уряд прийняв також рішення про припинення поставок озброєнь до Ізраїля.

Де Голль протягом декількох років змінив баланс французької політики на Близькому Сході. Почався відхід Франції від привілейованих відносин з Ізраїлем і пошук свого місця в арабському світі. Поворот у політиці Франції на Близькому Сході після «шестиденної війни» згодом був закріплений і систематизований у напрямі реальної арабської політики (не проарабської) спадкоємцями де Голля.

Певну роль у зміні орієнтирів відіграв облік реальних економічних інтересів Франції в регіоні (нафтові поставки, торгівля зброєю), а також бажання Парижа зберегти присутність Франції в арабських країнах, які традиційно входили до сфери її впливу. Крім того, французьке керівництво прагнуло виразити свої відмінні від США і СРСР позиції з врегулювання кризи на Близькому Сході.

Травень 1968 р. означав кризу голлістської політики. Відчуття величчя країни вимагало певної національної згоди. Згода ж могла будуватися лише на соціальній стабільності. У реальності її не було. Символом розвитку ситуації стала криза франка в листопаді 1968 р., подолати яку Франції допомогли США.

Не тільки супротивники, але й прихильники генерала почали критикувати міжнародні маневри французького зовнішньополітичного курсу. Проте де Голль продовжував стояти на своєму в колишніх орієнтирах.

Друга половина 1960-х рр. була відзначена деякими діями Ш. де Голля, що викликали, щонайменше, роздратування США. Так, Франція засудила інтервенцію США в Домініканську Республіку. У липні 1967 р., вимовляючи в Монреалі фразу «Хай живе вільний Квебек!», генерал довів свою сварку з США до словесної крайності, привівши США і англomовну Канаду в явну розгубленість.

Зближенню позицій двох країн сприяли чехословацькі події 1968 р., де Голль назвав Ялтинську конференцію 1945 р. відпо-

відальною за ситуацію в ЧСРСР. У лютому 1969 р. американський президент Р. Ніксон відвідав Париж. Цей візит символізував повернення до нормалізації відносин між двома країнами. Американці показали, що розуміють і приймають специфіку французької політики. Французи, своєю чергою, усвідомили свої ліміти в суперництві зі США.

28 квітня 1969 р. генерал де Голль пішов у відставку. Хоча головною причиною відходу були несприятливі підсумки загальнонаціонального референдуму, свій відбиток наклали і проблеми зовнішньополітичного курсу.

Роки президентства Ш. де Голля стали помітною віхою в історії Франції. Країна продемонструвала прагнення за допомогою активної зовнішньої політики зайняти місце третьої «супердержави». Неординарні рішення президента Франції вносили корективи в дії СРСР і США в напрямі зниження міжнародної напруженості, сприяли вирішенню світових проблем. Спираючись на патріотичні почуття французів, голлізм отримав масову підтримку в країні і став основою зовнішньої політики Франції на наступні десятиліття.

§ 3. Дипломатія Ж. Помпіду

Ж. Помпіду, вірний соратник де Голля, незважаючи на дистанцію між двома діячами в останній рік президентства генерала, залишився вірним основним принципам його політики. Підтвердивши принципові засади і головні напрями зовнішньополітичного курсу свого попередника, Ж. Помпіду висунув формулу «наступність і оновлення». Цим він хотів підкреслити необхідність часткової ревізії голлізму. Зберігши в основі зовнішньої політики пріоритет національних інтересів, новий французький президент орієнтував дії країни на покращення відносин із США, всебічне розширення зв'язків з партнерами по ЄЕС, перетворення його з митного блоку в тісний валютно-економічний, а потім і політичний союз, а також на його розширення.

У Ж. Помпіду була відсутня притаманна де Голлю полум'яна віра в ідею «національної величчя» Франції. На відміну від де Голля, Ж. Помпіду віддавав пріоритет вирішенню внутрішніх економічних і соціальних завдань, подоланню проблем 1968 р.

На початку президентства Ж. Помпіду в черговий раз заго-стрилися дискусії про шляхи європейської інтеграції. «Європеїсти-націоналісти», будучи прихильниками голлістської концепції «Європи держав», або «Європи батьківщин», виступали за створення «західноєвропейської конфедерації», тобто союзу, заснованого на принципі міждержавного співробітництва. Вони висловлювали вкрай негативне ставлення до будь-яких наднаціональних проектів і дистанціювалися від США. Представники другого підходу – «європеїсти-наднаціоналісти» проповідували концепцію створення в Західній Європі федеративної структури, якій національні держави повинні передати частину своїх повноважень. При цьому передбачалося тісне співробітництво з США. Прихильники третього підходу – атлантисти виходили з переконаності у фатальну слабкість Західної Європи, її нездатність діяти самостійно, без тісної співпраці з США. Вони виступали за визнання американського домінування.

Європейський напрям був єдиним реальним відхиленням політики Ж. Помпіду від політики де Голля. Франція зобов'язана була інтенсифікувати свою політику в напрямі. В іншому випадку вона ризикувала залишитися ізольованою. Ж. Помпіду почав проводити амбітну й прагматичну програму європейського підйому.

Зміцненню позицій Західної Європи був покликаний служити запропонований Ж. Помпіду план створення «європейської конфедерації». Новий президент зняв вето, двічі використане де Голлем для недопущення до складу ЄЕС Великобританії. 22 січня 1972 р. було підписано договори про приєднання Данії, Ірландії, Норвегії та Великобританії до ЄЕС як повноправних членів (більшість учасників референдуму, проведеного в Норвегії, висловилося проти вступу країни до ЄЕС). 31 січня 1973 р. «шістка» перетворилася в «дев'ятку».

У жовтні 1972 р. відбулася Паризька зустріч глав країн-учасниць ЄЕС, на якій були намічені два амбітні завдання: створення Європейського валютного союзу і Європейського Союзу. Незважаючи на досягнуті домовленості, серед країн-учасниць позначилися серйозні розбіжності з приводу моделі європейської інтеграції. Так, ФРН виступала за створення європейських міністерств, політичного секретаріату, за посилення ролі і прерогатив європейського парламенту та надання наднаціональних функцій цим інститутам. Франція ж дотримувалася міжурядових кон-

струкцій європейського будівництва, протистояла посиленню повноважень Європейської комісії та Європейського парламенту. Вона, як і раніше, відстоювала принцип одноголосності при прийнятті важливих рішень в ЄЕС, у цьому вона бачила для себе надійний засіб забезпечення політики національної незалежності і протидії впливу США і ФРН, який в нових умовах міг помітно зрости.

Наприкінці 60 – поч. 70-х рр. у взаєминах П'ятої республіки з США і НАТО намітився перехід від напруженості і розбіжностей до відновлення співпраці. Це було викликано насамперед формуванням більш гнучкої позиції самих США щодо європейських партнерів. Так, американський уряд надав велику фінансову допомогу Франції під час фінансової кризи кінця 1968 р. і все активніше став орієнтуватися на надання західноєвропейським союзникам більшої самостійності в забезпеченні «сукупної сили» Заходу в рамках Північноатлантичного пакту. Успішно пройшов візит у США президента Ж. Помпіду (лютий – березень 1970 р.) Після візиту, незважаючи на наявність низки суперечностей, зближення двох країн було досить помітним. У 1971-1972 рр. США визнали Францію своїм головним партнером.

Наступність колишнього президентського курсу знайшла відображення і в інших напрямках дипломатії Ж. Помпіду, де голлістська спадщина була підсилена. Це стосувалося і взаємин Заходу і Сходу, які президент розглядав як необхідну умову для розширення впливу і зміцнення безпеки Франції. Існували лише деякі нюанси щодо політики попередника. Ж. Помпіду був готовий йти значно далі в зближенні, ніж генерал, зберігаючи при цьому навіть більшу настороженість до посилення СРСР.

Франко-радянське співробітництво полегшувалося взаєморозумінням Л. Брежнєва і Ж. Помпіду, які регулярно обмінювалися візитами. Збіг позицій з важливих питань (Близький Схід, В'єтнам, німецьке питання) дозволило двом керівникам успішно розвивати діалог. Однак, незважаючи на те, що планка в політиці Ж. Помпіду стосовно СРСР була вищою, ніж за де Голля, вона також мала свої межі.

У жовтні 1970 р. під час візиту Ж. Помпіду в Москву був підписаний протокол, яким встановлювався високий рівень політичних відносин, передбачалися регулярні зустрічі міністрів закордонних справ. Водночас французький президент відмо-

вився підписати «договір про дружбу», розроблений Москвою, запропонувавши замінити назву угоди на більш нейтральну. Фундаментальними були відмінності в підходах двох країн до розрядки.

На Близькому і Середньому Сході політика Ж. Помпіду відповідала збалансованій політиці Ш. де Голля: уважне ставлення до позиції арабського світу одночасно з продовженням співпраці з Ізраїлем. На відміну від США, які здійснювали у 1968-1972 рр. широкі поставки військової техніки Ізраїлю, Франція зберігала ембарго на вивезення зброї країнам, що безпосередньо брали участь у військовому конфлікті. Водночас ембарго не було повним, воно не поширювалося на поставку запчастин для проданої раніше техніки. На початку президентства Ж. Помпіду навіть здалося, що він готовий до покращення французо-ізраїльських відносин. Однак зв'язки між двома країнами ставали все більш складними, оскільки французька позиція не влаштувала ізраїльське керівництво. Ж. Помпіду все більш інтенсивно розвивав арабську політику. Французький президент взяв курс на проведення сильної середземноморської політики, складовою частиною якої було співробітництво з Магрибом.

Правління Ж. Помпіду збіглося за часом із загостренням відносин Франції з колишніми колоніями. Після повалення у травні 1973 р. прозахідного уряду на Мадагаскарі нове керівництво цієї країни розірвало двосторонню угоду з Францією. За цим прикладом незабаром пішли Камерун і деякі інші африканські країни. У відповідь Помпіду був змушений заявити, що «французький уряд відкритий будь-яким пропозиціям» і що в його наміри «ніколи не входило надання допомоги тим, хто її не потребує». Одночасно Франція продовжувала шукати нові форми співпраці з колишніми колоніями. Ж. Помпіду поклав початок традиції проведення регулярних франко-африканських зустрічей, для участі в яких запрошувалися не тільки колишні французькі колонії.

На відміну від перших трьох років президентства Помпіду, протягом четвертого року зовнішня політика країни вступила в «еру невизначеності». Це було викликано як суб'єктивними причинами (важкою хворобою президента), так і зміною міжнародної обстановки.

Ж. Помпіду помер 2 квітня 1974 р. Через кілька тижнів новим президентом був обраний Валері Жискар д'Естен, який не нале-

жав до голлістського табору. Однак його перемога була здобута за підтримки голлістів.

§ 4. Франція у світовій політиці в період президентства В. Ж. д'Естена

Обрання на президентський пост В. Ж. д'Естена знову порушило питання про спадкоємність французької зовнішньої політики. Новий президент заявив про себе як про «ліберала, центриста і європейця». Пообіцявши омолодити французьку зовнішню політику, він одночасно зобов'язався зберегти її основні принципи, сформульовані Ш. де Голлем і Ж. Помпіду та перевірену практикою голлістську дипломатію. В. Ж. д'Естен дещо пом'якшив національний акцент, характерний для голлістської зовнішньополітичної доктрини, висунув принцип «діалог замість конфронтації», постарався змінити стиль відносин із США та іншими партнерами по НАТО в бік згладжування розбіжностей і прояву більшої кооперативності. Показовим в цьому стала заміна голлістського гасла «величі» Франції на гасло її «впливу».

Нова зовнішньополітична лінія президента отримала назву «мондіалізм», яка означала пошук рішення зовнішньополітичних проблем у світовому масштабі. Такий підхід В. Ж. д'Естен пояснював загрозою знищення життя на Землі, нерівномірністю розподілу природних багатств, небезпекою демографічного вибуху і прагненням до єдності дій держав на світовій арені у цих питаннях.

У червні 1974 р. сталося розблокування французо-американських відносин. Уперше на чільне місце було поставлено питання про участь французьких ядерних сил в обороні альянсу. Місяць після того В. Ж. д'Естен оголосив про перегляд військової політики, зробивши при цьому акцент на франко-американських відносинах.

15-17 листопада 1975 р. в замській резиденції французького президента в Рамбуїє відбулася перша зустріч лідерів семи провідних країн світу. Це була нова формула узгодження політики між найбільшими країнами Заходу. Таким чином народилася «велика сімка», створення якої можна назвати апогеєм жискаровської політики.

Поставивши завдання збереження досягнутого в європейському будівництві, тобто митного союзу і спільної сільськогос-

подарської політики, В. Ж. д'Естен спробував оживити процес і виступив з ініціативами щодо розвитку інститутів Європи. Реалізації планів нового президента послужила Паризька зустріч глав «дев'ятки» (грудень 1974 р.). За її підсумками в Парижі було вирішено проводити регулярні зустрічі глав «дев'ятки» (не рідше трьох разів на рік).

На Паризькій зустрічі було прийнято рішення про підготовку проекту про перетворення Європейського співтовариства в Європейський союз. Основні засади проекту повинні були бути представлені до кінця 1975 р. Однак суперечності між учасниками «дев'ятки» на довгі роки відсунули реалізацію ідей, закладених в проєкті.

Зіткнувшись з кризою світового валютного порядку, Франція дійшла висновку про необхідність оновлення проекту єдиної валютної одиниці, яка покликана сприяти зближенню європейських економік. Ініціатива, запропонована у квітні 1978 р. Г. Шмідтом і В. Ж. д'Естеном, зіграла вирішальну роль у створенні Європейської валютної системи, яка побачила світ вже 13 березня 1979 р. Відповідно до нової системи вводилася «європейська розрахункова одиниця» (екю). Національні валюти «дев'ятки» прив'язувалися до екю. Введення екю було помітним прогресом в європейській економічній і валютній інтеграції.

Прагнучи зміцнити своє становище в об'єднаній Європі, Франція стикалася з серйозним суперництвом Німеччини і Великобританії. Щоб розчистити собі поле для маневрів, Париж став ініціатором прийняття в ЄЕС Іспанії, Греції та Португалії.

Наприкінці свого мандата В. Ж. д'Естен зробив зусилля з розширення участі Співтовариства в світовій політиці та зміцненні європейського політичного співробітництва (особливо у сфері воєнної політики). У цьому процесі Франція знайшла підтримку в Німеччині.

Африка залишалася регіоном, де французький вплив був винятковим. Із п'ятьма африканськими країнами (Берег Слонової Кістки, Сенегал, Габон, Центральноафриканська Республіка, Джибуті) діяли угоди про співробітництво в галузі оборони. У цих країнах залишалися французькі військові бази. У 1978 р. в Тропічній Африці знаходилося 5 500 французьких солдатів і офіцерів. Крім того, з десятьма країнами були укладені угоди про двосторонню військову допомогу (напряма радників і поставки зброї).

Прагнучи зберегти свій вплив в Африці, Франція неодноразово йшла на серйозні економічні та морально-політичні витрати. Як ніколи, вони були відзначені зусиллями колишньої метрополії з підтримки, у тому числі військової, лояльних собі режимів: Заір (1977, 1978), Мавританія (1977), Чад (1978, 1980). Африканська політика Франції в кінцевому підсумку стала головною причиною погіршення в 1977-1978 рр. відносин з СРСР, який прямо або опосередковано просував своїх африканських ставлеників.

Президентство В. Ж. д'Естена було відзначене подальшим розвитком арабської політики Франції. Президент проявив себе послідовним захисником палестинців. Позиція Франції впливала і на позицію об'єднаної Європи. Зміст документів щодо врегулювання ситуації на Близькому Сході, прийнятих Європейською радою у Венеції в червні 1980 р., помітно відрізнявся від позицій дипломатів США.

Близькосхідна політика В. Ж. д'Естена не уникла впливу першого нафтового шоку. Після арабо-ізраїльського конфлікту (жовтень 1973 р.) пошук безпеки для нафтових поставок відіграв головну роль у визначенні французьких позицій на Близькому Сході. У 1974 р. після відміни ембарго на поставку зброї воюючим країнам Франція активізувала цю діяльність, продаючи зброю арабським країнам.

Незважаючи на деяке покращення з ініціативи Франції французько-ізраїльських відносин у перші два роки президентської семирічки, на тлі арабської політики Франції вони розвивалися повільними темпами.

На президентських виборах у травні 1981 р. В. Ж. д'Естен поступився першістю кандидату лівого блоку Ф. Міттерану. Президентство В. Ж. д'Естена збіглося з несприятливою економічною обстановкою у світі в цілому й у Франції зокрема. Уряду не вдалося вирішити проблему зниження доходів населення. Це і призвело його до поразки. Проте значною мірою причиною програшу можна вважати невдалу зовнішню політику, і перш за все, курс на співпрацю з СРСР. До останнього моменту В. Ж. д'Естен намагався врятувати досягнення розрядки, йдучи на непопулярні після введення військ в Афганістан контакти з радянськими керівниками. В цілому ж семирічка В. Ж. д'Естена була наповнена багатьма важливими ініціативами в європейській і світовій політиці, що зберегли актуальність і в цей час. Заслуги фран-

цузького президента знайшли визнання і в тому, що саме йому в 2002 р. доручили очолити підготовку проекту Європейської конвенції, яка покликана стати конституційною основою функціонування Європейського Союзу після його розширення.

§ 5. Антигегемонізм Ф. Міттерана

Перемога Ф. Міттерана 10 травня 1981 р., підтверджена тріумфом соціалістів на виборах у Національну Асамблею в червні того ж року, дозволила лівим прийти до управління країною після 23 років опозиції. Це стало подією, що вплинула як на внутрішнє життя Франції, так і (хоча менше) на зовнішню політику.

Йдучи до влади, Ф. Міттеран пропонував свій варіант поведінки Франції на світовій арені, однак, ставши президентом, він взяв за основу в формуванні зовнішньополітичного курсу країни ключові принципи своїх попередників. У зовнішньополітичній доктрині Ф. Міттерана знайшли підтвердження принципи голлістської зовнішньої політики, насамперед принцип захисту «національної незалежності». Незмінними залишалися установки на відмову від реінтеграції країни в НАТО, на самостійність Франції в питаннях військової, особливо ядерної, політики. З іншого боку, соціалісти висунули тезу про сумісність, взаємоповнюваності принципу національної незалежності й установки на рішучу солідарність Франції з НАТО.

Таким чином, до початку 1980-х рр. у французькій зовнішній політиці чітко спостерігалася тенденція до ослаблення конфронтації між атлантизмом і європеїзмом. Атлантизм став розглядатися як солідарність між США і Західною Європою, яка не виключала самостійності Західної Європи. Європеїзм же, навпаки, – як самостійність Західної Європи, яка водночас не виключала і солідарності з США.

У результаті намітилися сприятливі умови для синтезу європеїстських і атлантичних поглядів, на основі яких у французькій зовнішньополітичній думці сформувався новий підхід, що отримав назву «євроатлантизм». Його характерною рисою була ідея про суміщення процесу західноєвропейської консолідації зі зміцненням зв'язків із США.

З приходом до влади соціалістів були внесені зміни в управління дипломатією. Міністерство закордонних справ було пе-

рейменоване в Міністерство зовнішніх зносин, збільшувався дипломатичний штат Єлисейського палацу. Замість невеликої групи дипломатів, що відповідали за зв'язок президента з кабінетом міністрів і МЗС, канцелярія президента помітно розширилася за рахунок радників із міжнародних проблем.

На відміну від своїх попередників, Ф. Міттеран проводив щодо Сходу політику закритості і затвердив себе на початку президентської кар'єри як активний союзник США. Слід зазначити, що зміна влади відбулася в умовах різкого загострення міжнародної обстановки, викликаній введенням радянських військ до Афганістану, виступами опозиції в Польщі.

Ф. Міттеран вирішив заморозити відносини з СРСР на вищому рівні, порушивши принцип регулярних зустрічей, прийнятий в епоху Ж. Помпіду, до встановлення стратегічного балансу в Європі.

Перелом у відносинах з СРСР настав у червні 1984 р., коли Ф. Міттеран прибув до Москви з дружнім візитом. У жовтні 1985 р. Париж відвідав М. Горбачов, у результаті переговорів з радянським лідером завершилася нормалізація двосторонніх відносин. Ф. Міттеран наполягав на активізації діалогу між супердержавами з поглиблення розрядки, яка давала шанс уникнути протистояння в Європі. Однак французькому лідеру не вдалося налагодити продуктивні відносини з М. Горбачовим.

Відносини між Францією і США здебільшого визначалися умовами нової хвилі «холодної війни». Тривога Вашингтона з приводу комуністів в уряді Франції зникла досить швидко. Тим більше, що французький президент на початку своєї кар'єри відразу ж заявив про вірність Атлантичному альянсу як найважливішому принципу своєї зовнішньої політики. Зіткнувшись з новою радянською загрозою, французький президент і американська адміністрація Рейгана знайшли один в одному союзників. Стратегічну солідарність США і Франції в період президентства Р. Рейгана і Ф. Міттерана можна порівняти з аналогічною солідарністю в період кубинської кризи. Американський напрям вийшов на перший план у зовнішньополітичній діяльності Франції.

Незважаючи на стратегічну згоду двох країн, окремі аспекти відносин Схід – Захід залишалися яблуком розбрату у франко-американських відносинах зокрема і євро-американських загалом.

23 березня 1983 р. Р. Рейган оприлюднив програму, яка пізніше отримала назву «Стратегічної оборонної ініціативи» (СОІ). Для Франції створення нового класу зброї масового ураження означало зменшення ролі свого потенціалу, тому вона виступила з обережною критикою нових планів Вашингтона. Не менше значення мав технологічний потенціал СОІ, що викликав у французів як гострий інтерес, так і великі побоювання перед перспективою технологічного відриву США.

Другого травня 1985 р. в Бонні, де зібралося чергова нарада глав «великої сімки», Ф. Міттеран повідомив Р. Рейгану, а потім оголосив публічно, що Франція відмовляється від участі в американській програмі. За французькими фірмами було залишено право вирішити питання про приєднання до СОІ самостійно.

Оцінивши ситуацію, Франція виступила з ініціативою альтернативної відповіді на американський технологічний виклик. У середині квітня 1985 р. вона запропонувала партнерам по ЄЕС створити Європейське агентство для координації досліджень (в царині передових технологій), англійська назва якого в аббревіатурі звучала як «Єврика».

На місце активних відносин із соціалістичним табором соціалісти вирішили поставити активні зв'язки з країнами, що розвиваються. Ця політика отримала назву «тьєрмондизм» (*tiers monde*). Посилення французького впливу в країнах «третього світу» стало розглядатися Парижем як неодмінна умова збереження впливу Франції на світовій арені. Однією з початкових ініціатив соціалістів була пропозиція про організацію конструктивного діалогу індустріальних країн з країнами, що розвиваються.

Ф. Міттеран бажав відновити тісні відносини з Ізраїлем. У 1981 р., на відміну від свого попередника, він підтримав процес у Кемп-Девіді. Четвертого березня 1982 р. він виступив у кнесеті. Уже сам вибір місця для виступу означав зміну акцентів у французькій політиці. Франція досить м'яко поставилася до оголошеної Ізраїлем анексії Голанських висот, що стало причиною погіршення її відносин із Сирією.

Однак подальші події сприяли тому, що Ф. Міттеран змушений був утвердити себе як захисник палестинців. У червні 1981 р. ізраїльська авіація розбомбила іракський науково-дослідний центр, побудований за допомогою Франції і який обслу-

говували французькі фахівці, один з яких загинув під час бомбардування. Франція засудила ці дії.

Після початку штурму ізраїльськими військами Бейрута (серпень 1982 р.) Франція разом із США, Італією і Великобританією ввела туди «багатонаціональні сили роз'єднання» (2 000 французів, 2 200 американців, 1 900 італійців, 120 англійців). Офіційною метою західного корпусу було надання допомоги та захист ліванського і палестинського цивільного населення.

Однак незважаючи на великі зусилля, Франція мала обмежений вплив на ситуацію на Близькому Сході. Підписана в травні 1983 р. лівано-ізраїльська угода не відповідала французьким очікуванням. Лавірування французів між протидіючими силами не викликало схвалення ні з одного, ні з іншого боку. Це проявилось з усією очевидністю під час терористичних актів 23 жовтня 1983 р., скоєних арабськими бойовиками, коли в результаті двох вибухів були знищені штаби американського і французького контингентів багатонаціональних сил, загинули 58 французьких солдатів (французький корабель «*Drakkar*») і 239 американців. У лютому 1984 р. Франція звернулася до Ради Безпеки ООН з пропозицією замінити багатонаціональні сили в Лівані «блакитними касками».

Незважаючи на поразку в колоніальній війні, у Франції зберігалися непогані позиції в Індокитаї. Цьому сприяла рішучість керівника П'ятої республіки в боротьбі за припинення американської агресії.

Із полпотівським режимом у Кампучії Франція ніяких контактів не мала, але утворення Народної Республіки Кампучії в 1979 р. викликало суперечливу реакцію французького уряду: засуджуючи звірства поваленого режиму, Франція, як і інші західні країни, не хотіла визнавати нову владу в Пномпені. Париж підтримав варіант формування коаліційного уряду на чолі з принцом Нородомом Сіануком. Франція сприяла підписанню Паризьких угод, які покликані були створити умови для національного примирення в Камбоджі.

Соціалісти оголосили «нову політику» щодо країн Латинської Америки. Ф. Міттеран і його міністри висунули тезу про внутрішні причини визвольних рухів у країнах регіону, відмовившись тим самим бачити всюди «руку Москви і Гавани», як це робили американці. Французький уряд висловлювався за невтручання у внутрішні справи латиноамериканських країн, заявляв про свою

перевагу методу переговорів засобам тиску. Серед дій Франції в цьому регіоні можна назвати також активізацію зв'язків з Кубою, систематичні протести проти репресивних заходів режиму А. Піночета в Чилі, осуд американської інтервенції на Гренаді, заклики покінчити з кривавими режимами в країнах Латинської Америки.

Зберігав своє пріоритетне значення європейський напрям. Приступивши до управління країною, Ф. Міттеран поставив завдання вдихнути в нього нове життя. Президент-соціаліст почав із реорганізації відповідних органів державного апарату. Вперше в історії П'ятої республіки було створено Міністерство європейських справ, спочатку підпорядковане міністру зовнішніх відносин, а з кінця 1983 р. перетворене в самостійне міністерство.

У своєму прагненні врівноважити вплив ФРН і Англії в ЄЕС французький уряд і до Ф. Міттерана виступав за розширення європейської організації за рахунок прийняття південних сусідів. Франція при цьому враховувала ризик посилення конкуренції з боку португальських і особливо іспанських виробників сільськогосподарських продуктів, текстилю та чорних металів. Взявши курс на створення умов, що дозволяють залучити до нього нових членів без шкоди для власних інтересів, французький уряд активізував діалог з Італією, яку розширення середземноморського флангу Співтовариства хвилювало не менше, аніж Францію.

Глава французької держави доклав чимало зусиль для прискорення західноєвропейської інтеграції не тільки в економічній, але і в політичній сфері. Будучи одним з ініціаторів проекту Європейського Союзу і підписання Єдиного європейського акта, він вже у 1988 р. закликав не зупинятися на створенні єдиного ринку, а приступити до вирішення «проблем іншого порядку». Вказуючи, що «Європа покликана висловлюватися» з усіх справ міжнародного життя, Ф. Міттеран наполягав на розширенні зовнішньополітичного співробітництва країн ЄС та поставив завдання просування до «європейської оборони». У європейській інтеграції франко-німецька «вісь» відіграла роль системоутворюючої, і її значення продовжувало посилюватися.

З другої половини 1984 р. і особливо з 1985 р. стало спостерігатися перебалансування різних елементів у політиці Франції. Саме до цього часу в країні піднялася помітна хвиля критики з приводу «атлантичного нахилу» уряду, що об'єднувала частину правих кіл, лівих соціалістів і комуністів.

Ф. Міттеран був переобраний на другий президентський термін у другому турі виборів 8 травня 1988 р. Він переміг кандидата правих Ж. Ширака. Перемозі Ф. Міттерана значною мірою сприяла його зовнішньополітична діяльність, у якій він міг швидше утвердити свій авторитет і завоювати більш сильні позиції щодо свого конкурента. У цьому сенсі переобрання Ф. Міттерана проявилось в цій сфері як вибір наступності, в якій президент-соціаліст досяг успіху. Наступність продемонструвала міцність голлістської спадщини.

Після переобрання Ф. Міттерана на другий президентський термін і перехід правих сил в опозицію розпочався новий етап в еволюції французької політики. У листопаді 1988 р. президент проголосив, що зближення «двох Європ» становить для європейців головне завдання в столітті, що минає.

Пріоритетом першого року семирічки стала східна політика. Президент розпочав поїздку по країнах Східної Європи, за винятком Румунії (режим Н. Чаушеску). Після відвідин СРСР у листопаді 1988 р. в грудні він відвідав ЧССР, де зустрівся в посольстві Франції з дисидентом В. Гавелом, потім Болгарію і в червні 1989 р. – Польщу. Співпраця з країнами соціалістичного табору хоча і не була позбавлена успіху, викликала певні побоювання, продиктовані відсутністю франко-німецької згоди в підходах до загальної «східної політики».

Із європейськими революціями 1989 р., падінням Берлінської стіни французька політика втратила свої колишні орієнтири. Несподіване переміщення блоків відповідало завданням, які існували за де Голля. Однак міжнародний контекст, яким мотивувалася політика Франції, зник.

П'ята республіка, для якої ФРН була в одній особі і головним партнером, і головним суперником по ЄЕС, традиційно боялася як віддалення Німеччини від західних спілок, так і її вивищення в результаті возз'єднання і проведення самостійної східної політики. Перспектива формування узгодженої франко-німецької східної політики зникла з падінням Берлінської стіни 9 листопада 1989 р. Менш ніж через рік, 3 жовтня 1990 р., відбулося об'єднання Німеччини.

Реальним пріоритетом Ф. Міттерана в умовах повернення Німеччини до єдності було прискорення західноєвропейської інтеграції. Французький президент підкреслював, що тільки ви-

сокотехнологічна Європа, маючи єдину валюту і розвинену економіку, зможе конкурувати з Японією і США.

Розпад біполярної системи прискорив процес європейської політичної інтеграції. Найважливішим етапом на цьому шляху стало підписання міністрами закордонних справ держав-членів ЄЕС у лютому 1992 р. в Маастрихті Договору про створення Європейського Союзу. Після його ратифікації країнами-членами ЄС в листопаді 1993 р. Договір вступив у силу.

Друге «співіснування» після законодавчих виборів у березні 1993 р. помітно відрізнялося від першого. Політичний баланс був досить сприятливим для уряду Е. Баладюра, який мав у своєму розпорядженні більшість у парламенті, тоді як президент був ослаблений швидким завершенням другої семирічки і хворобою.

Європейська безпорадність у колишній Югославії в сукупності зі зростаючою залученістю НАТО в конфлікт призвела до ревізії амбіцій ЄС у галузі безпеки та оборони. Франція повертається до максималістської концепції ЗЕС як військового крила ЄС та наближення її до концепції «європейської колони» НАТО, яку вона відкидала дотепер. У той же час, виходячи з тих же принципів, Франція усвідомлювала необхідність зближення з НАТО, де вона перебувала де-факто.

Таким чином, зовнішньополітичний курс Ф. Міттерана помітно відрізнявся від політики його попередників. Йому були властиві такі особливості: відмова від прямих претензій на верховенство Франції в Західній Європі; зростаюча готовність до обмеження державного суверенітету на користь наднаціональних структур; пріоритетність західноєвропейського інтеграційного процесу перед рештою напрямів зовнішньої політики; відхід від антиатлантизму і принципова згода на участь США в європейській системі безпеки; велика прагматичність і схильність до компромісів; перевага тактики поступових і конфіденційних дій перед «великими проектами».

У неоголістській моделі європейського порядку, як і в проєктах де Голля, Франції відводилася одна з провідних ролей у військово-стратегічному та ідейно-моральному плані. Прагнення компенсувати відносну обмеженість промислових і демографічних ресурсів країни, максимально використовуючи такі сильні сторони національного потенціалу, як багатство інтелектуальної та політичної культури, моральний авторитет у світі, традиції

активної дипломатії, військово-стратегічні можливості, є довготривалою рисою курсу П'ятої республіки.

§ 6. Зовнішня політика президента Ж. Ширака

Обраному на президентський пост у травні 1995 р. Ж. Шираку дісталася проблемна зовнішньополітична спадщина. На початку 90-х рр. з розпадом біполярної системи міжнародних відносин перестали існувати умови, що дозволяють Франції претендувати на особливе місце у світі. Ядерний потенціал, залишаючись гарантією збереження території, перестав діяти як чинник посилення могутності. Свій високий ранг в ООН необхідно було постійно доводити активною участю в миротворчих операціях. Військові дії в Африці перестали відповідати масштабності криз на континенті. У Центральній Європі, яка позбулася радянського диктату, Франція могла претендувати лише на другорядні ролі.

Ж. Ширак вирішив одразу ж утвердитися на міжнародній арені, заявивши про нові підходи у зовнішній політиці: посиленні військової присутності в Боснії, у тому числі в силах роз'єднання; зняття мораторію на проведення ядерних випробувань, прийнятого у квітні 1992 р.

Загалом менш ніж за два роки після виборів зовнішньополітична діяльність Ж. Ширака проявилася як продовження тієї, яку проводили його попередники, тільки іншими засобами. Хоча стиль і моделі зовнішньої політики змінилися, основні риси залишалися ті ж: захист національної незалежності, продовження європейського будівництва та амбіції щодо світової ролі. Ці риси були характерні для французької дипломатії протягом попереднього більш ніж піввікового періоду історії.

Основні підходи до зовнішньої політики в період третього «співіснування» правого президента і лівого уряду були представлені у серпні 1997 р. на нараді послів і зарубіжних представників Франції в Парижі. Незважаючи на належність президента і уряду до протилежних політичних блоків, обидві сторони заявили про свою рішучість на міжнародній арені «говорити єдиним голосом».

Аналіз зовнішньополітичних документів періоду «співіснування» президента Ж. Ширака і кабінету Л. Жоспена дозволяє виділити такі пріоритети у французькій зовнішній політиці: форму-

вання позитивного образу Франції на міжнародній арені; активну участь у будівництві «конструктивного багатопольярного світу»; посилення ролі Євросоюзу; модернізація африканської політики; посилення економічної діяльності зарубіжних представництв; вирішення глобальних проблем людства, захист прав людини.

Утвердженню позитивного іміджу Франції у світі була покликана сприяти політика активної підтримки і поширення французької мови та культури – «франкофонія».

Основним завданням французького політичного керівництва було оголошено участь у створенні багатопольярного світу, рівноваги полюсів світового впливу. Французькі лідери на рубежі тисячоліть не зловживали формулюванням «протистояння США», але мали це на увазі. У зв'язку з цим першочергова увага приділялася об'єднанню Європи, яка покликана була все більш рішуче відігравати роль другого світового центру, що протистоїть устремлінням США «ідентифікувати себе з сучасними формами глобалізації». Основним партнером в активізації об'єднавчих процесів Франція незмінно бачила ФРН.

Уряд Л. Жоспена дав зрозуміти, що має твердий намір приділяти значно більше уваги африканському регіону. Франція, як і раніше, претендувала на те, щоб бути партнером номер один для країн, розташованих на південь від Сахари, і найбільш помітною державою на африканському континенті як з погляду гуманітарної присутності, так і в галузі технічної допомоги та інвестицій. Одночасно керівники Франції відзначали, що країна дещо здала позиції в Африці, її імідж злегка «затуманився». Стійкою тенденцією стало «розширення присутності» на континенті США.

В основі африканської політики соціалістичного уряду лежали принципи невтручання ні в які аспекти діяльності африканських країн і заохочення створення правової держави та доброго керування країною. «Батогом і пряником» «справжнього партнерства» повинна була служити французька фінансова допомога країнам регіону, яка хоча і скоротилася, але, як і раніше, залишалася досить високою і становила близько 0,5% валового національного продукту.

Варто підкреслити, що проблематика ЄС все більшою мірою ставала невід'ємною частиною не тільки зовнішньої, але й внутрішньої політики Франції. Ця тема була актуальною в усіх проведених у країні політичних кампаніях.

Президент і уряд практично не розходилися в принципових питаннях європейської інтеграції. В цілому позиція президента Ж. Ширака і кабінету Л. Жоспена щодо європейської інтеграції була спрямована на вирішення таких завдань: введення в обіг та зміцнення єдиної європейської валюти (євро) (січень 2002 р.); реформа наявних інститутів Євросоюзу та його розширення; створення європейської системи безпеки. Євросоюз повинен був забезпечити можливість врегулювання криз власними коштами при координації дій з НАТО. Восьмого квітня 1998 р. Національна Асамблея Франції 117 голосами проти 29 проголосувала за передачу валютного суверенітету Французької республіки Європейському Союзу, а саме від Французького банку Європейському Центральному банку.

Щодо розширення Євросоюзу підхід Франції полягав у тому, що в ЄС повинна зберегтися ефективна система прийняття рішень, тому ще до вступу до нього нових членів слід провести реформування інститутів союзу. У Франції не було підстав активно підтримувати прийняття до ЄС нових членів, хоча офіційно Париж висловлювався за розширення.

Найбільш привілейовані відносини, як і в колишні десятиліття, існували з Німеччиною. За традицією офіційні зустрічі глав держав проходили двічі на рік, неформальні ж зустрічі в рамках багатосторонніх заходів – близько 20 разів протягом року. Тісні контакти розвивалися і між зовнішньополітичними відомствами двох країн. Між двома країнами здійснювалися тісні торгово-економічні зв'язки. Активно розвивалися двосторонні контакти в гуманітарній сфері.

Між Францією та Німеччиною все частіше стали виявлятися хоча і малоістотні, але розбіжності. Здебільшого вони стосувалися політики щодо НАТО і ЗЄС, співвідношення політичного і економічного компонентів інтеграції. Певний сплеск франко-німецьких суперечностей був зафіксований у вересні 2001 р. напередодні саміту ЄС в Ніцці. Л. Жоспен виступив з критикою німецького плану «європейської федерації» і оприлюднив французький план. Французький прем'єр-міністр запропонував створення Федерації національних держав, у якій ключова роль залишалася б за національними органами влади. Проте в цілому говорити про кризу «осі» не було ніяких підстав. Відносини мали високий рівень і продовжували успішно розвиватися.

Незважаючи на активне політичне та економічне співробітництво США і Франції, відносини двох країн майже постійно супроводжувалися «взаємними випадками» словесного характеру. Американська політика президента Ж. Ширака дотримувалася колишніх прагматичних підходів у цьому напрямі: говорити «так», якщо Франції вигідно, і «ні», якщо не вигідно. Франція критикувала США за те, що ті ідентифікують глобалізацію з американізацією.

Франція розділила заклопотаність США з приводу Іраку. Париж зажадав від режиму С. Хусейна повернення в країну без жодних умов інспекторів із роззброєння. Водночас, за заявами французьких представників, про участь французів у військовому конфлікті не могло бути й мови.

§ 7. Пріоритети зовнішньої політики Н. Саркозі

На початку свого президентства Н. Саркозі проголосив, що його вибір – «розрив» з колишньою внутрішньо- і зовнішньополітичною практикою. Волюнтаризм і активність у зовнішній політиці робили Н. Саркозі наступником дипломатії голлізму. Поряд з обороною і безпекою, вона залишалася винятковою прерогативою президента.

Н. Саркозі так визначив пріоритетні напрями зовнішньої політики свого президентства. «Абсолютним пріоритетом» є Європа, тим більше, що в другому півріччі 2008 р. Франції належало головувати в ЄС. Далі йдуть атлантичний і середземноморський напрями, тобто традиційні «ареали» її зовнішньополітичної відповідальності.

Н. Саркозі продовжив курс попередників, які прагнули зробити Францію локомотивом європейського будівництва. Але на початку свого президентства він змушений був констатувати, що євроінтеграція повністю блокована, головним чином через провал у Франції референдуму з Європейської конституції в 2005 р.

Після стрімкого подвійного розширення НАТО та ЄС «пілотна» роль Франції в європейському будівництві була поставлена під питання, і Парижу цей виклик довелося парировати показовими успіхами французького головування. Н. Саркозі бачив у цьому прекрасну можливість знову вивести країну на авансцену європейської та світової політики і підтвердити власну репута-

цію енергійного, ефективного та амбітного політичного діяча міжнародного масштабу.

Головна ідея європейського курсу Н. Саркозі – захист європейців від ризиків глобалізації. Її реалізація повинна була надати яскравості зовнішньополітичному іміджу Н. Саркозі і одночасно стати відповіддю на найгостріші глобальні виклики європейській та світовій спільноті. Одна з таких ідей, що збагатила «гуманітарне послання» Франції світові, – боротьба проти «парникового ефекту», будівництво єдиної європейської політики щодо скорочення шкідливих викидів в атмосферу.

До цього додалися два інших стратегічних пріоритети: створення Середземноморського союзу і прогрес у будівництві європейської оборонної політики. Останнє відбувалося з прагнення подолати франко-американські розбіжності і з наміру активізувати як європейське, так і євроатлантичне співробітництво в галузі виробництва озброєнь і розв'язання міжнародних криз.

Поряд з реалізацією оригінальних ініціатив, що мають ідейне значення і вписуються в якийсь глобальний проект, Н. Саркозі належало вирішити низку нагальних проблем європейського будівництва, зокрема, розблокувати конституцію ЄС, відхилену французами на референдумі 2005 р. Вступаючи на посаду президента в 2007 р., Н. Саркозі запропонував виробити новий текст конституційного договору, скорочений і виразний, щоб потім представити його на ратифікацію національним парламентам. Іншим пріоритетом повинна була стати реформа європейської сільськогосподарської політики – не організація збуту європейської сільгосппродукції, а допомога у створенні виробництва – у відповідь на стрибок світових цін і кризу продовольства. Третє з нагальних європейських досє – боротьба з незаконною імміграцією – реакція на зростання соціальної та міжетнічної напруженості в західноєвропейських країнах, зокрема у Франції.

Одним з ускладнень європейської дипломатії Н. Саркозі в перший рік його президентства був брак взаєморозуміння у франко-німецькій парі, а вона є важливою умовою впливу Франції в ЄС. Н. Саркозі вважав цей напрямок одним із пріоритетів своєї дипломатії. З А. Меркель він зустрівся безпосередньо після церемонії власної інавгурації. Однак франко-німецькі відносини свідчили про зниження зацікавленості Берліна в компромісах з Парижем. Можливо, це можна віднести на рахунок особистих

стосунків між А. Меркель і Н. Саркозі, можливо, справа тут в значному зміщенні рівноваги усередині ЄС на Схід, в усвідомленні зрослої ваги його нових членів у виробленні загальноєвропейської зовнішньої політики.

Франції так і не вдалося за 20 років після падіння Берлінської стіни реалізувати ідею Ф. Міттерана про автономну (переважно європейську, а не атлантичну) оборону і безпеку. Н. Саркозі відмовився від одного з базисів зовнішньополітичної ідентичності Франції – від неучасті у військовій організації НАТО, що відображало це прагнення з часів де Голля. Тим самим він проявив себе як головний атлантист серед президентів П'ятої республіки.

Але, зважаючи на політику попередників, Н. Саркозі назвав серед пріоритетів свого головування в ЄС збільшення бюджету європейської оборонної політики, підвищення здатності ЄС до військового і гуманітарного втручання та створення спільного ринку у сфері виробництва озброєнь. Проте всередині ЄС існує досить сильна опозиція розвитку автономної європейської оборони.

У зв'язку з цим абсолютно логічне повернення Франції у військову організацію НАТО з 1 січня 2009 р., оскільки тільки повномасштабна участь у роботі всіх атлантичних структур дозволить країні зберігати вплив на прийняття натівських рішень у галузі європейської безпеки.

Рішення Н. Саркозі визначається вектором розвитку ЄС, заданим його стрімким розширенням на Схід. Сталося те, чого в середині 1990-х років побоювався президент Ж. Ширак: вступ до ЄС посткомуністичних країн Східної Європи призвів до атлантизації ЄС.

Н. Саркозі хотів використати європейське головування Франції, щоб подолати тертя з країнами Східної Європи та Балтії. За перший рік свого президентства він провів серію зустрічей з лідерами східноєвропейських країн ЄС, прагнучи подолати несприятливу спадщину Ж. Ширака. Розтопити холод відчуження була покликана фраза-послання, що нагадала про угорських предків Н. Саркозі і висловлена ним під час візиту в Софію: «Все-таки я сам наполовину зі Східної Європи». Важливим позитивним сигналом стало зняття Францією обмежень на залучення робочої сили з « нової » Європи. Виборча натуралізація іммігрантів у Франції особливо сприятлива для вихідців з цього регіону. Однак прийняте влітку 2010 р. рішення про ліквіда-

цію нелегальних поселень і масова висилка румунських циган з Франції викликало протест президента Румунії та накликали на Н. Саркозі звинувачення з боку лівої опозиції, що порівняла ці дії з політикою уряду Віші.

Ще одне поле розбіжностей інтересів Франції та східноєвропейських країн – екологічна політика. На початку свого президентства Н. Саркозі проголосив боротьбу з кліматичними змінами, зокрема, зі шкідливими викидами в атмосферу (CO₂), а також перегляд системи квот на викиди, виробництво і розповсюдження біопалива частиною політики, яку він назвав новою « політикою цивілізації », чимось рівним за універсальним значенням Декларації прав людини. Як альтернативу Франція пропонує ЄС розвиток ядерної енергетики, в якій країна займає лідерські позиції. Не тільки деякі члени ЄС, а й країни, що бурхливо розвиваються, такі як Бразилія, Китай, Індія чи Росія, не готові прийняти жорсткі обмеження шкідливих викидів, оскільки це підвищує собівартість продукції. Відповідні заклики до США теж не зустріли розуміння американських законодавців, прихильників протекціоністської політики.

Початок світової фінансової та економічної кризи став, мабуть, найсерйознішим викликом Євросоюзу за всі роки його існування. Фінансова криза – перевірка на міцність Європейської валютної системи, що припускає солідарність економічної політики і бюджетну дисципліну всередині зони євро. З ініціативи Н. Саркозі з середини вересня 2008 р. була скликана серія європейських самітів. Н. Саркозі наполягав на виробленні та реалізації « європейської відповіді (кризи), амбітної і скоординованої ». Незважаючи на внутрішні розбіжності, країнам ЄС вдалося протягом декількох тижнів прийняти серію єдиних антикризових заходів у фінансовій сфері.

Франції вдалося також організувати термінову допомогу для порятунку національних економік, які найбільше постраждали від кризи. Європейський рада надала Угорщині фінансову допомогу в розмірі 6,5 млрд євро на підтримку програми МВФ. Допомога в 3,1 млрд євро надана Латвії. Загальна сума коштів, виділених на солідарну допомогу Співтовариства, збільшена вдвічі, з 12 млрд до 25 млрд євро.

Друга хвиля фінансової кризи в 2011 р. породила кризу державної заборгованості в зоні євро, поставивши під загрозу де-

фолту Грецію, Ірландію, Іспанію, Португалію та Італію. Особливо критичним було становище Греції. Н. Саркозі виступив ініціатором створення потужного європейського фонду порятунку боржників, але А. Меркель висловила протидію його проєкту, оскільки Німеччина і в цьому випадку повинна була стати його основним донором. Особливо жорсткого тиску зазнав грецький уряд, який під тиском Парижа і Берліна відкликав своє рішення про проведення референдуму на підтримку заходів бюджетної економії, які диктувалися ЄС. Незважаючи на розбіжності, франко-німецька пара стала головним двигуном політики подолання кризи.

Ще в період своєї виборчої кампанії 2007 р. Н. Саркозі висунув ідею створення Середземноморського союзу. Президенту Франції належало зіткнутися з низкою протилежних інтересів і в ЄС, і в країнах Середземномор'я, і в США, які звикли контролювати безпеку в регіоні. Подібно до того, як у роки біполярності французька дипломатія бачила свою планетарну місію в наведенні мостів між двома полюсами, Н. Саркозі вважав, що проєкт Середземноморського союзу відповідає новій планетарній місії Європи.

Проєкт, покликаний повернути Франції провідну роль у Європі та в Середземномор'ї, спочатку насторожив як тих, кому безпосередньо був адресований, так і тих, хто вважав себе з нього виключеним, зокрема несередземноморські країни ЄС і країни Арабського Сходу. Щоб заспокоїти перших, Франція погодилася з Іспанією, яка вважала, що Союз лише покликаний дати новий імпульс Барселонському процесу, розпочатого в 1995 р., але не відзначеному якими-небудь показовими зверненнями. Збереження довіри всередині франко-німецької пари вимагало «зниження ставок» у цьому проєкті, що втілювалося у зміні назви. Середземноморський союз був перейменований в Союз для Середземномор'я (СДС). Можна було припустити, що Середземноморський союз буде самостійним, хоч і тісно пов'язаним з ЄС об'єднанням держав Середземноморського басейну.

Згода Німеччини на створення СДС нелегко далася французькій дипломатії. Париж погодився підключити до Середземноморського союзу всіх членів ЄС. В обмін Франція отримала статус повноправного члена Балтійського союзу, в якому доти була лише спостерігачем.

Після року консультацій європейське головування Франції увінчалася першим значним успіхом. 13 липня 2008 р., напередодні національного свята в Парижі, на саміті країн Середземномор'я було оголошено про створення Союзу для Середземномор'я, до якого увійшли 43 країни. Крім 27 країн ЄС і країн південного і східного берегів Середземного моря (Алжиру, Єгипту, Ізраїлю, Йорданії, Лівану, Марокко, Мавританії, Палестинської автономії, Сирії, Тунісу, Туреччини) в нього запросили увійти Албанію, Хорватію, Боснію і Герцеговину, Чорногорію та Монако.

За наявності політичної волі країн, покликаних його сформувати, створення такого союзу мало об'єднати регіон і вирішити комплекс проблем, за якими сьогодні проходять основні лінії роз'єднання: від взаємин ЄС і Туреччини та проблеми Кіпру до спільної боротьби з нелегальною імміграцією і тероризмом. Він міг би сприяти подоланню взаємної недовіри між Північчю і Півднем – наслідки колоніального минулого, стати простором діалогу культур і цивілізацій, сприяти прискореному економічному розвитку, боротьбі з бідністю та розширенню простору демократії на регіон Східного та Південного Середземномор'я. У рамках подібного союзу міг би бути вирішений і арабо-ізраїльський конфлікт.

Вступаючи на посаду президента, Н. Саркозі виходив із власного сприйняття глобальної ситуації, яку він назвав часом «відносної могутності», коли не можна говорити про незаперечну гегемонію однієї або декількох могутніх держав. Світ став багатополярним, проте далеким від нового «концерту держав». Головною метою глобальної стратегії Франції Н. Саркозі назвав протидію конфронтаційній багатополярності на користь кооперативної. Співвідношення центрів сили в багатополярному світі не до кінця визначилося, і пошуки цього співвідношення породжують у провідних та вагомих гравців прагнення до державної політики («politique de puissance»). Йдеться насамперед про США.

Н. Саркозі виступив у цьому зв'язку за розширення клубу постійних членів РБ ООН за рахунок Німеччини, Японії, Індії, Бразилії та однієї з провідних африканських держав – ПАР. «Велика вісімка» повинна розширитися, включивши Китай, Індію, Бразилію, Мексику, одну з арабських країн, що прискорено розвивається (Саудівську Аравію) і ПАР.

Початок президентства Н.Саркозі було відзначено бажанням змінити відносини з США, зіпсовані в роки другого президентського терміну Ж. Ширака. Через рік після свого обрання, виступаючи перед послами Франції, президент назвав відносини з США і НАТО «першим фактором розриву» із зовнішньополітичним курсом Ж. Ширака.

Офіційний візит нового президента до Вашингтона відбувся 6-7 листопада 2007 р. Його виступ перед конгресом став апологією американської соціально-політичної моделі та атлантичної солідарності і викликав овацію. Н.Саркозі заявив про плани повернення у військову організацію НАТО та про відправлення французького контингенту в Афганістан на допомогу коаліції НАТО.

Реалізацією атлантичного курсу Н. Саркозі стало посилення французької присутності в Афганістані на боці коаліції під командуванням США. Даниною поверненню у військову організацію НАТО було збільшення французького контингенту з 700 до 1 500, а потім до 3 750 військових. З серпня 2008 р. Франція відповідальна за передачу афганській армії відповідальності за безпеку в регіоні навколо Кабула.

Одне з найбільш гострих досє світової політики, в якому Франція співпрацює з США, – нерозповсюдження ядерної зброї, недопущення до нього Ірану і Північної Кореї.

Однією з головних особливостей дипломатії Н. Саркозі аж до «арабської весни» 2011 р. була готовність до продуктивного діалогу з будь-якими режимами, незалежно від ступеня дотримання прав людини в тій чи іншій країні. Опоненти часто дорікали президенту за перевагу прагматичних інтересів над ідеологічними принципами традиційного французького месіанства. Він же вважав свою тактику єдиною можливою для реалізації ідеї побудови неконфронтаційного багатопольярного світу.

Розвиваючи політичні контакти й економічне співробітництво з Пекіном, незважаючи на жорстке придушення заворушень у Тибеті, Н. Саркозі не відмовився зустрітися з далай-ламою в Гданську, на форумі лауреатів Нобелівської премії миру в грудні 2008 р. Наслідком був зрив з ініціативи Пекіна саміту Китай – ЄС, за який відповідальність несла Франція як країна-голова.

Заявляючи про найбільш значущі лінії свого курсу на подолання дипломатичних невдач попереднього президента, Н. Сар-

козі назвав однією з них свою африканську політику. Лінія, запропонована Н. Саркозі, характеризується прагненням порвати з пережитками імперського минулого, який зв'язав Францію і її колишні колонії поняттям «франсафрика».

Це поняття характеризує систему патерналістських неформальних і непрозорих відносин, що зв'язують після деколонізації правлячі сили у Франції і в її колишніх африканських колоніях. Одна зі складових системи – таємна передача грошей (у «валізах») африканських диктаторських режимів, що, як правило, зберігаються у французьких банках, на підтримку виборчих кампаній правлячих партій в обмін на політичну, економічну та міжнародну підтримку французької держави. Але африканське турне президента ознаменувалося серйозним промахом: Н. Саркозі відмовився покаятися за століття колоніальної експлуатації і, виступаючи в університеті Дакара (Сенегал) 28 липня 2007 р., заявив, що не колоніалізм винен у нинішніх бідах Африки: кривавих міжусобних війнах, геноциді, диктатурах, фанатизмі, руйнуванні навколишнього середовища, – а антропологічні особливості африканського соціуму, в якому «немає місця ні для ініціативи, ні для ідеї прогресу».

Складовою нової африканської політики мали стати: перегляд політики допомоги розвитку; встановлення міцного партнерства з економіками (нефранкофонними), що швидко розвиваються – ПАР, Анголою, Нігерією; перегляд політики військового співробітництва з колишніми колоніями, потужне скорочення французької військової присутності.

З січня 2011 р. французькому президентові належало поєднати два головування в органах глобального управління: у великій вісімці та великій двадцятці. Від їхнього успіху міг залежати рейтинг президента до виборів 2012 р. Важливим чинником, що ускладнив це головування, став вибух антиурядових виступів на Арабському Сході і в Північній Африці, у регіоні, включеному в Союз для Середземномор'я – знаковий проект Н. Саркозі.

Револьюційні події в Північній Африці і на Арабському Сході стали серйозним випробуванням для Н. Саркозі, який робив ставку на залучення в єдиний середземноморський проект авторитарних лідерів Тунісу, Єгипту, Марокко та Алжиру.

Загроза припинення поставок енергоносіїв і хвилі біженців показали, наскільки небезпечна для європейців політична та

соціальна дестабілізація в Південному Середземномор'ї. У розпал лівійських подій Н.Саркозі зажадав термінового скликання Європейської Ради для обговорення лівійської проблеми, вказавши, що ЄС повинен повернутися до відтворення Союзу для Середземномор'я, який не діяв більше двох років, практично з моменту свого урочистого заснування в Парижі.

Франція першою визнала Національну перехідну раду Лівії як представника інтересів лівійського народу. Країни ЄС тоді ж обмежилися визнанням її в ролі «політичного співрозмовника».

З ініціативи Н. Саркозі 14 і 19 березня 2011 р. в Парижі були скликані нарада міністрів закордонних справ «вісімки» і саміт «на підтримку лівійського народу» за участю високих представників Ліги арабських держав і ЄС. Франція підтримала позицію Ліги арабських держав, яка виступила на підтримку рішення про створення над Лівією зони, вільної від польотів, щоб запобігти бомбардуванню Бенгазі ВПС Лівії.

Операція «Одіссея, світанок», розпочата під франко-британським командуванням 21 березня 2011 р., повинна була стати проявом європейської оборонної ідентичності. Французькі військові літаки першими вторглися в повітряний простір Лівії. Але Франції не вдалося зберегти керівництво операцією за собою і в цілому за європейцями. На Лондонській конференції НАТО 29 березня 2011 р. 28 країн-учасниць поставили її під егіду командування НАТО. Задоволені цим рішенням, США 3 квітня 2011 р. заявили про припинення своєї участі в операції, тоді як Франція залишалася однією з найбільш активних її учасниць.

З початком заворушень у Сирії Франція виступила одним з найбільших критиків репресивної політики режиму Б. Асада, якого Н. Саркозі намагався вивести з дипломатичної ізоляції і тим самим повернути до співпраці у вирішенні ліванської кризи в 2008 р., тим більше, що в той період за посередництва Туреччини розгорталися непрямі переговори про мир між Сирією та Ізраїлем, перервані з початком кризи в Газі. Прогрес в євро-сирійському діалозі дозволив Н. Саркозі у вересні 2008 р. здійснити візит у Дамаск – перший візит французького президента після шестирічної перерви. Однак «арабська весна» змінила прагматичну лінію французької дипломатії в регіоні.

Активний дипломатичний наступ проти сирійського режиму після військової операції в Лівії став логічним підсумком зо-

внішньополітичного курсу Н. Саркозі, який прагнув зберегти за Францією роль держави з глобальною відповідальністю у світі, де могутність стала поняттям відносним. Одним із шляхів його затвердження є участь у вирішенні міжнародних криз під прапором республіканського месіанства.

Контрольні запитання

1. Розкрийте суть зовнішньополітичної доктрини Ш. де Голля.
2. Хто і як вирішив алжирську проблему?
3. Чому в постбіполярний період відбулося «повернення» Франції у військові структури НАТО?
4. У чому суть плану створення «європейської конфедерації» Ж. Помпіду?
5. Хто став ініціатором політики «тьєрмондизму» і в чому її зміст?
6. Які головні домінанти зовнішньої політики Г. Саркозі?

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

ПРЕЗИДЕНТИ ПРЯТОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
8 січня 1959 – 28 квітня 1969	Шарль де Голль	Союз на захист нової республіки
28 квітня 1969 – 20 червня 1969	Ален Поер	тимчасово виконуючий обов'язки президента
20 червня 1969 – 2 квітня 1974	Жорж Помпиду	Союз демократів на захист нової республіки
2 квітня 1974 – 27 травня 1974	Ален Поер	тимчасово виконуючий обов'язки президента
27 травня 1974 – 21 травня 1981	Валері Жискар д'Естен	Союз за французьку демократію
21 травня 1981 – 17 травня 1995	Франсуа Міттеран	Соціалістична партія
17 травня 1995 – 16 травня 2007	Жак Рене Ширак	Об'єднання на підтримку республіки, з 2002 р. Союз за Народний Рух
16 травня 2007 – 15 травня 2012	Ніколя Саркозі	Союз за Народний Рух
15 травня 2012 –	Франсуа Олланд	Соціалістична партія

ФЕДЕРАЛЬНІ КАНЦЛЕРИ ФРН

Дата перебування при владі	Прізвище та ім'я	Партія
15 вересня 1949 – 16 жовтня 1963	Конрад Аденауер	Християнсько-Демократичний Союз
16 жовтня 1963 – 1 грудня 1966	Людвіг Ерхард	Християнсько-Демократичний Союз
1 грудня 1966 – 21 жовтня 1969	Курт Георг Кізіґер	Християнсько-Демократичний Союз
21 жовтня 1969 – 7 травня 1974	Віллі Брандт	Соціал-демократична партія
16 травня 1974 – 1 жовтня 1982	Гельмут Шмідт	Соціал-демократична партія
1 жовтня 1982 – 27 жовтня 1998	Гельмут Коль	Християнсько-Демократичний Союз
27 жовтня 1998 – 22 листопада 2005	Герхард Шрьодер	Соціал-демократична партія
22 листопада 2005 –	Ангела Меркель	Християнсько-Демократичний Союз

ДОДАТОК 3

**МІНІСТРИ ЗАКОРДОННИХ І ЄВРОПЕЙСЬКИХ СПРАВ
ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ**

Моріс Кув де Мюрвіль (1958 – 1968)
Мішель Дебре (1968 – 1969)
Моріс Шуман (1969 – 1973)
Андре Беттанкур (1973 – 1973)
Мішель Жобер (1973 – 1974)
Жан Сованьярг (1974 – 1976)
Луї де Гіренго (1976 – 1978)
Жан Франсуа-Понсе (1978 – 1981)
Клод Шессон (1981 – 1984)
Ролан Дюма (1984 – 1986)
Жан-Бернар Ремон (1986 – 1988)
Ролан Дюма (1988 – 1993)
Ален Жюппе (1993 – 1995)
Ерве де Шаретт (1995 – 1997)
Юбер Ведрін (1997 – 2002)
Домінік де Вільпен (2002 – 2004)
Мішель Барньє (2004 – 2005)
Філіпп Дуст-Блазі (2005 – 2007)
Бернар Кушнер (2007 – 2010)
Мішель Алліо-Марі (2010 – 2011)
Ален Жюппе (2011 –)

ДОДАТОК 4

**МІНІСТРИ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ
ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА**

Конрад Аденауер (1951 – 1955)
Генріх фон Брентано (1955 – 1961)
Герхард Шредер (1961 – 1966)
Віллі Брандт (1966 – 1969)
Вальтер Шеель (1969 – 1974)
Ганс-Дітріх Геншер (1974 – 1982)
Гельмут Шмідт (1982 – 1982)
Ганс-Дітріх Геншер (1982 – 1992)
Клаус Кінкель (1992 – 1998)
Йошка Фішер (1998 – 2005)
Франк-Вальтер Штайнмаєр (2005 – 2009)
Гідо Вестервелле (2009 – 2013)
Франк-Вальтер Штайнмаєр (2013 –)

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Амплеева А. Эволюция партийного государства в ФРГ на рубеже столетий / А. Амплеева // Актуальные проблемы Европы: Пробл.темат сб. № 1. Объединенная Германия: десять лет. – М., 2001. – С. 90–111.
2. Арзаканян М. Валери Жискар д'Эстен / М.Арзаканян // Эхо планеты. – 1991, №5. – С.14-17.
3. Брандт В. Демократический социализм. Статьи и речи / В.Брандт. – М.: Республика, 1992. – 447 с.
4. Братчиков И. Внешняя политика ФРГ на пороге XXI в. / И.Братчиков. – М.: РИСИ, 2000.
5. Васютинский В. Франсуа Миттеран / В.Васютинский // Вопросы истории. – 1993. – №1. – С. 55-71.
6. Ватлин А. Германия в 2000 – 2010 годах / А. Ватлин // Новая и новейшая история. – 2010. – №6. – С.18-39.
7. Вплив франко-американських взаємовідносин на формування військово-політичної стратегії П'ятої республіки Франції // Людина і політика. – 2003. – №5. – С.23-35.
8. Германия. Вызовы XXI века / Под ред. В.Белова. – М.: Весь мир, 2009. – 792 с.
9. Диманис М. Европейские «зеленые»: рост политического влияния и прорыв к власти (на примере ФРГ) / М.Диманис // Актуальные проблемы Европа. – М.: ИНИОН, 2000. – 246-261.
10. Дудо А. Голлизм как модель национальной безопасности Франции / А.Дудо // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – № 2.
11. Зарубежные страны: Конституции и законодательные акты: Сборник документов / Сост. В.Мальцев. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2000. – 640 с.
12. Зверева Т. Внешняя политика Франции после прихода к власти Николя Саркози / Т.Зверева // Мировая экономика и международные отношения. – 2008. – № 6. – С.34-48.

13. Зуева К. Внешняя политика Франции в эпоху «неоголизма» / К.Зуева // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – №1. – С.70-79
14. Имангалиев Р. Новая Германия в меняющемся мире: международное положение и внешняя политика Германии на рубеже XX – XXI вв. / Р.Имангалиев. – М.: Новое знание, 2006. – 252 с.
15. Иорданская Э. Расширение ЕС на восток: позиции Германии / Э. Иорданская // Мировая экономика и международные отношения. – 2002. – №2. – С.67-74.
16. Іваницька О. Зовнішня політика країн Західної Європи та Північної Америки у постбіполярний період (1990-і – 2000-і роки) / О.Іваницька. – К.: Слово, 2012. – 720 с.
17. Кокеев А. О соотношении атлантизма и европеизма во внешней политике ФРГ / А. Кокеев // Мировая экономика и международные отношения. – 2009. – №7. – С.21-27.
18. Коломийцев В. Франсуа Миттеран: политик и человек / В.Коломийцев // Новая и новейшая история. – 1999. – №1. – С.63-80.
19. Копійка В. Європейський Союз: історія і засади функціонування: Навч. посібн / В.Копійка, Т.Шинкаренко. – К.: Знання, 2009. – 751 с.
20. Кривонос Р. Німеччина після виборів 1998 р.: проблеми і перспективи / Р.Кривонос // Людина і політика. – 1999. – №1.
21. Кудряченко А. Об'єднана Німеччина: нові геополітичні виміри / А.Кудряченко // Віче. – 2003. – №8.
22. Майер Т. Трансформація соціал-демократії. Партія на пути в XXI век / Т.Майер. – М.: Памятники исторической мысли, 2000. – 284 с.
23. Манжола В. Політична інновація французької дипломатії / В.Манжола, О.Шаповалова // Зовнішні справи. – К., 2008. – № 11. – С. 10-14.
24. Молчанов Н. Генерал де Голль / Н.Молчанов. – М.: Международные отношения, 1973. – 503 с.
25. Новейшая история стран Европы и Америки. XX век. 1954 – 2000. / Под. ред. А. Родригеса. – М., 2001. – Ч.3.

26. Новиков Г. Голлизм после де Голля. Идеиная и социально-политическая эволюция. 1969-1981 / Г.Н. Новиков. – М.: Наука, 1984. – 302 с.
27. Новиков Г. Де Голль, голлисты и голлизм / Г.Новиков // Новая и новейшая история. – 1990, № 3. – С.37-52.
28. Новиков Г. Кризис голлизма и образование голлистской партии объединение в поддержку Республики (ОПР) / Г.Новиков // Французский ежегодник. 1980. – М.: Наука, 1982. – С.25-41.
29. Обичкина Е. Голлистская традиция в современной французской дипломатии / Е.Обичкина // Новая и новейшая история. – 2004. – №6. – С.66-78.
30. Орлов Б. Политический портрет Герхарда Шредера / Б. Орлов. – М., 1999.
31. Павлов Н. Внешняя политика ФРГ в постбиполярном мире. – М.: Наука, 2005. – 410 с.
32. Павлов Ю. Американско-германские отношения: партнерство и соперничество / Ю.Павлов. – М.: РИСИ, 1997.
33. Патрушев А. Германия в XX веке: учеб. Пособие для вузов / А.Патрушев. – М.: Дрофа, 2004. – 432 с.
34. Погорельская С. Йошка Фишер: политический портрет / С.Погорельская. – М.: ИНИОН РАН, 2003. – 108 с.
35. Погорельская С. Некоторые аспекты европейской политики объединенной Германии / С. Погорельская // Мировая экономика и международные отношения. – 2000 – №1. – С.89-95.
36. Преображенская А. Французская социалистическая партия и европейская социал-демократия / А.Преображенская // Мировая экономика и международные отношения. – 2000, № 6. – С. 47-52.
37. Рубинский Ю. В. Жискард д'Эстен: биография, взгляды, деятельность / Ю.Рубинский.(Научно-аналитический обзор). – М.: ИНИОН РАН, 1975. – 95 с.
38. Рубинский Ю. Франция. Время Саркози. Серия «Лица современной политики» / Ю.Рубинский. – М.: Международные отношения, 2011. – 320 с.
39. Рубинский Ю., Белик Т. Политическая система Франции: незаконченная модернизация / Ю.Рубинский, Т.Белик. – М.: Огни, 2006.

40. Рудольф П. Основные направления внешней политики ФРГ / П.Рудольф // Проблемы внешней и оборонной политики. – М.: РИСИ, 1994. – С. 62-87.
41. Рудько С. Зовнішня політика країн Західної Європи в постбіполярний період: навчально-методичний посібник із курсу / С.Рудько. – Острог : Національний університет «Острозька академія», 2012. – 412 с.
42. Сабов А. Третий лидер голлизма (Жак Ширак) / А.Сабов // Политические портреты. – М.: Международные отношения, 1989. – С.67-83.
43. Саркози Н. Моё мнение. Франция, Европа и мир в XXI веке / Пер. с франц. и англ. А.Смирновой и А.Глебовской. – СПб.: «Александрия» – «Симпозиум», 2009. – 304 с.
44. Сергеенкова И. Партии и партийные системы стран Западной Европы и США в XX – начале XXI века / И.Сергеенкова. – Ижевск, 2012. – 402 с.
45. Синдеев А. Двусторонние отношения США и ФРГ: из прошлого в будущее / А. Синдаев // США – Канада: экономика, политика, культура. – 2010. – №10. – С.73-82.
46. Сироткин В. История Франции: Пятая республика: Учеб. Пособие для вузов по спец. «История» / В.Сироткин. – М.: Высшая школа, 1989. – 199 с.
47. Спасский Е. Германские политические партии в процессе и после объединения Германии: монография / Е.Спасский. – Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, Владивосток: Изд-во ДВГУ, 2006. – 168 с.
48. Спасский Е. Левая партия в партийной системе ФРГ: от изоляции к укоренённости / Е.Спасский // Политэкс. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2006. – Том 2. № 1. – С. 118-139.
49. Спасский Е. Утраченная стабильность: Свободно-демократическая партия после объединения Германии / Е.Спасский // Политэкс. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2006. – Том 2. № 2. – С. 43-57.
50. Спасский Е. Утраченные надежды: Партия республиканцев после объединения Германии / Е.Спасский // Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке. – Хабаровск: Изд-во ДВГУПС, 2006. – № 3.– С. 106-109.

51. Спасский Е. Христианские партии ФРГ на рубеже столетий / Е.Спасский // Религиоведение. – Благовещенск, Москва: Изд-во АМГУ, 2006. – № 3. – С. 129-142.

52. Степанов В. А. Досвід реалізації зовнішньої політики Федеративної Республіки Німеччина (1990 – 2005 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / В. А. Степанов; Дипломат. акад. України при М-ві закордон. справ України, Ін-т історії України НАН України. – К., 2008. – 20 с.

53. Сумленный С. Немецкая система. Из чего сделана Германия и как она работает / С.Сумленный. – М.: «Группа Эксперт», 2010. – 456 с.

54. Федеров С. Европейская политика Н.Саркози / С. Федеров // Международная жизнь. – 2008. – №8/9. – С.39-59.

55. Филатова А. Франция – НАТО: что стоит за решением о возврате в военную структуру / А. Филатова // Современная Европа. – 2010. – №3. – С.96-107.

56. Фишер М. Внешняя политика Германии на рубеже XX-XXI веков / М.Фишер. – СПб., 1998.

57. Франция. В поисках новых путей / Отв. ред. Ю.Рубинский. – М.: Весь мир, 2007. – 624 с.

58. Фрольцов В. Внешняя политика ФРГ после Герхарда Шредера: проблемы и перспективы // Wider Europe review. – 2005. – Т.2. – №4. Электронный режим доступа <http://www.review.w-europe.org/6/1.html>

59. Шадурский В.Г. Внешняя политика Франции (1945 – 2002): Учеб. пособие / В.Шадурский. – Минск: БГУ, 2004. – 175 с.

60. Шрёдер Г. Решения. Моя жизнь в политике / Г.Шрёдер. – М.: Европа, 2007. – 549 с.

61. Milza P. Les relations internationales de 1973 a nos jours. – Paris: Hachete Livre, 1996. – 255 p.

62. Prate A. La France en Europe. – Paris: Economica, 1995. – 365 p.

63. Rupp H. K. Politische Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. – 3. völlig überarbeitete, erweiterte und aktualisierte Auflage. – München: R.Oldenbourg Verlag, 2000. – 448 p.

64. Schöllgen G. Der Auftritt. Deutschlands Rückkehr auf die Weltbühne. – Berlin: Propyläen Verlag, 2003. – 175 p.

65. Schöllgen G. Die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. – München: Beck, 2004. – 277 p.

66. Sturm R. Das neue deutsche Regierungssystem. Die Europäisierung von Institutionen, Entscheidungsprozessen und Politikfelder in der Bundesrepublik Deutschland. – Opladen, Leske + Budrich, 2001. – 259 p.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

Адам Конрад 78 50, 51, 86, 115-119, 123, 281,
 Аденауер Конрад 8, 9, 21, 31, 283
 32, 38, 45-47, 86, 106-114,
 116, 121, 249, 250, 281, 283
 Айер Шарль 248
 Аллеман Жан 190
 Алліо-Марі Мішель 282
 Альенде Сальвадор 233
 Арто Наталі 232
 Асад Башар 278

Байру Франсуа 224-228, 237
 Баладюр Едуард 266
 Бар Егон 117
 Барлоу Жан-Люк 222
 Барньє Мішель 282
 Баро Рудольф 61, 68
 Бартолон Клод 150
 Барцель Райнер 50
 Безансно Олів'є 235
 Бек Курт 54
 Бекштайн Гюнтер 40
 Белль Генріх 71
 Бель Жан-П'єр 150, 193
 Бессе Жан-Поль 236
 Беттанкур Андре 282
 Біскі Лотар 63, 64
 Блер Тоні 66, 132, 196
 Бло Іван 209
 Блюм Леон 190, 200
 Бове Жозе 236
 Борлоу Жан-Луї 229, 230
 Брандт Віллі 21, 42, 43, 46-48,

Брежнев Леонід 255
 Бріне Франсуа 206
 Бріссон Анрі 220
 Буш Джордж 132, 133
 Бюффе Марі-Жорж 203

Вайгель Тео 39
 Вайян Едуард 190
 Вальс Мануель 156
 Ведрін Юбер 282
 Венер Герберт 46
 Вестервелле Гідо 57-60, 283
 Вільсон Гарольд 250
 Воллмер Антьє 68
 Вуане Домінік 235, 236
 Вульффф Кристіан 11

Габріель Зігмар 55
 Гавел Вацлав 265
 Гамбетта Леон 220
 Гаук Йоахім 11
 Геббельс Йозеф 121
 Гед, Жуль 190
 Гейм Стефан 61
 Геншер Ганс-Дітріх 56, 119,
 126, 127, 283
 Гізі Грегор 61-63
 Гійом Гюнтер 51
 Гітлер Адольф 48, 200
 Годен Жан-Клод 188
 Гольніш Бруно 213

Горбачов Михайло 61, 121, 261
 Греве Вільгельм 49
 Гроссер Альфред 110
 Груль Герберт 68

д'Естен Валері Жискар 184,
 185, 192, 221-223, 238, 256-
 259, 280
 Далай-лама 143
 Даллес Джон Фостер 110, 247
 де Вільпен Домінік 187, 282
 де Гренго Луї 282
 де Голль Шарль 6, 111, 112, 114,
 146, 147, 154, 181-185, 191,
 201, 205, 221, 231, 238, 239,
 244-257, 265, 266, 272, 279,
 280
 де Мюрвіль Моріс Кув 282
 де Шаретт Ерве 282
 Дебре Жан-Луї 159
 Дебре Мішель 282
 Деведжян Патрік 188
 Деланое Бертран 193
 Джонсон Ліндон 248
 Дуст-Блазі Філіпп 282
 Дюма Ролан 236, 282
 Дюпра Франсуа 206, 207
 Дьюпон-Еньянь Ніколя 186

Ейзенхауер Дуайт 247, 249
 Емманюєллі Анрі 196
 Ернст Клаус 64
 Ерріо Едуард 220
 Ерхард Людвіг 31, 32, 47, 86,
 113-116, 123, 281
 Ехард Ганс 37, 38

Жадо Янік 236
 Жобер Мішель 282

Жолі Єва 236
 Жорес Жан 190
 Жоспен Ліонель 187, 192, 193,
 196, 197, 202, 203, 232, 236,
 267-269
 Жюппе Ален 186-188, 282

Зеехофер Хорст 40

Карстенс Карл 32
 Касу Мартін 226
 Келер Хорст 143
 Келлі Петра 68
 Кізінгер Курт 42, 47, 48, 86,
 113, 115, 116, 281
 Кінкель Клаус 126, 127, 283
 Кіппінг Катя 64
 Клемансо Жорж 220
 Клінтон Уільям 104
 Коль Гельмут 6, 32-34, 51, 86,
 100, 120-122, 124, 125, 127,
 128, 145, 281
 Кон-Бендіт Даніель 236
 Коше Ів 236
 Кречманн Вінфрід 77
 Кривін Ален 232, 233
 Кушнер Бернар 282

Лагард Крістоф 230
 Лаггалар П'єр 205
 Лагіє Арлетт 232
 Ламмерт Норберт 13
 Ланг Джек 193
 Лафард Поль 190
 Лафонтен Оскар 53, 63, 64, 70
 Ле Галлу Жан-Ів 209
 Ле Пен Жан-Марі 193, 206-208,
 211-215
 Ле Пен Марін 215-218

Ледрю-Роллен Александр 219 194, 197, 226, 280
Леканює Жан 221 Олленхауер Еріх 45, 48
Ленін Володимир 199
Летард Валері 228 Павлов Ніколай 99
Лільєгрєн Генрік 100 Пасторс Удо 82
Лінднер Крістіан 61 Пауелл Колін 132
Луці Бернд 78, 79 Пеллетан Каміл 220
Льотш Гезіне 64 Петер Сімонє 77
Петрі Фрауке 78
Піночет Августо 264
Майєр Данієль 190 Платцек Магтіас 53
Макміллан Гарольд 247, 250 Поєр Алан 280
Мамер Ноель 236 Помпіду Жорж 154, 184, 185,
Маркс Карл 67 238, 253-257, 261, 279, 280
Марше Жорж 201 Попєран Жан 191
Мєгре Бруно 211-214 Пужад П'єр 205, 206
Мейаньєрі П'єр 188 Путін Владімір 54
Меллеманн Юргєн 58
Мелоншон Жан-Люк 204
Мєркєль Ангєла 13, 34, 35, 54, Раффарєн Жан-П'єр 187, 188
78, 102, 124, 132, 136, 137, Рейган Рональд 261, 262
140, 141, 143-145, 271, 272, Ремон Жан-Бєрнар 282
274, 281 Рєслєр Філіп 60
Міттерєн Франсуа 184, 191- Ріхінгєр Бєрндт 64
195, 200, 201, 208, 221, 234, Робєр Алєн 206
238, 259-266, 272, 280 Рокар Мішєль 191, 192, 194,
196
Модрєв Ганс 61 Рошє Вальдєк 200, 201
Моллє Гі 190, 191 Руаяль Сєголєн 187, 193, 224-
226
Морін Ервє 227, 228
Моруа П'єр 201
Мюллєр Йозєф 37
Мюнтєфєрінг Франц 55 Саварі Алєн 191
Салан Рауль 205
Сантіні Андрє 228
Нєрц Сєбаст'єян 79 Саркозі Ніколя 140, 187, 188,
198, 222, 224, 225, 228, 229,
238, 270-280
Ніксон Річард 253
Нойман Бєрнд 143 Серван-Шрєйбєр Жан-Жак
222
Обрі Мартін 193, 198 Сєдов Лєв 231
Оздємір Джєм 77
Олланд Франсуа 153, 188, 193,

Сіанук Нородом 263 Хусєйн Садам 132, 270
Смирнова Ірина 78
Сованьєрг Жан 282 Чаушєску Ніколає 265
Сорос Джордж 78
Стросс-Кан Домінік 193 Шабан-Дєльмас Жак 184
Сусіні Жан-Жак 205 Шатєль Люк 188
Шєєль Вальтєр 48, 56, 118, 283
Шєсон Клод 282
Тапі Бєрнар 236 Ширак Жак 136, 184-187, 192,
206 203, 214, 238, 265, 267, 269-
271, 276, 280
Торєз Моріс 199, 200, 231 Шлірєр Рольф 84
Трїттін Юргєн 73 Шмідт Гєльмут 32, 39, 46, 51,
Троцький Лєв 231 86, 115, 119, 120, 123, 258,
281, 283
Фабіус Лоран 192, 193 Шойблє Вольфганг 34
Фєррі Жуль 220 Шрєдєр Герхард 40, 52-54, 59,
Фійон Франсуа 188, 228 66, 73, 102, 105, 113, 127-
Фішєр Йошка 68, 69, 72-74, 76, 134, 136, 144, 145, 281, 283
130, 135, 283 Штайнбрюк Пєєр 34
фон Брєнтано Генріх 107, 283 Штайнмаєр Франк-Вальтєр 13,
Франк П'єр 232 55, 141, 143, 283
Франко Франциско 233 Штєгєрвальд Адам 37
Франсуа-Понсє Жан 282 Штойбєр Едмунд 39, 40
Штрайблє Макс 39
Хайнєман Густав 48 Штраус Франц 39
Хаккє Крістіан 121 Штрєбєль Ганс-Крістіан 75
Хальштєйн Вальтєр 49, 108, Шуман Моріс 282
123, 249 Шумахєр Курт 45,
Хєйс Тєодор 9, 32, 56 Ю Робєр 202, 203
Хоннєкєр Еріх 61, 121, 122 Юнг Франц 143
Хрущєв Мікита 251
Хубєр Ервін 40

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА ФРН	8
§ 1. Конституційний устрій	8
§ 2. Німецький федералізм	15
§ 3. Виборча система	20
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ФРН	29
§ 1. «Народна партія»: Християнсько-демократичний союз Німеччини	30
§ 2. Християнський соціальний союз у Баварії	37
§ 3. «Народна партія»: Соціал-демократична партія Німеччини	44
§ 4. Вільна демократична партія	56
§ 5. Ліві	61
§ 6. «Союз 90 / Зелені»	68
§ 7. Німецькі партії «третього ешелону»	77
РОЗДІЛ 3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ФРН У ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»	86
§ 1. Організація зовнішньополітичної діяльності	86
§ 2. Концептуальні засади зовнішньополітичної стратегії ФРН	98
§ 3. Становлення зовнішньої політики ФРН. «Ера Аденауера»	106
§ 4. Зовнішня політика ФРН у період канцлерства Л. Ерхарда та К. Кізінгера	113
§ 6. «Стратегія рівноваги» Г. Шмідта	119
§ 7. Пріоритети зовнішньої політики Г. Коля	120
РОЗДІЛ 4. ДОМІНАНТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ФРН У ПОСТЫПОЛЯРНИЙ ПЕРІОД	124
§ 1. Зовнішня політика Німеччини після об'єднання	124
§ 2. Зовнішньополітичні пріоритети «червоно-зеленої» коаліції	127

§ 3. Головні напрями зовнішньої політики за канцлерства А. Меркель	136
---	-----

РОЗДІЛ 5. ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА П'ЯТОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	146
§ 1. Конституційний устрій	146
§ 2. Адміністративно-територіальний устрій Франції	160
§ 3. Виборча система	168

РОЗДІЛ 6. ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ П'ЯТОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	181
§ 1. Голлісти. Союз за народний рух	181
§ 2. Соціалістична партія	190
§ 3. Французька комуністична партія	199
§ 4. Національний фронт	205
§ 5. Центристські партії	218
§ 6. Троцькісти	231
§ 7. Зелені	235

РОЗДІЛ 7. ПРІОРИТЕТИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ П'ЯТОЇ ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ	238
§ 1. Організація зовнішньополітичної діяльності	238
§ 2. Становлення і реалізація голлістської зовнішньої політики	244
§ 3. Дипломатія Ж. Помпиду	253
§ 4. Франція у світовій політиці в період президентства В. Ж. д'Естена	257
§ 5. Антигегемонізм Ф. Міттерана	260
§ 6. Зовнішня політика президента Ж. Ширака	267
§ 7. Пріоритети зовнішньої політики Н. Саркозі	270

ДОДАТКИ	280
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	284
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	289

CONTENTS

INTRODUCTION	6
CHAPTER 1. POLITICAL SYSTEM OF THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY (FRG)	8
§ 1. Legislature	8
§ 2. German Federalism	15
§ 3. Electoral System	20
CHAPTER 2. POLITICAL PARTIES OF THE FRG	29
§ 1. The People's Party: Christian Democratic Union of Germany	30
§ 2. The Christian Social Union in Bavaria	37
§ 3. The People's Party: Social Democratic Party of Germany	44
§ 4. The Free Democratic Party	56
§ 5. The Left	61
§ 6. Alliance 90 / The Greens	68
§ 7. German Parties of the Third Echelon	77
CHAPTER 3. FOREIGN POLICY OF THE FRG DURING THE COLD WAR	86
§ 1. Framework of the Foreign Policy	86
§ 2. Formation of the FRG's Foreign Policy. The Adenauer Era	98
§ 3. The FRG's Foreign Policy during Chancellorship of Ludwig Erhard and Kurt Kiesinger	106
§ 4. Chancellorship of Willy Brandt: From the Conflict to Détente	113
§ 5. Helmut Schmidt's Balance of Power	119
§ 6. Priorities of Helmut Kohl's Foreign Policy	120
CHAPTER 4. FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE FRG IN THE POST- BIPOLAR PERIOD	124
§ 1 Germany's Post-Reunification Foreign Policy	124
§ 2. Foreign Policy Priorities of the Red-Green Coalition	127
§ 3. Major Tendencies of Chancellor Angela Merkel's Foreign Policy	136

CHAPTER 5. POLITICAL SYSTEM OF THE FRENCH FIFTH REPUBLIC	146
§ 1. Legislature	146
§ 2. Administrative-Territorial System of France	160
§ 3. Electoral System	168
CHAPTER 6. POLITICAL PARTIES OF THE FRENCH FIFTH REPUBLIC	181
§ 1. The Gaullist Party	181
§ 2. The Socialist Party	190
§ 3. The French Communist Party	199
§ 4. The National Front	205
§ 5. Centre-Left Parties	218
§ 6. Trotskyist Parties	231
§ 7. The Greens	235
CHAPTER 7. FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE FRENCH FIFTH REPUBLIC	238
§ 1. Framework of the Foreign Policy	238
§ 2. Establishment and Implementation of Gaullist Foreign Policy	244
§ 3. Georges Pompidou's Diplomacy	253
§ 4. French Foreign Policy under President Valéry Giscard d'Estaing	257
§ 5. Anti-Hegemonism of Francois Mitterrand	260
§ 6. President Jacques Chirac's Foreign Policy	267
§ 7. Priorities of Nicolas Sarkozy's Foreign Policy	270
APPENDIX	280
SUGGESTED LITERATURE	284
NAME INDEX	289

Навчальне видання

РУДЬКО Сергій Олексійович
кандидат історичних наук
доцент кафедри міжнародних відносин
Національного університету «Острозька академія»

**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ТА ПОЛІТИЧНІ СИСТЕМИ
ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ТА ФЕДЕРАТИВНОЇ
РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНИ**

Підручник

Головний редактор Ігор Пасічник
Технічний редактор Роман Свиначук
Комп'ютерна верстка Наталії Крушинської
Художнє оформлення обкладинки Катерини Олексійчук
Коректор Любов Черуха

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 17,32. Наклад 300 пр. Зам. № 46–15
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «MinionPro»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свиначук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr. net.